

THE
gain

PRATISTHA
MAHOTSAVA
SOUVENIR
ISSUE
20th JULY 1988

PRATISTHA MAHOTSAVA

Vir Samvat 2514, Asad Sud 6th, 20th July 1988

Executive Editor:

Dr. Natubhai Shah

Section Editors:

English - Dr. Paul Marett

Gujarati - Vinod Kapasi

Hindi - Chief H. Bhandari

Publicity & Administration

Bipinbhai Mehta, Pankaj Vora,

Dr Skekhar Chandra Jain, Manubhai Sheth.

Advisor: Prof. Ramanlal C Shah, Dr. Kumarpal Desai

Publishers:

JAIN SAMAJ EUROPE
69 Rowley Fields Avenue
Leicester
LE3 2ES (UK)

Printed by:

AARTUS LITHO LTD
1 North Street
Wigston
Leicester LE1 8PS

Photography by:

Central Studio
208 Clarendon Park Road
Leicester LE2 3AG

Cover photo: Pillars at the Jain Centre, Leicester.

Back cover: Part of side elevation of Garbhagriha, Jain Centre, Leicester.

The logo features the word "Jain" in a stylized, calligraphic font with a small "TM" trademark symbol above it. Below "Jain" is the word "FORWARD" in a bold, uppercase, serif font.

Jain
FORWARD

The Jain Centre was a Dream.

A dream centre for promoting non-violence and The Jain way of life. Pratistha is the fulfilment of this dream. This has been made possible by dedicated workers and generous donations of Jains and friends throughout the world. The completion of the building is the first step towards our goal. It will be the activities associated with this building that will be the real achievement.

Forward

Forward	i
Index	ii
Advertiser's Index	iii
Editorial	iv
Messages	viii
Donors	
Swamivatsaly & Navkarsi	xxi
Pratistha Mahotsava Programme	xxii
World Jain Congress	xxiv
Jain Samaj Europe	
Patrons & Donors	xxix

Contents

Bhagwan Shree Shantinathji	1
Namo Ari Han Ta Nam	2
Jain Centre	3
The Jain	12
Chaturvidh Sangh	15
Shrimad Rajchandra	24
Temples of India	26
Jain Literature	36
Now-Way-Goal	45
Jainism and the Western World	47
Jain Culture	51
Questions & Answers on Jainism	53
Jain Cosmography	54
Karma	56
Concept of God and the Destiny of Soul in Jainism	59
A Scientific Analysis of Evil	61
Jainism In Western Garb	62
The Value of a Vegetarian Diet	65

महावीर	७०
જૈન સમાજ યુરોપ	૭૧
જૈન સેન્ટરમાં પ્રસ્થાપિત પ્રતિમાઓ	૭
ચતુર્વિધ સંઘ: વર્તમાનયુગ અને આપણી દૃષ્ટિ	૮૪
સંઘ-ગરહ: વિવિધતામાં એકતા	૮૭
હેમચંદ્રાચાર્ય અને તેમની રચનાઓ	૮૯
પરદેશમાં જૈન ધર્મની પ્રભાવના	૯૪
જૈનધર્મની સર્વવ્યાપકતા	૯૮
જૈન ધર્મ: તેની ફિલસ્ફી	૯૯
જૈન શાસ્ત્ર ભંડારો	૧૧૬
જૈન સામયિકો (પત્ર-પત્રિકાઓ)	૧૧૭
જૈન પ્રતિક	૧૪૦
अभिनेदन गीत	૧૪૪
प्रतिष्ठा का महत्व	૧૪૫
हक की रोटी	૧૪૭
दर्शन पूजन	૧૪૮
जैन प्रतीक	૧૫૨
सच्चा सुख	૧૫૩
पर्युषण : आत्म-शुद्धि का पर्व	૧૫૫

Advertisers Index

Air India	A	Mrs Parvati Manilal Shah	A32
Adyatamgatha	A1	Manaklal N Thanawala	A32
Diamond Traders	A2	Lalchand Vithalji Mehta	A32
Paras Gems	A2	Equatorial Bank PLC	A33
Shamapana	A3	Mangalbhai Jhavari	A34
Rosemira	A4	Navnat Vanik Association	A34
Diminco	A4	Rimatex Limited	A34
Apurvaavsar	A5	Jainex International Ltd	A35
Alok International	A6	City Garments Ltd	A36
Newtext Garments	A6	Gemdiam	A36
Riddi Siddi	A7	House of Golechha	A37
Skyways	A8	Arjav Diamonds	A38
Jai Electricals	A8	Nipur	A39
Venisons	A9	A & R Enterprises Ltd	A40
Citybond Travel	A10	Tilda Rice	A41
Sodhi & Co	A10	CHS	A42
Mehta Brothers	A10	Cash & Carry	A43
Shreyas	A11	Diastar	A44
B Jain Car Hire	A12	Gembel	A45
Sona Rupa	A12	Exim	A46
Sherwood Agencies Ltd	A13	Rosy blue	A47
M J Fashion Ltd	A14	Vijaydimon	A48
K C Jain	A14	Supergems	A49
Nalin Shah	A14	Diamond Cutters Antwerp	A50
Taraben & Bhogilal Mehta	A15	Gemco	A51
Croydon Motor Spares	A16	Starlite Diamonds	A52
Ashby Emporium	A16	Diarough	A53
Park View Chemist	A16	Jayam	A54
Virani Finance Ltd	A17	Finlays Newsagent	A55
Kamani Family	A18	Mr Chhabildas V Patel	A56
Raj Stores	A18	M Jain & Co	A56
Kipfold Ltd	A19	ABC Travel & Tours	A56
PHS	A20	Oswal Furnishing	A57
Mahavir Sweetmart	A20	Babulal Ratanshi Mehta	A58
Nisha Diamond	A20	Jai Electronics	A58
Indo African Exports	A21	Double R Printing Services Ltd	A58
Gandhi Travel Service	A22	Shailini & Parkaj Shah	A59
Gemelite Limited	A22	Anant & Jyotsna Mehta	A60
Tyerest Ltd	A22	Mehta Printer	A60
Kubach & Sambrook Ltd	A23	Brian Hillman Trivedi & Co	A61
Papa Leisurewear	A24	M K Shah Pharmaceuticals	A61
Tejpal V Rayani & Family	A24	P S J Alexander & Co	A62
Alami Import & Export Ltd	A25	Mr & Mrs Himatlal Virchand Sheth	A62
Multi Printer	A26	Bhakimandal	A62
Shashi Sohelia	A26	City Travel Services	A63
Milan	A26	Rati Shah: Shah & Burke Solicitors	A63
Neasden Electronics	A27	Unique	A64
Virsons Ltd	A28	Shandil Commodities Ltd	A64
Abbey Park Stores	A28	Metco Distributors	A65
Bees Health Ford	A28	Dr Manmohan Shah	A65
Cobra Auto Services	A28	Highway Textiles Ltd	A65
State Bank of India	A29	International Traders	A60
Polyester Laminates	A30	Anant Mehta	A66
Parkem Chemists Ltd	A30	Lt. Jadavji Hemraj Mehta	A66
Jayant & Rama Doshi	A31	Aartus Litho	A67
Auger Investments PLC	A32	Information Unlimited	A67
Stackfine Ltd	A32	Complete Financial Services	A68

સંપાદકીય

EDITORIAL

JAINISM

AND WORLD PROBLEMS

We decided a few days ago that the Gujarati and English Editorials to this souvenir issue of THE JAIN should look (quite independently) at the subject of Jainism and the problems of the modern world. Quite by chance, the very next day I was looking at the books on Jainism in one of the very few libraries in the country which have more

વીર સંવત ૨૫૧૪, અષાઢ સુદ ૫, બુધવાર તા. ૨૦ મી જુલાઈ ૧૯૮૮ નો દિવસ જૈન ઇતિહાસમાં સુવર્ણ અક્ષરે લખાશે. આ શુભ દિને દુનિયાભરના જુદા જુદા ફિરકાઓના આગેવાન જૈન ભાઈ બહેનોની હાજરીમાં જૈન એકતાના પ્રતીક રૂપે થઈ રહેલ યુરોપના પ્રથમ જૈન સેન્ટરમાં એકજ દિવસે અને એકજ સમયે શ્વેતાંબર અને દિગંબર જિનબિંબો, અધિષ્ઠાયક દેવ-દેવીઓ, બાહુબલીજી તથા ગુરૂ ગૌતમની પ્રતિષ્ઠા, સ્થાનકવાસી ઉપાશ્રયમાં પાટ આરોપણ વિધિ, શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર જ્ઞાનમંદિરમાં શ્રીમદના ચિત્રપટો તથા મૂર્તિ સ્થાપના થઈ રહી છે. દરેક જૈન પોતાની માન્યતા પ્રમાણે ભક્તિ અને ક્રિયાઓ કરી શકે તેની જોગવાઈ છે. આ અનેકાંતવાદની ભાવના છે. પરિણામે, માની ન શકાય તેવી એકતા-સ્થાનકવાસી-દેરાવાસી, શ્વેતાંબર-દિગંબર ભાઈઓમાં સર્જઈ છે. આશા રાખીએ છીએ આ એકતાનો દાખલો વિશ્વભરમાં નવકાર મંત્રના આરાધકો લેશે, અને મહાવીર પ્રભુની વાણીને જગતમાં પ્રસરાવવા માટે અને પોતાના જીવનમાં ઉતારવાનો પ્રયાસ કરશે.

આજે વિશ્વની ૩ અબજની વસ્તીમાં જૈનોની સંખ્યા લગભગ ૮૦ લાખથી એક કરોડની વચ્ચેજ હશે. જેનો એંસી ટકા ભાગ ભારતમાં છે જે શ્રમાણ સંસ્કૃતિ (જૈનધર્મ-સંસ્કૃતિ) ની જન્મભૂમિ છે. જેઓ પંચમહાવ્રત અને સંયમના પંથના પથિક છે એવા જૈનો આચરણ, વ્યવહાર બુદ્ધિશાળી અને પૈસાદાર હોવા છતાં તેમનું અસ્તિત્વ નગણ્ય બનતું જાય છે. પ્રાચીન કાળમાં વિશ્વને દોરવાણી આપનાર જૈનોની આ સ્થિતીના કારણોના મૂળમાં તેમના સામ્પ્રદાયિક મતભેદો છે. સમ્પ્રદાયોમાં છિન્ન-ભિન્ન થયા હોવાથી દિવસે-દિવસે તેમની શક્તિનો હ્રાસ થતો જાય છે. આજે જરૂર છે સહુને એક છત્ર નીચે ભેગા થઈ ભગવાન મહાવીરની વાણીનો ઉદ્ઘોષ કરવાનો. આપણામાં ક્રિયાઓને લીધે મતભેદ હોઈ શકે . પરંતુ, મંગલમય નમસ્કાર મંત્ર, વાણીમાં સ્યાદ્વાદ, માન્યતામાં અનેકાંત, આચરણમાં સત્ય અહિંસા, જીવદયા અને પરોપકારનાં ભાવો આપણને એકતાના સૂત્રમાં બાંધવાના મુખ્ય ઉપાયો અને સાધનો છે. ભગવાન મહાવીરની કૃણા, દયા ક્ષમાના આરાધકો શું આવા મતભેદો મિટાવી ના શકે? નીચીકરના પ્રતીક સાધુ ભગવંતો આપણને એક થવા માટે પ્રેરણાજ નહીં, પરંતુ આદેશ આપે અને સમયબદ્ધ કાર્યક્રમ આપી સહુને એક મહાવીરના સંતાન તરીકે સંગઠિત કરે તો આપણે મહાવીરની વાણીના શંખનાદથી વિશ્વને ગુંજતવી શકીએ છીએ. જો નમસ્કાર મંત્રને સમજીને જીવનમાં ઉતારીએ તો બધાજ પ્રશ્નોનો હલ થઈ શકે તેમ છે.

આપણા મતભેદો નજીવી ક્રિયાઓ અથવા માન્યતાને લગતા છે. વ્યવહારુ દૃષ્ટિએ કે આત્મકલ્યાણ માટે તેની કોઈ કીમત નથી. આજે જરૂર છે એવા આચાર્ય કે શ્રાવકની કે જે અહમ્

than a handful of books on the subject. (In a big central reference library, or a university library, you usually expect to find half a dozen books on Jainism, perhaps a dozen is you are lucky.) I pulled out one book which had no title on the spine to see what it was about. A faded grey cover had been bound in to serve as the title page: the title was **Jainism and World Problems**, by C.R.Jain, published in India in 1934. The name of the author is well-known. Champat Ray Jain was a barrister by profession. During the 1920s and '30s he published a number of books and he was also noted as a lecturer. He sought to explain religion in twentieth century terms, using the concepts of modern science and psychology. He was convinced that the message of different religions was essentially the same as that of Jainism. Probably his best-known work is the compendious volume, **the Key to Knowledge**, regarding which the publishers claimed that 'Nothing quite like it has ever been written before'. The work is a wide-ranging study of many religions and mysteries.

Jainism and World Problems is a different sort of work. It is a collection of essays and addresses, some of which had been compiled some years before, but which seemed relevant to the author in 1934. Can they have relevance today, 54 years later? In 1934 Stalin was ruling Russia. Hitler had come to power the previous year in Germany. The Communists in China began the Long March which was the first stage in the struggle which was to bring them to power 15 years later. The Japanese had already taken control of Manchuria but their invasion of China proper was still three years off, In India the British Raj seemed still firmly in the ascendancy: the British Empire, on which 'the sun never sets' was at the height of its glory. Countless widows and orphans still remembered the terrible four years of the Great War which had ended 16 years before. The Great Crash of 1929 had been followed by the Great Depression and people in Europe and those countries which depended on the production of raw

અને પૂર્વાગ્રહને ત્યજીને સર્વે જૈનોને એકતા માટે પ્રેરણા આપે અને પોતે આ ઉત્તમ સંગઠનને જીવનનું મુખ્ય લક્ષ્ય બનાવે.

કેટલીક વખતે કથનમાં આવું કહેવું અને લખવું સહેલું અને રૂપાળું લાગે. પણ, આચરણમાં કરી બતાવવું અઘરું હોય છે. હું તો માનું છું કે બધા સમ્રદાયોનું એક વિશાળ ચતુર્વિધસંઘ- સમ્મેલન યોજવામાં આવે અને નક્કી કરવામાં આવે કે જ્યાં સુધી એકતાની ભાવના પરિપૂર્ણ ના થાય ત્યાં સુધી દર વર્ષે વારાફરતી જુદા-જુદા સમ્રદાયોમાંથી એક આચાર્ય અને એક શ્રાવકને સમસ્ત જૈન સમાજના આચાર્ય અને નેતા નીમવામાં આવે જે જૈનોનાં પ્રશ્નોને સરકારી અને સામાજિક સ્તરે રજૂ કરે અને જૈન ધર્મના પ્રચાર માટે યોગ્ય પગલાં લે. જે સાચી ભાવનાથી આ પ્રયત્ન કરવામાં આવે તો અશક્ય નથી

આપણું સૌભાગ્ય છે કે આપણે ભગવાન મહાવીરની વિચાર સરણીના વારસદાર છીએ. જૈનફિલસૂફી જગતના બધા જીવોનું કલ્યાણ ઈચ્છે છે. તે વ્યક્તિસ્વાતંત્ર્ય, સમાજવાદ, સમાનતા, અનેકાંતવાદ, સ્યાદ્વાદમાં માને છે. વિશ્વમૈત્રી સ્થાપી ભાઈચારો વધારવાની સીખ આપે છે. આ ઉત્તમ સિદ્ધાંતો માટે અહિંસા, સત્ય, અસ્તેય, બ્રહ્મચર્ય અને અપરિગ્રહવાદને જીવનમાં ઉતારીને અમલ કરવાનું સૂચવે છે. આપણે સંયમથી જીવન જીવવાનું શીખીએ તો બીજાને ઉદાહરણરૂપ બની શકીએ છીએ. ભોજનની શુદ્ધતા સ્વીકારી શાકાહારનો પ્રચાર આપણી જવાબદારી બને છે. અપરિગ્રહવાદ, સંગ્રહખોરીથી બચાવે છે અને બ્રહ્મચર્ય ચરિત્રમાં દૃઢતા લાવે છે. આ ઉત્તમ ચરિત્ર-પાલનથીજ આપણે જૈન કહેવડાવવાના અધિકારી બનીએ છીએ. માત્ર જન્મે જૈન હોવાથી જૈન થઈ થવાનું નથી. ઉત્તમ સંયમના ધારક અનેક જૈનેતરો સાચા અર્થમાં જૈન છે. આપણી જવાબદારી છે કે પોતે સંયમી બનીએ અને વિશ્વના જૈનેતરોને મહાવીરની વાણી શીખવીએ. પ્રાચીનકાળમાં ભારતથી બહાર વિશ્વના અનેક દેશોમાં જૈનધર્મના અસંખ્ય અનુયાયીઓ હોવાના પુરાવા મળે છે. જે સૂચવે છે કે આ જૈન સંસ્કૃતિ કેટલા વિશાળ ભૂભાગ પર ફેલાયેલી હતી. ઉજવળ ભૂતકાળને ચરિત્ર-પાલન કરીનેજ ફરીથી ફેલાવી શકાશે.

આપણે જીવનમાં ખૂબ ધન કમાઈએ છીએ અને સંતાનોને વારસારૂપ આપવાની ઈચ્છા ધરાવતા હોઈએ છીએ. આપણી ભાવના તો એજ હોય છે કે આપણાં સંતાનો આર્થિકરીતે સુખી થાય અને જૈન આચાર-વિચાર ધરાવે. આપણો સાચો વારસો તે આપણી જૈન સંસ્કૃતિ છે. જે આ વારસો આપવા અને તેનો ફેલાવો કરવા પ્રયત્ન નહી કરીએ તો આધુનિક યુગમાં આપણાં સંતાનો પર જૈનેતર સંસ્કૃતિની અસર થશે. તો તેનો દોષ અને જવાબદારી આપણીજ હશે. સાંસ્કૃતિક વારસાની જાળવણી અને વિકાસ માટે આર્થિક સહાય અને સમય આપીને એવી વ્યવસ્થા ઉભી કરવી પડશે કે જે આપણાં સંતાનોને તેમનીજ ભાષામાં

materials were suffering alike. Nobody, however, could foresee the cataclysm of the Second World War, only five years off, or the complete upheaval in society which was to follow.

'It is fairly evident to all thoughtful minds that the world of today is all topsy-turvy in almost all essential respects.' That is what C. R. Jain wrote in his book published in 1934: could we say that today? 'There is starvation in the midst of plenty... There is the eternal rush for armaments, and political power, the greed for gold and the grabbing of territory...' What is the cause of this? 'The main cause of all this variety of troubles and undesirable conditions is one and only one - our ill-conceived ideals.' The author goes on to explain: it is materialism the conflict of science and religion which creates the problems. But religion is the highest of the sciences. Jainism (and other religion) teaches that man is not only a body, he also has a soul. The soul is indestructible. The effect of the Jain doctrine is to fill the mind with a glad certainty about the future.

Jainism puts the greatest emphasis on **ahimsa**, usually translated as 'non-violence'. But this is an imperfect translation. **Himsa** means 'harm'. the prefix 'a-' is a negative. So **ahimsa** is the very negation of harm, it precludes violence in thought and intention as well as in actual fact. It is applicable to nations as well as to individuals. It is the greatest law: **ahimsa paramo dharma**. Let us return to the words of C. R. Jain: 'the effect of the adoption of the vow of **ahimsa** by the world will be the end of unholy rivalries, of the grabbing of other peoples' lands, of unrighteous wars, of mammon worship which is itself the parent of a thousand ills, and of all forms of racial and religious prejudice.' Is the author being too optimistic when he says 'The Jaina culture changes the hearts of men: and it does so on a rational basis, so that the individual himself becomes enthusiastic in being peaceful and good.?'

So, Jainism gives hope, it teaches the negation of harm. It teaches non-acquisitiveness too. The fifth of the five great vows of the Jains is to avoid perpetual

સમજાવે અને મહાવીરની વાણીને જીવનમાં ઉતારવાની પ્રેરણા આપે.

ખ્રીસ્તી પાદરીઓની માફક વ્યક્તિજન સમ્પર્ક સાધીને જૈન સંસ્કૃતિનું મૂલ્ય સમજાવે. આપણાં જિનાલયો અને ઉપાશ્રયોમાં ધન વાપરવું જરૂરી છે એની અનુમોદના કરું છું. પરંતુ જો આપણે જૈન સંસ્કૃતિની જાળવણી કરવી હશે તો એવી વ્યવસ્થા કરવી પડશે કે જેથી ચરિત્ર-વિકાસ માટે સંસ્થાઓ સ્થાપિત થાય અથવા જે સંસ્થાઓ કાર્ય કરી રહી છે તેને આર્થિક મદદ કરવી પડશે. પૂજ્ય આચાર્ય ભગવંતો, સાધુ-સાધ્વીજીઓ- શ્રાવક વર્ગને ઉપદેશ અને આદેશ આપે કે જેથી આ સંસ્થાઓ પગભર બની રહે. માઝું નમ્ર સૂચન છે કે આપણે સહુ નક્કી કરીએ કે આપણી આવકના અમુક ટકા દર વર્ષે આવી ચરિત્ર નિર્માણ કરતી સંસ્થાઓને જરૂર આપીએ, અને સાચા અર્થમાં આજ આપણી પ્રભાવના અને વારસો છે.

વિદેશમાં વસતા અમો જૈન ભાઈ-બહેનોની એકજ વેદના છે કે પંચમહાવ્રતધારી સાધુ-સાધ્વીઓનાં સાક્ષાત દર્શન અને ઉપદેશનો લાભ મળતો નથી. અમારી ભાવના છે કે આચારંગના નિયમોનું સંપૂર્ણ પાલન કરીને પૂજ્ય સાધુ-ભગવંતો વિહાર કરીને આ ભૂમિને પવિત્ર બનાવે. તેના માટે ચતુર્વિધ સંઘ યોગ્ય કરે. જો આ સંભવ બને તો આધુનિક વૈજ્ઞાનિક યુગમાં જૈનધર્મના સિદ્ધાંતોનો પ્રચાર જે ઝડપથી થશે તે કલ્પી પણ ના શકાય. સાધુભગવંતોના પંચમહાવ્રત આચાર જૈનેતરોને પણ જૈનધર્મના સિદ્ધાંત પાળવા પ્રેરશે.

છેલ્લા ત્રણ વર્ષથી વિશ્વ અને ભારતના કેટલાક પ્રદેશોમાં દુષ્કાળની ભયંકર પરિસ્થિતિ છે. જેની અસર લાખો માનવી અને પશુઓ પર થઈ છે. મહાજને આ કપરા સમયમાં સ્વેચ્છાએ આગળ આવીને લાખો ઢોરોને બચાવ્યા છે અને અનેક માનવો પ્રત્યે અનુકંપા દર્શાવી છે. આ કાર્યને વ્યવસ્થિત રીતે આગળ ધપાવવું જોઈએ અને બધા જૈન ભાઈઓએ શક્તિ મુજબ દાન આપવું જોઈએ.

પરદેશની ધરતી પર છેલ્લા છ વર્ષથી 'ધી જૈન'નો ત્રણ ભાષામાં ત્રિમાસિક છાપીને પ્રકાશિત કરીએ છીએ. જૈન ધર્મ દર્શન, સંસ્કૃતિ, કળા, સ્થાપત્ય, અને સામાજિક તથા સાંસ્કૃતિક લેખોની રજુઆતને વિશ્વના અનેક જૈન-જૈનેતર ભાઈઓ બહેનો વાંચે છે. આ અંક બ્રિટનની બધી યુનિવર્સિટીમાં મોકલવામાં આવે છે. જૈન સમાજ યુરોપનાં દરેક સભ્યને તે મોકલવામાં આવે છે. ભારત, અમેરિકા, ઈસ્ટ આફ્રિકા અને બીજા દેશોમાં પણ મોકલવામાં આવે છે. 'ધી જૈન' ની ઉત્તરોત્તર પ્રગતિ માટે હું સ્વૈચ્છિક સેવા આપનાર મારા સહયોગી પ્રો. મારડિયા, મનસુખભાઈ શાહ, ડૉ. મેરેટ, વિનોદ કપાસી, ચીફ એચ. ભંડારી, સતીશ શાહ, ડૉ. હિમાંશુ ઘડિયાળી, શ્રી. બિપીન

striving after material possessions beyond a reasonable sufficiency, We live in an acquisitive society: we are urged to buy, buy, buy. We measure success in possessions, the Jains are by no means exempt from this. We are not going to change society overnight: the modern world economy depends on selling. But the quest for possessions must not be carried on to the extent of depriving other of their necessities. Perhaps non-acquisitiveness is linked with generosity, and charity is another virtue in the eyes of Jains.

What else can Jainism teach this troubled world? One principle of Jain philosophy could perhaps do more to help in the solution of world problems than any other. A fundamental principle is **anekantavada** which translates neatly as 'non-onesidedness', a rather awkward word, but expressive. The greatest evil in the human heart is intolerance. Jain scholars taught that there are different ways of looking at the same matter so that truth is not to be sought by looking as one side of a question only. This was developed as a philosophical, or logical, tool, but it is applicable to social relations. If individuals, or nations, made the effort to see things from all sides, from the point of view of others as well as their own, many of the evils which stem from intolerance would disappear.

It would be foolish to suggest that Jains, and Jains only, are perfect, Violence, intolerance, acquisitiveness are found amongst Jains as well as other people. There are many who are not Jains who live lives which are based (though they do not know it) on Jain principles. Jainism has been with us for thousands of years and the world is no better (and probably, for all the complaints of those who see it as steeped in violence and corruption, no worse) than it has ever been. Jainism has something to offer in the light of world problems. The Pratistha, and the World Jain Congress, which we are celebrating now should give an opportunity for Jains to re-think their contribution to solving the problems of the world.

Paul Maret
Editor, English Section

મહેતા, ડૉ. રજનીભાઈ ડૉ. શેખરચંદ્ર જૈન, શ્રી. મનુભાઈ શેઠ, પ્રો. રમણભાઈ શાહ, ડૉ. કુમારપાલ દેસાઈનો અને જૈન સમાજ યૂરોપની કાર્યવાહી સમિતિના સભ્યોનો ઋણી છું. લેખક મિત્રો, જાહેરાત આપનાર સહાયકો, અને દાન આપનાર દાનવીરોનો આભારી છું. સૌથી વધુ આભારી તો આપ વાચકોનો છું જેઓ મને સતત પ્રેરણા આપતા રહ્યા છે. સુંદર અને સમયસર કામ કરવા માટે તથા આયોજન માટે પ્રિન્ટિંગ પ્રેસોનો અને આ પ્રતિષ્ઠા મહોત્સવ અંક પ્રકાશિત કરવા માટે આર્ટસ લાયથોનાં મેનેજિંગ ડિરેક્ટર શ્રી. રાજુભાઈ ચૌહાણનો ખાસ આભારી છું.

લઘુ જિનાલયના સર્જનમાં ભારતમાં રચાયેલ ઓવરસીઝ જિનાલયના ટ્રસ્ટીઓ, જૈન સેન્ટર ટ્રસ્ટના ટ્રસ્ટીઓ અને તેમાં સવિશેષ શ્રી. શ્રેણિકભાઈ શેઠ, શ્રી. દીપચંદભાઈ ગાર્ડી, શ્રી. કાંતિભાઈ શેઠ, શ્રી. સ્નેહકાંત શ્રોફ અને શ્રી.માણેકલાલ સવાણીનો આભારી છું. શ્રી. સોમપુરા, શ્રી.ચંદુભાઈ ત્રિવેદીનો આભારી છું કે જેઓએ જૈન શાસ્ત્રોક્ત સ્થાપન્યના નિયમો મુજબ સુંદર કોતરણીવાળુ મંદિર નિર્માણ કર્યું છે. શ્રી. રિચર્ડ ગેલીની કપરા સંજોગોમાં મુશ્કેલ કાર્ય હોવા છતાં પણ મળેલી સેવાઓ બદલ તેમનો પણ આભારી છું. આ ઉપરાંત જે નામી અને અનામી વ્યક્તિઓએ જૈન સેન્ટરનાં કાર્યમાં મને સહાય કરી છે તે સર્વેનો ખરેખર હૃદયપૂર્વક આભાર માનું છું.

પ્રતિષ્ઠા પછી આ જૈન સેન્ટરનો સતત વિકાસ થાય અને તે જૈન સંસ્કૃતિના વિકાસ માટે સતત કાર્યશીલ રહે તે માટે દેરાસર ઉપરાંત ઉત્તમ જૈન પુસ્તકાલય-વાંચનાલય, પાઠશાળા અને પ્રકાશન વર્ગોની વ્યવસ્થા કરવી પડશે. આવા કાર્યો માટે એક ડાયરેક્ટર અને સ્ટાફની જરૂર રહેશે. ડાયરેક્ટર આ સેન્ટરની વ્યવસ્થા ઉપરાંત 'ધી જૈન' નું કાર્ય કરે અને જૈન ધર્મનો પ્રચાર કરે. વખતો વખત જૈન વિદ્વાન વક્તાઓ-પ્રચારકોને બોલાવી અને વિવિધ આયોજનો કરી પરદેશોમાં પ્રચાર કાર્ય હાથ ધરવું પડશે. આ સેન્ટર જૈન એકતા અને વિશ્વમાં જૈન વિચારધારાના પ્રસાર-કેન્દ્ર તરીકે વિકસિત થાય તેવી મારી ભાવના છે.

જૈન સમાજનાં સભ્યો આકર્ષાઈને મોટી સંખ્યામાં આ સેન્ટરમાં આવે અને તેનો ઉપયોગ કરે તે માટે વ્યવસ્થા કરવી પડશે. યૂરોપ અને વિશ્વનાં દેશોમાંથી આવતા યાત્રિકો માટે સુવિધાઓ કરવી પડશે. કોઈ પણ સંસ્થા માટે મકાન પ્રથમ પગથિયું હોઈ શકે પરંતુ, વિવિધ ઉત્તમ પ્રવૃત્તિજ તેને ઉન્નતિનાં શિખરે લઈ જઈ શકે છે

આ પ્રતિષ્ઠા મહોત્સવમાં વિશ્વભરમાંથી આવતા જૈન ભાઈ બહેનોને આવકારું છું અને તઓ અમારા આનંદ અને ધર્મપ્રવૃત્તિમાં સહભાગી બની અમોને માર્ગદર્શન આપે.

જય જીનેન્દ્ર.

ડૉ. નટુભાઈ શાહ
સંપાદક.

आशीर्वाद - शुभेच्छाओं.

Sacharya Dadmasagarsuri

हैदराबाद. (कां०)
५-४-८८

॥ ॐ अर्धेन्द्राय ॥

श्री युज्येय जैन समाज - लीस्टर, (अ.के.)
योग्य धर्मलाम।

आपके यहां पर होने वाली जिन मंदिर की मंगल प्रतिष्ठा-
महोत्सव के शुभ अवसर पर मेरी हार्दिक शुभेच्छाओं के
साथ आशीर्वाद।

जिन शासन देव की कृपा से प्रतिष्ठा का कार्य सुंदर रूप
से शासन प्रशासनायुक्त बने यही कामना कला है।

युज्येय जैन समाज के माध्यम से परमात्मा महावीर का संदेश
"अहिंसा-अपरिग्रह-अनेकांग" का निष्पत्ति हर क्षेत्र तक-
हर व्यक्ति तक पहुंचने यही मेरी भावना है। प्रतिष्ठा के-
मंगल कार्य की हार्दिक आशीर्वादों के साथ मैं-

शुभेच्छा-
पुत्राकारु-

परमपूज्य १०८ आचार्य विद्यासागरजी महाराज का
मंगल आशीर्वाद

"Do not speak, also do not sleep,
But do thy duty with honesty"

"यही प्रार्थना वीर से, अनुनय से करजोर
उरी भरी देवती रहे, धरती चारों ओर ॥"

- आचार्य विद्यासागर.

वयसु वीरयया :
वी जैन - बन्धु - वसुधैव कुटुम्बकम् नमः

विजय इन्द्रदिकर सुरि

Date. 30-6-88.

जैन समाज यूरोप
लेस्टर

डॉ. नरुभाई शाह, योग्य धर्मलाम

परमार्थ संस्कृति अर्थव्यवस्था के शिखर पर है, किन्तु
अर्थव्यवस्था संस्कृति का उद्भव था।

परम लौकिकता है कि नारायण संस्कृति को अर्थव्यवस्था, लौकिक
उद्भव करने का कारणात्मक किया जा रहा है। इस अर्थव्यवस्था का
लिए मेरा हार्दिक आशीर्वाद है।

भगवान महावीर के समस्त ज्ञान को अहिंसा, सत्य, अहंता,
प्रत्यक्ष और अतर्कित का संदेश दिया। परमात्म में भगवान
महावीर के अहिंसा, अतर्कित, सत्य, अहंता के शिक्षणों पर चलकर
ही ज्ञान शक्ति का अस्तित्व कर सकता है।

श्री विश्व सत्य, अज्ञान और अज्ञानविरोध दिशा में
अज्ञान ही है। विज्ञान की प्रकृति विज्ञान को अज्ञानित कर
सही है। लौकिक सत्य को भगवान महावीर के संदेशों पर
एतिसहित से विचार करके लेना। जैन धर्म के वास्तविक शक्ति की
ओर लौकिक का अर्थव्यवस्था, कार्यात्मक है।

जैन समाज के अज्ञान विरोध (30-6-88) में भगवान
महावीर के ज्ञान संदेशों को परिष्कार देना तक परमाणु अज्ञान
आदि कर रहे हैं। इसके पूरनामी परिष्कार होना। अज्ञानवादी युवापरी
इसके लाभान्वित होती।

विजय इन्द्रदिकर सुरि का धर्मलाम

॥ श्री सिद्धि सूरि धरजी गुरुजी नमः ॥
३१ जैन सेंटर, लेस्टर, साइना ५-५-८८

धर्मलाम, सूरि, श्री सिद्धि सूरिजी की प्रतिष्ठा कार्य
रहा है तो आपकी धर्मलाम।
जिनके धरती प्रतिष्ठा और जिनके धरती धरती धरती
में आ विश्वमां लौकिक आत्मतत्त्वात् आटे मोक्षमां लौकिक
आलोकन है. आ आलोकन लौकिक आत्मतत्त्वात्।
साधु मेरे शुभेच्छा: - महात्मा महावृद्धाचार्य, महा
परदेशमां जैनधरती प्रयाग, महोदय जैन धरती स्वधरती
विश्व ज्ञान आटे अज्ञान महात्मा ज्ञान ज्ञान ज्ञान ज्ञान
अज्ञान विधि प्रवृत्तियों साधना धर्म ल्यां अज्ञान विधि धरती
जैनो आ विधि विचार उरे अज्ञान ल्यां अज्ञान
साधुधरती साधु आवा अज्ञान महावृद्धाचार्य लौकिक लौकिक
उ-जैनो धरती साधु महावृद्धाचार्य साधु अज्ञान प्रवृत्तियों प्रवृत्तियों
शुभेच्छा

महोदय श्री सिद्धि सूरि
०० विश्वज्ञानी साधु धरती साधु
अज्ञान विधि धरती साधु
साधु साधु (साधु) शुभेच्छा
दिना 30-6-88

શુ પાલીતાણાથી લઈ સંદ્રીદેય સુદિ વિ. અશોકચંદ્રસુદિ વિ.

વિશેષ જ્ઞાનવાનું જે ભારતની શ્રીડી આંતર પ્રદેશની કરતીમાં -
આધોપાજ્ઞાના આરે સમી રહેલા તમો આરે શ્રીકાલા કીચલા સંસ્કૃતિના -
ઉપાસકો મહામુલી તે ક્ષેત્રમાં સંસ્કૃતિને સર્વ ઉપાસકોજીની જીવનમાં -
દબકની રાખવા જે પ્રવૃત્તિ કરી રહ્યાં છે. તે ભારતમાં ભસતાં -
આરે શ્રીકાલા ઉપાસકો આરે એક પડકાર સ્વરૂપે આનું છે.

અને ભારતમાં આરે શ્રીકાલા અને તેમાં પણ લિંગ લિંગ -
વિચારધારાઓના પરિણામે ખંડ ખંડ બાવી રહેલી પ્રમુખ સંસ્કૃતિનો -
જ્ઞાન કરીને ભસે આરે સંસ્કૃતિ વૈદ્યના આચ છે તેવું કહેવાય -
લિંગ જ્ઞાન સમક્ષે આરે છે અને સીકા પડાઈ અચ છે.

તેવા વાતાવરણ વચ્ચે તમો ભધાં અમારાથી દૂર નસેલા ત્યાં
રહેલાં ભાઈ ભોમો બાપાકોનાં જીવનમાં પ્રમુખ સંસ્કૃતિની પ્રતિક્ષા -
કરવા જે પ્રતિક્ષા સહીત્સભનું આયોજન કરી રહ્યાં છે તે સુદ પર -
દર્શન બની સહિષ્ણુ બની સમગ્ર મનિ કીળવી શ્રી કિંગ માર્ગની આરા -
ધના કરી સ્વ - પર કલ્યાણ સાધવાની મહામુલી તક તમોને મળી છે
તેની અમો સ્વમુખોદના કરીને જીવે અને તેવું આયોજન કરવાર -
ની અનેકાંત અભિને દબકવાદ આપીને છીએ. કિંગુ આ એકજ -
લિંગ મંદિર સુદિનું પ્રતિક્ષા કાર્ય કરનાથી તમો સંતોષ ન માનતાં.

હવે તમારે માર્ગ વૃદ્ધ માન્યેલી રાખવા જેવો જાને છે તે દમાવમાં સમુદ્ધુ.
હાલ તો તમો અગ્રણીઓ આ સ્થિતિને પ્રાધાન્ય આપી
અર્થ હુરોપ વાસી તમારા શ્રી સંઘના સભ્યો આરે માર્ગદર્શક બની
રહ્યાં છે. પણ તમો તેવા એક સમૂહને તમારી જેમ ઉદાર મહોદ્વિતિ
વાળા અગ્રણીઓ પર પરના વિદિ માર્ગની કયાંય પણ શ્રીકા લીખ્યાને
ન કરી નિરોધ અને નિપ્રાણસ ભાવના સાથે પરસ્પરના લિદિ -
માર્ગને ઠેસ પલોયાડ્યાં વિદ્યા તે રીતે પ્રમુખ સંસ્કૃતિની મહાભાવ
ને જાસ્ત લિદ્યાને શ્રી સંઘના સર્વ સભ્યોની જેમ સમગ્ર મુરોપમાં
તે રીતે પ્રસરાવને - શિલાવને કે કિંગ માર્ગના વારે વારે પહોંચવું
કરી શકી.

તમારી તે પ્રવૃત્તિ અમો ભારતવાસીઓ સાંભળીને અહીં -
જે આલી રહેલ પરસ્પર આ સહિષ્ણુતાના પશિણામે આરે ચ શ્રીકા -
ઓની આંતર વૃત્તિ આરે સર્વેની મદદ અલિપ્તા રાખવા જે પ્રયામ -
કરવા ઉત્સાહિત બની જે આરે શ્રી સંઘમાં અરોંતિ - અસમાધિ
વર્તે છે કે જ જીલા પરિણામે આરે શ્રીકાઓ આરે સંસ્કાર, સંપત્તિ
અને સમર્થાની અજબ ગજબની શક્તિ હોવા છતાં કોઈ પણ -
ક્ષેત્રમાં જીમીઓનું કોઈ અસ્તિત્વ નજરે દેખાતું નથી.

અને તેથી આરે શ્રીકાની સુલાચેટી જે ભાવિ આરે પ્રમુખ -
સંસ્કૃતિની સુરક્ષા કે સંવર્ધન આરે આરા સ્પદ છે તે દૂર ચલી
ગય છે અને જે હજી પણ આરે શ્રીકાલાં અગ્રણીઓ તેવી કોઈ -
સ્થિતિ દહિર ઉભવી વિમુખ બની રહેલી આપણી સુલાચેટીને
પ્રમુખ સંસ્કૃતિ વારે આદર પાત બલાવલા પ્રયત્ન બહી કરી તો -
ભાવિ ઇતિહાસ આજના પ્રમુખ પ્રધાન શ્રી સંઘને દોષિત ગણાશે.

આવા અમારા ભારતના વાતાવરણમાં તમો એક પ્રાવક -
સંદો જે કોઈ જાલૂન પૂર્વે પ્રવૃત્તિ કરી પ્રમુખ સંસ્કૃતિ નું ગૌરવ
વધારવાના પવિત્ર કાર્ય કરવા સાથે શ્રી સંઘની સમાધિ અને
શાંતિ નું કામ કરી છે તે દૂર દૂર બેઠાં સાંભળી ગાદગાહિત બનું છું.

વિશ્વાસલ દેા તમારા આ પાર્વણ કાર્યની પુર્ણાહુતિમાં -
અનંત કૃપા વરસાવે અને અમારું પ્રસંગની કુળ કામના -

શ્રી
અંજાદ્ય રરી ના
-દર્પણાલ-

ગુરુદેવમી ગુણભદ્રવિજય સ્મારક ટ્રસ્ટ સંચાલિત સ્વાધ્યાય મંદિર અને સાધના કેન્દ્ર

શાંતિનિકેતન • મું. નીચલ • જીલ્લો: વલસાડ • ગુજરાત 365009.

તા. 10/8/1966

પદ પ્રિયટી મુનિવરો તરફથી,

‘એનસાઈ’ સેન્ટર (ચ.કે.) ના કાર્યકર્તાઓ તથા સેના સભ્યો ગૌર, દર્શિભ.

બિ. આજના મૌનિક વાતાવરણ વચ્ચે વિદેશની ઘડની ભય નમે જે
માધ્યાત્મિક કેન્દ્ર તરફે એ સેન્ટર ધ્વારા દહેરાસરદ નિમજ્જિ કરી ભજવાનની
પ્રતિષ્ઠાનો મવ્ય પ્રક્રમ ઉભવી રહ્યાં છો તે જાણીને અમોને મતિ ચાનદ થયો.

મા સુખમાં એન દર્શિભા વિશ્વ કલ્યાણકાર સિધ્ધાંતોને તથા તેના મૌનિક
વારસોને સુરક્ષિત રાખવા, અવા તેને સંવર્ધિત કરવા માટે ધર્મ કરવાઈ છે પણ
એના માપણે સ્વેજ મોડા પડવા છોમે તે સ્ત્રોતોમાં પણ તમે જે કરી રહ્યા છો એ
એક મહત્વપૂર્ણ વાત છે. એવું અમને નિઃસંક ઘાને છે.

વિદેશની ઘરતી ઉપર એમોની સંખ્યા કાઈ નાની સ્ત્રી નથી. એ સૌના
લિંગકલ્યાણ માટે અમે માર કરીને માપણી નવી પેટો માટે, પ્રાધ્યાયિક મેદલાવ
રાખ્યા વિના, એ અને શાસના લિદને જ લક્ષ્યમાં લઈને, વ્યકિતગત વધુને એક

પાજ મુકીને, એનદર્શિભા વિશ્વપ્રેમનો પરિચય સધને માપીને તમે બધા મા એન
સેન્ટરના માધ્યમ ધ્વારા એનદર્શિભા પ્રભાવનાના સ્કંદ કાર્યો કરતાં રહો તો
એક વહજ મોટ કાર્યક્ષિધ્ય થઈ ગણાશે.

મા દિશમાં તમે જે પુરનાઈ માદ્યો છે તેને એક સેવાનો ચક્ર સ્ત્રી
નિરંતર ચાલ રાખજો. મા કાર્ય પ્રતિદિન - નિરંતર માત્ર વધવ રહે અને તેમાં
વધને વધ સક્ષતા સધેને સેવી શાસનેવને પ્રાપ્તિ કરીએ છોએ.

શ્રી. *(વલસાડ વિભાગ)*
(વંદુ સુધી)
દર્શિભા

JAIN VISHVA BHARATI

Institute of Advanced Studies, Research, Training in Jainology and
Oriental Learning, Human Welfare and Sedhena

P.O. LAUNHAM-341 308
Rajasthan (INDIA)

Dated: _____

अद्भुत अनुशास्ता आचार्य श्री कुलती का संगल-संदेश

जैन धारण में संगलन का बहुत महत्व रहा है। संस्कृत साधना का सुश्रमात
उत्तरे द्वारा हुआ है यह ऐतिहासिक स्वर भी यम-तंत्र उप्यरित होता है। समन्वय
के बिना संस्कृतता प्राणहीन बन जाती है। भगवान महावीर ने समन्वय को उतना
ही मूल्य दिया जितना अहिंसा को। अहिंसा से अधिक मूल्य दिया—यह भी कहा
जा सकता है। अहिंसा की शिक्षा समन्वय के होने पर ही हो सकती है, अन्यथा नहीं।
हेक्टर के जैन समाज ने समन्वय की इस भावना को जीवन्त रखने का प्रयत्न किया
है। उसे मूल्य मिलेगा—यह कहा जा सकता है। किन्तु वह समन्वय की भावना केवल
स्थान से प्रतिष्ठा न हो, हृदय से प्रतिष्ठा हो—यह ओझा की जा सकती है। हमें
आशा है इस ओझा की स्मृति बनी रहेगी।

30 जून, 1988
सुजान्माट इराज08

आचार्य कुलती
सुजाचार्य महाप्रज्ञ

भारत यात्रा प्रसंगे जे. पू. आचार्य भजवंतो तथा पू. मुनिमलाराजश्रीओओ
इंज. आशीर्वाद आपी शुभ भावना व्यक्त करेवः

- प.पू. आचार्यश्री सुबोध सागर सूरीश्वरज मलाराज
- प.पू. आचार्यश्री लूवन भानुसूरीश्वरज मलाराज
- प.पू. आचार्यश्री रामचंद्रसूरीश्वरज मलाराज (उडेवावाणा)
- प.पू. आचार्यश्री यशोदेवसूरीश्वरज मलाराज
- प.पू. आचार्यश्री जयानंदसूरीश्वरज मलाराज
- प.पू. मुनिश्री चंद्रशेखरविजयज मलाराज
- प.पू. आचार्यश्री विद्यानंदज
- प.पू. युवाचार्यश्री मलप्रज्ञज
- प.पू. आनंद ऋषिज

- पू. श्री चित्रभानुज
- पू. श्री सुशीलकुमारज
- पू. श्री चंद्रनाज

श्रीमद. राजचंद्र आध्यत्मिक साधना केन्द्र

(श्री शंभुल-सेवा-साधना केन्द्र संघालित)

कोबा-582009 (गंधिनगर)

॥ॐ॥ श्री महावीरय नमः॥

PHONE - 20111

739
De. 19.6.88.

Dear Dr. Natubhai Shah and all the members of
Pratishtha Mahotsava Samiti of LEICESTER (U.K.),

It is a matter of great pleasure and pride for all
the Jains of the World, that the PRATISHTHA MAHOTSAVA
is being celebrated between 17th and 26th July 1988,
encompassing all the sub-Sects of the Jains.

Due to indisposal of health etc. I am not
physically present there, but I wish the programme a
sweeping success.

May the Glory of Lord JINA be sung all over the
World and let us all try to follow his Divine teachings.

Please convey my प्रयत्निके to all delegates; With
best wishes and kind regards,

Yours sincerely,
Atmanandji, all trustees & all
inmates of the Kendra.

भारत प्रवास दरम्यान जे श्रेष्ठिवयोओ अने मलानुभावोओ शुभेच्छा
व्यक्त करेवः

- शेठश्री अशोक जैन
- ” रमेश जैन
- शेठश्री निर्मलकुमारज शेठी
- अन्य दिग्गजर आगेवानो
- श्री. जीगुभाई शाह
- अन्य स्थानकवासी आगेवानो.
- श्री. अरविंदभाई पन्नावाल
- ” जे. आर. शाह.
- ” माणिकवाल सवाणी.
- ” मनसुभावाल धनजभाई.
- ” कानिवाल तलकरंद शेठ.
- ” सी. जेन. संघवी.
- ” सुधाकरभाई मणीवाल हवाल.
- ” शैलेशभाई कोठारी.
- ” नृपराज जैन.
- ” नाराचंद. अडजन्था.
- ” अकुभाई भोजीवाल शेठ.
- ” डॉ. सारणीया

भारिक शुभपत्र

SHRIMAD RAJCHANDRA
ADHYATMIK SADHANA KENDRA
KOBA - 582009 (GANDHINAGAR) INDIA.

[founder: Rev. SHRI ATMANANDJI]

10 DOWNING STREET
LONDON SW1A 2AA

From the Private Secretary

13 June 1988

Dear Dr. Shah,

The Prime Minister has asked me to thank you for your letter of 8 June and for your kind invitation to her to attend the Pratistha Ceremony in July. I am afraid that I must bring you what I know will be a disappointing reply. The Prime Minister's engagements for the coming month are already very numerous and it is just not possible for her to take on any more, so I must send a reluctant refusal on her behalf.

The Prime Minister has asked me to send you her very best wishes for this special occasion.

*Yours sincerely,
Tessa Gaisman*

Mrs. Tessa Gaisman

Via High Commission of India, London
PRIME MINISTER'S OFFICE
NEW DELHI

With reference to your invitation,
The Prime Minister of India RAJIV GANDHI
wishes to convey his best wishes for
the success of the World Jain Congress
and the Pratistha Mahotsava. Let the message
of Peace and Harmony emanate from
the congress

J. N. CHOTE
Director of Prime Minister's Office
New Delhi

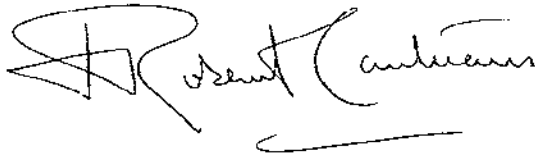
Lambeth Palace London SE1 7JU

Message from the Archbishop of Canterbury

I am pleased to be given this opportunity of sending warm brotherly greetings and congratulations to the members of Jain Samaj Europe on the opening of the Jain Centre in Leicester. This occasion is a landmark in the history of the Jain community in Western Europe and a tribute to the perseverance and skill of all responsible for the Centre's creation.

There is much that we share and much that we are learning to value in each other's spiritual traditions. Through its teaching and example your Centre will stand as a sign of the spiritual dimension of daily living, focusing on peace, compassion and brotherhood throughout our communities.

I pray that you will be blessed in your work and pilgrimage.

BISHOP'S LODGE, 10 SPRINGFIELD ROAD, LEICESTER, LE2 3BD

LEICESTER (0533) 708985

from the Bishop of Leicester

27 June 1988

Message from the Bishop of Leicester

It is a particular pleasure to me to know that the Jain Centre is being opened in our city.

The Jain faith has many elements which are particularly congenial to Christianity and we have a deep respect for the Jain attitude to faith and to life.

I am therefore doubly sorry that I am unable to be present on this occasion. Please accept my felicitations.

+ RICHARD LEICESTER

To the members of Jain Samaj Europe

LORD MAYOR'S PARLOUR · TOWN HALL · LEICESTER · LE1 9BG

TELEPHONE 549927

(Councillor Guy Collis)

LORD MAYOR

MESSAGE FROM

THE RIGHT WORSHIPFUL THE LORD MAYOR OF LEICESTER

(Councillor Guy Collis)

It gives me very great pleasure to welcome to the City of Leicester people from all sects of Jainism who have travelled to Leicester for the First World Jain Congress not only from India but from other parts of Asia, Europe, the Americas, Africa and the Far East.

I am sure that all who attend the Congress and therefore visit the Leicester Jain Centre will be impressed with the architecture which is distinctly Indian with stone and marble carvings from Rajasthan and Gujarat. The Centre also contains all the facilities necessary for Worship and Study and will provide information of Jainism, not only for Jains, but also for people of other religions.

I am sure that the Leicester Jain Centre will provide another Centre of interest for people who visit Leicester from other parts of the United Kingdom and the World and will progressively serve as one of Leicester's main tourist attractions.

I am aware that many prominent Jains and other important personalities are visiting Leicester for the First World Jain Congress and to all of them I extend a very warm welcome to this ancient City of Leicester.

LORD MAYOR

All the Past High Commissioners of India to Great Britain have visited The Jain Centre and praised the creation and its activities.

Indian Ambassador to Belgium & E.E.C
Dr N P Jain has congratulated Jain Samaj Europe for the excellent work to promote Jainism and Indian Culture.

શાહીબાગ
અમદાવાદ

તા. ૨૭ ૬ ૮૮.

પ્રમુખ શ્રી તથા પદાધિકારીઓ
જૈન સમાજ યુરોપ
લેસ્ટર

જય જીનેન્દ્ર

પરદેશની ધરતીપર સર્વ પ્રથમ ચારે સંપ્રદાયોને પ્રેરણા મળે એવું એકતાનું પ્રતીક જૈન તીર્થસ્થાન બનાવવાનો યશ જૈન સમાજ યુરોપને ફાળે જાય છે.

ભારત વાસિઓ તરીકે આપ સૌએ સમુદમાં ખભે ખભો મિલાવી જૈનધર્મના સંસ્કારોનું સિંચન કરી ભાવિ પેઢીમાં પણ ધર્મના સંસ્કારો સચવાઈ રહે તેવી ઉમદા ભાવનાથી જૈન સેન્ટરની સ્થાપના કરી તે અભિનંદનીય છે. પરદેશમાં જૈનધર્મની પ્રભાવનામાં વૃદ્ધિ થતી જાય તેવી પ્રવૃત્તિ કરતા રહો તેવી શુભકામના.

સરખ ભાષામાં 'ધી જૈન' ત્રિમાસિકનું પ્રકાશન જૈન સમાજને તથા યુવા વર્ગને પ્રેરણાદાયી બન્યું છે. હું પણ તેનો પ્રશંસક છું.

ભવ્ય પ્રતિષ્ઠા મહોત્સવની ઉજવણી સફળતા પૂર્વક પાર પાડો, ને જૈન શાસનનો વિજયલ્લજ ફરકતો રાખો તેવી શુભ ભાવના.

જૈન સમાજ યુરોપની બધીજ પ્રવૃત્તિઓમાં ડૉ. નટુભાઈ શાહનો અમૂલ્ય ફાળો અગ્રસ્થાને તથા પ્રેરણાદાયી છે જેની નોંધ લીધા સિવાય સંદેશો અધૂરો ગણાય.

શ્રેણિક કરનુરભાઈ લાલભાઈ

અંજન સાથે પ્રતિષ્ઠિત ભવ્ય પ્રતિમાજીઓનું પ્રથમ નૂનન જીનાલય લેસ્ટર (યુ. કે.) માં પશ્ચિમની ભૂમિ ઉપર સાકાર થયું; એથી મારા જેવા અનેકોને પશ્ચિમના દેશોમાં-અને આંતરરાષ્ટ્રીય જગતમાં ' અહિંસા પરમો ધર્મ ' ના સિદ્ધાંત-જૈનધર્મ અને સિદ્ધાંતોનું પ્રચાર પ્રસારનું સ્વપ્ન સાકાર થવાનો ઉલ્લાસ શબ્દોમાં ન વર્ણવી શકાય તેવો આનંદ થયો છે.

જૈનોના ચારે ફીરકાઓને એકી સાથે વણી લેવાનો પણ સ્તુત્ય અને અનુકરણીય પ્રથમ દાખલો (જે આજના સમયની માંગ છે) ને પણ અહીં જૈન જગતને જોવા મળશે.

સાથે સાથે જૈન સમાજ (યુરોપ) અને ફેડરેશન ઓફ જૈન સોશીયલ ગ્રુપ મળીને સારા જૈન જગતના જૈનોનું અધિવેશન (કોન્ફરન્સ) પણ ભરી રહ્યું છે એ પણ જૈન સમાજની એકતા અને જૈન સિદ્ધાંતો (અહિંસા-અપરિગ્રહ અને અનેકાંતવાદ) ના પ્રચાર અને પ્રસાર માટેનું એક સ્તુત્ય ધણવું છે. એની ઉપયોગિતા લાંબા ગાળે અને લાંબી દૃષ્ટીએ વિચારતાં મહત્વપૂર્ણ છે.

ડૉ. નટુભાઈ શાહ- તેમના સાર્થીઓની લાંબી નયશ્યા અને જલેમત દાદ માટે છે. મારા તેઓ બધાને અંતરના અભિનંદન છે.

લી. દીપચંદ. એસ. ગારડી
પ્રમુખ:- ઓલ ઈન્ડિયા જૈન શ્વેતાંબર કોન્ફરન્સ
કાર્યાધ્યક્ષ:- ભારત જૈન મહામંડળ.

SHRIYANS PRASAD

"NIRMAL" 3rd Floor,
Nariman Point,
BOMBAY-400 021.

દિનાકે 26 જૂન 1988

પ્રિય ડાઠો નટુભાઈ શાહ,

આપકા દિનાકે 18 જૂન કા પત્ર મુકે આજ હો પ્રાપ્ત
હુઝા ।

મુકે યદ જાનકર અત્યન્ત પ્રસન્નતા હુઈ કિ તિસ્ટર ડુઝગલેકડ઼ મે શિશુલલ્લહા કિલાલ ભવ્ય જૈન મંદિર કા નિર્માણ જૈન સમાજ ડારા કિયા ગયા હૈ, જિસમે ડારો સમુદાયો કે મંદિર વ સ્થાનક હૈ । ઇસ ઉપલક્ષ્ય મે પ્રતિષ્ઠા મહોત્સવ ઇવ જૈન કિલ્લ સમ્મેલન કા મ્હે આયોજન કિયા ગયા હૈ, । આપકો યહ યોજના પ્રશસનોય હૈ । ક્પયા મેરા લઘાઈ સ્વોકાર કરે ।

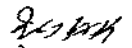
જૈન સમાજ યુરોપ શ્રમણા સંસ્કૃતિ કા જો વ્યાપક પ્રવાર-પ્રસાર કાર્ય કર રહા હૈ, વહ હર દિષ્ટિ સે સ્તુત્ય હૈ । મેં આપકે સદ્ગુણોનો કો પ્રશસા કરતા હું । જૈન સમાજ મેં એકતા, સૌહાર્દ ઓર પ્રેમ કો જય-જયકાર કરતે હુપ આપ સ્મૃતો વહા રહતે હુપ નયે-નરો આયામ સ્થાપિત કર રહે હૈ, યહ હમ દેશાવાસિયો કે લિપ મોરવ કા કિલ્લ હૈ । યહ "પરસ્પરોપગ્રહો જોવાનામ" કા પ્રતીક હો કહા જાયેગા ।

જૈન ધર્મ ઓહસા પર આધારિત હૈ, ઇસલિપ હમ કહતે હૈ- ઓહના પરમો ધર્મ: । સગ્ગન એક એવેય શાકિલ હૈ । યદિ હમે અપના ઓ સ્તત્વ બનાયે રક્ષા હૈ, તો એકતા કો નિતાન્ત આલ્લક્ષ્ય હૈ । ઇતી કે આધાર પર મ્હારત મેં હો નહો બલિક કિલ્લ મેં જૈન ધર્મ કો પહવાન બના સકેમે । હમારા સ્વર એક હો હોના ડારિ હયે, ઘાહે હમ કિમ્તો મ્હે જગહ રહેં ।

મુકે વાજતા હૈ, જૈન કિલ્લ સમ્મેલન સે જૈન સમાજ મેં એક નવો જાગ્રિત આયેગો ઓર હમ સલ મિલ-જુલકર શ્રમણા-સંસ્કૃતિ કો અલ્પણ બનાયે રલ્લ સકેમે । મેરી હાર્દિક ઇલ્લા ધો઼ે કિ ઇસ અલ્પર પર ઉપલિલ્લ રહુ, પરન્તુ સ્વાસ્થ્ય કો દેલ્લે હુપ ઇસ પાવન અલ્પર પર સમ્મિલિત હોને કે લિપ અપનો અસમ્મ્હા વ્યક્ત કહતા હું ।

પ્રતિષ્ઠા મહોત્સવ ઓર જૈન કિલ્લ સમ્મેલન કો પૂર્ણ સફલતા કે લિપ મેં અપની ઓર સે ત્હા સમ્પૂર્ણ ડિગમ્બર જૈન સમાજ કો ઓર સે અનેકાનેક શુભ્લામનાપ મેલ્લતા હું ।

આપકા,

શ્રેયાન્સપ્રસાદ જૈન

ડાઠો નટુભાઈ શાહ,
જૈન સમાજ યુરોપ
લિસ્ટર ડુઝગલેકડ઼

જૈન સંઘ, મોમ્બાસા

વેસ્ટર મુકામે ભવ્ય નીરંધામ આકાર લઈ રહ્યું છે તે બદલ અત્યંત હર્ષની લાગણી વ્યક્ત કરે છે. વધુ ખુશી એ છે કે આ જીનનીરંધામમાં જૈનોના જુદા-જુદા ફિરકાઓનો-દેહરાવાસી, સ્થાનકવાસી, શ્વેતાંબર, દિગ્ગમ્બર વગેરેનો સમન્વય કરવામાં આવ્યો છે. સંભવ છે કે આ પ્રકારનો નીરંધામ આ પહેલુંજ હશે. આજે જયારે સમ્પ્રદાયો અને ફાંટાઓ વધવામાં ત્યારે આ પ્રકારનું નીરંધામ ખૂબજ આવકાર પાત્ર છે. એટલુંજ નહિ પરદેશખાને આ નીરંધામ જૈનધર્મની યશગ્રાથા બની રહેશે.

પ્રતિષ્ઠા મહોત્સવ પ્રસંગે વહેંચે જૈન કોંગ્રેસનું અધિવેશન યોજવામાં આવ્યું છે જે ખૂબજ પ્રશંસનીય છે. પ્રતિષ્ઠા મહોત્સવની કાર્યવાહીને સંપૂર્ણ સફળતા ઈચ્છું છું

સ્મશિકલાલ રાજપાલ શાહ.

Good wishes from

Harshadrai Manilal Parekh
President

&
Rameshchandra R Dadia
Secretary

SHREE STHANAKVASI JAIN MANDAL
NAIROBI

મલાવીર ફાઉન્ડેશન, લંડન.

વેસ્ટર સ્થિત જૈન સેન્ટરમાં પ્રતિષ્ઠા મહોત્સવ ઉજવાઈ રહ્યો છે તે માત્ર યુ.કે. નાં જ નહીં પણ સમગ્ર જૈનો માટે ગૌરવવનો પ્રસંગ છે.

ભારત બહાર પરદેશમાં જૈન-ધર્મના પ્રચાર-પ્રસારમાં જૈન સમાજ પુરોપે ઐતિહાસિક ફાળો આપ્યો છે. આવા સુંદર મહોત્સવોથી જૈનધર્મની પ્રભાવનામા વૃદ્ધિ થશે અને આપણી ભાવિ પેઢીને ધર્મના સંસ્કારોનું સિંચન થશે--

હસમુખ દીપચંદ ગાર્ડી
ટ્રસ્ટી મંડળ વતી

જગતના સર્વે જીવોની કડ્ડણા જેમના હૈયામાં છલોછલ ભરી છે. જેઓ સર્વનું કલ્યાણ કરનારા છે એવા જિનેશ્વર દેવનું મંદિર અને ગ્રંથાલય આપ બનાવી રહ્યા છો. તેથી અવશ્ય અહિંસા અને દશ ધર્મનો પ્રચાર થશે. પરસ્પર પ્રેમ અને એકતાની અમે પાશાવાર અનુમોદના કરીએ છીએ. આ પ્રસંગે એવી જાગૃતિ લાવીએ કે ભારતમાં અન્નના અભાવે માનવી કે ઢોરને મરવું ન પડે. આ શુભ પ્રસંગે મારી શુભેચ્છા અને જય જિનેન્દ્ર.

મફતલાલ મહેતા
પારસ ડાયમંડ કોર્પોરેશન. ન્યૂયોર્ક (અમેરિકા)

જૈન સમાજ પુરોપે
લંડન

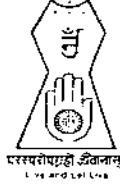
ગુલ્ડ
૦૨.૨૫/૧૯૦૦

જૈન ઈતિહાસની વિરલ ઘટના આંગ્લ ભૂમિપર સર્જાઈ રહી છે. જૈન સેન્ટર પર પ્રતિષ્ઠા સમયે ફરકાવવામાં આવનાર જૈનધ્વજ જગતભરમાં ફરકશે. મંદિરના સુવર્ણકલશનો પ્રકાશ ચારે દિશાએ પથરાશે. જૈનધર્મ-એકતા અને સંસ્કારનો આ ઉત્સવ આગામી પેઢીઓને પણ ગૌરવની અનુભૂતિ કરાવશે. જૈનવના સમન્વય અને એકત્વની ભાવનાને પ્રેમપૂર્વક આચરણમાં મૂકી શકે તેવી વ્યવસ્થા અને સંયોજન કરવા બદલ જૈન સેન્ટરના પ્રમુખ અને સર્વ કાર્યકર્તાઓ અભિનંદનના અધિકારી છે. આ પ્રસંગે મારી શુભેચ્છા પાઠવી આપના કાર્યમા ઉત્તરોત્તર સફળતા વાંચું છું.

ગણપતલાલ ઝવેરી-મુંબઈ

પ્રતિષ્ઠા મહોત્સવનું સુંદર ઉજવણું નિમંત્રણ મળ્યું
દાહ્યાલાલજી નિમંત્રણ સુંદર રહ્યું છે.
ડી. ગુલાબ રાઈનું સ્વીગ સિદ્ધિ શાયદ
ત્યારે કેટલું કેટલું માણસોને સુંદર મજાગુજારીયે
કાને દરેકની સંપૂર્ણ કાલેજા હોય તે કાર્ય ચાર પડેજા, કે
વિદેશમાં જૈન દર્શના સંસ્થાના વાદન
દાહ્યાલાલ ડી. ગુલાબને સુંદર વિનાર કરવું
પ્રતિષ્ઠા મહોત્સવને સમર્થન દરજી

શ્રીમતલાલ રે રાઈ
૦૫ ગુલાબ સંસ્થાના નિમંત્રણ સંધ
સંપૂર્ણ રીતે સંસ્થાના મુખ્ય ગુલ્ડ

**FEDERATION OF
JAIN ASSOCIATIONS IN NORTH AMERICA**

A Non-Profit Tax Exempt Religious Organization, IRS Code Section 501(c)(3) EI #54-128028

Registered Office: 11620 Triple Crown Pkwy, Reston, VA 22091, Tel. (703) 633-9877
Mailing Address: 5540 Woodbury Hills Drive, Cleveland, Ohio 44134-6164
Tel. (216) 884-8939

June 8, 1988

On behalf of the JAINA Board of Directors and the entire Jain Community of North America, please accept our sincere good wishes for a great success on this auspicious occasion. We pray Lord Arihantas will shower his blessing onto you and your committee members for your tireless work for the benefit of the peace-loving people of the world.

Jai Jinendra.

Sincerely,

T. J. Salgia
President

TJS:lim

★ LIVE & LET LIVE ★ NON-VIOLENCE IS THE HIGHEST RELIGION ★

श्री वीसा मोशवाण ज्ञानि
नाथरोणी.

परिभ्रमणा जन्तुमां दरेक जैन विचार-नरुणीने सांख्यी
वर्ष जैन चेतनां अजे भाषे के सुख कार्य करवानो प्रभाव उर्थो छे. ते
पदल भा कार्यना दरेक निर्माताने चन्धवाह पाठवीने छीने अने
जिनसाभनो प्रभाव उमेश प्रवततो रहे तेकी सावना भावीने छीने
आ भवीरथ कार्य संपूर्ण करवा पदक अरोजकोने अर्थात्न पाठवीने
छीने.

सावना प्रभावशी जैन समाजनी दरेक प्रकारे जन्मति धरो
अे अेक निर्विवाद उक्ति छे, आ दिव्य प्रभाव दवारा भावि पेदीमां
पुत्र धर्मना जस्य संस्कारोनी वृद्धि याथ ते दरेक जैनो मुख्य
अने प्राणप्रश्न मनसो तो न पाठ्य प्रवोचनो साथे भावी पेदी ट
रकरो अने सावना प्रभावमा वृद्धि धरो.

भायना अत्य प्रसंग दरेक रीते सज्जतापूर्वक पार पडे तेकी
जैनना उदात्तेषी प्रार्थना करीने छीने.

नाथरोणी समाज वती अगारी संस्थाना मानद दस्टी
महाशय श्री श्रीमन् वज्र शाह तथा कार्यवाही समितिना
संस्था अने दहेरासर समितिना मानद मंत्री श्री उपर्युक्त डी शाह
आ सुख प्रसंगे उपस्थित छे.

मानद मंत्री

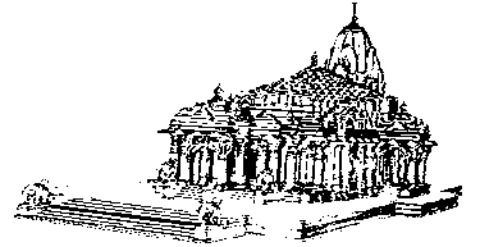
वेरमेन

हियर्ये गीसर शाह

वेरमेन शाह

श्री वीसा मोशवाण ज्ञानि
नाथरोणी.

श्री वीसा मोशवाण ज्ञानि
नाथरोणी.

Digamber Jain Visa Mewada
Overseas Association U.K.

Congratulation for the Pratistha Mahotsava
and sterling work for Jain Unity

Anil Shah
President

SHREE JAIN SANGH

P. O. Box 1788 DARESSAI AAM Tel. 21644

20th June, 1988

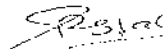
Dear Dr. Shah,

On behalf of entire membership of our Sangh and on my own behalf, I would like to convey our Greetings to you and your entire Samaj members and would also like to congratulate you for undertaking such a mammoth job of erecting swatamber and Digamber Temple, Guro Thanak, Upashraya, Shrimad Raj Chandra Gyan Nandee, Library, Auditorium, Conference room, officos, dining hall, kitchen, guest house and many other facilities all under one roof known as Jain centre. No doubt ocean of ink will flow in praise of such a marvellous feat.

Looking forward to meet you and entire members of your Samaj.

I remain,

Yours sincerely,
SHREE JAIN SANGH

GULAB P. SHAH
CHAIRMAN

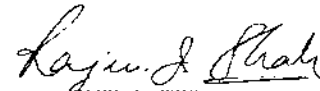

Jain Social Group, London

On behalf of my members and myself, I would like to convey my sincere congratulations to Jain Samraj Europe on the occasion of the fulfilment of a dream to have a unique Jain Centre with a Sikharbandhi Darasat at Leicester.

As Jains, we are all proud of your achievement and I am sure this will help to spread and understand Jainism in its true sense in this part of the world.

Jai Jinendra

RAJNI J. SHAH
PRESIDENT - Jain Social Group, London.

dated 3rd July 1988

Shree Visa Oshwal Community

(ESTABLISHED IN 1934)

P. O. Box 157, THIKA

CHAIRMAN - MOHANLAL D. SHAH
SECRETARY - MEGHJI J. SHAH

Date 2nd June 1988

The President,
Jain Samaj Europe,
69, Rowley Fields Avenue,
Leicester LE3 2ES,
E. E.

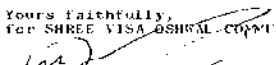
Dear Fellow Brother,

On behalf of myself and all members of the Jain Community, Thika, I extend heartiest congratulations and good wishes to the entire Jain Samaj Europe on the occasion of the opening ceremony of the Jain Centre, a magnificent achievement.

Jainism is so perfect, so scientific and so philosophical that the more you know it, the more you will love it and the more deeply you will value it.

We pray to Lord Mahavir for smooth and successful Pratistha Mahotsava celebration and sincerely thank you for your kind invitation to attend the Pratistha Mahotsava.

Yours faithfully,
for SHREE VISA OSHWAL COMMUNITY, THIKA

MOHANLAL D. SHAH
CHAIRMAN

NAVAT VANIK ASSOCIATION OF THE UNITED KINGDOM

(Registered Charity No. 288167)

President:
VINOD P. UDANI,
19 Hedge Lane,
London N13 5SJ
Telephone: 01 882 3143

All correspondence to the Secretary:
BHUPENDRA J. SHAH
43 Burgess Avenue,
London NW9 8TX
Telephone: 01 - 205 0856

VICE PRESIDENT:
SUBHASH K. BAKHAI

JOINT SECRETARY:
RASIK C. KAPACEE

MEMBERSHIP SECRETARY:
RAMESHBHAI J. SHAH

TREASURER:
DHIRAJLAL U. LAVINGIA

ASSISTANT TREASURER:
RASHMI J. SHETH

HALL SECRETARY:
RAJNIKANT V. SHAH

EDITOR:
NAVAT-DARPAN
JAYANT U. DOSHI

COMMITTEE MEMBERS
BHAVESH SUTARIA
JAGDISH N. SANGHANI
LALCHAND V. MEHTA
NANUBHAI R. MEHTA
RANIKHAL R. MEHTA
SHANTILAL D. KOTHARI
ZAVERRCHAND BHAI M. MEHTA

TRUSTEES
ARUNKANT M. DOSHI
JAYANT U. DOSHI
JAYANTILAL V. DOSHI
NANUKHAL J. SHAH
RAJNICHANDRA J. SHAH

HONORARY AUDITORS:
P. S. J. ALEXANDER & CO

MESSAGE FROM: VINODRAJ P. UDANI

PRESIDENT: NAVAT VANIK ASSOCIATION OF THE UNITED KINGDOM

On behalf of Navat Vanik Association of the United Kingdom whose representation very kindly I make, I extend my very best wishes, heartfelt greetings and admiration to all trustees, all workers, leaders and members of Jain Samaj Europe, who dedicated their souls and hearts in achieving its objective, starting from creation to creation and completion of the Jain Temple at Jain Centre, Leicester - a place of pilgrimage for the entire Jain Community living far and near to offer their prayers to bring hope and peace to all mankind and living creatures on earth.

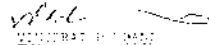
After eight years of strenuous efforts, with the golden chapter, history has been made and the dream fulfilled, in producing a magnificent piece of architecture - the Jain Temple, providing the needs of all denominations of Jainism. It is a pride and honour in creating in Britain a religious and cultural sanctuary of Navat. This unique place will inspire others living in different parts of the country to indulge into religious activities.

Work is worship. Success ever goes to those who dare and act. This in fact, applies in the case of our associations and donors with their generous financial support in creating this religious shrine - an inspiring presence, surrounded by its glamour and beauty. In this sacred shrine, the riches of our culture and heritage add to our religious activities so flourish. With all the support of all the devotees - men in the untiring efforts and cooperation of everyone responsible in general and in Navat in particular, it is gratifying how because their sacrifice has been.

It should be an auspicious and dignified occasion to celebrate PRATISTHA MAHOTSAVA and add pleasure to meet spiritual leaders and dignitaries from India and overseas, and an unique occasion to attend WORLD JAIN CONGRESS to be held during these festivities at Jain Centre, Leicester.

Yours faithfully,

VINOD P. UDANI

VINOD P. UDANI

SHREE NAVYUG JAIN PRAGATI MANDAL

49 Highfield Avenue, London, N.Y.11.

23rd June, 1988.

PRESIDENT : Dr. J. SHAH
SECRETARY : Dr. G.P. Sheth
TREASURER : Dr. D.K. Shah

To:
President
Jain Samaj Europe
Leicester.

On the most auspicious occasion of the Pratistha Mahotsava, I on behalf of Shree Navyug Jain Pragati Mandal London, take the opportunity to congratulate Jain Samaj Europe and Mahotsava Committee. It gives me a feeling of sheer joy and delight, that for the first time in history of Jain religion we are successful in creating a beautiful monument of Jain religion, embodied with Jain architectural art and culture.

For times to come the Jain centre will be seen by future generation with great admiration and will be a source of inspiration.

I can't help myself but to admire Dr. Natubhai's zeal and relentless efforts to present invaluable centre for Jain community.

Yours sincerely,

Dr. Jayant Shah
Shree Navyug Jain Pragati Mandal
London.

LIVE AND HELP TO LIVE

The National Council of Vanik Associations (UK)

Chairman Mr. Babubhai H. Kapadia, 4 The Spinney, Chaddle, Cheshire SKR 11A Tel 061-428 7349

To: Dr. N.K. Shah
69 Rowley Fields Avenue
Leicester LE3 2ES

24th June 1988

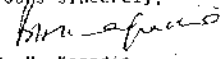
Dear Natubhai,

On behalf of the National Council of Vanik Associations and Jain Samaj Manchester, it gives me great pleasure to congratulate Jain Samaj Europe on the occasion of Pratistha Mahotsava at your Oxford Street Jain religious premises. It certainly is an unique occasion in Europe in the long history of the Jain Religion.

It is also an occasion of great elation as all the different denominations of Jainism are represented in this unprecedented celebration. I am sure it will be the desire and hope of every Jain all over the world that this occasion will pave the way to the unity and cordial relations of all the denominations of Jainism.

Wishing you and your Committee great success.

Yours sincerely,

B. H. Kapadia
Chairman - National Council of Vanik Associations.
President - Jain Samaj Manchester.

LIVE AND LET LIVE

JAIN ASSOCIATION OF UNITED KINGDOM

General Secretary:
Dr. R.K. Jain, M.Sc., Ph.D., D. Eng.
61 Upper Seadon Road
Sandridge, Surrey,
CR2 8DJ
Tel. 01-557-2199

CONGRATULATIONS

The Jain Association of the U.K. offers heartiest felicitations to all believers in the Jain principles on the auspicious occasion of PRATISTHA MAHOTSAVA and the DWAR UDGATHAN of the Jain Centre in Leicester.

The opening of the Jain Centre for Europe is a historic event in that it would provide much needed inspiration to the coming generations and spread the Jain principles of AHINSA and mutual understanding. The Jain Association of the U.K. congratulates Jain Samaj Europe and Pratistha Mahotsava Samiti and all others who worked hard to establish the Jain Centre.

Jai Jinendra

P.R. Jain
President

Dr. R.K. Jain
General Secretary

LIVE AND HELP TO LIVE

Vanik Samaj of The United Kingdom

CHARITY REGISTERED NO. 295079

President: Mr. J. J. Mehta, 92 Osborne Road, Brighton, Sussex BN1 6LU

Your Ref.

Our Ref.

Date 28 June ,988

All Correspondence to the Secretary:
Mr. B. C. Mehta,
350 Cardon Avenue,
Brighton, East Sussex,
BN2 9LJ
Tel (0273) 555053

Dr. N.K. Shah,
President,
Jain Samaj Europe,
69 Rowley Fields Avenue,
LEICESTER LE3 2ES

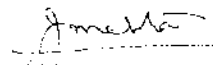
Dear Dr. Shah,

On behalf of members of Vanik Samaj of the U.K., I convey my warmest felicitations on the historic occasion of the inauguration of Pratistha Mahotsava.

We hope that this will be the forerunner of many ventures aimed at the cultural and religious welfare, economic and educational prosperity and growth of real unity of Jain Community, in Europe. To this end, we sincerely offer our services and co-operation.

May this occasion serve as an inspiration to establish similar centres in Europe for the benefit of our community in particular and mankind in general.

Yours sincerely,

J. J. MEHTA
President,
Vanik Samaj of the U.K.

REGISTERED CHARITY NO. 273285

JAIN SANGH - BIRMINGHAM

A MESSAGE FROM JAIN SANGH - BIRMINGHAM

We would like to congratulate the staff of THE JAIN for publishing the Souvenir Issue of the Jain Pratistha Mahotsava.

On behalf of Jain Sangh - Birmingham We congratulate Jain Samaj Europe (formerly Jain Samaj Leicester) in all its efforts over the last few years in developing the Jain Centre in Leicester and culminating in the occasion of Pratistha Mahotsava. We wish you all a glorious Pratistha Mahotsava and prosperous future for the Jain Centre.

BHAKTI MANDAL

RELIGION IS A PRIME NECESSITY FOR ALL

28 SILKFIELD ROAD - LONDON NW9 6QU - TELEPHONE 01-200 5761

On behalf of our Mandal, we sincerely extend our heartiest congratulations to Jain Samaj Europe Trustees, President and Committee Members who have built this magnificent Jain Centre with "Sikharbandhi Derasar" in Leicester.

We have no doubt this centre will be a place of pilgrimage for all Jains of Europe and followers of Jainism in this part of the world.

Jai Jinendra

Jayubhai M Shah
Ramanbhai C Shah

VANIK ASSOCIATION U.K.

President:

CHAMANLAL A. SHAH
71 PRETORIA ROAD
LONDON SW16 6RL
TEL: 01 877 0774

All correspondence to the Secretary:

CHANDRAKANT A. SHAH
8 SILKFIELD ROAD
LONDON SW12 0HN
TEL: 01-787 3834

20 June 1988.

Dr. N.K. Shah
69 Rowley Fields Avenue
LEICESTER
LE3 2ES.

"THE PRATISTHA MAHOTSAVA CEREMONY IN JULY 1988 IS AN AMBITIOUS INITIATIVE TO ADVANCE JAIN RELIGION WITH A PLACE OF WORSHIP.

THIS CEREMONY - PARTICULARLY IN THE WESTERN WORLD - WILL ESTABLISH A JAIN TEMPLE AS A UNIQUE MONUMENT WHICH WILL REINFORCE THE DEPTH AND STRENGTH OF 'JAINISM' AMONGST ALL PEOPLE IRRESPECTIVE OF THEIR CREED AND MAKE LEICESTER A PLACE OF PILGRIMAGE FOR PEOPLE ALL OVER THE WORLD.

WE CONGRATULATE DR. N.K. SHAH FOR HIS STRENUOUS EFFORTS AND THE EXECUTIVE COMMITTEE OF JAIN SAMAJ EUROPE FOR ACHIEVING - CONSIDERED BY MANY - AN IMPOSSIBLE TASK AND WISH YOU EVERY SUCCESS.

PRESIDENT (CHAMANLAL SHAH)
AND EXECUTIVE COMMITTEE
VANIK ASSOCIATION U.K."

Jai Jinendra.

Yours Sincerely,
Chandrakant Shah
CHANDRAKANT A. SHAH
SECRETARY
VANIK ASSOCIATION U.K.

Oswal Association of the UK EXECUTIVE COMMITTEE

President: RATI D. SHAH

Secretary: VENICHAND R. HARANIA

Please reply to: 7 THE AVENUE
WEMBLEY
MIDDLESEX
HA9 9QH

30th June 1988

Dr. Natubhai K. Shah,
69 Rowley Fields Avenue,
LEICESTER. LE3 2ES.

Dear Natubhai,

On behalf of the Members of my Executive Committee, Board of Trustees and all the Members of the Oswal Association of the United Kingdom, I take this opportunity of congratulating the Organising Committee of Jain Samaj Europe for having organised such Auspicious Occasion in order to celebrate for 16 days from 8th July to 23rd July 1988, for the Installation Ceremony for the images and the opening of various parts of the Jain Centre.

I am sure that all the Jain followers will take the benefit of such an Auspicious Occasion of "Pratistha Mahotsava" and will certainly enjoy the Programme arranged by Jain Samaj Europe.

We wish Jain Samaj Europe to progress from strength to strength in order to promote Jain Religion and the followers to make the best use of Jain Centre.

With kind regards,

Yours sincerely,

Rati Shah

Rati Shah - President

Registered Office: Oswal Centre, Coopers Lane Road, Northaw, Herts (Phone 0707 43838)
Registered in accordance with the Charities Act, 1960 Charity Reg. No. 267637

Our sincere thanks to the following families for their generosity towards
Swamivatsalya and Navkarsi dinners during Pratistha Mahotsava

Date	SWAMIVATSALYA	NAVKARSI
Thursday 14th July 1988	Sumanbhai M Shah & Family London	Virchand Hakemchand Mehta & Ravji Amulakh Patel Manchester
Friday 15th July 1988	Rajniibhai Jechand Shah & Family London	Naginbhai Virani & Family Manchester
Saturday 16th July 1988	Babulal Chunilal Vora & Family Nottingham	Virchand Mithalal Mehta & Family Manchester
Sunday 17th July 1988	Juthalal Premchand Chandaria Leicester	Venisons & Family London
Monday 18th July 1988	Lalji Kasalchand Mehta Leicester	Virsons Ltd Atulbhai Virani & Jayantilal Virani & Family London
Tuesday 19th July 1988	Kantilal Vallabhdas Shah & Family Leicester	C. M Shah & Family London
Wednesday 20th July 1988	Dr Natubhai Keshavlal Shah & Family Leicester	Maniben M P Shah & Family London
Thursday 21st July 1988	Keshavlal Vrajpal Shah & Family London	Indiraben & Narendra B Shah & Sudhaben & Anilbhai Shah Manchester
Sunday 17th July 1988	Mithalal Kalidas Mehta & Family London	
Wednesday 20th July 1988	for Mid-day Swamivatsalya	

Priviledged People who bided
for the Important occasions

PRAVESH INTO JAIN CENTRE		Vimlaben Rajnichandra Shah	£5,500
Juthalal Premchand Chandaria	£17,001	Oswal Association UK	£500
Prabhshanker Keshavlal Shah	£10,001	Donors of naming different Building areas at the Jain Centre	
Amritlal P Bhalsani	£11,111	Maniben Meghji Pethraj Shah	£50,000
Name On Bethak of the Images		Jayantilal M Vora	£20,000
Juthalal Premchand Chandaria	£2,501	Maneklal V Savani	£17,000
Anonymous Donor	£7,501	Shantilal Popatlal Mehta	£15,000
Sonali & Binoy Gardi	£7,501	Shantilal Lalubhai Shah	£10,000
Shilanyas		Rajnichandra Jeychand Shah	£7,500
Vijaybhai Shantilal Shah	£25,000		
Chimanlal Jaychand Shah	£2,000	Kamlaben Chhaganlal Shah	
Hasmukh Gardi	£1,501	Navinchandra C Shah	Rs25,001
Late Amratlal Purshottam Bhalsani	£2,001	Mahavir Jain Vidyalaya	Rs251,000
Late Hemkumar Amratlal Bhalsani	£1,501	Sriinad Rajchandra devotees	Rs525,000
Babulal Chunilal Vora	£2,001	Pramod Punatar	Rs125,000
Panachand Hemraj Zakharia	£2,001	D N Shah & Co	£5,000

卐 प्रतिष्ठा मહોત્સવનો ૧૬ દિવસનો મંગળ કાર્યક્રમ 卐

જૈન સેન્ટર અને ગ્રેનબી હોલ્સ

ઉદ્ઘવણીઓ:- પ્રવેશની તથા અન્ય જગ્ગરી, રવિવાર તા. ૩.૭.૮૮; પ્રતિષ્ઠાની રવિવાર તા. ૧૩.૭.૮૮; શ્રીહૃદ્ય કાર્યક્રમના આગવા દિવસે.

દરરોજ સવારે જિનાલયમાં સ્નાન પૂજા, નવસ્મરણ; નિત્ય નિયમ પૂજન સ્થાનકવાસી ઉપાશ્રયમાં સામાયિક રાત્રે ભાવના અને ઉદ્ઘવણીઓ

શ્રીમદ રાજચન્દ્ર જ્ઞાન મંદિરમાં સવારે ૧૧.૧૫ થી ૧૨.૧૫, અપોરે ૩.૦૦ થી ૪.૦૦, સાંજે ૭.૦૦ થી ૮.૧૫ (તા. ૧૬.૭.૮૮ થી ૨૦.૭.૮૮) ભાકિત-વાંચન સંક્રિપ્ત.

તારીખ	સ્થળ	સમય	કાર્યક્રમ	
જ્યેષ્ઠ ૧૬ ૧૦ શુક્રવાર ૪.૭.૮૮	જૈન સેન્ટર	સવારે ૪૬.૨૬મિ. ૨૪સે. અપોરે ૨.૦૦	પ્રવેશ (અધીજ પ્રતિષ્ઠાઓ, પાટ અને ચિત્રપટ્ટોનો) પંચ કલ્યાણક પૂજા.	Pravesh Pancha Kaeyancak Puja
જ્યેષ્ઠ ૧૬ ૧૧ શનિવાર ૫.૭.૮૮	જૈન સેન્ટર	અપોરે ૨.૦૦	ચીત્તાળીસ આગમની પૂજા.	Forty five Agam's Puja
જ્યેષ્ઠ ૧૬ ૧૨ રવિવાર ૬.૭.૮૮	જૈન સેન્ટર	અપોરે ૨.૦૦	વીસ સ્થાનકની પૂજા.	Twenty Sthanak's Puja
જ્યેષ્ઠ ૧૬ ૧૩ સોમવાર ૭.૭.૮૮	જૈન સેન્ટર	સવારે યોગ્ય સમયે ૭૬.૨૩મિ. ૧૮સે. અપોરે ૨.૦૦	જળ યાત્રા વરઘોડો. કુંભ સ્થાપના, અખંડ દીપક સ્થાપના, જવારા શેષણ. બાર વ્રતની પૂજા.	Procession for fetching water Kumbha Sthankana Akhand Dipak Sthapan
જ્યેષ્ઠ ૧૬ ૧૩ મંગળવાર ૮.૭.૮૮	જૈન સેન્ટર	અપોરે ૨.૦૦	નવાણુ પ્રકારની પૂજા.	Twelve vows Puja Ninty Types Puja
જ્યેષ્ઠ ૧૬ ૧૪ બુધવાર ૯.૭.૮૮	જૈન સેન્ટર	અપોરે ૨.૦૦	અષ્ટાપદ તીર્થની પૂજા.	Astapad Tirth Puja
જ્યેષ્ઠ ૧૬ ૧૫ ગુરુવાર ૧૦.૭.૮૮	જૈન સેન્ટર	સવારે ૧૦.૦૦ યોગ્ય સમયે અપોરે ૧૨.૦૦	વ્યાખ્યાન. દેવી પૂજા. સિદ્ધચક્ર પૂજા.	Lecture Devi Puja Siddhachakra Puja
અષાઠ સુદ ૧ શુક્રવાર ૧૧.૭.૮૮	જૈન સેન્ટર	સવારે ૧૦.૦૦ યોગ્ય સમયે	વ્યાખ્યાન. વીર ઘંટાકર્ણનો હવન તથા પૂજા. વીર મણિભદ્રની સ્થાપના. ચિંતામણી પાર્શ્વનાથ પૂજા. શાંતિનાથ એવં પાર્શ્વનાથ પૂજા.	Lecture Vir Gantakarna Havan Chintamani Parshwanath Puja
અષાઠ સુદ ૨ શનિવાર ૧૨.૭.૮૮	જૈન સેન્ટર ગ્રેનબી હોલ્સ	યોગ્ય સમયે સવારે ૧૦.૦૦ સવારે ૧૧.૩૦	ગુરુ પૂજા, વેદી પૂજા. વ્યાખ્યાન. ૧૦૮ અર્હત અભિષેક પૂજા. ૧૦૮ કલશોં સે અભિષેક એવં શાંતિધારા	Sthapana Guru Puja. Vedi Puja 108 Arhat Abhishek Puja

કાર્યક્રમના સ્થળો: Jain Centre, 32 Oxford Street, Leicester. LE1 5XU Tel. (0533) 543091
Granby Halls, Welford Road, Leicester Tel. (0533) 552644

પ્રતિષ્ઠા મહોત્સવ દરમિયાન સ્વામીવાત્સલ્ય અને નવકારસી નોંધાવીને લાભ લેનાર પુણ્યશાળી કુટુંબીઓની ધર્મભાવનાની જૈન સમાજ પુરોષ અનુમોદના કરે છે.

ભવ્ય પ્રતિષ્ઠા મહોત્સવ દરમિયાન તા. ૧૪-૭-૮૮ થી તા. ૨૦-૭-૮૮ સુધી દરરોજ રાત્રે ભાવનામાં તથા ૧૭-૭-૮૮ ના રોજ અપોરે જૈન સેન્ટર તથા ગ્રેનબી હોલ્સમાં ઇન્દુબેન ધાનકના સ્તવનો તથા સાંસ્કૃતિક કાર્યક્રમોમાં લેસ્ટર લંડન માન્યેસ્ટર-અર્માજિલામની અલેનો અને લેસ્ટર જૈન શાળાના બાલકોનો ખાસ કાર્યક્રમ યોજેલ છે.

**PRATISTHA MAHOTSAVA PROGRAMME
JAIN CENTRE & GRANBY HALL**

UCCHAVANIS

Pravesh and other necessary pujans on Sunday 3rd July 1988.

Pratistha on Sunday 17th July 1988, others on previous day of the respective programme.

Daily

Snatra Puja in the Temple; Nav Smaran; Nitya Niyam Puja; Samayik in Sthanakwasi Upashraya;

Evenings

Bhavna and Uchhavanis

In Shrimad Rajchandra Jnan Mandeer

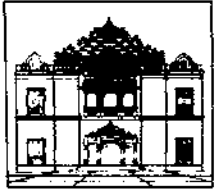
11.15am to 12.15pm

3.00 to 4.00pm and 7.00 to 8.00pm

Bhakti Vanchan

तारीख	स्थल	समय	कार्यक्रम	
अथाऽ सु. ३ रविवार 17.7.88 ८८	वीकटोरीआ पार्कथी ग्रैनबी लोव्स ग्रैनबी लोव्स जैन सेन्टर	सवारे ८.३०थी १०.३० ११.४५ थी अपोरे १.१५ अपोरे १.३०थी योग्य समये	रथयात्रा वरघोडो. अवन कल्याणक उत्सव - स्वप्न दर्शन, स्वप्नकृष्ण कथन प्रतिष्ठानी उछवल्लीओ. पद्मावती पूजन, प्रासाद अभिषेक पूजन. याग मंडल विधान, पंच परमेष्ठि, नव देवता, चोवीस तीर्थंकर पूजन, १६ स्वप्न दर्शन, १६ कुमारी की सेवा, स्वप्न फल कथन.	Procession Chyavan Kalyanak Celebration Uchhavanis for Pratistha Padmarati Puja Prasad Abhishek Puja
अथाऽ सु. ४ सोमवार 18.7.88 ८८	ग्रैनबी लोव्स ग्रैनबी लोव्स जैन सेन्टर	सवारे १०.०० सवारे ११.३० योग्य समये	आत्म्यान. जन्म कल्याणक महोत्सव- मेरु पर्वत उपर भगवानना अभिषेक, जन्म वधाई, नामकरण विधि. शाण्ड्यागमन. दश दिग्गण, नवग्रह, अष्टमंगल, नंदावती पूजन. याग मंडल, नवग्रह, दश दिग्पाल विधान, जन्म कल्याणकका दृश्य	Lecture Janma Kalyanaka Ten Diggal Nine Graha Eight Mangals, and Nandavrat Puja
अथाऽ सु. ५ मंगलवार 19.7.88	ग्रैनबी लोव्स ग्रैनबी लोव्स जैन सेन्टर	सवारे १०.०० सवारे ११.४५ योग्य समये	आत्मसिद्धि शास्त्र पूजन, व्रत महोत्सव, राज्याभिषेक, नवलोकात्मिक देवीती विनिर्दि, दिक्षा कल्याणक दर्शन. अठार अभिषेक, ध्वजदंड, कण्ठ, देवदेवीओना अभिषेक. ध्वज कलश एवं प्रतिष्ठा, दिक्षा कल्याणकका दृश्य.	Atma Siddhi Shastra Puja Dixa Kalyanak Eighteen Abhishek Dhwaja Dand Kalash. Dev and Devi's Abhishek
अथाऽ सु. ६ बुधवार 20.7.88 ८८	जैन सेन्टर जैन सेन्टर ग्रैनबी लोव्स	सवारे ८.५८मि. ८से. योग्य समये अपोरे ३.००	प्रतिष्ठा. प्रतिष्ठा, शांति महायज्ञ अष्टोदरी स्नात्र पूजा. THANKS GIVING. बहुमान, बहुमान,	Pratistha
अथाऽ सु. ७ गुरुवार 21.7.88 ८८	जैन सेन्टर ग्रैनबी लोव्स	सवारे ४.५१मि. २७से. अपोरे २.०० सांजे ७.००	द्वार उद्घाटन, सत्तर भेदी पूजा. WORLDJAINCONGRESS__OPENSESSION Registration of Delegates and Fringe Meeting.	Dwar Udgatan Sattar Bhedi Puja
शुक्रवार, शनिवार ना. २२, २३.७.८८	ग्रैनबी लोव्स	सवारे १०.०० थी ५.३०	WORLDJAINCONGRESS	

During the Pratistha Ceremony from 16-7-88 to 20-7-88 at night in Bhavna and in the afternoon of 17-7-88, there will be a culture programme from Induben Dhanak and Leicester, London, Manchester, and Birmingham Jain organisations and Jain School Children.

WORLD JAIN CONGRESS

21st, 22nd and 23rd July 1988
Jain Centre, 32 Oxford Street, Leicester LE1 5XU

(Jointly organised by Jain Samaj Europe & Jain Social Groups Federation)
At Granby Halls, Leicester (U.K.) during Jain Centre Pratistha Mahotsava Ceremony

Objectives

1. To establish a permanent body to represent the cultural, social and political interests of Jains throughout the world to various Governments and organisations.
2. To act as Co-ordinating body for Jain Institutions and groups.
3. To provide information of Jainism

PROGRAMME

Thursday 21st July 1988

2.00 p.m. to 4.30 p.m. Inauguration and open session.
7.00 p.m. Registration of delegates and Fringe Meeting.
Chairman - Shri Pratap Bhogilal Shah

Friday 22nd July 1988

9.30 a.m. **First Session - Chaired by President of the Congress - Shri Shrenik bhai Sheth**
Prayer
Welcome by Dr. Natubhai Shah - President Jain Samaj Europe and by Mr. Harsukhbhai Tamboli - President J.S.G. Federation.
Lord Mayor of Leicester welcomes delegates on behalf of City of Leicester.
Opening remarks by Conference President
Keynote address - Dr. L.M. Singhavi
Coffee
11.30 a.m. **Second Session Chairman - H.H. Bhattarak Charukirti**
12.00 noon i) Jainism and its philosophy - Prof. Gombridge
ii) Jain principles and its relevance to the modern world - Madame Caillat
Chairman's concluding remarks.
1.00 p.m. Lunch - by courtesy of Lord Mayor of Leicester
2.15 p.m. **Third Session Chairman - C. N. Sanghavi**
i) Jain Institutions - Dr. Kumarpal Desai
ii) Chaturvidh Sangh: Monks and Nuns; Shravak & Shrivika - Shri Chitrabhanu
iii) Young Jains - Mr. Atul Shah
Chairman's concluding remarks
4.00 p.m. Tea
4.30 p.m. **Fourth Session Chairman - Shri Pratapbhai Gandhi**
Jain Art, Culture & Literature - Slide Presentation Dr. Sarayu Doshi
Chairman's concluding remarks
Dinner
8.00 p.m. Bhavna (Devotional Music Programme)

Second Day Saturday 23rd July 1988

10.00 a.m. **Fifth Session Chairman - Shri Ashok Jain**
i) Contribution of Jains in Business, Industries and Professions - Shri Pratap Bhogilal Shah
ii) Contribution of Jains in Social and Political Life - Virendra Heggade
Chairman's concluding remarks
11.15 a.m. Coffee
11.45 a.m. **Sixth Session Chairman - Shri Dipchandbhai Gardi**
i) Jain Community in India - Dr. Ramanbhai Shah
ii) Jain Community outside India and their needs - H. H. Puja Shri Sushil Kumarji
Chairman's concluding remarks
1.00 p.m. Lunch
2.15 p.m. **Seventh Session Chairman - Shri Shashikant Mehta**
i) Promotion of Jainism (Religion, Philosophy and Literature) - Dr. Soncji
ii) Jain Unity and Prosperity (Social and Economic aspects) - Shri Rajkumar Jam
iii) World Jain Congress - Shri C. N. Sanghavi, and others
Establishment of permanent Institution, prospects and future action
Chairman's concluding remarks
3.45 p.m. Tea
4.15 p.m. **Eighth Session Chairman - President of the Congress Shri Shrenikbhai Sheth**
i) Suggestions and Resolutions
ii) Next Congress, place, year and President
5.30 p.m. iii) Concluding remarks by the President of the Congress

INFORMATION

* Keynote address 45 minutes * Other speakers 20-25 minutes

International Committee Suggestion

12 from India, 3 from East Africa, 3 from U.K., 3 from U.S.A., 1 from Japan, 5 from other countries. Secretariat with professional staff of at least 3 or more

JAIN SAMAJ EUROPE
EXECUTIVE COMMITTEE MEMBERS AND TRUSTEES.

PRESIDENT	Dr Natubhai K Shah
VICE PRESIDENT	Dr Ramesh I. Mehta
SECRETARY	Mr Ramesh S Mehta
DEPUTY SECRETARY	Mr Vijay H Shah
TREASURER	Mr Harakhchandbhai Chandaria
ASSIST TREASURER	Mr Satish N Shah
AREA CHAIRPERSONS	
London	Mr Ramanbhai C Shah
Leicester	Mr Vasantbhai D Shah

COMMITTEE MEMBERS

Laxmikantbhai T Mehta · Rasiklal V Mehta
Haresh R Shah · Rajni G Mehta
Mansukhlal Z Shah · Babubhai C Vora
Vipin B Vora · Subhash Sanghavi
Ritesh Shah · Dr Nareshbhai Shah
Sumanbhai Shah · Jayu Visaria
Dinesh I Mehta · Mrs Lilavantiben Doshi
Mrs Hansaben Gandhi

BHAGINI KENDRA

Mrs Dayaben Mehta

TRUSTEES

Dr Natubhai K Shah · Babubhai C Vora
Manharlal I. Mehta · Manharlal P Shah

AUDITORS

Kantibhai H Shah

Fellows

Vijay Shantilal Shah
Hasmukh Dipchand Gardi
Anantbhai Meghraj Shah
Navin Chhaganlal Shah
Vinodray P Udani
Bipin B Mehta

Hon Fellows

Shrenikbhai Kasturbhai Sheth
Shriyansprasad Jain
Dipchand Savraj Gardi
Jayantibhai R Shah
Sudhakarbhai Manilal Dalal
Mansukhbhai Dhanjee Vora
Jayantilal Mavji Shah
Dhirajlal Mohanlal Shah
Muktilal Virwadia
Kirtikumar Chimanlal Mehta
Snehkant Shroff
Babubhai Kadiwala
Maneklal Savani

JAIN SAMAJ EUROPE

EXECUTIVE COMMITTEE MEMBERS AND TRUSTEES.

PRATISTHA MAHOTSAVA COMMITTEE

JAIN SAMAJ EUROPE

PRATISTHA MAHOTSAVA COMMITTEE

PRESIDENT
SECRETARIAT

Dr Natubhai K Shah (Leicester)
Dr Ramesh L Mehta (Leicester)
Ramesh S Mehta (Leicester)
Leena Shah (Leicester)
Harakhchand Chandaria (Leicester)

COMMITTEE MEMBERS

Vijay H Sheth (Leicester)
Satish N Shah (Leicester)
Vasanbhai D Shah (Leicester)
Ramanbhai C Shah (Leicester)
Babubhai C Vora (Nottingham)
Manharbhai P Shah (Birmingham)
Manharlal L Mehta (Stevenage)
Anantbhai M P Shah (London)
Hasmukhbhai Gardi (London)
Navinbhai Shah (London)
Bipin Mehta (London)
Vijay S Shah (Antwerp)
Babubhai Kapadia (Manchester)
Dr Nareshbhai Shah (Manchester)
Rati Shah (London)
Rajnichandra J Shah (London)
Paul Marett (Leicester)
Dr Jayant Shah (London)
Pradyotbhai Kothari (Antwerp)
Prof Kanti Maradia (Leeds)
Pramodbhai P Punater (London)
Yogesh B Metha (London)
Jayu Visaria (London)
Keshavlal R Shah (London)
Pankaj Vora (London)
Mrs Lilavanti Doshi (Leicester)
Mrs Hansaben Gandhi (Leicester)
Anantbhai Matalia (Coventry)
Vipin Vora (Nottingham)
Dr Ashok B Vora (Birmingham)

Chimanbhai Shah (London)
Shantibhai D Kothari (London)
Ramnikbhai R Mehta (London)
Chandrakant Shah (London)
Subhash K Bakhai (London)
Surendra Jain (London)
G D Jain (London)
Sumanbhai Shah (London)
Vinodbhai Kapashi (London)
Dinesh Mehta (Leicester)
Rasiklal V Mehta (Leicester)
Subhash Sanghavi (Leicester)
Haresh Shah (Leicester)
Mansukhlal Z Shah (Leicester)
Ritesh Shah (Leicester)
Bahurai T Shah (London)
Rajni G Mehta (Leicester)
Kantibhai H Shah (Leicester)
Gazendrabhai Chhartisha (Leicester)
Dr. Shashiben Mehta (Leicester)
Laxmikantbhai Mehta (Leicester)
Pranlal V Parekh (London)
Ramesh Shah (London)
Dhirajlal Maniar (London)
Chief Harakhchand Bhandari (London)
Dr. Gyander Sheth (London)
Himasubhai Ghadiali (Derby)
Lalchand V Mehta (London)
Mrs Pushpa Jain (London)
Mrs Dayaben Mehta (Leicester)

ACCOMODATION COMMITTEE

Vasantraj Devchand Shah Chairman
 Sampatlal Hiralal Mehta
 Harish Jasvir Patel
 Jayant Babulal Mehta
 Subash Fulchand Sanghavi
 Sudhir Jamnadas Mehta
 Rajni Girdharlal Mehta
 Vaghji Ramji Shah

RECEPTION COMMITTEE - LEICESTER

Laljiabhai Kashalchand Mehta
 Zaverchandbhai Chhatrishia
 Ratilal Motilal Shah
 Hiralal Khushalchand Mehta
 Mrs Bhanuben Natubhai Shah
 Mrs Sagunaben H Vora
 Laxmichand Nanchand Shah
 Vimlaben Vasantraj Shah

RELIGIOUS COMMITTEE

M Z Shah Chairman
 Shashikant P Mehta
 Dayaben L Mehta
 Laljiabhai K Mehta
 Liladhar D Mehta
 Rajematiben H Chandaria
 Manglaben L Mehta
 Malukchand Nathalal Sheth
 Pranlal Jhaverchand Doshi

DIGAMBER COMMITTEE

Kantilal H Shah
 Navinbhai Shah

STHANAKWASI JAIN VIDHI

Babulal Ratanshi Mehta Joint Chairman
 Vasantraj Devchand Shah Joint Chairman

SUB-COMMITTEE MEMBERS

Vinodbhai Udani
 Maganlal Rupshi
 Dahyalal Khimchand Mehta
 Mrs Champaben Maganlal Mehta
 Jayantilal Hathisang Patel
 Ramniklal Jechand Patel
 Girdharlal Jethalal Mehta
 Babulal Ramji Mehta
 Mrs Pran Kunverben Doshi

UCCHAVANI SAMITI

Vasantraj Devchand Shah
 Ramanbhai Shah
 J U Visaria

MEMBERS OF BHAKTI MANDAL

Dalichand Amulakh Doshi
 Shantibhai Kothari
 Dr Nareshbhai Shah

FUND RAISING SUB COMMITTEE

Hasmukhbhai D Gardi Chairman
 Rajnibhai J Shah Co. Chairman

Bipin B Mehta
 Ramanbhai Shah
 Vinodbhai P Udani
 Pramod P Punater
 Keshavjibhai R Shah
 Pranlalbhai V Parekh
 Bhupendra J Shah
 Shantibhai D Kothari
 Subhash Bakhai
 Dr Jayant C Shah
 Lalchandbhai V Mehta
 Jayubhai Visaria
 Chimanlal A Shah
 Viryash M Shah
 Tarchand M Vora
 Kantibhai Mehta
 Narottambhai Shah

Cheif Harakhchand Bhandari
 Dilip G Mehta

VOLUNTEERS COMMITTEE

Baburaj T Shah Chairman
 Vijay H Sheth Chairman

Dinesh I Mehta
 Bharat S Mehta
 Kiran V Shah
 Nilesh S Mehta
 Jitu B Mehta
 Amar Gadhia

Mrs Hansaben Gandhi

CATERING COMMITTEE

Laxmikantbhai T Mehta Chairman
 Rasiklal V Mehta Co-Chairman

Zaverchandbhai Shah
 Babubhai Shah
 Shashikantbhai Mehta
 Laljiabhai Mehta
 Mrs Sagunaben Vora
 Pranlal Parekh

PROCESSION COMMITTEE

Babubhai C Vora Chairman

Vijay H Sheth
 Ashwin I Mehta
 Mayur P Doshi
 Vinodbhai V Mehta
 Dr. Shashiben Mehta
 Mrs Hansaben Gandhi
 Mrs Lilavantiben Doshi
 Mrs Dayaben Mehta

ACCOUNTING COMMITTEE

Harakhchand Chandaria Chairman

Satish Shah
 Bipin Mehta
 Subhash Bakhai

Kantibhai H Shah (Auditors)

LOCAL PROGRAMME COMMITTEE

Dr Shashiben Mehta
Lilavanti Doshi

Chairman
Co Chairman

PUBLICITY & PUBLICATION SUB-COMMITTEE

Bipin B Mehta
Pankaj Vora
Vinod Kapashi

Chairman
Co-Chairman
Co-Chairman

Baburai T Shah
K C Jain
Sumanbhai Shah
Anant K Mehta
Bhupendra J Shah
Vinodbhai P Udani
Rajniabhai J Shah
Paul Marett

JAIN SAMAJ EUROPE

Patrons

INDIA

Shri Pratap Bhogilal Shah
Shri Ashok Kumar Jain
Shri Navinchandra Dalpatbhai Mehta
Shri Bakhtawarmal B Siroya
Shri Gangji P Shethia
Shri Kantilal K Sheth
Shri Dineshbhai Mehta
Shri Kirtilal M Mehta
Shri Rajkumar K Jain
Shri Chhotala Nemchand Sanghavi
Smt. Kesarben Chandrakant Shroff
Shri Mansukhlal Dhanji Vora
Shri Damji Lalji Shah
Shri Rohit Vinayak Shah
Shri Sanat M Shah

EAST AFRICA

Shri Dilipkumar Premchand Govindji Shah
Shri Bhupendra Premchand Govindji Shah
Shri Navinchandra K Shah
Shri Harilal Panachand Mehta
Shri Khetshi Hansraj Chandaria
Shri Shantilal Mohanlal Shah
Shri Keshavlal Fulchand Shah
Shri Mansukhlal Gulabchand Doshi
Shri Rameshchandra Amritlal Shah
Shri Draramshi Bharmal Shah

BELGIUM

Shri Kirtilal M Mehta
Shri Mafatlal Mehta
Shri Lalbhai Javeri
Shri Pradyotbhai Kothari
Shri Pundarikbhai Javeri
Shri Mahendrabhai Parekh
Shri Dilip Mehta
Shri Nemchandbhai Jhaveri

Shri Rajeshbhai V Mehta
Shri Tarachand Daulatchand Shah
Shri Vijaybhai K Mehta
Shri Prabodhbhai K Mehta
Shri Navin C Mehta
Smt. Hansaben N Mehta
Shri Suresh Mehta
Shri Prasant J Kothari
Shri Shishir Mehta
Shri Pradip B Sanghvi
Shri Samveg N Shah
Shri Shailesh Javeri
Shri Master Siddharth
Shri Mahendra M Mehta
Shri Umesh Kothari
Shri Shrenik Bhansali
Shri Shreyance Babubhai Shah
Shri Dipendu Bapalal Shah
Shri Jayesh Navinchandra Shah
Shri Ashit V Mehta
Smt. Meeta A Mehta
Shri Deepak Keshavlal Jogani
Shri Manoj R Mehta
Shri Subodh Tarachand Shah
Shri Dipakbhai Modi
Shri Sajjan Bhansali
Shri Pankajbhai N Kothari
Shri Samir Jayantilal Bhansali
Shri Shailesh B Shah
Shri Suresh J Javeri
Shri Chetan Choksi
Smt. Smita Choksi
Shri Vinodbhai
Shri Ashokbhai Parekh
Shri Rupesh K Shah

U K

Smt. Shantaben Popatlal Shah

Shri Mukesh Premchand Govindji Shah
Shri Babubhai Chhaganlal Shroff
Shri Rajnichandra Jaychand Shah
Shri Vinulaben Rajnichandra Shah
Shri Navnitray Kalidas Sheth
Shri Nemu Chandaria
Shri Jayantilal Vithalji Doshi
Shri Virendar Kumar Jain
Shri Rohit Mistry
Shri Liladharbhai L Mehta
Shri Bhoghilal C Mehta
Smt. Taraben Bhoghilal Mehta
Shri Jayantilal Virani
Shri Atul Virani
Shri Rajnikant Hansrajbhai Mehta
UK
Shri K C Jain
Shri Kundunmal Chimanlal Jain
Shri Babulal Chunilal Vora
Smt. Icchaben Babulal Vora
Dr. Natwarlal Keshavlal Shah
Shri Uttamchand Jagjivan Doshi
Shri Jayantilal Mohanlal Vora
Shri Manharlal Panachand Shah
Shri Hasmukh Dipchand Gardi
Smt. Surekha Hasmukh Gardi
Chief Harakhchand Bhandari
Shri Dhirubhai N Shah
Shri Dayalal Trikamjee Tolia
Shri Prataprai Girdharlal Mehta
Shri Chunilal Parmanand Dadia
Shri Magan Hari
Shri Dalsukh Amratlal Shah
Shri Harish Amratlal Shah
Shri Navinchandra Chhaganlal Shah
Shri Shirish Chhaganlal Shah
Shri Kantilal Damodar Shah
Smt. Maniben M P Shah

Donors for Pillars at the Jain Temple

Chunilal Parmanand Dadia	
Lilavantiben Chunilal Dadia	
Late Panachand Sunderji & Revakunver Panachand Parekh	
Keshavlal Jogani	
Kantibhai Damodar Shah	
Nanlal Karsanji Patwa	
Navnitbhai Kalidas Sheth	
Chandrekant Premchand Kachara Shah	
Virchandbhai H Mehta	
Amritlal Somchand Shah	
Late Popatlal Trikamji Poonater	
Late Hiruben Juthalal Chandaria	
Dr Amichand Shah	
Late Somchand Jadavji Shah	
Mr Laljibhai Kasalchand Mehta & Manglaben Laljibhai Mehta	
Late Manilal Ramji Shah	
Late Keshavlal P Shah	
Late Ratilal Dhanji Vora	
Late Mithalal Kalidas Mehta	
Dr Natwarlal K Shah	
Babulal Chunilal Vora	
Bhakti Mandal	
Chanchalben Shantilal Mehta	
Hemandra Sheth	
Chimanlal Jeychand Shah	
Rashik Himatlal & Dr Himatlal J Mehta	
Dr Mansukhlal T Shah	
Smt Prabhavati & Dr Mukund K Parikh	
Donors for Plaques	
Popatlal Kapurchand Doshi	£2,500
Lilavanti Popatlal Doshi	£2,500
Chamanlal Vrajlal Kamani & Priyamvada Chamanlal Kamani (Nairobi)	£7,500
In Memory of	
Ravjibhai Amulkh Patel	£5,00

Donors for Photographs

Manekchand Pragji Patel	£2,500
Jeychan Tarachand Shah	£2,500
Donors for Stained glass windows	
Chandenben Babulal Shah	£2,000

BUILDING AREAS

Exhibition Hall

Smt Maniben M P Shah	£50,000
Sthanakvasi Upashraya	
Jayantilal Mohanlal Vora	£20,000
Gound Floor Foyer	
Maneklal V Savani	£17,000
Upper Floor Foyer	
Shantilal Popatlal Mehta	£15,000
Library	
Shantilal Lallubhai Shah	£10,000
Stage	
D N & Shaw & Company	£5,000
For Bhoganalay by Shri Rajni J Shah & Family in loving memory of Nandhuben Jeychand Tarachand Shah, Kutchh Mandvi/London	
	£7,500

Yatralu Bhojanalaya Donations

(£751 per day)

Shri Shreyance Babulal Shah
Shri Bapalal Laherchand Shah
Shri Pradyot Kothari
Shri Ashit V Mehta & Smt Meeta A Mehta
Shri Kesharlal Jugani
Shri Kesharlal Jugani
Shri Jagdish Bapalal Shah

Our aim is to serve Yatralu every Sunday
more donors are required

AYAMBIL TITHI

(£251 per Tithi)

Shri Pradyot Kothari
Shri Keshavlal Jogani
Shri Keshavlal Jogani
Smt Lilaben Bapalal Shah
Smt Lilaben Hiralal Mehta
Shri Sodhan Javari

our aim is to provide facilities for Ayambil in the month of
Chaitra and Aso
(more donors are required)

Jain Samaj Leicester

List of Initial donors to the Building Fund

L

Dr N K Shah	Leicester	1001	Shri Kishorbhai A Shah	Coventry	151
Dr J U Shah	Coventry	251	Shri Dalchand Amulakh Doshi	Leicester	125
Shri Manharlal J. Mehta	Leicester	151	Shri S P Jain	Leicester	101
Shri Laljbhai K Mehta	Leicester	401	Shri Balwantri Keshavlal Gandhi	Leicester	105
Shri Babulal C Vora	Nottingham	500	Shri Dharamdas V Shah	Leicester	61
Shri Laxmikant T Mehta	Leicester	150	Shri Chhotalal N Vora	Leicester	61
Shri Vasantrai D Shah	Leicester	360	Shri Vaghljbhai Ramji Shah	Leicester	151
Shrimati Sagunaben H Vora	Leicester	300	Shri Manekchand Nagpur Shah	Leicester	60
Shri Shantlal P Mehta	Leicester	250	Shri Indulal K Punatar	Leicester	120
Shri Popatlal R Doshi	Leicester	350	Shri Khetshi Kachra Shah	Leicester	60
Shri Kantilal H Shah	Leicester	251	Shri Laxmichand Amichand Shah	Leicester	101
Shri Hiralal K Mehta	Leicester	180	Shri Manharlal Shantilal Shah	Birmingham	75
Shri Popatlal R Doshi	Leicester	350	Shri Kumundas Damodar Parekh	Leicester	75
Shri Kantilal H Shah	Leicester	251	Shri Jivraj Makanji Shah	Leicester	60
Shri Hiralal K Mehta	Leicester	180	Shri Motichand Raishi Shah	Leicester	120
Shri Liladhar D Mehta	Leicester	151	Shri Shantilal Padamshi Kothari	Leicester	150
Shri Chandulal Lalji Mehta	Leicester	251	Shri Subhash Fulchand Sanghavi	Leicester	121
Shri Chimanlal Harakchand Shah	Leicester	301	Shri Chhotalal Shailal Kothari	Leicester	60
Shri Harkishandas G Shah	Leicester	120	Shri Ramesh Keshavlal Gandh	Leicester	75
Shri Chimanlal A Mithani	Leicester	121	Shri Pravinbhai K Mehta	Leicester	61
Shri Narandas V Parekh	Leicester	101	Shri Devraj Pethraj Shah	Coventry	25
Shri Girdharlal J Mehta	Leicester	151	Shri Vipin Narshi Shah	Leicester	75
Shri Ashwin Maganlal Shah	Leicester	60	Shri Zaverchand Khimji Shah	Leicester	60
Shri Dilip Zaverchand Doshi	Leicester	150	Shri Vadilal M Shah	Leicester	101
Shri Vasantji Devkaran Mehta	Leicester	646	Shri Bhikubhai Raichand Shah	Loughborough	75
Dr Rajnikant K Shah	Leicester	120	Shri Amrit Ramji Gadia	Leicester	60
Shri Jamnadas Ramji Mehta	Leicester	151	Shri Ramesh K Shah	Leicester	60
Shri Babulal Ramji Mehta	Leicester	60	Shri Praful J Shah	Leicester	60
Anonymous	Leicester	25	Shri Pradip P Mehta	Leicester	75
Shri Kakubhai P Modi	Leicester	60	Miss Indira Parekh	Leicester	50
Shri Laxmichand Nanchand Shah	Leicester	101	Dr Paul Marett	Leicester	100
Shri Ratilal M Shah	Leicester	201	Shri Pranlal Z Doshi	Leicester	25
Shri Chandulal B Damani	Leicester	120	Shri Harilal T Doshi	Leicester	25
Shri Babulal M Shah	Leicester	154	Shri Dinish T Shah	Birmingham	151
Shri Malukchand N Sheth	Leicester	120	Shri Bhulabhai Patel	Loughborough	51
Shri Gajendra Z Chhatrisha	Leicester	251	Shri Narendra Mehta	Leicester	60
Shri Rameshbhai K Shah	Loughborough	251	Dr B R Khara	Bradford	151
Shri Mansukhlal Z Shah	Loughborough	151	Shri A V Shah	Bradford	60
Shri Kantilal Premchand Shah	Loughborough	101	Shri Pranjivan P Kothari	Leicester	101
Shri Bhikubhai Chunilal Shah	Loughborough	101	Late Mrs Jaykunverben P Mody	Leicester	5
Shri Ratilal Riachand Shah	Loughborough	62	Shri Kirtilal M Mehta	Antwerp-Belguim	1000
Shri Husmukhlal Chhaganlal Shah	Loughborough	62	Shri Mafatlal Mehta	Antwerp-Belguim	1000
Shri Vinubhai K Galiyara	Loughborough	51	Shri Lalbhai Javeri	Antwerp-Belguim	1000
Shri Shashikant P V Mehta	Leicester	120	Shri Pradyotbhai	Antwerp-Belguim	1000
Shri Narbheram Hanaraj Sheth	Leicester	60	Shri Bharatbhai Shah	Antwerp-Belguim	1000
Shri Navinchandra Narbheram Sheth	Leicester	151	Shri Pundalikkbhai Javeri	Antwerp-Belguim	1000
Shri Chandulal M Shah (Anil C Shah)	Leicester	120	Shri Mahendra Parikh	Antwerp-Belguim	1000
Shri Harish Jashvir Patel	Leicester	120	Shri Ashok Parikh	Antwerp-Belguim	1000
Shri Vasantlal Liladhar Parekh	Leicester	60	Shri Deepak Modi	Antwerp-Belguim	1000
Shri Navinchandra N Shah	Leicester	60	Shri Rosy Blue(D.Mehta & K Bhansali)	Antwerp-Belguim	1200
Shri Navinchandra Ravji Shah	Leicester	101	Shri Nemchandbhai Jhaveri	Antwerp-Belguim	1000
Shri Tarun Zaverchand Doshi	Leicester	60	Shri Rajeshbhai Mehta	Antwerp-Belguim	1000
Shri Abhechand Padamshi Kothari	Leicester	180	Shri Sunilbhai Choksi	Antwerp-Belguim	500
Shri Pravinbhai T Seth	Coventry	101	Shri Dalpatbha Jhaveri	Antwerp-Belguim	500
Shri Anantbhai Matalia	Coventry	151	Shri Pankaj Jhaveri	Antwerp-Belguim	500

Shri Ramesh Jhaveri	Antwerp-Belguim	500	Shri Navnitbhai Seth Lawford Ltd	London	1001
Shri Suresh Mehta	Antwerp-Belguim	1000	Shri Manharlal Bhattachand Gathani	Malaysia	251
Shri Mangalbhai Javeri	London	751	Shri C M Doshi Int Charitable Trust	London	1501
Shri Rajnibhai Mehta	London	500	Shri Pramodbhai B.Shah	London	101
Shri M P Shah Trust	London	500	Shri Mansukh B Shah	London	101
Shri Keshavlal J Shah	London	25	Shri Shirish Malde	London	51
Shri Rohit B Shah	London	5	Shri Vasantlal G Jhaveri	Bombay	25
Shri Amrit P Shah	London	101	Shri Vallabhdas K Vasa	London	101
Shri Jayantibhai C Virani	London	500	Shri Kantilal B Javeri	London	251
Shri Uttamchand J Doshi	London	1000	Shri Virubhai Shah	London	200
Shrimati Kesharben Panalal Kothari	London	500	Shri Nagindas K Sheth	Bombay	100
Shrimati Puspavti Babulal Javeri	London	500	Anonymous	Leicester	51
Shri Ramniklal K Shah (Folford Ltd)	London	251	Members of the SANGH		
Shri Sojpar Nathoo Family	London	101	Brought by Ramanbhai Shah	London	151
Shri Jayantibhai J Mehta	Brighton	101	Shri Dalpat Jiwabhai Makim	Manchester	101
Prof K V Maradia	Brighton	101	Shri Sakarlal Liladhar Mehta	Manchester	11
Shri Manharlal Panachand Shah	Tamworth	1001	Shri Himatlal Dahyabhai Mehta	Manchester	11
Shrimati Parvatiben M Shah	London	51	Shri Kishorbhai L Mehta	Manchester	25
Shri Ratibhai Desai	London	251	Shri Nandlal Amarshi Mehta	Manchester	5
Shri Mansukh Shah (Vijay Travel)	Leicester	101	Shri R K Shah	Bolton	14
Chandaria Foundation	London	2500	Shri K C Jain	London	101
Shri Jyantubhai M Vora	London	1001	Shri S L Baid	London	250
Shri Narendra K Mehta	Leicester	5	Shri Roopal Saree Stores	Leicester	25
Shri Zaverchand Madhavji Mehta	London	5	Anonymous	Leicester	126
Shri A K & J A Mehta	London	11	Anonymous	Leicester	100
Shri Rajnibhai Parekh	London	10	Shri Jayantilal R Mehta	Manchester	11
Shri Liladhar D Mehta	London	11	Shri Papatlal Kapoor Chand Doshi	Mombasa	2500
Shri Narbheram A Bulakhia	London	11	Shri Chandrakumar Babubhai Zariwalla	Bombay	3100
Neasdon Electronics	London	101	Shri Kishorbhai Venilal Zariwall	Bombay	3100
Shri C S Jain	Bombay	30	Shri Dineshbhai Mehta	Bombay	1000
			Shri S B Khandelwal (Saree Mandir)	Leicester	501

We have tried to be accurate as possible for the above list of donors, whom we sincerely thank. We apologise for any omissions or mistakes, and ask donors to write to us for corrections.

THANKS

We appreciate and thank all the bidders for the Uchhavanis and devotees who have generously donated in the Bhandars. We also thank fellow Jains and other persons for donations and Annas for Pratistha Mahotsava expenses.

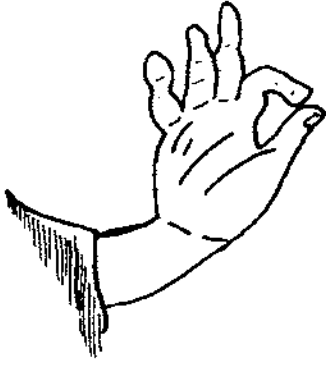
WE WOULD LIKE TO THANK ALL THE DONORS
AND THE ADVERTISERS FOR THEIR
GENEROSITY AND SUPPORT

**BHAGWAN
SHREE
SHANTINATHJI**

MAIN IMAGE AT JAIN CENTRE

For Private & Personal Use Only

'NAMO ARI HAN TA NAM'

HOMAGE TO THE 'ARHANT'

THE OMNISCIENT SOUL

WHO HAVE CONQUERED THEIR FOES

'NAMO SIDDHA NAM'

HOMAGE TO THE 'SIDDHA'

THE PERFECT LIBERATORS

WHO ARE FREE FROM ALL BONDAGES

'NAMO AYARI YA NAM'

HOMAGE TO THE 'ACHARYAS'

THE SPIRITUAL EXPONENTS

WHO ARE OFFERING ETERNAL KNOWLEDGE

'NAMO UVAJIHA YA NAM'

HOMAGE TO THE 'UPADHYAYA'

THE INSPIRING MASTERS

WHO LEAD FROM DARKNESS TO LIGHT

'NAMO LOYE SAVVA SAHU NAM'

HOMAGE TO THE 'SADHUS'

THE DEDICATED SAINTS

WHO LIVE IN SELFLESS SERVICE

'ESO PANCH NAMOKKARO

SAVA PAVAPPANASANO

MANGALANANCHA SAVVESIM

PADHAMAM HAVAI MANGALAM'

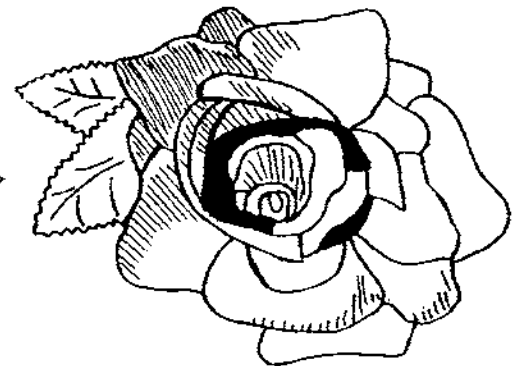
HOMAGE TO ALL THESE FIVE

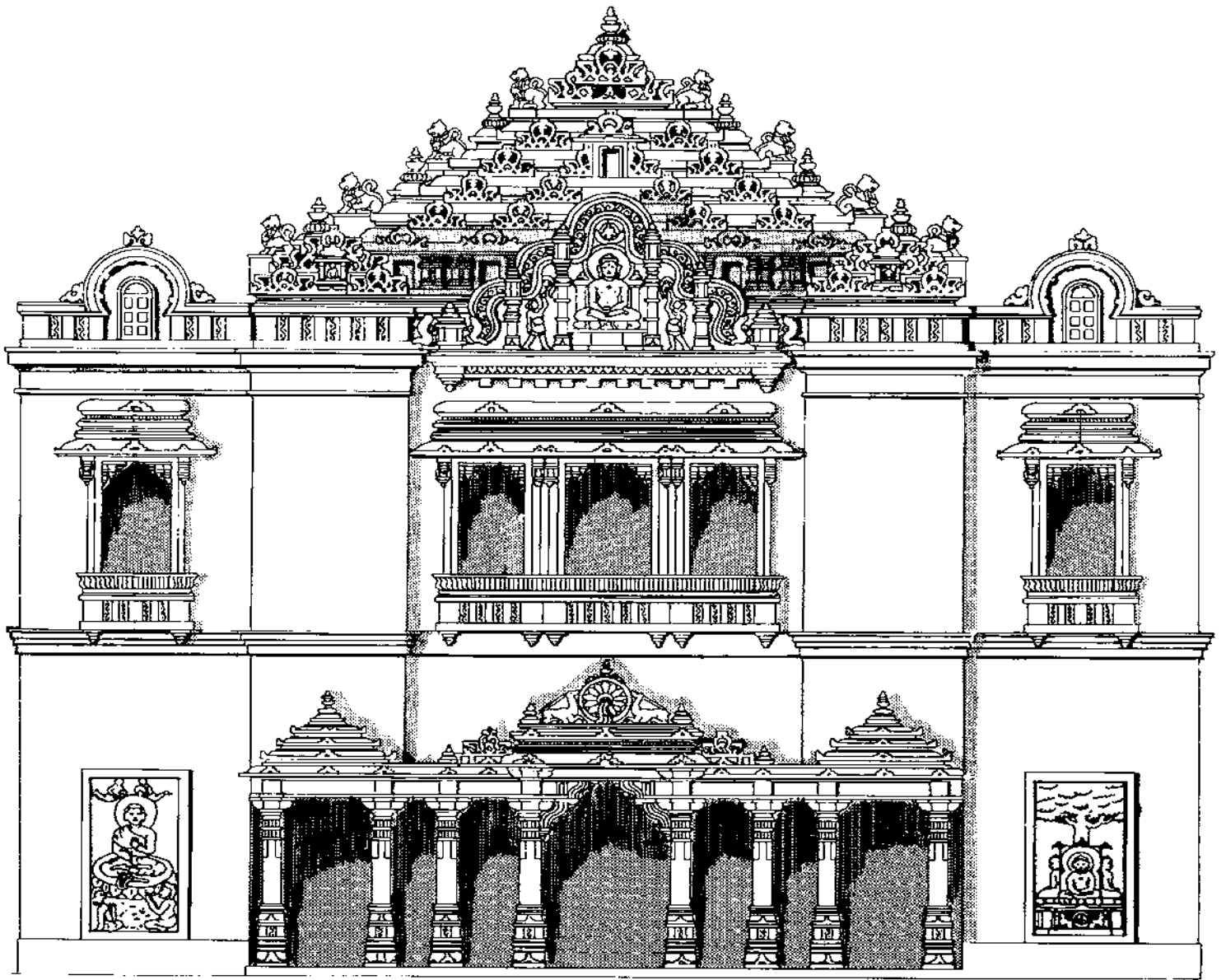
WHO HAVE UPHELD ETERNAL VALUES

REVERENCE FOR LIFE

APPRECIATION FOR

ALL SOULS -

Jain Centre

Jain Centre

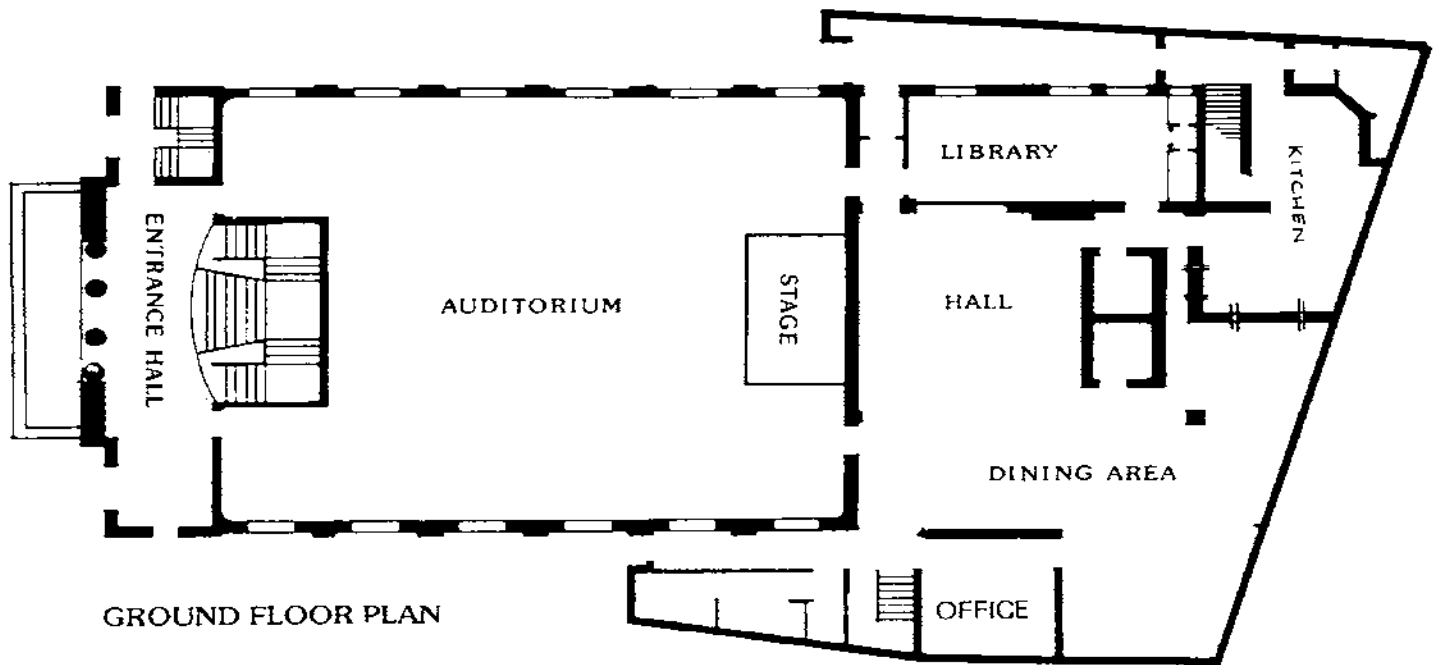
An exciting new development has taken place in city centre of Leicester, where the first Jain Centre in Europe is nearing completion. Jain Samaj Europe has purchased a spacious building which has been converted into a modern Jain Centre where all sects of Jainism (Swetamber, Digamber, Sthanakwasi, Derawasi) will work hand in hand to promote and practise the Jain Doctrine. The Jain Centre will have magnificent Swetamber and Digamber temples, showing Jain architecture covered in marble and stone, Sthanakwasi Upashraya (meditation Hall), a Guru Thanak (place dedicated to the spiritual leader, Shrimad Rajchandra Inan Mandeer, a Library, an Auditorium, a Conference room, Office, Dining Hall, Kitchen and other facilities in addition to a permanent Exhibition Hall where ten specially made 9ft x 5ft Stained Glass Windows showing the incidents from the life of Mahavira, will be fitted.

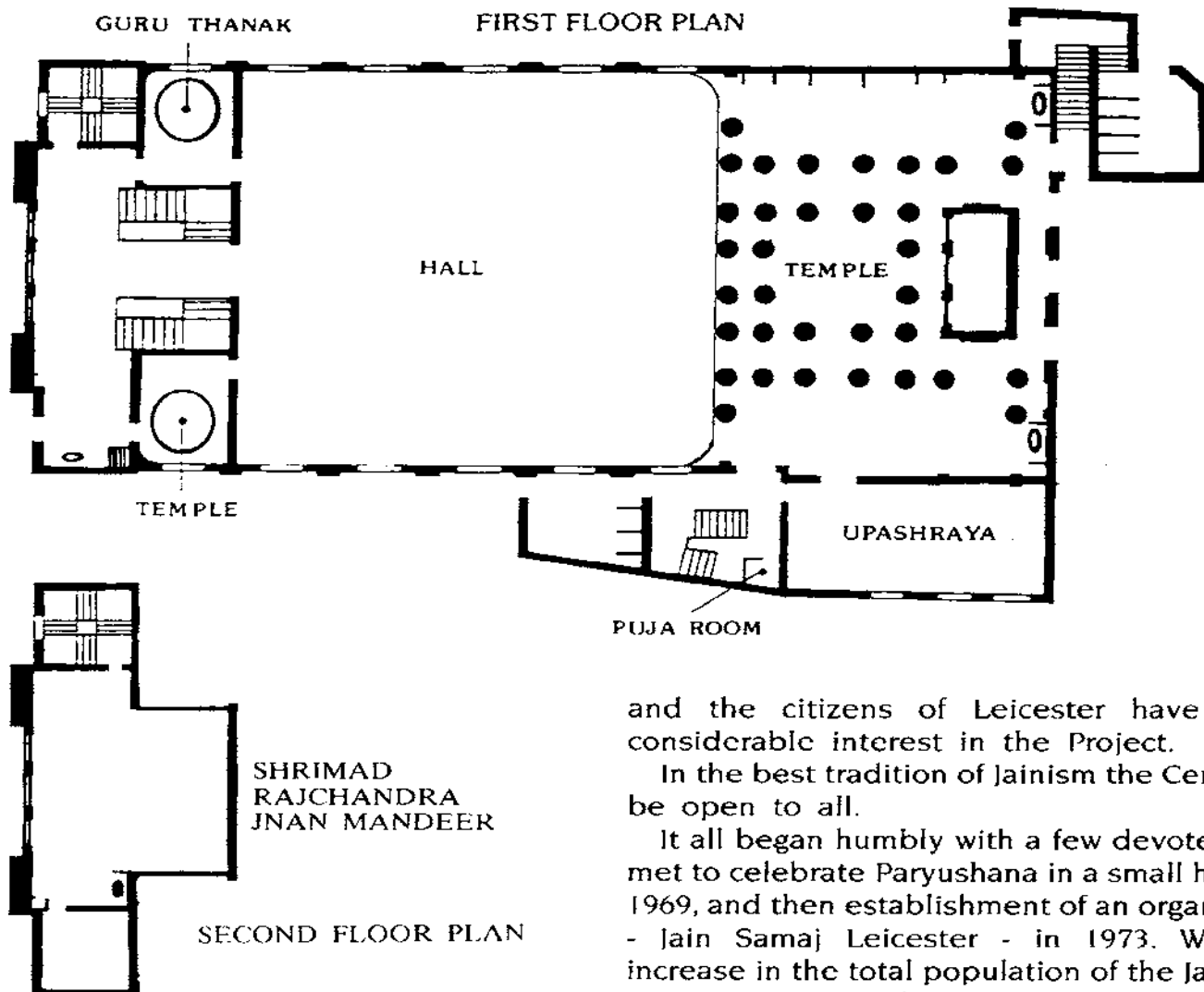
It will be used for religious activities, as service to humanity and for occasional social activities.

The building will be a valuable Community Centre in this busy part of central Leicester. It will draw people in through such activities as a Lunch Club, Artistic and cultural presentations and educational meetings in the widest sense. Individuals and groups from all communities will be welcome to use the facilities of the Jain Centre. It will also be one of the finest examples in the western world of architecture in the Indian tradition, a fitting Centre in which to show Indian arts and culture, a worthy improvement to the environment in which it stands.

Jainism, the faith of some five million or more people today, was already ancient when Mahavira, the twenty fourth Tirthankara or Prophet, preached its fundamental principles of Ahimsa (non-violence) in India 2,500 years ago. He showed the path of permanent happiness which can be achieved by all individuals without external help by purifying their own souls and following the right way of life. This way

PLANS OF THE JAIN CENTRE

can be followed by any person, regardless of creed, class or colour.

The Jain Centre is both a centre for Jains in Europe and a place to serve the people of Leicester. It aims for the advancement of the Jain religion and the principles of Jainism by providing a place for worship and study. The Centre seeks to promote the non-violent way of life. It aims to spread knowledge and sympathetic understanding of Jainism through publications for scholars and the general public, through research, by training teachers, co-ordination amongst Jain institutions and other organisations. It will also be a centre for service to the Community at large. Already the media

and the citizens of Leicester have shown considerable interest in the Project.

In the best tradition of Jainism the Centre will be open to all.

It all began humbly with a few devotees who met to celebrate Paryushana in a small house in 1969, and then establishment of an organisation - Jain Samaj Leicester - in 1973. With the increase in the total population of the Jains, the activities grew, and indeed, the interest of the people.

Inevitably, the next stage was to own a building, a place for worship and study, where any Jain can pray according to one's customs, but promoting Jainism in a unified manner. A building in Oxford Street was bought in 1979 and named the Jain Centre. In 1980 the Jain Samaj was expanded as a European body, so that any Jain living in Europe could become a member and participate in its activities. Membership of the Jain Samaj is open to any person (born Jain, believer in Jainism or a person wishing to take part in the activities of the Jain Samaj).

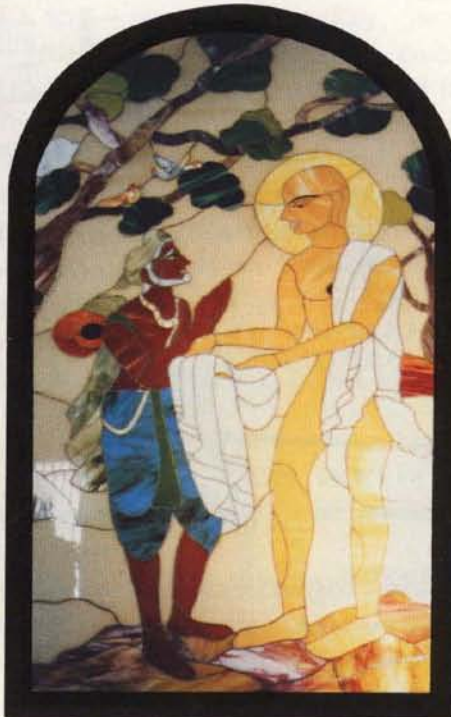
The Jain Samaj had much support from the

6

2

7

- 1) Queen Trisala witnesses fourteen great dreams signifying the advent of an omniscient saviour.
- 2) Janmakalyanaka: Birth celebration of Indra carrying Bhagawan to Mount Meru.
- 3) Vardhamana's bravery is tested again. The demon is vanquished and the title of Mahavira the Great Hero is bestowed.
- 4) Request to Nandivardhana to grant him permission for initiation and Nandivardhan's sorrow.
- 5) Plucking off the hair with his own hands and accepting the vow of renunciation.
- 6) Gift of the half of the Devadusya (divine cloth given by Indra) to a poor Brahmin.
- 7) Love always wins anger and hatred; Bhagawan Mahavira enlightens a deadly poisonous cobra Candkausika.
- 8) Accepting alms from Chandanbala for breaking fasts of five months and twentyfive days with specific vows
- 9) Bhagawan Mahavira attains omniscience (Kevala-Jnana) while absorbed in the highest type of meditation.
- 10) Bhagawan Mahavir's last sermon at Pavapuri lasting for fortyeight hours for universal welfare.

3

4

5

8

9

10

Stained Glass Windows
at the Jain Centre
narrating the story of Mahavir's Life
Reproduced by Sudha Shah, Bombay.

Based on the original pictures from 'Tirthankar Bhagawan Mahavir'. Artist Gokuldas Kapadia, Inspired by Acharya Yashovijayji

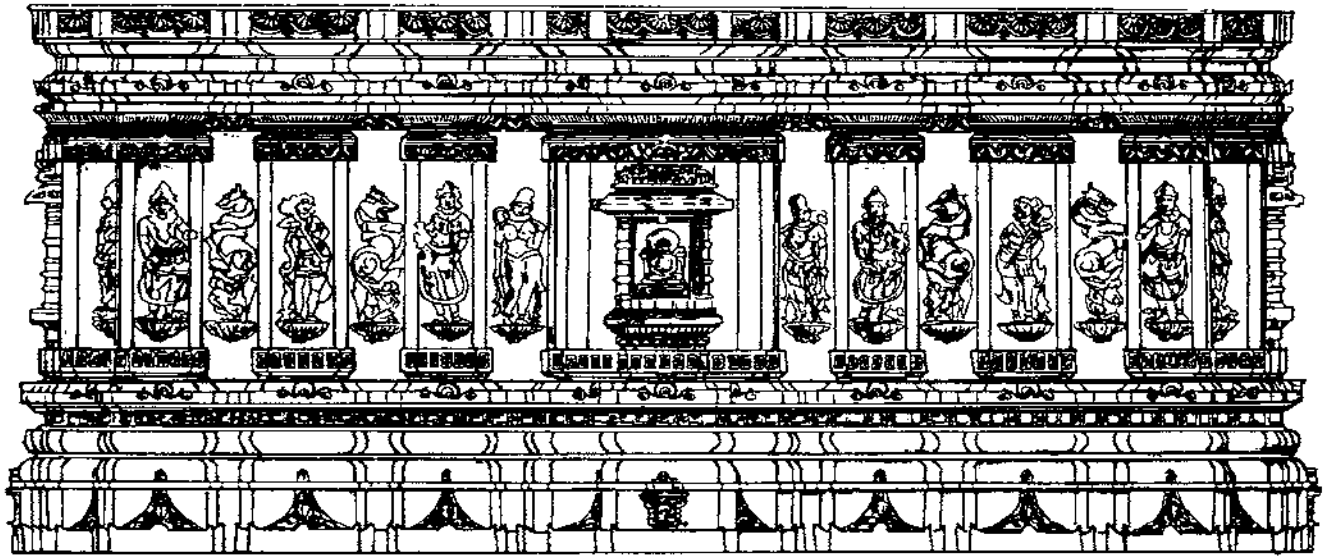
host community, other Indian Communities, the Leicester City Council and the local media.

The people involved in this unique project are from all walks of life and are dedicated to promoting the principles of Jainism. It must be emphasised that the supporters of this cause are from all over the world and include leading Jain scholars, philanthropists, monks, nuns and, of course we, the ordinary Jains.

The Jain Samaj has also an office in London, which started in 1982, to cope with the growing interest in membership in London.

architects from Leicester. Bombay and Ahmedabad.

On 10th November 1983 Shilanyas ceremony, the laying of the foundation stones for the first fully consecrated Jain Temple in the Western World, was performed. The images of **Shree Shantinath** (79cm), **Shree Mahavirswami** (64cm) and **Shree Parswanath** (64cm) had the Anjanshalaka ceremony at Pali (Rajasthan) on 14th December 1984, Late Acharya Shree Kailas Sagarji and Acharya Shree Padmasagar Surishwarji performed this ceremony of

BACK OF THE GARBHAGRIHA

In addition to the organisation of various activities for Jainism, the Jain Samaj publishes **The Jain**, a trilingual quarterly (English, Gujarati and Hindi), which has a readership of hundreds of persons throughout the World and which is being received by most of the University Libraries in the United Kingdom.

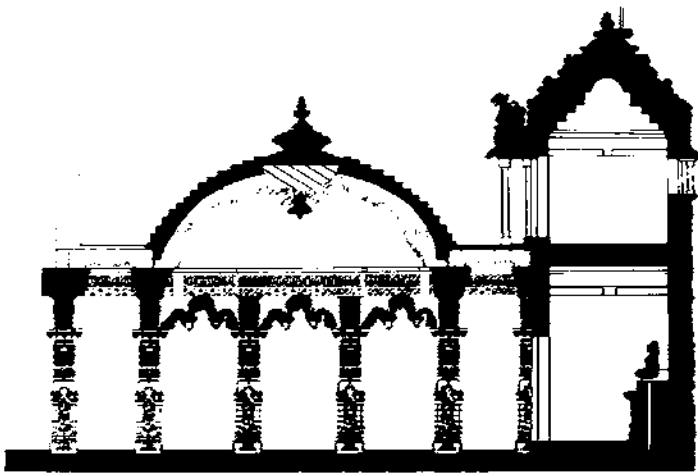
Jain Samaj Europe is fortunate to have international interest and support for its activities. The Jains in India have taken the Jain Centre project to their hearts and have sent a magnificent temple depicting Jain architecture as a gift. The All India (Overseas) Jinalaya Samiti, which has been created specifically for this purpose has worked hard to complete the temple according to the plans drawn by the

consecration and blessed these images.

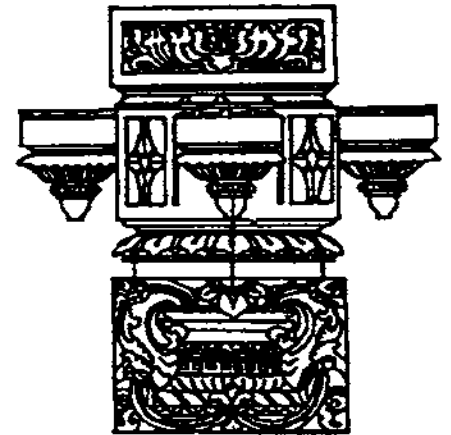
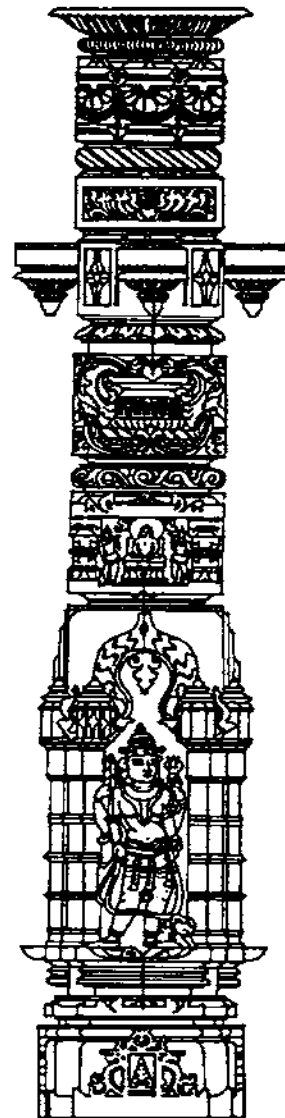
Since the day of the Anjanshalaka ceremony, the images were worshipped every day and thousands of devotees have had darshan at Mehsana (Gujarat) and Goregam (Bombay) where these idols were kept.

The auspicious time for the arrival of these images was on Sunday 25th August 1985 in the presence of thousands of Jains and many local dignitaries, M.P.'s and Indian High Commissioner's representatives the images entered the Jain Centre, where they are worshipped regularly by the devotees.

On 8th of July the images will enter Garbhagriha (permanent place of abode) and on 20th July they will have Pratistha (installation

Sectional drawing of Temple in Jain Centre

ENLARGEMENT OF PART OF PILLAR

ENLARGEMENT OF PART OF PILLAR

ceremony) in the presence of thousands of Jains from Europe as well as oversea. Jain Samaj is celebrating this occasion as Pratistha Mahotsava for 16 days from 8th July to 23rd July and will discuss various aspects of Jainism and Jain persons in a World Jain Congress. This Pratistha Ceremony is an unique historical occasion, as perhaps for the first time in the history, different sects of Jainism will have Pratistha at the same time on the same day and same place. The Jain Centre is a symbol of Jain unity. To mark this occasion. Jain Samaj Europe is publishing a Special Commemorative issue of **THE JAIN**. It has already published books on **Jainism Explained** and **Jainism for Young Persons**.

The auspicious time for the arrival of these images in Britain was on the 18th August 1985 and for the entrance in the Jain Centre was on the 25th August 1985. About 300-400 persons received the images at Heathrow Airport and overnight the images were worshipped in London.

These were the historic days for the Jains in Europe, as for the first time they had the opportunity of worshipping consecrated images in the Western World. To celebrate this occasion Jain Samaj Europe had Arihant Pujan. Eighteen Abhisheka Snatra Pujan and Siddha Chakra Pujan over a period of eight days. These special rituals, held perhaps once in a lifetime of most of the Jains, brought thousands of Jains to

Leicester.

To mark this occasion, Jain Samaj Europe is published a special commemorative issue of **THE JAIN** and a book **Jainism Explained**, which contains the chapters on Mahavira's teachings, Jain history, Jain Doctrines, the Jain way of life, Daily practices and recitations, Rituals and festivals, Pilgrimages and sacred places, Jainism and other religions, On being a Jain in modern society, as well as notes on Sacred literature, the Jain calendar, a Bibliography and Glossary. Jain Samaj Europe also published a booklet **Jainism for Young Persons**.

When the temple is completed in 1988 it will

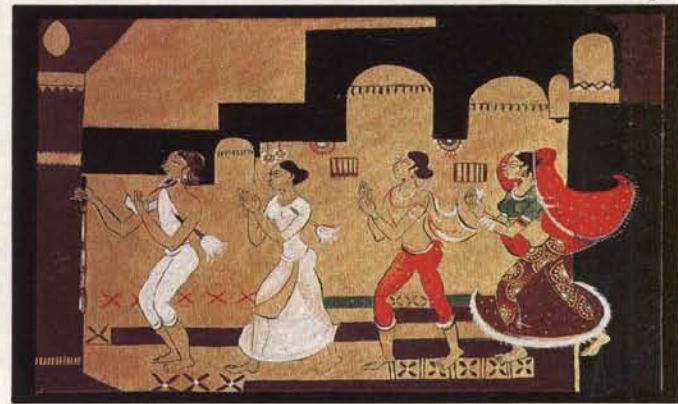
MURALS

for Central Stairs Wall
at Jain Centre
Created and donated
by Ela Shah (U.S.A.)

1) Past Rediscovered

2) Child Play of Mahavir & Sangamakas

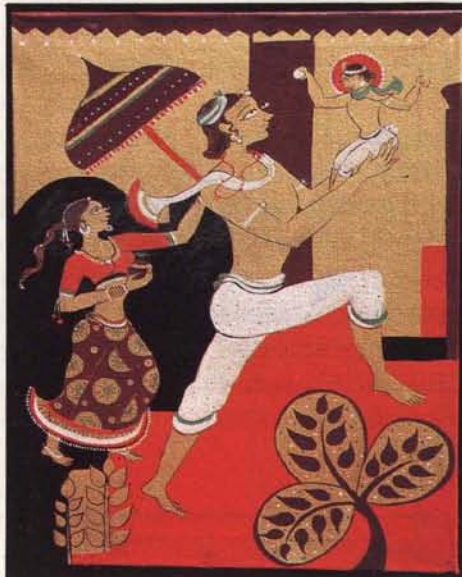

4) Four Fold Jain Sangha

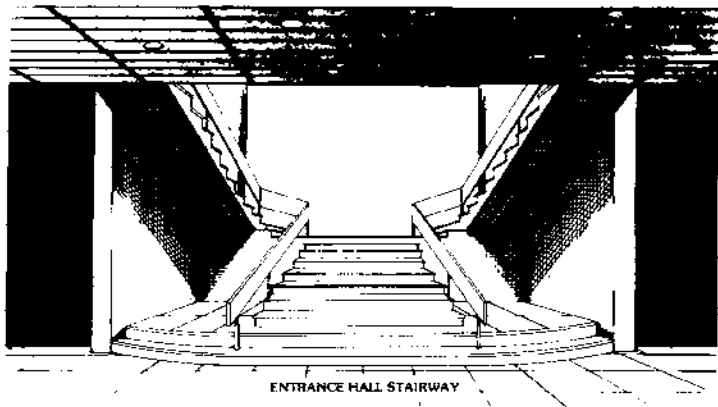
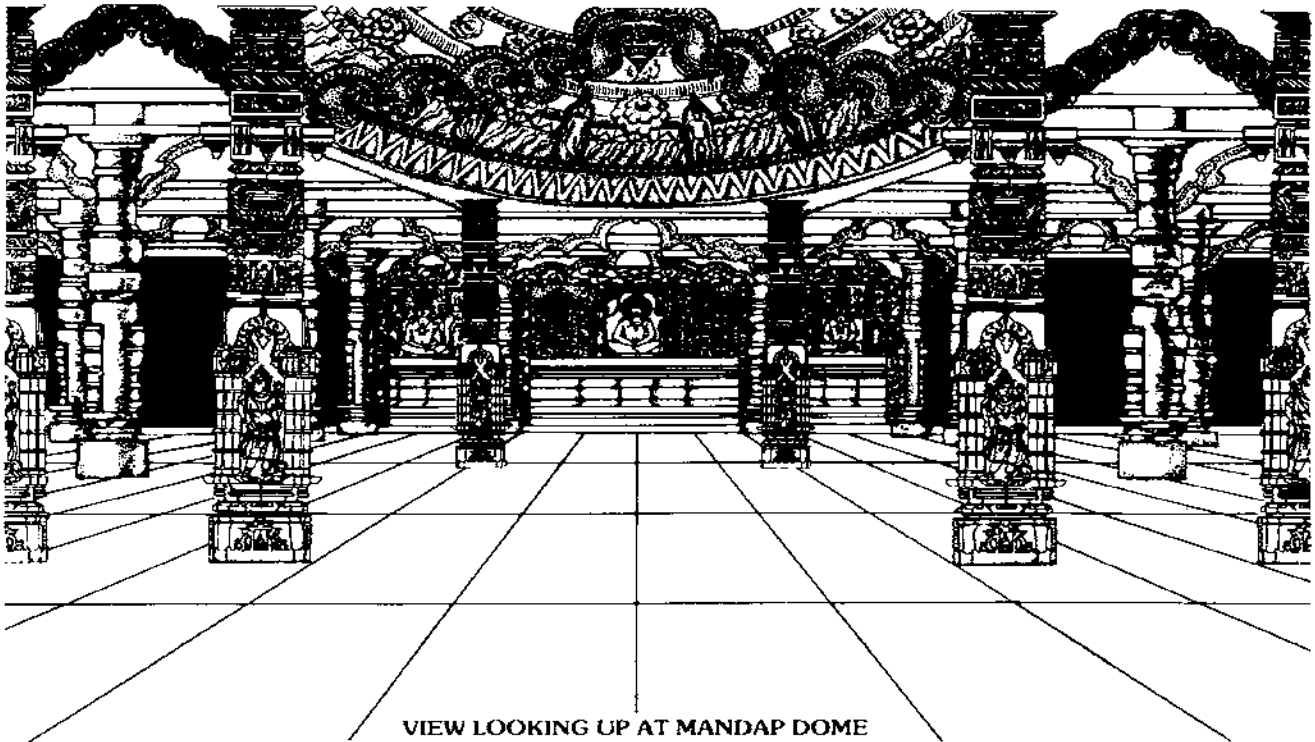

3) Preaching

5) Indra taking Jina for Bath

6) Temptation of a Monk

beautiful temple dome, ceiling with traditional Jain carvings, white marble floor, mirror finished walls, concealed lighting and the traditional doors at the Garbhagriha (shrine). The Garbhagriha will be made from white marble and will house the three images. In the corner of the rear wall statues of divinities who worship the Jina, Padmavati Mata and Ghantakarna Mahavir will be installed.

The Digamber temple will have three images - images of Rishabhdev, Nemnath and Parswanath, in addition to Chakreshwari Mata and Ambikadevi. Guru Thanak will have images of Archarya Vijay Vallabh Surishwarji. The Upashraya will have Paat and Shrimad Rajchandra Jaan Mandeer will have image and picture of Shrimad.

It is an institution in making and requires your support for its proper function.

Jai Jinendra
Dr. Natubhai Shah

be a place for Jains from all over Europe, indeed a Centre which, will draw visitors, Jains and non-Jains from the whole world. It will be a living and a beautiful testimony to the principles of Jainism and dedication of Jains everywhere.

The temple presents a magnificent piece of Jain architecture, made from Jaselmere yellow stone. It will have forty-four carved pillars, in addition to the eight in the front elevation, a

THE JAIN

The first issue of THE JAIN was dated June 1982. That is not very long ago, but in fact the new journal was the old *Jain News* reborn. *Jain News* had run as a cyclostyled news sheet for several years before that. At a meeting of interested people some time early in 1982 the project for a new quarterly magazine was discussed and the plans were finalised. What would it be called? Several proposals were made. Then somebody suggested THE JAIN. 'I like that' said somebody else, and the short simple title was adopted. From the start the new journal was bilingual. On the front page two editorials, one in Gujarati and one in English, set the trend. Inside the earlier pages were in English and the Gujarati section followed. From the start THE JAIN was intended to have a wider circulation than the local Jain community. The English editorial expressed it like this:

We the Jains of Leicester are looking outward, to Jains in other parts of England, to Jains in Europe, and to those people in Leicester and in the rest of England who are not Jains. To them Jainism is something unknown, a name or not even that. Do you think that Jain ideas and principles have something to offer to them? That, in any case, they should know a little about Jainism, who the Jains are? It is in the belief that Jainism, a religion particularly suited to the modern scientific world, should look outward as well as inward that JAIN NEWS has been re-born as the THE JAIN

This is a change of name but it is more than that. As you can see, THE JAIN has a new format. The change to this new style, to good printing, is thanks to the generosity of the advertisers and others. In this new-look journal the content also is new. One new feature is the large section in English. This symbolises the outward-looking policy of THE JAIN. We want people, Jains and non-Jains,

who can read English, but not an Indian language, to be able to read the new JAIN. In it they will find news and information on Jainism, on Jain personalities and events, on what it means to be a Jain in this modern Western world. But, and this is very important, THE JAIN will never forget that it is the journal of Jain Samaj (Europe), Leicester the majority of whose founder members are more at home in Gujarati than in English. So the articles, news, events in Gujarati are, as you can see, a prominent feature of THE JAIN. Moreover, as a symbol of the wider audience of the new JAIN, articles will also be published in Hindi.

Here it is then: THE JAIN. We hope you like it. THE JAIN is for Jains, both young and old. It is for non-Jains as well. It has one fundamental principle or belief, that is the belief that the Jain religion, perhaps the oldest religion in the world, has something to offer to the modern scientific Western world.

The promise of articles in Hindi as well as the two main languages of the journal was borne out in the first issue with a page and a half near the end, reproduced from a neatly handwritten original, for Hindi typesetting presented a problem at that time. Most of the English section of this first issue was taken up by a group of short summaries of aspects of Jainism which had been prepared for the Leicester Inter-Faith Festival and which fulfilled the intention of presenting Jainism to the wider world.

The second issue appeared on time in September. (Regrettably it has not always been possible to keep to the quarterly schedule of publication: the work is entirely voluntary and carried out by very busy people). Certain features were to run for several issues. 'Jains as People', a series of potted biographies, started off with an account of Acharya Labdisurishwarji. In the next issue the subject was a layman, Seth Mansukhbhai Bhagubhai of Ahmedabad, a prominent businessman who died in 1913. 'Jainism through the Alphabet' started off in this issue: it was to continue with dictionary definitions of commonly-used terms until it reached the end of the alphabet with YAPANIYA and YATRA in January 1986. Here is a sample from the May 1985 issue:

JAINISM THROUGH THE ALPHABET 8

Here are some more explanations of the words which can puzzle people reading about Jainism.

Namaskara Mantra: the most widely-used Jain prayer, also known as the **Panca Namaskara**. Beginning 'Namo arihantanam ...', it is a formula of praise to the enlightened souls, liberated souls, religious leaders, religious teachers and to all mendicants.

Nirgrantha: name used for the Jains at the time of Mahavira and in the early centuries afterwards, unattached, without possessions.

Nigoda: a very tiny living being, the lowest form of life.

Nirjara: the shedding off of accumulated karma

particles from the soul, which is a necessary stage towards final liberation.

Nirvana: another word for **Moksa (Moksha)**, final and complete liberation of the soul.

Om: an untranslatable syllable frequently used at the beginning of Jain (and other Indian) prayers. The deep reverberating sound has a spiritual significance rather like the 'amen' at the end of Christian prayers.

Panca Kalyana: the five ('panca' or 'panch') auspicious events in Mahavira's life, conception, birth, renunciation, omniscience, final liberation. The events are frequently presented in dramatic form in Jain ceremonies.

Panca Namaskara: see **Namaskara Mantra** above.

Papa: demerit, unfavourable karma, opposed to **Punya**.

Paramanu: the smallest particle of matter, atom.

Parsva: the twenty-third Tirthankara, who lived 250 years before Mahavira. His emblem is a snake and he is depicted with a canopy of snakes behind his head.

Parvan: holy day or festival.

Paryusana (or Paryushan): the eight-day period of fasting and other religious exercises, the most important Jain festival, falling in August or September of the western calendar.

Pratikramana: formal confession of the things one has done wrong, often in the presence of a monk.

Pratima: the eleven stages by which a lay person gradually gives up worldly things.

Pudgala: matter, the material non-living constituents of the universe.

Puja: worship or prayer. For a Jain this means reverence and praise of the holy beings, not asking favours of them.

Punya: merit, favourable karma, see **Papa** above.

Purana: certain sacred scriptures.

Purva: certain other sacred scriptures which were lost many centuries ago.

Another series which ran for a number of issues was 'The Shah Family'. Intended to be fairly lighthearted, it depicted a fairly ordinary family doing fairly ordinary things. The family were certainly not perfect as this extract shows. It appeared in July 1983. The imagination of the author was sorely taxed to produce new situations and the Shah family eventually disappeared from the pages of THE JAIN

THE SHAH FAMILY AT WAR

There's a state of conflict in the Shah household! Padma has the offer of a nice job but it's on the other side of the city. She wants to look for another house half-way between her job and that of her husband, Gautam. The children have gone to bed and the argument has been resumed.

Gautam: *Just when we are getting the house nice you want to get up and move across the town. And our friends are all near.*

Padma: *But it is a very good job and I might not get such a good chance again. And with the extra money we could easily afford the move.*

Gautam: *We don't really need the extra money. My pay is enough to keep us both. And I don't think married women should work. Who's going to look after the house?*

Padma (angrily): *Why shouldn't I get out and have a bit of independence. The children are old enough to give a hand with the housework and if you did a few things instead of sitting there reading the paper as soon as you get back from work we should manage very well.*

Gautam: *Well, I'm tired when I come home. My job keeps me pretty busy. It's your job to look after the house and mine to go out and work. That's the way my mother and father did it, and their mothers and fathers before them.*

Padma: *That's just not true. You know very well your mother practically ran the shop when your father was out doing deliveries and orders and so on.*

Just at this point the doorbell rings.

Gautam: *See who that is.*

Padma: *See for yourself.*

Gautam gets up unwillingly and goes to the door. It is their neighbour Gerald.

Gerald: *Hello, I just popped in to see you. Hope I'm not disturbing you.*

Gautam: *No. Glad to see you. You can make her see some sense perhaps. Padma wants to take a job and move from here.*

Gerald: *Oh no, we don't want you to move.*

Gautam: *See. He doesn't think you should take the job.*

Gerald: *But what's the trouble?*

Padma explains the situation and asks him, What do you think we should do?

Gerald: *Well, that book on Jainism you lent me said something about anek ..., what's it called? Looking at a question from two sides. I thought that was the way you Jains looked at things. But you're both looking at the question one-sidedly. Padma wants the job. Gautam doesn't want to move. I don't want you to move but I can see that it would do Padma good to take this job.*

Gautam: *Well, I suppose if you look at it like that there are two sides but I don't see what we can do about it.*

Padma: *Yes, it would be a pity to move, but there's no bus to the place where the job is.*

Gautam is struggling a bit. Then he says:

Well, I suppose there are advantages to Padma's having a job and it's really a very good chance. Look, I don't really need the car to get to work. What if you took the car in the mornings: you could get there easily then.

Padma: *And then we could stay here in this house, couldn't we? That would be wonderful.*

Gerald has taken the book on Jainism off the shelf.

Gerald: *Ah, here it is, **anekantavada**. It means not looking at a thing from one angle only. It's really an idea the philosophers thought out to get at the truth of things. But you know, I think they really had something important there which can be applied in everyday life as well.*

For the past six years THE JAIN has chronicled the life of Jain Samaj Europe. It has published serious articles and lighter ones. The Editors have struggled with the difficulties of getting material from other writers but have often been rewarded by extremely worthwhile contributions. THE JAIN records a piece of social history. Long may it flourish!

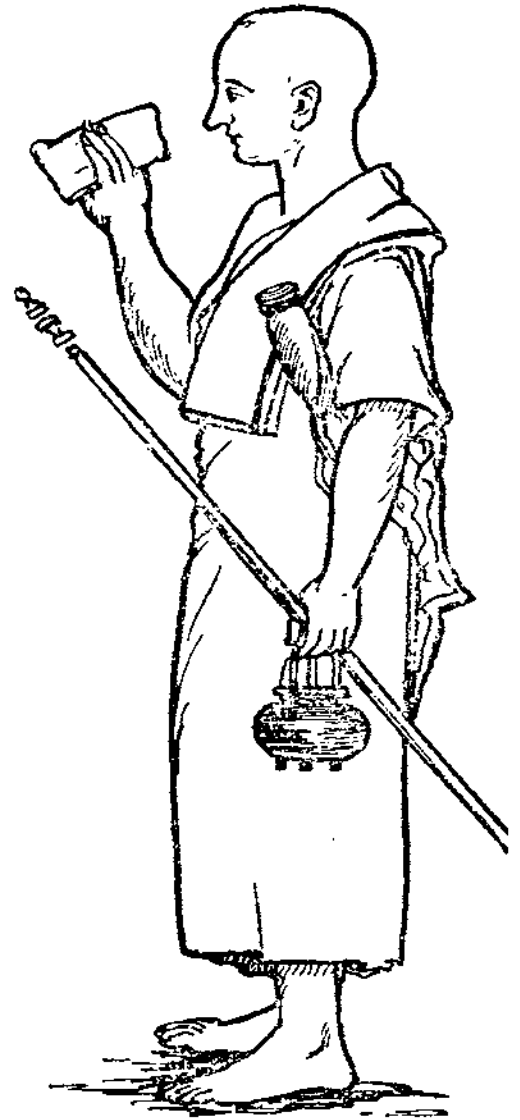
Chaturvidh Sangha Monks and Nuns in Jainism

The monastic order plays a very important part in Jainism. Whilst society is divided into four groups, forming the **Chaturvidh Sangha**, laymen, lay women, monks and nuns, the lay life is seen as a lower stage, in a way preparatory for the monastic life. Whilst the laity have religious duties enjoined upon them, and the pious layman or woman will, at best, lead a life of devotion and religious observance, it is only when the interests and distractions of the world are set aside that the individual can pursue his or her spiritual development to the fullest extent. The monastic life is hard, demanding the utmost dedication from those who follow it. Whilst, indeed, the ideal of monastic renunciation is found in many religions, most notably in Christianity and in Buddhism, there is probably no harder religious discipline than that of the Jain monk or nun. Hence monks and nuns are accorded a very high degree of respect by the Jain laity. A layman or woman will greet members of the religious order with the very greatest deference, and ministering to their needs is regarded as highly meritorious. The Five Greatly respected Beings, **Panch Paramesthin**, saluted in the most widely-used religious invocation, the **Namaskara Mantra**, include, after the enlightened and the liberated souls (**arihant** and **siddha**), the monastic leaders (**acharya**), the monastic teachers (**upadhyaya**), and fifthly all monks of the world.

Throughout the centuries monks have been the scholars and teachers of the Jain faith. Nuns have been much less involved in scholarship but have also taken a prominent part in expounding the faith to the laity. Not only work of a religious nature but also scholarship of great importance in science, medicine, mathematics, logic, language and other fields was, and is, produced by the monks. The tradition continues today, certainly in the area of religious writing, though lay scholarship in

Jain religion has developed considerably in recent times.

In Buddhist countries the orange-robed monk is a familiar sight. Jain monachism differs from Buddhist in many aspects. Whilst a Buddhist will often enter the order for a short period, even as a sort of religious finishing school, the career of a Jain monk or nun begins with the ceremony of renunciation and the acceptance of the obligations of the five great vows, and continues unbroken to the end of life. The monastic state is a permanent commitment and those who leave are few. The discipline of the

Jain monastic life is in most ways harder and stricter than that of the Buddhist. Frequent fasting is enjoined, as well as other mortifications involving indifference to all bodily pains and discomfort. The practice of **ahimsa**, non-violence or harmlessness, is governed for the Jain monk or nun by meticulous regulations to reduce to the minimum the possibility of harm to the least of living creatures. The monk or nun must be ever vigilant in walking, sitting, and indeed in every movement or action, to see that no minute creature will suffer. Whilst non-possession is a normal rule of monasticism in all religions, the monks of the Digambara sect of Jainism practise this to the extreme, renouncing even the use of clothing (whence the word 'Digambara', meaning 'clothed in the sky'). A Svetambara ('white-clothed') monk will dress in three pieces of white cloth and will have the minimum of changes of clothing. In addition he will possess a couple of pots for food and other uses, a walking staff and a soft brush (more like a small mop) to dislodge insects gently from his path. He may have a few other necessities, books, writing materials, spectacles and the like. One other difference from the Buddhist monastic order is the far greater proportion and

importance of Jain nuns. Although the writings on the discipline of the mendicants tend to be very largely male-oriented, nuns have always made up a high proportion of the mendicant order and take an active part in the religious instruction of the laity. In this, indeed, they may be compared with Christian nuns.

Although the mendicant order is seen as unitary, it has for very many centuries been divided into many stems or groups (**gaccha**, **gana**), traditionally 84 in number. These may take their names from original geographical location, from association with a particular caste, from their founders or from particular points of doctrine or ritual. The **gaccha** may be subdivided in different ways, most commonly into groups studying under particular teachers. References to these divisions of the mendicant order are found around the eighth and ninth centuries AD and some of those existing today are undoubtedly very ancient. For example the Kharatara Gaccha, widespread in Gujarat and Rajasthan, is mentioned in an inscription of the late eleventh century AD. Some **gaccha** can trace the line of succession of their leaders back through quite a long history. The practice of solitary religious retreat is known in Jainism but the Jain monk (or nun) is to be seen as a member of a group, attached to his (or her) spiritual director or guru. Although study, scholarship and preaching are important activities in the mendicant order, the primary aim of the monk or nun is the purification of his or her own soul. To this end all the austerities and monastic discipline are directed. In this the Jain monastic life is closer to that of the great Christian contemplative orders like the Carthusian monks or the Carmelite nuns rather than to that of the active Christian orders the members of which devote their lives to running schools or hospitals or to social work for the needy and distressed. Charitable service to humanity is a virtue and duty of the Jain laity, but the mendicant is seen as a highly deserving object of charity, not as the author of charity himself.

The daily routine of the monks and nuns is meticulously regulated. The first daily duty of the mendicant around sunrise is to examine his clothing and necessaries carefully to make sure that no small living beings are trapped or harmed. Afterwards he (or she) will go to the temple and, bowing before the holy images, perform an act of mental worship. (The elaborate rituals of bathing the images and making offerings to them are performed by the laity but not by monks or nuns). Frequently this will be followed by a lecture to the laity, for monks and nuns are the instructors and teachers in matters of religious doctrine. The word 'mendicant' means one who begs, and there are detailed rules regarding the daily tour to beg food. The Svetambara mendicant accepts food in a bowl, brings it back to the monastic hall (**upasraya**) or monastery, and eats after a ritual act of confession to his or her senior. A Digambara monk takes food in his hand and eats it on the spot, standing. It is, of course, regarded as a meritorious act for a householder to provide food for the mendicants.

The afternoon will be filled with a rest, a further examination of clothing and necessaries a period of study, or perhaps lecturing to the laity. (There is no equivalent in Jain monasticism to those Christian orders of monks who support themselves by manual labour, indeed it very difficult to make comparisons between Jain and Christian monasticism Jain monks partake of some of the characteristics of those learned orders like the Dominicans, whilst resembling in other ways the hermit orders such as the Carthusians whose life is devoted to prayer and meditation. In their emphasis on the strictest poverty, and in their lack of permanent settlement in a fixed monastery they resemble, perhaps, the Franciscans.)

In a country like India, where insect life proliferates lights can be a danger to small living beings: for the avoidance of **ahimsa**

(harm) monks and nuns use no lights, so they will retire to sleep early, taking care first to examine the resting place for any tiny creature which may suffer harm. These meticulous rules emphasise the fact that, whilst a certain amount of **ahimsa** is unavoidable for the lay person in ordinary daily life (though it will be avoided as far as possible), the monk or nun should take precautions far beyond those possible to the laity. This constant watchfulness does not only result in the protection of life but also has its effects in the spiritual development of the individual mendicant. During the rainy season (**chaturmas**) the mendicant will stay in one place so that the harm to the burgeoning life of this time, which might be occasioned by the monk or nun travelling around, is minimised. Towns and villages seek mendicants who are particularly respected for their piety and teaching to stay with them during **chaturmas** and give religious instruction. At other times of the year the monks and nuns travel in groups from one place to another (so that they do not get attached to a particular location) always on foot, for the use of any form of transport is forbidden. (For this reason Jain monks, unlike the Buddhists have not been able to spread their faith oversea). The greater danger of harm to small creatures resulting from the use of wheeled vehicles is the main reason for this prohibition.

The rigours of the mendicant life means that relatively few people enter it. This is particularly true of the Digambaras: the total number of Digambara monks had fallen a few years ago to around 150. Hence some of the religious functions which in the Svetambara sect are carried out by monks, are undertaken among the Digambaras by religious 'ministers' (the word 'priests' would not be accurate) called **bhattarakas**. Nowadays, of course, with much greater opportunities for education for the laity, there are many distinguished lay scholars of Jain religion and practices, but the tradition of monastic scho-

larship is still strong.

The ceremony of **diksa** or initiation as a monk or nun is a great step in the life of a religious Jain. The rituals are carried out with the greatest solemnity and frequently with much ceremony. The aspirant solemnly takes the five great vows of Non-violence, Truthfulness. Not taking that which is not given, Celibacy and Renunciation of possessions. The hair of the head is plucked out (as it is recorded was done by Mahavira). It is a lifetime commitment to a life which needs the greatest determination and strength of will but brings, it is certain, great rewards.

Two Great Acharyas

- 1, Hemacandra Acharya
- 2, Vijay Vallabh Surishwarji

HEMACANDRA ACHARYA

Among the great scholars of medieval Jainism the name of Hemacandra stands out. It is recorded that he was born on the full moon night of the month of Kartika in the year Vikram Samvat 1145, that is 1089 AD. (The Vikram era, commencing 57 years before the Christian era is the commonest Indian reckoning of dates: the beginning of the year is not the same as the Western New Year so the Christian date is not always exactly 57 years before the V.S. one). His father was a well-to-do businessman of Dhandhuka, a small town near Ahmedabad in Gujarat, of the Srimodh caste. (Of course a monk abandons these family labels when he enters the Order but Hemacandra's background is of historical interest). There are various stories about his entering the monastic life,

which occurred when he was a small child, perhaps no more than four years old, though more probably when he was a few years older. As so often happens with the famous, the details of their earlier life before fame reached them can be rather shadowy and often pious biographers can add imaginary accounts, often forecasting future distinction for a child who would have been far too young to show signs of it. Although regarded unfavourably nowadays, initiation in childhood into the monastic order was commonly practised then, and indeed up to recent times. Strictly speaking, no child is permitted to join the Order until the age of eight: the date 1098 for the young boy Cangadeva's (his original name) initiation, given in one of the (rather scanty) sources for his early life, seems probable. Cangadeva's mother was a Jain though his father probably was not: at any rate, it is recorded that his father was very hesitant about giving permission for his son to become a monk.

The monk's guru was called Devacandra, of the Purnatalla Gaccha. Hemacandra's original monastic name was Somacandra but it was the custom for a monk to be given a new name on achieving the monastic status of **Suri**, a monastic leader. This happened when Hemacandra was 21. We have very little further information about his early years, though he seems to have spent much of his time at Cambay and after his early years in the Order he did not travel outside Gujarat.

At some stage, probably when he was still in his twenties, Hemacandra went to the capital of Gujarat, Anahillapura. Gujarat at that time was an important kingdom, and the king, Jayasimha Siddharaja, of the Caulukya dynasty, was an energetic and successful ruler. He was not a Jain, but a worshipper of Siva, however he made his court a centre for teachers of various sects. The sources are not agreed on the occasion for the first meeting between Hemacandra and Jayasimha, but the monk soon acquired a position of influence with the king.

King Jayasimha died in 1143 AD after a very long reign. He was succeeded by his great-nephew, Kumarapala, after a lot of political in-fighting, for Jayasimha was childless. There are stories that when Kumarapala had to flee from persecution during his predecessor's reign, he was helped by Hemacandra, who foretold Kumarapala's future greatness. Whatever the truth of these accounts, Hemacandra acquired considerable influence over the new king, so considerable, indeed that Jayasimha was 'converted' to the Jain religion. There are various accounts in the sources of the king's conversion, none of them wholly convincing. It seems possible that the year VS 1216 (1159 AD) was the year when Kumarapala embraced Jainism, and with Hemecandra as his mentor he tried to rule his kingdom in accord with the principles of Jainism. However he did not totally abandon the religion of Siva in which he had been brought up, but the

accounts agree that he did forbid drinking, gambling and the slaughter of animals, though how effectively is open to question. He also built numerous Jain temples, though none can be indentified today. Kumarapala died very soon after Hemacandra and royal favour for the Jains declined thereafter. Hemacandra lived to the age of 84, dying in 1173 AD.

Hemacandra's scholarship was formidable and wide-ranging encompassing grammar, lexicography, philosophy and history. Many of his students achieved distinction in their own right. Many Indian scholars distinguished themselves in the study of Sanskrit grammar, certainly the most famous, and one of the earliest being Panini. Soon after his first association with King Jayasimha, and at the king's request, Hemacandra wrote the **Siddha-Hema-Sabdanusasana**, not by any means an original work but in its clarity and arrangement well-deserving its reputation as probably the best grammar written in the medieval period. The eighth chapter deals with Prakrit and Apabhramsa, the rest is concerned with Sanskrit. Hemecandra himself wrote both in Sanskrit and Prakrit, as well as Apabhramsa. (The article on **Jain Literature** in this issue of **THE JAIN** gives some details of these languages.) Curiously enough, although the eighth chapter of Hemacandra's grammar deals with five Prakrit languages, there is only a brief reference to Ardhamagadhi, the language of the Svetambara canonical works. Hema-

candra also wrote a commentary on his grammatical work. two versions of which are known today.

Hemacandra's interest in linguistic matters is further demonstrated by his lexicographical works, a dictionary of nouns, a botanical dictionary, a dictionary of Prakrit or provincial words and a collection of words having more than one meaning. His work on Sanskrit poetics is also important, though in this, as indeed is true of most scholars, he can be seen as standing on the shoulders of his predecessors. Of more purely Jain interest, is his very lengthy work giving the legendary biographies of the 63 great figures who are traditionally seen as being the leaders of the current cycle of world history, commencing with the 24 Tirthankara, and the 12 world monarchs. They are a favourite theme of Jain writers. He wrote hymns in praise of Mahavira, a valuable work of logic (only part of which survives), and many other writings. Moral precepts appear in Hemacandra's **Yogasastra**.

This short article does not attempt to cover the whole range of Hemacandra's works, nor his influence on later scholarship. The name given to him, **Kali kala sarvajna**, means the Omniscient of the Kali Age (the present era). It indicates the esteem in which he was, and is, held, not only in Jain circles but by Indian scholars in general. Next year, 1989, sees the nine hundredth anniversary of his birth and this will be widely celebrated. Already Jain Samaj

Europe is planning appropriate commemoration of this very great man.

VIJAY VALLABH SURISHWARJI

*Monks (and nuns) play an important role in Jainism. Whilst a man will usually become a **sadhu** or **muni** (the commonly used words for a monk) out of a yearning for his own spiritual progress, seeking the teaching and help of an admired **guru** (teacher or master), this will often not preclude an active life of teaching, writing and preaching for the benefit of the whole Jain community (**samgha**). This is an account of the life and work of a leading monk, or **Acharya**, and a tribute to him by one who benefitted from one of the institutions which he was instrumental in establishing.)*

*Among the great Jaina Acharyas of this century, the late **Vijay Vallabh Surishwarji** enjoys a very prominent and popular place. He was a favourite with both the old and new generations of the Jain laity. The key to his popularity lay in his earnest desire to see that the laity was helped spiritually and otherwise. He led the austere life of a Jain **sadhu** (monk) carrying out all the injunctions prescribed by the scriptures. Thus the orthodox mind saw nothing in him that would discredit him but at the same time, he talked and preached in support of various welfare activities for the betterment of the Jain **samgha**. For more than half a century, he carried on a crusade in his inimitable way for the uplift of his followers.*

The flare for activities outside the

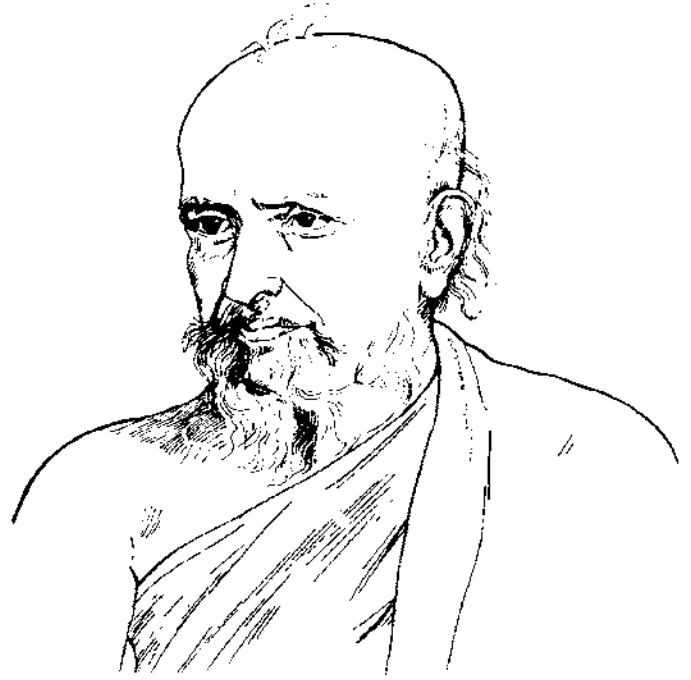
ritualistic life of a Jain **sadhu** he inherited from his great Guru Atmaramji. Both seemed to believe that it was no use merely preaching religion to a **samgha** that was socially and psychologically not prepared to receive it. In practical economic terms, it meant first bread and butter, the wherewithal to get the same, and then religion. An understanding and a happy mind can alone absorb and live up to the tenets of Jaina philosophy and to create such a mind was the life-time work of this great Acharya.

He was born in 1870 in a religious-minded Jain family at Baroda and was known as Chhagan. At the tender age of ten, he lost his parents. This shock changed his life and he passed most of the time in meditation and study of the scriptures. He was in quest of a true guru who could help in attaining perfect spiritual bliss and self-realisation.

To his luck, he once heard a spritual discourse of Shri Atmaramji Maharaj (Vijayanand Suri). He was impressed by his knowledge, personality and speech. He became the disciple of Shri Atmaramji Maharaj and became a Jain **sadhu** at the age of 17.

Within the first few years of his life as a monk he mastered the scriptures; got control over his mind through meditation and emerged as a scholar, a great saint and a social reformer, He got to grips with the situation and life of India at that time. It was the time of British RAJ, when values of Indian life - ethical, spritual and cultural-were downgraded

and importance was being given to physical possessions and so called luxurious ways of life. People were unhappy because of the lack of proper understanding and education. In his

JAIN ACHARYA SHREE VUJAY VALLABH SURISIVAR JI MAHARAJ

last message his guru Shri Atmaramji Maharaj told him "Vallabh, I have been instrumental in establishing Jain temples, now you help in creating educational institutions". He dedicated his life to fulfill this message of his guru and tried to see that no Jain remains uneducated or hungry, and he established schools, colleges, **vidhyalays** and **gurukuls** (hostels).

In the true tradition of a Jain **sadhu**, he moved on foot from place to place - Punjab, Rajasthan, Gujarat, Maharastra and various other places. Mahavir Jain Vidhyalaya (with 7 branches at the moment) and Atmanand Jain College

and High School at Ambala (Punjab) are a few of the more important institutions which he was instrumental in establishing. These institutions have produced thousands of graduates, many of whom have reached high positions in various spheres. It may be worth mentioning that the founder president of Jain Samaj Europe and the General Secretary are both the products of Mahavir Jain Vidhyalaya, so is also the editor of the Gujarati Section of **THE JAIN**.

He preached Mahavira's teachings in simple and effective language and told the masses that to achieve true happiness and peace, one should have amity, equanimity, integrity, honesty, goodness and tolerance towards all living beings.

He believed that without changing the basic principles of Jainism, activities should be appropriate to the time and conditions for the welfare of the **samaj**. He believed in universal brotherhood, unity of all the Jains and preached that all the Jains should unite under the banner of Mahavira and try to promote the message of non-violence and truth. He helped the welfare activities of mankind irrespective of caste and creed and his sermons were attended by Hindus, Muslims, Sikhs, Jains and Christians.

He had tremendous love for India and was a true patriot. He wore **khadi** throughout his life and believed that religion, the samaj or the country cannot progress without independence.

He was well respected by the Indian leaders and they used to come to him for blessings. He was the friend of the poor and downtrodden.

Though he was an **Acharya** of Jains, he loved all human beings and at one big meeting in Bombay he said 'Neither I am a Jain or Sikh, nor Muslim or Hindu or Buddha; I am a human being devoted to follow the path of non-violence and truth as shown by Bhagwan Mahavira'.

At the age of 84 his soul left his human body and the Jains lost a great Acharya and the country a great social reformer.

By Dr. Natubhai Shah

JAIN LAYMAN AND LAYWOMAN

Many ancient Jain writings go into great detail as to the preferred pattern of daily life for the layman or woman. Written usually by monks in a more leisurely age, the daily routine they depict is often highly idealised and not easy to follow in actual practice. In modern days the speed and stress of daily life have made the ideal layman's daily routine still more difficult to achieve. In Europe and other places remote from India the problems are compounded by isolation, often, from supportive Jain society, by distance from temples and other places of worship, by the absence of meditant teachers, and by many other factors. However, many do try to follow, as far as possible, the precepts of the old writings. For the pious Jain there is a guide to daily practice and, even if difficult in some circumstances, it is by no means impossible to follow, even in twentieth century Britain. Here is a summary outlining a typical day as envisaged by the serious practising Jain.

The **shravak** or **shravika**, layman or lay woman, should get up well before sunrise. The day

begins with the **Panch Namaskara**, the universal prayer of the Jains, a salutation to the enlightened souls (**arihants**), the liberated souls (**siddhas**), religious leaders (**acharyas**), religious teachers (**updhyayas**), and all the monks of the world. This, the Jain prayer **par excellence**, should be repeated seven times. A period of quiet recollection, **samayika**, follows if possible, contemplation of one's nature, one's place in the universe, perhaps of the holy places of Jainism, of the virtues of compassion, of non-violence, and like topics. Reflection on one's own shortcomings is enjoined. During this time, and for 48 minutes after sunrise, no food or drink is taken. (Forty-eight minutes, one-thirtieth of a day, is a standard division of time.)

The temple is the focal point of Jain daily life and any community of Jains in India will have its local temple. Oversea it is likely to be less convenient, though many families have a small shrine in the home. A morning visit to the temple is a part of daily life. The image is saluted and worshipped with incense and lights and other offerings. The visit to the temple may involve ceremoniously bathing the holy image. Rendering service to the mendicants is a meritorious act: after worship the Jain lay person will go to the monastic hall (**upasraya**), reverently greet the mendicants, receive their blessing and make provision for their needs. This may involve asking whether they need such things as food and water, clothes or permitted necessities, medicines, books, writing materials and so on.

The pious Jain returns home and now takes breakfast. Jain food is of course strictly vegetarian, and indeed long tradition excludes from the Jain diet certain foodstuffs believed to contain life to a particular degree, root vegetables, certain kinds of fruit and other things. The Jain may limit his or her intake of food, as a measure of austerity and self-control, or avoid the more tasty foods. On certain days in the month, and on certain annual dates, fasting is enjoined, either total or partial.

The daily work of the individual's vocation should be commenced with a spiritual invocation such as the **Panch Namaskara**. Needless to say, the Jain should avoid earning money by any improper means, cheating or lying or taking advantage of another's weakness. Certain vocations which are held to involve the danger of harm, **ahimsa**, to living beings were traditionally forbidden to Jains. It is recommended that half one's income should be used for living expenses, a quarter should be saved for old age, sickness and other misfortunes, and the remaining quarter should be expended on charitable objects.

The evening meal is taken before sunset so that there is no danger of tiny insects or other living beings sustaining harm in the cooking operations or the eating of food in the dark. The recommended time is 48 minutes before sunset at least. Afterwards there will be another visit to the temple for further worship. The moving ceremonies of **arti** and **mangal deva**, involving the waving of lights before the holy image, bring the day's worship to a close. Once again the devotee will examine his or her conscience, reflecting on any shortcomings, perhaps in the ritual of **pratikramana**, the solemn penitential ritual. Back at home again, the rest of the evening may pass in spiritual study or reading or listening to accounts of the great saints of the Jain faith. If one should wake during the night, the recitation of the **Namaskar Mantra**, the **Panch Namaskara**, will calm the mind and the opportunity may be taken for contemplation of holy subjects.

Needless to say, this is an ideal picture. It takes no account of television and the many other distractions of life today. It leaves very little time for social life or the many household duties or hobbies which everybody will expect to undertake. But as a guide to the devoted life it has some validity even in the modern world and does provide a routine which offers an escape from the cares of the world to something higher and calmer and better.

SHRIMAD RAJCHANDRA

Shrimad Rajchandra had a short life, yet in that brief space of less than 34 years (1867-1901) he achieved much and left behind him the memory of a very great soul and an example which has inspired many to follow him.

He was born in early November 1867 in a small seaport town or village called Vavania, lying on the northern coast of Kathiawar, or Saurashtra, now the western part of the state of Gujarat. In those days there were very many small princely states in Kathiawar, and Vavania was in the state of Morvi : the state capital, the town of Morvi, lay about 20 miles inland. Nowadays the sea has receded and Vavania has decayed, but in those days it was a prosperous enough place with a large Vanik, or trading, community. His parents, Rajivbhai and Devbai, were comfortably off, if not wealthy. Rajivbhai followed in the footsteps of his own father as a moneylender, and by hard work and shrewd business acumen he did well. The family belonged to the Dasa Srimali caste and whilst Rajivbhai adhered to the worship of Krishna, his wife was a Jain. Religious boundaries were not regarded as barriers to marriage and intermarriage between Hindus and Jains was by no means uncommon. Raichand, or Rajchandra, was the second child and elder son.

Various stories are told about Raichand's future destiny having been foretold to his mother, indeed miraculous events are attached to other phases of his life. He was a remarkably intelligent child, blessed with a prodigious memory : it is said that he covered the seven-year school curriculum in two years. His formal education ended when he was eleven years old but he continued the study of Hindi, Sanskrit and Ardha-Magadhi (the language of the oldest Jain scriptures). His native language, of course, was Gujarati, and it was in that language that he wrote the letters and other writings which contained his teachings. He did also start to study English but does not seem to have progressed very far with it. During his late teens Shrimad gave evidence of his remarkable

intellectual powers in contests or exhibitions in which he would carry on a considerable number of intellectual activities simultaneously, a game of chess, a game of cards, counting beads, counting strokes of a bell, and so on, to the number of even a hundred separate simultaneous feats of memory. (It is perhaps not quite correct to use the appellation 'Shrimad' for the youthful Raichand, but his followers were to call him thus in future and it is convenient to use it here).

Whilst still in his teens Shrimad was writing regularly on religion and other topics. The age of twenty seems to have marked a watershed, for over the next few years he became convinced that he had a special calling to a spiritual life and he began to attract around himself a band of disciples. In parallel with his developing spiritual life, however, went the normal stages of the secular life. When he was 21 he married a wife, Zabak, and the first of his four children was born a year or so later. He left Kathiawar about this time for Bombay where he entered the jewellery business. He acquired considerable expertise in this field, and the business in which he was a partner operated on a large scale, with oversea connections with the Middle East and Britain.

It is well-known that Shrimad Rajchandra had a considerable influence on Mahatma Gandhi. They first met soon after Gandhiji's return to India in 1891 after studying law in England. The younger lawyer was deeply impressed by Shrimad, who was only slightly older than him, and Mahatma Gandhi was later to record his impressions of Shrimad in his **Autobiography**. He noted Shrimad's wide knowledge of the sacred writings and his religious zeal, as well as his simple habits and carelessness about clothes. He remembered that Shrimad would always have some religious books on his desk to which he would turn in the intervals of business. After the initial contact they met only rarely, for Gandhiji left India shortly afterwards for South Africa, but they corresponded over the years and some letters survive. Perhaps the greatest result of the contact between Shrimad and Gandhiji was that at a period when Gandhi was uncertain of the direction of his faith (he was, perhaps, near conversion to Christianity) Shrimad gave him an anchor and a confirmation of the value of the Indian religious tradition.

Although actively and successfully engaged in business, Shrimad was increasingly being turned to by people seeking spiritual guidance and his many letters (some 800 are known) bear witness to his insight. But his letters show that he too was subject to doubt and uncertainty, and it was not until he reached his mid-twenties that his letters reveal a more settled mind. In his later years he would spend much of his time away from the stresses of the great city of Bombay, staying in various places in Gujarat, and, as well as his own closer associates or disciples, numbers of people would seek him out to hear him speak on spiritual matters. Inevitably, as a layman, he aroused some opposition among a section of the more orthodox Jains who were accustomed to the doctrinal leadership of the monks and tended to view with hesitation or suspicion a layman who assumed (however modestly) a position of spiritual leadership. This did become rather serious when a small group of half a dozen monks from the Sthanakvasi (non-image worshipping) sect became followers of Shrimad and a good deal of tension arose between them and other members of their sect.

There is no doubt that the life of a monk had attractions for Shrimad but he remained a layman to the end of his life. In his last two or three years he reduced his business commitments, giving more time to religion, practising meditation, fasting and austerities, and becoming a celibate (though within the married state, his wife was to survive him by twelve years : Mahatma Gandhi was to follow the same course). The austerities took their toll on his body. Although he was fit when a young man, he became thin to the point of emaciation : a well-known photograph of Shrimad, taken at this time, shows him sitting in a posture of meditation, his body reduced to a waif-like thinness, but his gaze keen yet placid. His health was failing and in spite of medical attention it became apparent that his life was nearing its end. He died at Rajkot on 9 April 1901 in his thirty-fourth year.

Shrimad Rajchandra's memory and teachings are honoured today, not only by those who feel a special devotion to him and consider themselves to be in a particular way his followers, but also by many others. He does not fit easily into any category. Brought up in a home where Jainism and Vaishnavism were both practised, he turned to the Jain way of life.

Yet he was frequently critical of the ritualism and formalism which he saw as a departure from the message of Mahavira, as also of the sectarian divisions which had emerged over the centuries. Yet he was tolerant as well : in one letter he advised that any person who devoted his time to the orthodox rituals should not be encouraged to abandon them, but rather to devote an equal space of time to reading, meditation and hearing sermons. Once one of his disciples enquired of him how they should answer if asked what was their **gaccha** (sect or division) and what form of the ritual of penitence they followed. Shrimad replied 'We are Jains of the eternal sect and our only **pratikramana** (penitence) lies in retracing our steps from the path of sin...'

Shrimad left many writings in Gujarati, most of which were not published until after his death. The large collection of his letters has been published in book form : more than half of these were to three particularly close companions. The letters cover a wide range of spiritual and ethical topics, giving guidance and help to his correspondents. Before he was 17 he had written a simple guide to the main principles of the Jain faith, aimed particularly at the young. Perhaps the best-known of his works is **Atma-Siddhi**, a fairly short poetical work, written in Gujarati in 1895. It was published after his death and has been translated into many languages. It centres on and expounds what may be seen as the fundamentals of Jain faith, (1) the soul exists, (2) it is eternal, (3) it is the doer of its own actions, (4) it enjoys the fruits of these actions, (5) there is Liberation, and (6) there is a means to achieving Liberation. The work is straightforward, easily understood, avoiding theological subtleties : it can be seen as a practical guide for the ordinary person. Shrimad Rajchandra wrote in the language of his home country, not in Sanskrit which was still the language of learned religious discourse. He expressed the truths which arose from his own spiritual life, and those who were close to him knew that they were in the presence of a great soul. Today, nearly a century after his death, the light of this great soul still burns bright.

The information for this article has been taken from: Saryu R. Mehta and Bhogilal C. Sheth. Shrimad Rajchandra : a great sect. Agas, 1971.

Digish Mehta. Shrimad Rajchandra : a life. Ahmedabad, 1978.

J. L. Jaini The Self-Realisation, being the translation of Atma-Siddhi. 5th ed. Ahmedabad, 1978.

THE TEMPLES OF INDIA

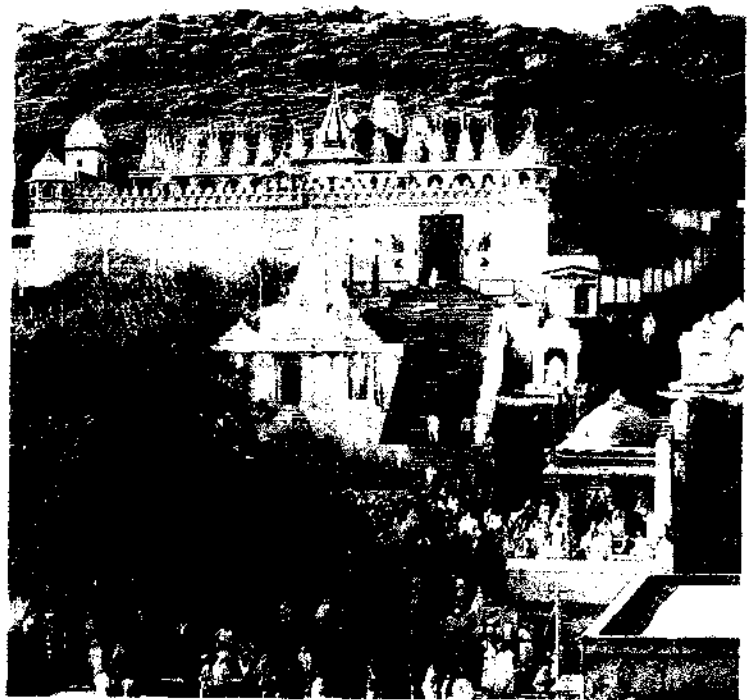
Although Indian civilisation is very ancient its early history is still obscure. We know that four thousand years ago and more an advanced culture was present in the north, in the valley of the Indus. Excavations of two cities, Mohenjodaro and Harappa, have revealed to us some details, tantalisingly incomplete, of the material remains of the Indus valley civilisation. The lower walls of brick-built dwellings and some larger buildings have been uncovered by the archaeologists. Perhaps some were for religious use but we cannot yet be certain. The architecture, so far as the surviving remains can show, was functional and plain. If decorated at all, the decoration, perhaps of carved wood, has long since perished. We cannot look for the origins of Indian temple architecture in the utilitarian buildings of Mohenjodaro.

The Indus valley civilisation came to an end early in the second millennium BC as the nomadic Aryan tribes moved in from what is now Afghanistan and Baluchistan. Historical research is only very slowly uncovering the early story of India and our knowledge of the long ages before the seventh century BC is very patchy. If there were temples in this period they have long since vanished: made of wood or mud-brick they would not have survived the ravages of time. Probably there were no temples: the daily rituals would be performed in a little sanctified place in the home. Communal or public sacrifices would take place in a sacred enclosure out of doors where the altar was set up according to the prescriptions in the sacred texts, and a temporary shelter for the participants erected. This was the period of the Vedas, the primary texts of Hinduism, which give details of the religious ceremonies but do not refer to temples.

Indian religious architecture, if such we can call it at this stage, comes into focus around 250 BC with the emperor Asoka who made Buddhism the state religion all over his wide dominions, which took in most of the sub-continent except the extreme south. Asoka caused to be erected in various places tall stone pillars, sometimes fifty feet high, crowned by a Buddhist symbol: the triple lions and wheel of the law on the pillar at Sarnath have been taken as the state emblems of modern India. At about the same time the *stupa*, a hemispherical mound over a grave or over sacred relics came to be faced in stone and became, in various forms, a characteristic Buddhist monument wherever Buddhism spread. In India the stupa stood on a round or square base, it was faced with worked stone on a foundation of stone rubble. A mast at the top bore an umbrella-shaped finial. A stone railing with one or more entrance gates formed an enclosure around the stupa and steps led up to a circumambulatory processional path at a higher level. Some stupas were of great size, others were sufficiently small to be enclosed within a building or *chaitya* hall. The word 'chaitya' was occasionally used to designate

a stupa but more generally can refer to a shrine or temple or any sacred place. Here we have something which can be looked upon recognisably as a temple.

From around 200 BC temples cut into rock faces appear in various parts of India. The chaitya hall at Bhaja near Bombay dates from the first century BC: it is high-arched and is cut deep into the rock with a stupa carved from solid stone at the inner end. A still grander example is at Karli, also near Bombay. Constructed some two hundred years later, like the earlier one it has a line of columns on each side of the main hall separating it from side aisles: the columns are beautifully carved.

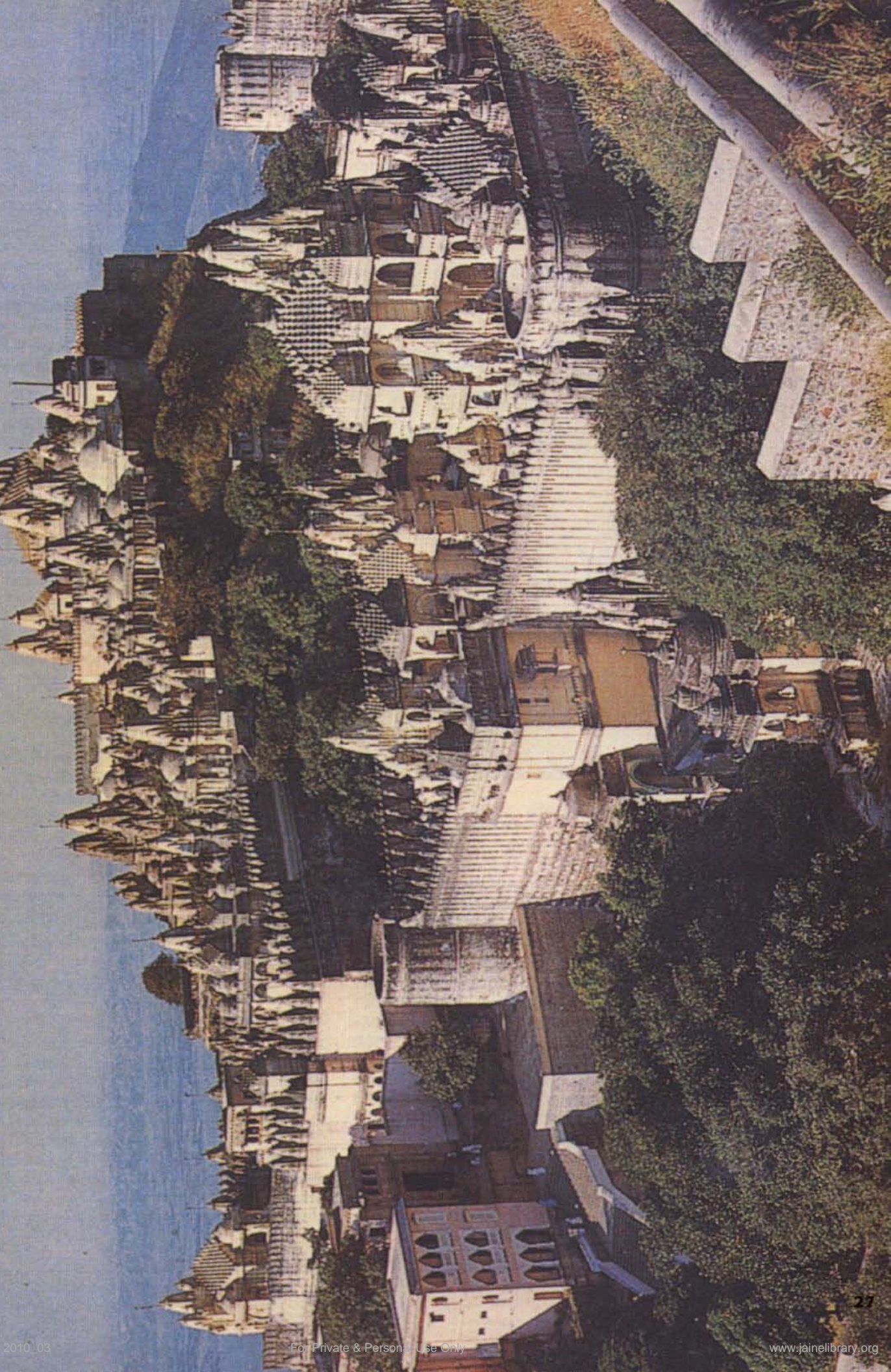

JAY TALETI

Cave temples continued to be constructed for over a thousand years. Perhaps the most famous of all are at Elura in Hyderabad. Here there are no fewer than thirty-four temples, chaitya halls and monastic quarters cut into the rock. The earliest are Buddhist but from the early sixth century AD some seventeen Hindu temples were constructed. Perhaps the most astonishing is the Kailasa temple which is carved from a solid mass of rock 276 feet long and a hundred feet high left standing after the hillside had been trenched on three sides around this rock mass. This incredible structure took a hundred years to complete. This is a unique example, the remaining temples, including five Jain ones, are true cave temples, cut into the rock of the hillside. The cave temples vary considerably in plan but basically consist of a large hall with a small shrine at the end

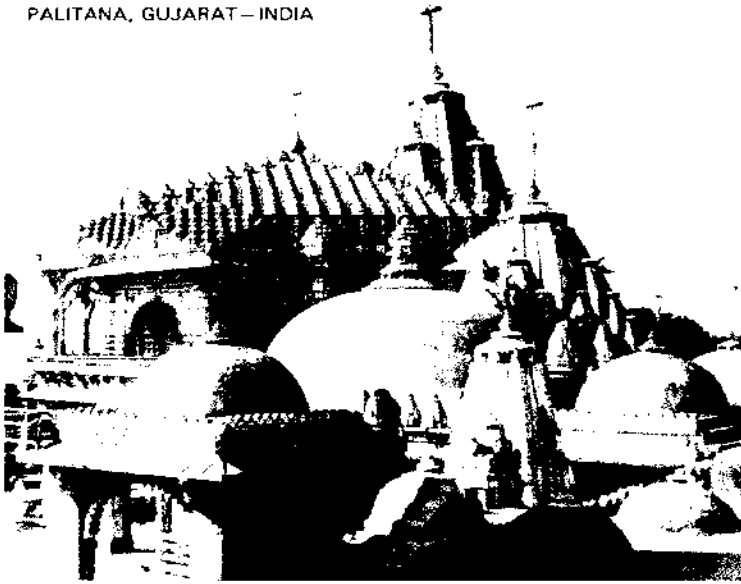
THE TEMPLES OF INDIA

Satrunjay, the most holy place of pilgrimage for Jains, having more than 550 temples and shrines. On Satrunjay Hill, Gujarat.

for the sacred image of the particular cult. Other smaller rooms may open off, or sometimes two wings give a cruciform plan. The five Jain temples are among the latest and probably were begun early in the ninth century AD, though the images could have been completed later. Each of the Jain temples has the basic plan of a main hall and shrine, with a few exceptions. Most notable amongst the exceptions is a temple in the *caumukha* tradition with four seated images in a central position facing the four directions.

SHATRUNJAYA JAIN TIRTH
PALITANA, GUJARAT – INDIA

The earliest Hindu temples which survive today do not date any earlier than 400 AD. Indian temples, both Hindu and Jain, are usually classified on the basis of their architectural style into two main groups. In the south the so-called 'Dravidian' style developed on different lines from the 'nagara' or 'Indo-Aryan' style of the north. A third style is also identified, described as the 'intermediate' style, or (from the ruling dynasty) the 'Chalukya' style, which flourished in the Deccan from the eleventh century AD. The term 'intermediate' is not completely satisfactory for the basic characteristics of this style were nearer to those of the southern temples than the northern, though with certain characteristics of plan and decoration which distinguish it. In particular the rich ornamentation of this style suggests the dominance of the sculptor rather than the architect. It is not possible to draw a firm line across the map between the different styles : although the Dravidian style is mainly confined to the southernmost fifth of the sub-continent there are some examples much farther north, whilst examples of the northern style may be seen in the south.

In the broader architectural features there is no major difference between the temples of the main branches of Hinduism, nor between those of the Hindus and the Jains. The distinctions become apparent only on examination of the images and other sculpture. In its fully developed form the temple is entered through a porch which leads into the main hall, the *mukhashala* or *mandapa*, a more or less spacious pillared area where the faithful can assemble for worship. Sometimes there may be side wings giving a cruciform plan. A vestibule, *antarala*, will connect the hall with the *vimana*, the sanctuary area within which is the *garbha griha*, the shrine containing the holy image. The *vimana* is usually continued upwards as a pyramidal or spire-shaped *sikhara* which may be of considerable height and which is often the dominant feature from the exterior view. Often an ambulatory way allows the worshipper to pass around the *garbha griha* and the image within. The Indian temple is essentially the house of God : the image in the *garbha griha* (which is frequently a small dark cell) is the focal point, the *raison d'être* for the temple, its location clearly marked from outside by the high-rising *sikhara* tower. Whilst the architecture of the temple developed over the centuries, it developed within the broad framework of the rules of architecture laid down in the ancient traditional *Vastusastra* which formed the basic textbook for the architect and builder. The techniques of the Indian temple builder were simple. Arches and domes were constructed from horizontal overlapping slabs of stone kept in place by the weight of those above. Thus the Indian temple is weighty, resting solidly on the ground, not free and loose like the later Gothic cathedral in the West with precisely calculated stresses in its keystone arches and minimal columns and buttresses. The solidity of the Indian temple is concealed by its decorative treatment with its walls and columns, outside and in, often richly carved into a breathtaking splendor.

The most noticeable difference between the northern and southern styles of temple architecture lies in the treatment of the *sikhara* tower. The northern temple commonly has the sugar-loaf shaped tower, tapering with gentle convex vertical curves to a rounded finial or cap stone at the top. Basically square in plan, such a tower can have smaller shorter versions of the same shape protruding from the sides, giving a star-shaped plan and, where there are several levels of these smaller elements, producing an elegant curved cone with vertical emphasis which leads the eye upwards. It has been suggested that the shape of this tower developed from an early shelter for an image the framework of which was made by setting four bamboo rods vertically in the ground and then bending and tying them together at the top. This derivation sounds fanciful but certainly the resultant form is very pleasing to the eye.

Over the main hall, the mukhashala, of the northern temple the roof may be flattened or pyramidal, or may perhaps have a low dome. In some examples two or three pyramidal roofs rise from the porch to the main hall and lead the eye up to the overtowering sikhara tower.

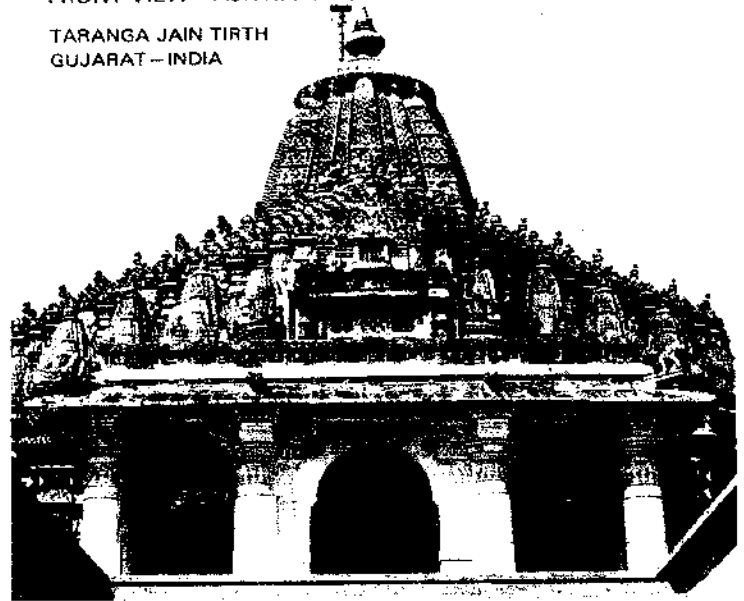
In the Dravidian style the tower rests on a square base and is pyramidal in form, commonly with two sides steeper than the others so that the top of the pyramid is a ridge, not a point. Marked horizontal emphasis is given by lines of ornament and figures repeated around the sides of the tower so that it seems to rise in a series of horizontal bands. The straight lines (although broken by ornament) of these towers are not so pleasing to the eye as the magnificently proportioned convex-sided towers of the northern style. It is probably safe to say that the finest gems of Indian temple architecture, whether Hindu or Jain, are in the northern style. Another characteristic of the southern temples is the development after around 1000 AD of magnificent gate towers to the temple enclosure, sometimes exceeding in size the sikhra itself.

Temple building continues in India today. Families of hereditary temple architects still design temples on traditional lines. Indeed construction and endowment of temples has always been seen as a pious religious work : many of the finest examples, both Hindu and Jain, were built in relatively recent times. The Indian temple may be a tiny building or a vast edifice of cathedral-like proportions. It is highly stylised, traditional and conventional, but nonetheless usually beautiful. What does seem to be lacking is any really innovative modern style comparable with that of some of the more successful modern churches in the West. One thing we must not forget. The temple is not constructed as a museum piece, as a work of art pure and simple. It is the locus of the god whose image is found within the inner shrine. It is a religious building and its artistic qualities are there at the service of, and subsidiary to, its spiritual functions.

THE JAIN TEMPLE

In the middle world of Jain cosmography is the continent of Nandisvaradvipa, the island of the gods. Here, according to Jain tradition, are situated the fifty-two eternal temples which figure frequently in Jain art as stylised buildings on a plaque or conventionally represented by fifty-two Jina images around a stone or metal pyramid. The temple is central to Jainism and these representations indicate its importance as the building which houses the image of the Jina. Meditation on the Jina and reverence to the Jina image is a fundamental part of the religious life of the Jain : this may be before a small shrine in the home, or it may be

FRONT VIEW – AJITNATHAJI TEMPLE
TARANGA JAIN TIRTH
GUJARAT – INDIA

in the temple. The building of temples is a highly meritorious act. In past times rulers, and more recently wealthy merchants and businessmen, have caused to be built the Jain temples which are an important feature of Indian religious architecture. In this they follow the example of Bharata, son of the first Tirthankara, Rsabha, who is traditionally said to have erected the first temple, dedicated to his father. Not only individuals but also a whole community may take the initiative in the construction of a temple.

Jain temples come within the wider tradition of Indian temple building and their architecture follows the style of the region and era in which they are built. The finest temples are found in those areas where the *nagara* or northern style of temple architecture was dominant. The Jain temples of the areas of the Dravidian style in the south are generally less splendid and simpler in concept than the most magnificent examples of more northern parts. The focus of the temple is the shrine or *garbha griha* in which the Jina image is placed. There will normally be space around the *garbha griha* for the circumambulation of the image in the rituals of worship. Above this the dome or spire (*sikhara*) will rise. Before the shrine there may be a vestibule and then the main hall. The exact layout may vary but basically the temple needs a hall where the worshippers may assemble and the shrine at one end. One variant found in some Jain temples is the *caumukha* or *caturmukha* layout. An especially splendid example is the temple at Ranakpur dating from the fifteenth century AD. The shrine holds a grouping of four images (at Ranakpur they are of Rsabha, the first Tirthankara) facing the four directions. In the *caumukha* temple the group of images

will be centrally situated facing towards four entrances to the temple. Sometimes, as at Ranakpur, the images are of the same Tirthankara, sometimes of different ones.

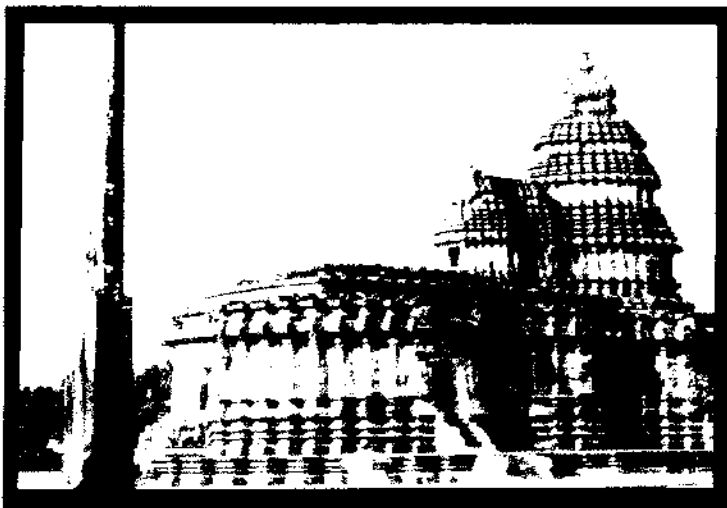
Whilst Jain temples are often situated in towns and villages where they serve as places of worship for the local Jain community, many others are located at places associated with events in the lives of the twenty-four Tirthankara, or having other sacred associations. Often the sacred location, or *tirtha*, is on the top of a mountain or hill, frequently in a location of wild and secluded natural beauty. From the medieval period at least pilgrimage to these places has been an important feature of Jain piety. On some of these holy hills veritable temple cities have been erected containing hundreds of temples and smaller shrines, not laid out on any ordered plan but constructed wherever a level or potentially level space presents itself. With few exceptions the temples as they stand today date from the fifteenth century AD or later and most of the earlier ones have been reconstructed. Strong walls surround these aggregations of temples, and also the inner *tuk* or courts within which groups of shrines stand, a precaution against vandalism and destruction, perhaps, in earlier troubled times.

One of the most famous temple cities is Satrunjaya, south of Palitana in Kathiawar, Gujarat, the place where the first Tirthankara achieved nirvana. The ridges of the two hills, two thousand feet above sea level, are crowded with an incredible collection of temples and shrines of very varied description and size. The holiest part of the mountain tops is occupied by the Sri Adisvara temple, a particularly ornate building dating from 1530 AD but situated on the site of a very much earlier temple dating from the tenth century and perhaps before. There is a fine caumukha temple dedicated to Rsabha, built in 1618, also on the site of an earlier one. The eastern entrance to the *vimana*,

sanctuary, leads from the main hall, whilst the other three open through elegant two-storied porches into the courtyard. About a hundred miles away to the west, near the town of Junagadh, stands the notable collection of temples at Girnar. They are not so numerous as those at Satrunjaya but at least one, dedicated to Neminatha, the twenty-second Tirthankara, dates back before the thirteenth century. Very interesting and unusual is the Vastupala temple. An inscription claims that the wealthy ministers Vastupala and his brother Tejpala had erected a crore of temples in various places. Allowing for considerable exaggeration, the brothers were certainly very generous patrons of temple building and restoration in the thirteenth century. The Vastupala temple is unusual in having a central shrine leading from the east side of the main hall, dedicated to Mallinatha, whilst two further shrines on the north and the south sides of the hall contain massive representations of the sacred mountains Sumeru and Sametsikhara.

Although the temples of Girnar, Satrunjaya and Mount Abu follow the style of the northern or *nagara* temples of the Hindus, they are built of marble which the wealthy Jain businessmen who founded many of them were able to afford. Moreover it was usual to establish a committee to see to the upkeep of the Jain temples so they are often kept in particularly good repair. Mount Abu, just on the Rajasthan side of the boundary with Gujarat, rather more than fifty miles west of Udaipur, is noted for the famous Delwara temples. One of the large temples there was founded by the brothers Vestupala and Tejpala mentioned above. The temple has a large outer hall or *rangamandapa*. To keep a wide space clear of pillars the low dome has pushed to the extreme the technique of constructing such a dome with overlapping stone slabs and the technique of support which has allowed the structure to stand for many centuries is something of a puzzle to modern architects. Mount Abu was already the site of a temple erected two hundred years earlier by Vimala Shah, a minister of the king of Gujarat. It is said that he built it as a penance for the blood shed when he was sent as a military commander to quell a rebellion. The outstanding feature of the Mount Abu temples is the extraordinary intricacy of the marble carving. Practically every surface and every structural detail is covered with figures and delicate tracery.

Jainsim has made a considerable contribution to the architectural heritage of India, not only in the splendours of the great temple cities but also in countless other edifices, great and small throughout the length and breadth of the sub-continent. New temples, some of them very splendid, keeping to the traditional forms, are still being erected. Unhappily there are old temples in areas where

the Jain population has declined which have fallen into decay. In a way, though, this shows that the Jain temple is a vital living institution, not simply an artistic museum piece. The temples of the great pilgrimage centres attract throngs of the devotees. But the smaller less well-known temples as well are centres for active religious life. It is right to beautify the edifice which houses the Jina image, as a sign of pious devotion and because the beauty of the surroundings can lead people to a spirit of religious worship. Some, it is true, prefer to worship in plain surroundings: they are, or should be, respected by those who prefer more elaborate outward forms. The object of Jain worship is not really confined within walls, but the temple, hallowed by the presence of the Jina image and by the prayers of devotees is a most important institution of the living faith of the Jains.

THE IMAGES OF THE TEMPLE

The Jain temple is sanctified by the presence of the Jina image. The image of the Tirthankara is the focus of worship by the faithful, approached with reverence, treated almost (but not quite) as a living god. An image which has undergone the ritual consecration is highly venerated and must receive daily worship and care. Such an image is a great responsibility for the guardians of the temple: if the services of a permanent *pujari*, a temple custodian, are not available the community must make arrangements for the daily attention to the image, the ritual bathing, offerings and worship, and the *arati* ceremony of waving lights before it.

The Jina image is most commonly depicted in a seated position. Usually the 'full lotus' (*padmasana*) posture is shown, the right foot on the left knee and the left foot on the right knee, the hands laid in the lap, right over left. The 'half-lotus' posture with the right foot under, not over, the left knee is sometimes seen, more often with images from south India. Although, according to Jain tradition, twenty-one of the twenty-four Tirthankara achieved enlightenment in the standing posture of meditation (*kayotsarga*), this is not so frequently depicted in Jain iconography. Standing figures are, however, by no means rare: when shown standing the Jina figure is in a natural, rather relaxed, position, indicative of meditative detachment, with the feet slightly apart and the arms hanging by the sides. The sculptural convention makes the arms rather long and the shoulders (as with the seated figure) broad. The Digambara image is completely naked (in the tradition of Digambara monks): the Svetambara often show the Jina clothed in a simple garment and the image may be adorned with a crown and jewels. Usually, but not always, there is a diamond-shaped, four-petalled *srivatsa* symbol on the chest of the Jina image, this symbol

and the absence of a dot on the forehead, as well as the total nudity of many Jain images, distinguish these from the Buddha images with which they can sometimes be confused. Conventionally the ear-lobes are elongated, the hair of the head is carved in close stylised curls. Only Rsabha, the first Tirthankara, is shown with pendent locks of hair: in an account of his renunciation he is said to have desisted from pulling out the last locks of hair on the intervention of a follower.

The nineteenth Tirthankara, Mallinatha, is believed (though not by the Digambara) to have been a woman but this is rarely indicated in sculpture. Indeed the conventional representations of the twenty-four Tirthankara may usually only be distinguished by the accessory emblems and figures. Parsva, the twenty-third Tirthankara, has a canopy of seven hooded snakes, an allusion to the account of his having saved a snake from fire. As the immediate predecessor of Mahavira, though some two and a half centuries earlier, Parsva is one of the most commonly represented Tirthankara in Jain

iconography. However, images of the seventh Tirthankara, Suparsva, also show a canopy of snakes (leading sometimes to wrong identification of ancient images). Suparsva's canopy has, however, one, five or nine snakes, not the seven which is the (almost) invariable number shading the head of Parsva.

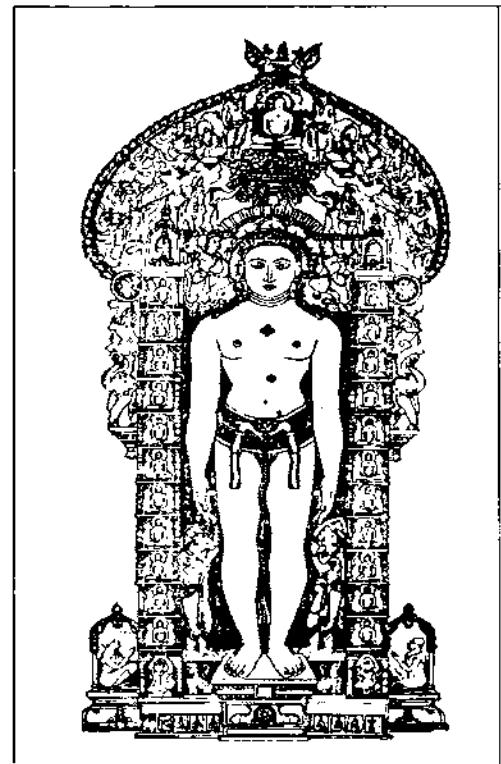
Clear identification of each several Tirthankara is provided by the distinctive emblem on the pedestal. There are a few variants in these : in one or two cases the Svetambara and Digambara traditions differ. The bull of Rsabha, the deer of Shantinath, Parsva's snake (appropriately) and Mahavira's lion, to give a few examples only, are accepted in both traditions. (The full list is conveniently available in Marett, *Jainism Explained*, page 84).

The Jina image will probably be placed in a more or less elaborate setting or shrine. It may be seated on a stylised lotus, supported by lions, escorted by elephants, protected by a carved triple umbrella. The *dharmacakra*, wheel of the law, flanked by two bulls or two deer, is often shown. Worshippers, musicians and attendants, depicted smaller than the main image, throng around. Each Jina may have his attendant Yaksa and Yaksini, male and female demigods, on either side, appointed by Indra, god of the heavens, to serve the Jina : they are sometimes explained as originating from the principal male and female disciples of the Tirthankara. Each Yaksa and Yaksini has his or her distinctive characteristics and emblems held in two or more hands.

Many other divine beings are depicted in the Jain temple but they are, of course, regarded as subsidiary to the Tirthankara. The outer wall of a temple may be adorned with the figures of the Dikpala, lords of the directions, east, south-east, south and so on, the last two governing the upper and lower regions respectively. The nine planets are given iconographic form and are usually depicted as a group, often over the entrance door of a Jain temple. They receive respect in certain Jain rituals. Particular regard is paid by the Jains to two Indian goddesses, Sarasvati, or Sruta-devi, the goddess of learning, and Laksmi, or Sri, the goddess of wealth. Jains have always placed emphasis on learning and Sarasvati is honoured on certain days with special devotions and fasting. She is depicted by the Svetambara riding on a swan, the Digambara show a peacock. It may seem at first a little incongruous that a religion of austerity should honour the Indian goddess of wealth. As a largely mercantile community the Jain laity have seen nothing improper in riches if properly applied and honestly acquired. Indeed the Jain temples and charitable foundations show the proper application of wealth. Laksmi is especially revered at Divali, the festival of Mahavira's nirvana. She appears as the fourth of the

fourteen dreams of Mahavira's mother. The Kalpa Sutra has a beautiful description of her as she appeared in the dream, seated on a lotus. The lotus is a particular emblem of Laksmi.

Often depicted in Jain art and sculpture are the *Panca Paramesthin*, the five specially revered beings, the liberated soul, the enlightened soul, the religious teacher, the religious leader and the monk. They are commonly depicted as five seated figures in a group, as on the *siddhacakra*, a lotus-shaped disc or other representation which is venerated in Jain rituals. The Siddha, the liberated soul, has form but no material substance and is depicted as a blank outline or sometimes as an empty cut-out shape in a metal sheet. The Digambara especially, but also the Svetambara, pay great honour to Bahubali, the son of Rsabha who was the first Tirthankara. It is believed that Bahubali was the first individual to achieve total liberation in the present cycle of time. Although this is not universally accepted, his noble sancity ensures the respect of all Jains. He is shown, most notably in the great monolithic statue at Sravana Belgola, as standing in such deep meditation that plants are growing over his limbs unheeded.

The images of a Jain temple are rich, varied and beautiful. However the simple figure of the Tirthankara is the prime focus of Jain worship. In spite of the austere simplicity of basic Jainism the worshipper's respect can wander

nevertheless freely across the regions of the gods. But central to the worshipper's faith is faith in the Jina, as an example to be followed, not as a donor of gifts or a judge of merit and demerit, still less as the awesome bearer of divine retribution. In the final resort the individual has no external gods to grant him or her salvation but must strive onward by individual effort and self-cultivation.

SRAVANA BELGOLA AND ITS TEMPLES

Probably the most famous Jain religious centre in the southern part of India is Sravana Belgola. Situated some sixty miles from Mysore in Karnataka, it is known for the great monolithic statue of Bahubali or Gommatesvara. Nearly fifty-seven feet high, this is the largest free-standing monolithic statue in the world and outstrips by fifteen feet another similar gigantic statue of Bahubali at Karkala. There is a third statue, thirty-five feet high, at Venur, also in Karnataka. The Sravana Belgola statue is by far the oldest having been consecrated in 981 AD, about four hundred and fifty years before the Karkala statue. The one at Venur dates from 1604 AD. Although both are fine examples of sculpture in the Jain iconographic tradition the two later images have never become so well-known as the oldest and largest of the three. All three represent their sainted subject standing in the *kayotsarga* posture of meditation with those slight distortions of the figure which are a familiar convention in Jain images, the elongated arms hanging loosely by the sides, the exaggerated breadth of the shoulders and the long pendent ear-lobes. The creepers which grew unheeded over the deeply meditating saint are represented as curling tendrils over his limbs, a slight rendering of the thicket of vegetation in which, according to one version of the story, he was almost completely hidden.

Sravana Belgola owes its present fame and its importance as a pilgrimage centre to this great statue but the religious significance of the site is far older than that. Traditionally Sravana Belgola was the place where Bhadrabahu, the last *srutakevalin*, one who knew all the fourteen *purva* of the Jain scriptures by heart, settled some 2300 years ago in company with his disciple the great emperor Candragupta Maurya, and where both the emperor, according to the tradition, and his spiritual master ended their lives by *sallekhana*, the voluntary ritual death by refusal of food.

Certainly Sravana Belgola was very early one of the major centres of south Indian Jainism. The great acharya Kundakunda, details of whose life, and indeed his dates (perhaps second, third or fourth century AD), are obscure, is associated with this place. It does appear that Jain ascetics found the tranquil atmosphere conducive to

meditation and came to Sravana Belgola from very early times. It is said that one of the many temples originated as early as the third century BC.

As they stand today the temples are of much later date. There are about thirty in all in the vicinity. The oldest is the Chamundaraya Basti named after the general who commissioned the carving of the great statue. There are inscriptions stating that he built the temple. It is a building of austere beauty, rectangular in plan. A porch leads into a pillared hall. Beyond that a vestibule contains figures of the Yaksa and Yaksini attendants of Neminatha, the twenty-second Tirthankara, and the statue of Neminatha is in the inner shrine. The three statues are in a later style and must have been placed in the temple at a later date. The Neminatha image has a solid and abiding air. There is a second-storey shrine with an image of Parsva. Externally

the plain lower walls with rectilinear emphasis contrast with a richly ornamented roofline and two-level rectangular tower.

The Parsvanatha Basti dates from the twelfth century AD. Its rectangular lines, the walls broken by ornamented niches, with the roofline decorated but level, give it an austere grandeur. The standing image of the Tirthankara, with his sevenfold canopy of snakes, is fifteen feet tall. Outside is a tall *manasthamba*, a 'pillar of glory', of graceful proportions, a round column surmounted by a square platform with four niches holding images. This dates from the late seventeenth century AD.

Whilst most temples house the image of one, or perhaps two or three, Tirthankara, the 'Chauvisa Tirthankara' images of all twenty-four form a feature of some. In the Bhandari Basti built by the king's treasurer in the mid-twelfth century the *garbha griha* or shrine is long enough to house the twenty-four images in a single long line.

The Sravana Belgola temples are on the whole simple in style and ornamentation : only one or two have the lavish decoration which we see in the splendid Jain temples of the more northern parts of India. Perhaps the simplest of all the shrines is the small natural cave in which Bhadrabahu is said to have died : two carved footprints are traditionally believed to be those of Bhadrabahu.

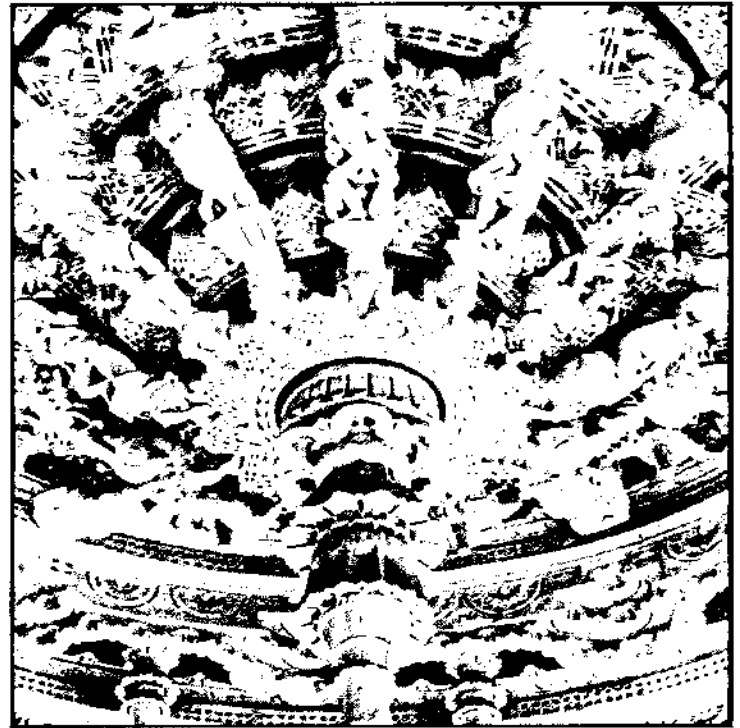
A cluster of temples of varying size, splendour and date is very characteristic of Jain holy places. Although it is the colossal statue of Bahubali which attracts most attention at Sravana Belgola, enough has been said to indicate that the temples of this ancient holy site testify to the appeal of Sravana Belgola and to the faith of those who built them.

TEMPLE WORSHIP

Worship is of two kinds. It can be worship in the presence of an image or alternatively worship of the God without any image. The latter is regarded as a higher form of worship but for most people it is valuable to have a physical representation of the God before their eyes. It focuses attention and the mind and spirit are immediately directed to the object of worship instead of wandering loosely around failing to centre in on the object and act of worship. Some deride this as mere idolatry but that is to mistake the whole nature of worship of a holy image. The lump of stone is not itself God but is a sacred symbol of the God. The Tirthankara or siddha is far beyond our reach, but, in a way difficult to explain in words, the Tirthankara is present in the holy image for the worship of the faithful. The focal point of the temple is the holy image of God and the temple is a place for the worship of the God.

Many ancient writings, and modern ones too, describe the rituals of worship. The rituals put order and structure into worship, again focusing the devotions of the faithful. The beauty of the words and music, with the beauty of the image and its setting, inspire in the devotee the beauty of religious faith and worship, hence worship should be performed with due and proper ceremony, with proper preparation and with full understanding.

The first requirement for the devotions in the temple is purity. This is a rather vague word. What it means here is first of all actual physical cleanliness of the body and

RANKAPUR JAIN TEMPLE (INDIA)

clothes. One should bathe before worship and it is right to keep special clothes, simple and clean : a dhoti and scarf are ideal for a man, simple clothing for a woman. This is the exterior aspect of inner purity : bad, coarse, irrelevant thoughts should be kept away. The surroundings of the image should be kept clean and swept. The objects used in worship and offered before the God should be pure and fresh and good, purchased with money honestly earned. Lastly, the ceremonies of worship should not be interrupted or distracted by worldly affairs or cares.

The process of formal worship may be summed up in ten groups of triple actions or considerations. First there is the triple utterance of the word 'nisihi' . It symbolises the putting aside of former activities. On entering the temple one leaves outside activities behind, on approaching the

inner shrine even the activities concerned with the outer temple are set aside. Thirdly, the word marks the completion of the physical acts of worship before the abstract worship or chaitya vandan begins.

Second comes the triple circumambulation of the image from right to left. Third is the reverence to the image with folded hands and the words 'Namo Jinanam', with a deep bow and with complete obeisance. Then, as the fourth set of actions, come the three kinds of puja, anga puja with water, sandalwood paste and flowers, agra puja with incense, lights, the swastika symbol in rice grains, with sweets and with fruit, and bhava puja or chaitya vandan, worship with songs and prayers which follows the others. Then the fifth trio consists of contemplation during the puja on three stages of the Tirthankara's life, childhood, kingship and the ascetic life. Restraining the gaze from wandering in any of three directions away from the Jina image, and gently brushing tiny creatures to safety in threefold action, constitute the sixth and seventh.

Eighthly, during the prayers and hymns of the chaitya vandan three things should be borne in mind, to enunciate them clearly rather than rushing over them, whilst following the meaning with understanding, and keeping gaze and contemplation on the image. Three mudras, positions of the hands, are appropriate during the chaitya vandan, firstly the ten fingers folded in lotus form, secondly the hands hanging loosely whilst standing, and then the hands brought together, hollow, against the forehead. The tenth point for attention is that the chaitya vandan is followed with triple concentration of mind, voice, action.

If the previous paragraphs are re-read it will be seen that the ordered tenfold sequence leads the worshipper through from entrance into the temple to reverence of the image, then into the ritual acts and offerings, and lastly into the prayers and hymns and to the conclusion of worship. Jain rituals can be very beautiful and very moving. The actions and words become familiar to the devotee so that the whole flows graciously from one stage to the next. Ritual can get mechanical, however, and it is necessary to keep the mind fixed on the object and purpose so that the familiar does not degenerate into the mindless repetition of sterile and token obeisance.

The rituals, the ceremonies, the formal prayers and hymns lead the faithful onwards in spiritual development. These are not the final stages of the spiritual training. Beyond a certain stage the Jain will find that he or she has less and less need for external aids to devotion and worship will reach that higher level when the God is present in abstraction, not in physical image. This stage is not, yet, for everyone and the temple and its worship are there to help the aspirant onwards on the path.

We are grateful
to
AIR-INDIA
for
Transporting the Images,
Stained Glass Windows
and other materials for
The Jain Centre
FREE OF CHARGE
from BOMBAY to LONDON
We sincerely Thank this great
Air Line for their help

We are grateful
to
Shipping Corporation of India
for
Transporting more than 250 Tons of
Stone and Marble Carved Pillars, Dome,
Ceilings, and other Temple materials
FREE OF CHARGE
from BOMBAY
to
UNITED KINGDOM

We sincerely appreciate
the generosity of this
Famous Shipping Corporation
to promote Indian Culture

JAIN LITERATURE

From very early times right up to the present century the scholarly language of India has been Sanskrit. As the language of serious communication it has long occupied a position similar to that of Latin in Western Europe, indeed there was a serious proposal that Sanskrit should become the official language of the Republic of India, updated, doubtless, with modern technical and other vocabulary. Closely related to Sanskrit were the ancient languages spoken by the general populace of northern India: these are known as Prakrit languages. The early Buddhist writings are in one such Prakrit, called Pali. The early Jain scriptures are in the Prakrit which Mahavira is presumed to have spoken, Ardhamagadhi. In pious Jain belief Ardhamagadhi was the original language from which all others descended, and was understood by all the creatures to whom Mahavira preached.

The earliest religious texts of Jainism, those which make up the accepted canon of the Svetambaras, were originally transmitted orally and were not written down until many centuries after their compilation. The Svetambara tradition is that the canonical works were preserved in the memory of the monks for many

generations, being handed on by word of mouth in the Jain community. There came a time when there was danger that the holy scriptures would be forgotten. Accordingly a large council of monks was held at Pataliputra (Modern Patna, in Bihar) to collect all the scriptures and preserve the authentic text. The date of the council at Pataliputra cannot be determined with historical accuracy: if it was indeed, as tradition holds, some 160 years after Mahavira's nirvana, that would place it in the early fourth century BC. Modern critics, however, are fairly confident that at least parts of the ancient texts are of later date. At any rate, tradition holds that the 12 texts known as the **Anga** texts were set in order at this council.

The Digambaras do not accept this tradition: they believe that the original 12 **Anga** texts have long been lost and they revere a different collection of sacred scriptures. Leaving these problems aside, there is no doubt that the texts as they exist today are of very ancient origin. Although oral transmission long remained the norm, it is probable that some texts at least were written down by the first century AD. Setting in order, and preserving the canon was not by any means a short simple process: two more

councils were held, at Mathura and at Valabhi (in modern Saurashtra), before the final council, also at Valabhi, took on the task of producing a definitive written collection of the old texts, and it is believed that this collection was the same as the Svetambara canon as it exists today.

The recension of the canon in the fifth century AD marked the end of the use of Ardhamagadhi as a language of literary composition and Jain writers thereafter turned to writing in Sanskrit or in the languages which were current by then. Much of the earlier non-canonical literature of the Jains is in the regional Prakrits: the relationship of these to Ardhamagadhi and to the later languages is too complicated for consideration here. Suffice it to mention Maharashtra, a western form of Prakrit, which is used widely by the Svetambara writers in the version known by scholars as Jain Maharashtra, and Jain Sauraseni, a dialect from the central regions, used by Digambara writers.

From around the seventh century AD a literary form of Prakrit developed, Apabhramsa, and Jain writers wrote extensively in this language. Apabhramsa came to connote the literary form of the speech of the provincial cultured classes.

By the twelfth century AD it had become crystallised as a classical literary language rather than a spoken vernacular as the various modern northern Indian languages, Hindi, Gujarati and others, developed out of Apabhramsa and began gradually to assume their modern forms. Once again, Jain writers are found writing in these languages, and, of course, the output of Jain writings in Hindi, Gujarati and other modern Indian languages is considerable at the present day. However, we must not get the impression that Jain literature was composed solely in the less learned Prakrits and vernacular tongues. The literary language, the language of scholarship **par excellence** in India, was Sanskrit, and Jain scholars wrote extensively in this language. Sanskrit writings by Jain authors are of great importance and by the eighth century AD Jain Sanskrit works were being written in both the north and south of India.

Collectively the canonical works recognised as such by the Svetambaras are known as **Agama**. The number of these texts is not quite fixed but is taken by most as 45 (though the Sthanakvasi, the non-image worshipping sect, recognises only 32). The oldest texts are the **Angas**, believed to have been originally 12, but only 11 survive. The word **anga** means a limb, that is a part of the canon. The remaining 34 texts are called **Angbahya**, they are regarded as subsidiary to the **Anga** collection. There are 12 **Upanga** texts which parallel the 12 **Angas**. Then there are 10 **Prakirnas**, six **Chedasutras** four **Mulasutras**, and two **Chulikasutras**.

Let us now look at the

contents of the **Angas**. Needless to say, this is only a very sketchy summary. Extensive commentaries have been written by later writers on these texts, described as **curni**, **nijjutti**, **bhasa**, as well as various other explanatory writings. One difficulty is that the names of these scriptures take various different forms, as the title may be given in Sanskrit or Prakrit. Problems of Romanisation of Indian languages add to the complications. Modern critical scholarship, Jain and non-Jain (including the work of European scholars), has done much to elucidate the process of compilation of these texts, without detracting from their religious importance, and has shown that they are generally made up of various sections brought into order and put together in many cases a considerable time after they were originally produced. Here, then, are the eleven surviving **angas**. They are, of course, in the Ardhamagadhi Prakrit, and they were transmitted for many centuries in manuscripts written on palm leaf strips often held together by cords. When paper came into use the same oblong shape was retained, and this, indeed, continued in modern printed editions. Many of these have been translated into European languages, especially German and English, though the translated versions are not always easy to come by.

1. **ACARANGA** This is certainly one of the oldest texts, though it was not all composed at the same time. The contents are varied, dealing with, amongst other matters, **ahimsa**, the life of Mahavira, and rules for the conduct of monks. Much incidental detail of life in

early India may be found in the text.

2. **SUTRAKRTANGA** This **anga** contains much detail on non-Jain philosophical systems. Like other texts it contains a variety of material: the different forms of life are described in one section, the hells and their tortures in another.
3. **STHANANGA** is concerned not with the teachings of Mahavira but with a miscellaneous collection of matters arranged in categories.
4. **SAMAVAYANGA** (probably one of the latest) is similar.
5. **VYAKHYAPRAJNAPTI** The most important **anga**, this gives a wide-ranging survey of the teachings of Mahavira, largely in the form of answers to questions given by Mahavira to his close disciple Gautama Indrabhuti. There is a great deal of incidental information on society and political history near the time of Mahavira. The life of Gosala, leader of the Ajivikas, is given. (The Ajivikas were a rival religious group arising around the time of Mahavira and the Buddha, and surviving at least to the twelfth century AD.)
6. **NAYADHAMMAKAHAO** is more readable than many Jain scriptures as it contains a lot of improving stories. For example, Mahavira expounds the virtue of patience by telling how, as an elephant in a previous incarnation, he patiently protected a hare beneath his uplifted foot.
7. **UPASAKADASA** Ten (**dasa**) accounts of pious layman in Mahavira's time.

8. **ANTAKRDDASA** Various narratives, grouped partly in tens, and referring in many cases to the time of the twenty-second Tirthankara, Aristanemi, said to have been the contemporary of Krsna.
9. **ANUTTAROPAPATIKADASA** Also in ten parts: two only are of real interest and originality, these concern persons reborn in the highest heavens.
10. **PRASNAVYAKARANA** The titles of the two parts of this work are **Asvara** (inflow of **karma**) and **Samvara** (cessation of inflow). The five great sins and the five great renunciations appear, together with much information on social life of ancient times, crime and punishment and other topics.
11. **VIPAKASRUTA** Two groups of ten quite readable stories illustrating the consequences of **karma**, respectively evil and good. (12 the twelfth **anga** has been lost.)

The next section of the Svetambara canon comprises the texts known as **Upangas**. Although these, like the **Angas** are 12 in number, there is no correspondence between the two sets of texts. As with the **Angas**, numerous commentaries on the **Upangas** have been written by Jain scholars through the centuries.

1. **AUPAPATIKA** This is probably the most important work in this group. There is a description of the visit of Mahavira to the vicinity of the town of Campa where he delivered a sermon before the king Kunika Ajatasatru, ruler of

Anga-Magadha. Various other topics are dealt with in the second part of the text, mainly in the form of replies by Mahavira to questions by his disciple Gautama on subjects such as reincarnation and **Moksha**.

2. **RAJAPRASNIYA** Much of this work consists of a dialogue between a monk, Kesi, who is a follower of the twenty-third Tirthankara, Parsva, and a king, Paesi by name, and it includes a discussion on the nature of the soul.
3. **JIVAJIVABHIGAMA** gives a detailed classification, in the manner beloved of Jain scholars, of the different categories of animate beings, that is beings having a soul, **jiva**.
4. **PRAJNAPANA** The longest of the **upangas**, written by, or at least based on the work of, one Arya Syama. It is a methodical collection, in question and answer form, of definitions or categories relating to a wide variety of subjects, eg. living and non-living things, speech, passions, **karma**, and many others.
5. **SURYAPRAJNAPTI** starts in questions and answer form (but does not continue in this style). Once again, Gautama and Mahavira are the speakers. It is a treatise on astronomy, dealing with the sun, moon, and stars.
6. **JAMBUDVIPAPRAJNAPTI** A description of the geography of Jambudvipa, the inhabited central part of the universe.
7. **CANDRAPRAJNAPTI** This **Upanga** repeats (with minor variants) the latter part of the **Suryaprajnapti** (above), dealing with the moon and stars.

8. **NIRAYAVALIKA** forms, with the four following **Upangas**, a single work in five parts. These contain various accounts, sometimes repetitive, of the lives and reincarnations of various people. The hells and heavens of Jain belief are mentioned, and there are references to historical events. The four remaining parts of this composite work, the last four **Upangas**, are as follows:

9. **KALPAVATAMSIKA**
10. **PUSPIKA**
11. **PUSPACULIKA**
12. **VRSNIDASA**

The number of the, predominantly metrical, compositions comprising the **Prakirnas** is not exactly settled, but is generally taken as ten. The name signifies 'scattered pieces' or 'miscellaneous' and these works give the impression of hasty compilation. The subject matter is very varied. Apart from ritual hymns, much of this collection is devoted to the preparation for holy death and to various aspects of monastic life and discipline.

1. **CATUH SARANA** is concerned with seeking protection with the enlightened ones, the liberated souls, the mendicants, and the religious doctrine (**dharma**), four refuges in all.
2. **ATURAPRATYAKHYANA** Renunciation of evil by the sick in preparation of death.
3. **BHAKTAPARIJNA** Ritual on giving up food.
4. **SAMSTARA** Regarding the rituals and preparation for the death bed.
5. **TANDULAVAITALIKA** A collection of varied material in prose and metre concerning, for example, the

duration of life, a discussion on physiology between Mahavira and Gautama, measures of capacity and time.

6. **CANDRAVEDHYAKA** Various questions relating to monastic discipline and education, and to dying.
7. **DEVENDRASTAVA** concerns heavenly kings and praise of Mahavira.
8. **GANITAVIDYA** Propitious dates and omens for monastic life.
9. **MAHAPRATYAKHYANA** The great renunciation at the time of death.
10. **VIRASATVA** Praise of Mahavira

The six surviving **Chedasutras** (one other has been lost) are concerned with monastic life and rules. The Buddhists have a rather similar collection dealing, like the Jain collection, with the minutiae of the life of a monk, and making, it must be admitted, rather difficult reading. However, included in one of the **Chedasutras** are the rules for a monk's conduct in the rainy season. This section has been combined with a set of biographies of the Tirthankaras, and lists of religious leaders, to form a separate work, probably the best-known and loved religious text of the Svetambara Jains, the **Kalpa Sutra**. A separate article later in this issue deals with this text in more detail.

1. **NISITHA** Deals with monastic transgressions and punishments. Contains much incidental information on the social and cultural life of early India. The longest of the **Chedasutras**.
2. **MAHANISITHA** Related to the Nisitha: this text contains some interesting

stories, making it more readable.

3. **VYAVAHARA** This also contains rules for monks and nuns and it is similar to the Brihatkalpa (below). It is ascribed to Badrabahu.
4. **DASASRUTASKANDHA** (or **ACARADASAH**) contains lists of monastic transgressions as well as the required qualities of a monastic leader and other matters of monastic life. The Kalpa Sutra forms part of this **Chedasutra**.

BRIHATKALPA Another work detailing rules for monks and nuns. One interesting point is that the geographical limits beyond which monks should not travel are mentioned: these exclude the further western and southern parts of India, suggesting that the work was composed at a time before Jainism had spread that far beyond its original homelands.

(**PANCAKALPA** This work does not survive in its original form and the present text under this name is apparently a much younger work. Details of the original Pancakalpa may be deduced from references in other works.)

6. **JITAKALPASUTRA** This text, compiled by Jinabhadra, is often regarded as a **Chedasutra**, making the number up to six (if the missing Pancakalpa is excluded). It deals with ten kinds of punishment.

The **Angabahya** texts (those outside the **Angas**) are frequently arranged according to the decreasing number of texts in the various groups (though this order is not inflexible). Hence, after six **Chedasutras** we pass on to four

Mulasutras. Actually only three survive today though sometimes another text is brought in to make up the number to four.

1. **UTTARADHYANA** This is traditionally described as the last sermon of Mahavira before he achieved **moksa**. However in its present form modern scholars believe it to be a composite work containing subject matter of various dates. Nevertheless it is a very important and well-known text. The contents are concerned with various topics. Matters discussed include temptations, chastity, daily duties, austerities, and nature of **karma**, and other subjects.
2. **DASAVAIKALIKA** The meaning of the title is 'Ten (lectures going) beyond (prescribed study hours)'. The chapters deal alternately with monastic life in detail, and monastic life in general, the former being the odd-numbered lectures, and the latter the even-numbered.
3. **AVASYAKA** Another very important work, loosely constructed around the six essential daily formulae of recitation, with a lengthy introduction which appears to have been intended to introduce a longer work of which the present text is the earlier part.

(The fourth **Mulasutra** has been lost.)

There are two other texts, not always regarded as canonical. These are sometimes called the **Chulikasutra** (meaning 'Appendix'), but commonly they are listed separately without

any collective title.

1. **NANDISUTRA** In this text there is a study of cognition and a survey of the other texts of the Svetambara canon, together with other miscellaneous material.

2. **ANUYOGADVARA** ('Investigations'). Like the Nandisutra this work contains summaries of the other canonical works and other matters of Jain belief.

Finally, before leaving the Svetambara canonical works, mention may be made of the 14 **Purvas**. These are now lost, though references in other works give us an idea of the contents which included much early Jain belief on the nature of the universe and of the soul. They are believed to have formed the twelfth **Anga** (now lost).

THE SAMAYASARA OF KUNDA-KUNDA

The author of the SAMAYASARA, attributed to one Kunda-kunda, is an obscure figure. This work is one of a number of texts written in a Prakrit language known as Jain Sauraseni and said to be written by the same author. (The Prakrits were based on the popular speech of their time and contrasted with the more formal Sanskrit.) However it is nowadays accepted that they cannot all be by the same writer. Even the date of Kundakunda is a matter for dispute by scholars: there are some biographical details available but they are so late as to be unreliable. Probably he lived and wrote in south India around the first century BC or the first century AD. His works, and perhaps particularly the Samayasara, have been widely read and studied. They have been

translated into several Indian languages, and some of them (including the Samayasara) into English. They have attracted many traditional commentators of whom one very important was Amrtacandra around 1000 AD, who wrote in Sanskrit. A commentary in Kannada (a major south Indian language) was written by Balacandra about the thirteenth century AD.

An edition of the Samayasara with English translation and with an English commentary (largely based on Amrtacandra) and introduction by the late Professor A. Chakravarti, of Madras, was published by Bharatiya Jnanapith, Delhi (second edition 1971).

Samaya means "self" and is used in the same sense as "atman" in Hindu philosophy. It can be very loosely rendered "soul". Professor Chakravarty in his lengthy introduction deals with the concept of the Self in many Western and Indian schools of thought.

After a sentence of homage to the Siddhas, the liberated souls, the Samayasara commences by pointing the difference between that jiva (or individual soul) which rests on the "three jewels" of Right Conduct, Faith and Knowledge, which pure soul is the real Self, in contrast to that which is contaminated by the material of karma. (Jains see karma as a sort of cloud of dust which clouds over the blissful all-knowing qualities of the pure soul). This is the basic message of the Samayasara and in the subsequent chapters it is fully developed. The true Self is pure. However emotional states such as attachment to things, lead to the bondage of karma. The realisation of one's true nature leads to repentance and renunciation and eventually to

liberation and moksa.

The Samayasara is easy to read, at least in the English translation, and the reasons for its success are clear. It describes simply and basically the processes by which we are bound by the effects of our actions and attitudes, and the path of understanding and self-control which can lead us to our full potentiality, unfettered by the things of the world.

(Reprinted from The Jain, July 1983)

THE LOST PURVA TEXTS

The sacred scriptures of the Jains are of great antiquity. Inevitably, with writings of great age there is a lot of dispute amongst scholars about their age, their authorship and of course their authenticity. With books which may have been originally compiled over two thousand years ago it can be very difficult to know whether the text which we have today is a faithful copy of the ancient version. Even if we have a very early manuscript, say a thousand years old, that is still many centuries after the compilation of the original work. In that time all sorts of changes could have been made, pieces added or taken out, mistakes made in copying and so on. Indeed these difficulties have led some Jain scholars to be very cautious about the authenticity of writings which are accepted by others: by and large the Digambara are not happy about the scriptures of the Svetambara as they exist today.

Some people are afraid to apply scholarly research and criticism to their sacred writings: it is quite natural to be upset at the possibility that scholars will

come to conclusions which are different from the traditional views. This is true of other religions as well as Jainism. When scholarly research began to be applied to the Christian Bible large numbers of more conservative Christians were upset by the results. But in fact, now that the fuss has died down and the conclusions of the experts have been shown to be generally right the fact that Christians know the way in which their sacred writings were compiled, which parts were added later, which are interdependent on each other or come from a common source, which can be regarded as genuine history and which are only edifying stories (but not necessarily less valuable for that), after this the value of the Bible has been strengthened not weakened. We must believe that there is no conflict between modern scientific research methods and true religion. This is a fact which should be particularly evident to Jains, whose religion is particularly well able to fit in with modern scientific world.

One of the fascinating problems of Jain writing relates to the collection known as the **PURVAS** (also spelled **PUVVAS**). These were fourteen works which were believed to go back to the time of Parsva 250 years before Mahavira. They were passed down by word of mouth (none of the Jain 'writings' was actually written down until very many centuries later) until the middle of the fourth century BC. It is generally agreed by ancient writers that the great Jain leader Bhadrabahu was the last man to know all fourteen of the Purvas. After his time there were some people who knew parts of them

but they too died without passing on the texts to their successors. A few parts only seems to have been preserved in the memory of some monks and were passed on in the Digambara tradition until they were finally put in the written form around 200 AD. Of course quite a lot of material in the Purvas has probably been incorporated in other writings. The twelfth work in the group or Jain writings known as the **ANGAS** is believed to have included much of the Purvas, but unfortunately the twelfth Anga have been largely lost (though the other eleven have survived). The matter is quite complicated and doubtless scholars of the future will have a difficult but fascinating job unravelling it. From other references, however, it is possible to get some idea of what the Purvas contained. There seems to have been some material about the nature of the universe as understood by Jain thinkers in antiquity and with this, of course, astronomy (and its sister science-less acceptable nowadays—astrology). The nature of karma seems to have been discussed as well as the practice of yoga. Indeed it seems possible that the Purvas were related to the wider body of very early Indian religious literature. It has been argued that the Purvas preserved an important body of ancient ascetic literature which is referred to in many other Indian writings.

One day perhaps researchers will have managed to reconstruct the probable text of the Purvas. Perhaps in the great Jain libraries of India there are manuscripts which have not yet been fully studied but which will help in this world. The scientific

study of the ancient Jain literature is a very valuable work, difficult it is true, but ultimately very rewarding.

Reprinted from THE JAIN, December 1982.)

THE TATTVARTHA SUTRA

DATE, AUTHORSHIP AND IMPORTANCE

Like so many early Jain texts, the Tattvartha Sutra is difficult to date. The author, Umasvati, or Umasvami, is a shadowy figure and scholars have suggested various dates for his life. Some Jain sources place him as early as the first century of the Vikrama Samvat* (in European terms around the beginning of the Christian era): Guerinot (1926, p61) suggests 44-85 AD. P.S. Jaini (1979, p81) dates him without comment to the second century AD in agreement with many Digambara sources. On the other hand, the fourth or fifth century AD is accepted as *probable* by von Glasenapp (1925, p106).

Not only his date but other information about Umasvati's life is uncertain. Digambara tradition would put him as a student, or at least in the line of succession of, the famous south Indian scholar Kundakunda (whose dates and life are equally uncertain) whilst Svetambara and the Digambara claim Umasvati, or Umasvami, as their own: there are naturally some differences between the Svetambara and Digambara versions of the Tattvartha Sutra. Modern scholars have been unable to resolve this question: it may well be, as suggested by von Glasenapp (1925, p 106), that the division between the two sects had not yet hardened by Umasvati's time. According to early commentators the

Tattvartha Sutra was written at Pataliputra, modern Patna in Bihar in northern India. Umasvati has been credited with the authorship of five hundred works: only a few of those ascribed to him are still extant.

Despite the uncertainty about its origin one thing is certain, the Tattvartha Sutra is one of the most important religious texts of the Jains, respected and widely read by Svetambara and Digambara alike. Indeed it has (with some exaggeration) been compared with the Qur'an of the Muslims or the Christian Bible. It is read and studied both privately and in temple worship: among the Digambara it occupies the same central place in the religious observances during Paryushan that the Kalpa Sutra does for the Svetembara. It is probably the most important work which is accepted by both major branches of Jainism. Although it falls outside the collection of most ancient texts accepted as the sacred canon by the Svetambara, yet it is regarded by them as a most authoritative exposition of Jain belief. As a short terse text it has needed further explanation and has been supplemented by a very large number of commentaries, the oldest of which has been ascribed in Svetambara circles (though improbably) to the author of the main text himself.

The Tattvartha Sutra is also known as the Tattvarthadhigama Sutra (though it has been argued (see Zydenbos 1983, p 11) that this name referred originally to the oldest commentary on the Sutra). A **sutra** is a religious text, generally a manual of short aphorisms. The title 'Tattvarthadhigama' is made up

of three Sanskrit words **tattva**, true nature, **artha**, thing, and **adhigama**, knowledge. It may then be translated 'a manual for the knowledge of the true nature of things'.

The most ancient sacred books of the Jains, those which are recognised as the canon, at least by the Svetambara, were compiled in Ardha-Magadhi, a Prakrit or popular spoken language as distinct from the Sanskrit of the scholarly stream among Jain thinkers (Succeeding centuries were to see, of course, a vast output of Jain literature in Sanskrit.) The Tattvartha Sutra is short: it consists of 357 terse aphorisms of a few words each, the whole divided into ten chapters of uneven length. Taken together these chapters present an epitome of Jainism. The ideas are not new, they are to be found in the **Agama** canonical texts in scattered form, but here they brought together for the first time in a structured system. So short and pithy is the text in some places that it has more the characteristics of an aide-memoire easily committed to memory than a full and detailed manual, to be filled out by the commentators whether in writing or orally.

FUNDAMENTALS OF JAINISM AND THE NATURE OF COGNITION

The first verse of the first chapter expresses the 'three jewels', ratna traya, of Jainism:

samyag darsana jnana charitrani moksa margah(1.1)

'right faith, knowledge and conduct are the means to moksa'. 'Right faith' is a rather simplistic translation of *samyag darsana*, though it is commonly encountered. Right faith, in this context, means rather 'the inclination towards validly

determining the nature of things' as Pandit Sukhlalji puts it (1974, p5), or 'the holding of the truth as true' (das Fur-wahrhalten der Wahrheiten) in Jacobi's words (1906, p292) (1.2). This right faith originates either spontaneously by nature or through instruction (1.3). The seven fundamental truths are listed in verse 4: *jiva*, soul, and *ajiva*, non-soul, *asvara*, inflow of karma to the soul *bandha*, binding to the soul, *samvara*, cessation of inflow, *nirjara*, shedding of accumulated karma, and the goal of the preceding four, *moksa* or final liberation. This list of seven *tattva* omits two which are added in many other texts, *punya* and *papa*, merit and demerit or good and bad results in karma: these may be regarded as subsumed in *asrava* and *bandha*.

These first four verses, then, sum up the basic fundamentals of Jainism. The remaining thirty-one verses of Chapter I discuss the process of cognition, the different types of knowledge and their acquisition being analysed and classified in some detail. In other words, the mechanism of right faith and knowledge is discussed (right conduct being deferred to Chapters VII and IX). After this the subsequent chapters take up the seven fundamental truths in order: these are in effect the objects of right faith and knowledge.

SOUL, NON-SOUL AND THE NATURE OF THE UNIVERSE

Three chapters, II to IV, are concerned with the soul, *jiva*, in all its manifestations. The main characteristic which defines a soul is *upayoga* (II.8). Jain thinkers refer to three qualities of the soul, consciousness, bliss and energy. Umasvati here takes

the application of consciousness, that is cognition, *upayoga*, as the defining characteristic. Souls fall into two major categories, those which are still subject to the cycle of birth and death (*samsara*) and those which have achieved final liberation (*moksa*) (II.10). Chapter II then continues in detail with an analysis of the different kinds of soul in *samsara*, in other words of living beings, their senses and types of body, transmigration and birth and so on.

Chapter III is a short chapter of eighteen verses, describing very tersely the lower and middle portions of the *loka*, or inhabited universe, and their inhabitants, according to Jain tradition. In the lower portion are the seven hells and the beings suffering there. The middle portion is the abode of humans and animals and consists of a series of concentric continents and oceans. Like Chapter III, Chapter IV is rather cryptic without the aid of a commentary: it lists the four species of gods or heavenly beings who reside in the upper regions of the inhabited universe.

From a consideration of *jiva* or soul, the Tattvartha Sutra moves on in Chapter V to discuss *ajiva* or non-soul. The categories of non-soul, according to the Jains, are matter (*pudgala*), space (*akasa*), time (*kala*), and the principles of motion and rest (*dharma and adharma*). The last two are concepts apparently unique to Jain philosophy. There is some dispute as to whether time is included in the 'substances' described as non-soul: the Tattvartha Sutra is ambivalent on this point. In verse I *kala* is omitted from the list of *ajiva* substances but its

results are mentioned in verse 22, whilst verse 38 states that certain authorities regard it as a 'substance'.

THE KARMIC PROCESS

It will be seen that the first five chapters of the Tattvartha Sutra outline the nature of cognition and the Jain view of the universe. The remaining five chapters explain the karmic process, wrong and right behaviour in their relation to this process, and hence the path to final liberation. In Chapters VI and VIII the inflow and binding of karma to the soul are discussed, Chapter IX takes up the reverse process, the stoppage of inflow and the shedding of karma. Chapter VII interposes a consideration of ethical behaviour, and the other facet of the disciplined Jain life, austerity, links naturally with the subject matter in Chapter IX.

Inflow of karma to the soul is called *asrava*. It is the activity or vibration of body, speech and senses which brings about this inflow. This activity or vibration, as it affects the soul is called *yoga* (here given a specialised meaning). Chapter VI analyses the various types of karma and the several actions and emotions which cause their inflow into the soul. The analysis is interesting for it brings an explanation of the complicated effects which previous actions have in the life of the individual. This discussion continues in Chapter VII where the causes of *bandha*, binding of karma to the soul are given. They are the absence of right faith, the failure to abstain from vicious acts, carelessness as to right and wrong behaviour, passion, and activity. This leads on to complicated listing of the subtypes of karma.

RELIGIOUS DECIPLINE IN THE TATTVARTHA SUTRA

While Chapters VI and VIII deal with the negative side of the karmic processes, giving detailed analysis at a fairly abstract level, Chapter VII and IX are largely concerned with the moral and disciplinary life of the individual which can lead to the halting and reversal of the karmic inflow. There are five *vrata*, translated 'vows' or 'restraints': when kept partially (by the lay person) they are known as *anuvrata*, or when they involve total renunciation they are *mahavrata*. These are the five main ethical principles of Jainism. They are listed in the first verse of Chapter VII, non-violence, truthfulness, non-stealing, chastity and non-acquisitiveness. They are briefly defined in subsequent verses and elaborated in verses 19 to 32. Verses 4 to 7 are a guide to mental attitudes: one should regard violence, stealing and so on as detestable and nothing but misery. One should cultivate friendship to all beings, pleasure for those whose merits are superior to one's own, compassion for those who are suffering and neutral feeling towards the dull and unteachable. One should reflect on the nature of the world and the body and view them with detachment. The householder, like the homeless monk, may observe the five restraints, albeit in a reduced fashion. Certain supplementary restraints for a fixed time, fasting on certain days, foregoing bodily adornment or sleep, restraint on use of food, drink and other articles of daily use, and donation of food and the like to worthy recipients. Lastly there is *sallekhana* or the fast to death.

The cessation of the inflow of karma is called *samvara*: it is achieved through seven forms of religious discipline detailed in Chapter IX, restraint, watchfulness, rules of righteousness, deep reflection, endurance of afflictions, right conduct, and austerities. The process of shedding the accumulated karma is *nirjara*: austerities are also the means to *nirjara*. Each of these disciplines is defined and subdivided.

Restraint (*gupti*) means restricting the activities (*yoga*) of body, speech and senses, avoiding what is not necessary. Watchfulness (*samiti*) is its complement, involving positive caution in movement, speech, procurement of necessities, handling and disposing of things, to avoid harm.

The rules (*dharma*) of righteousness are ten in number: they involve the qualities of forbearance, humility, sincerity, absence of greed, truthfulness, self-restraint, austerity, renunciation, absence of feelings of ownership.

Deep reflection (*anupreksa*) on the true nature of things as a means of stopping the karmic inflow involves reflection on the transient nature of life, the solitariness of the individual in the cycle of birth and death, the nature of karmic inflow and cessation...*Caritra*, translated as right conduct, in this context describes the endeavour to remain steady in a state of spiritual purity. Its main characteristic is *samayika* or equanimity, a term often used for a period of quiet reflection for the cultivation of equanimity practised daily by the pious Jain. A monk's initiation, with the promise of continued spiritual purity, is a form of *caritra* as here defined.

Parisaha, discomforts to be overcome, *tapa*, penances deliberately undertaken, are both instrumental in teaching restraint of the passions. Twenty-two afflictions are listed which the monk has to learn to endure, these are less applicable to the lay person. However the twelve penances or austerities, six external or bodily and six internal or mental, apply both to the monk or nun and to the lay man or woman. It is made clear (IX.3) that austerities not only halt the further inflow of karma to the soul but also are instrumental in the actual shedding of already-accumulated karma.

The Sanskrit word *dhyana* is usually translated 'meditation': 'mental concentration' is another possible translation. Meditation is discussed and analysed in verses 27 to 46 of Chapter IX. It involves fixing the mind on one subject of thought for a space of time up to one *muhurta* (one thirtieth of a day, forty-eight minutes). It is possible only for someone with the right bodily power. Meditation can take various forms, some of which are beneficial and lead to *moksa* whilst others are harmful. Thus, concentration on acquisition of an agreeable thing or getting rid of something unpleasant is harmful, so is constant reflection on violence, untruthfulness, theft, protection of possessions. Persons in the lower stages of spiritual life are susceptible to these. In the higher *gunasthana* stages of spiritual development, the valuable forms of meditation are possible. *Dharma-dhyana* concentration on the sacred teachings, the elimination of defilements, the consequences of karma and the nature of the

universe. *Sukla-dhyana* is possible only for a person highly spiritually advanced and versed in the sacred texts, indeed the highest levels of *sukla-dhyana* can be approached only by a *kevalin*, a person who has achieved omniscience.

Ten stages of the process of *nirjara*, shedding of karma, are listed in verse 47, from the finding of right faith to complete enlightenment, whilst another listing on different principles of five stages of spiritual progress is found in the next two verses.

THE FINAL GOAL

All this leads up to the final goal of the spiritual path. *moksa* or complete liberation of the soul. This is the subject matter of the tenth and final chapter of the Tattvartha Sutra. It is very short chapter, just seven verses, but it marks the culmination of the work. Indeed the Tattvartha Sutra, is sometimes called the *Moksa-sastra*, the Moksa scripture. The true nature of the soul includes, it must be remembered, total knowledge but until the final elimination of all karma this total knowledge is obscured and dimmed. The last and most powerful forms of karma ultimately succumb to *nirjara*, shedding off, and *kevala*, omniscience, appears. The complete destruction of all karma is called *moksa*: the liberated soul, by its natural unhindered motion, now rises upwards to the uppermost part of the universe. With verse 6 the Tattvartha Sutra reaches its culminating point. However the author cannot resist adding a further note (verse 7) listing twelve ways in which the souls achieving liberation may be classified.

Paul Marett

NOW - WAY - GOAL: EXTERIOR, INTERIOR, TRANSCENDENTAL

There are three words: NOW - WAY - GOAL. NOW means what is the condition of our soul right now? WAY means on what road or in what process do we find ourselves? GOAL means the ultimate resting place, a state of peace in which one feels completion, perfection and fulfillment. In this state there is no fight, no movement, no journey, no desire to go anywhere because one has reached the ultimate fulfillment.

In the words of Bhagwan Mahavira, NOW - WAY - GOAL are expressed as BAHIRATMAN - ANTARATMAN - PARAMATMAN. ATMAN means SOUL. The three adjectives used to describe soul are:

BHAIR, EXTERIOR;

ANTAR, INTERIOR;

PARAM, TRANSCENDENTAL.

BHARIRATMAN describes our condition now. We are exterior souls. We are using our energy to get joy from the outside world through the senses. This we have to recognize. There is no need to pretend and say, "I am spiritual. I don't look for pleasures which come from sense objects". We may call ourselves spiritual, but still we are using energy on what to see, hear, speak, smell, eat and touch, and on how much to see, hear, speak, smell, eat and touch. This engages our brain which is connected with the senses. With the help of these senses, we are running the show of our day. The whole day we see how much we get from the world. That is our game. If you have satiated your senses, that day you are happy. If you don't get enough from the senses, that day you feel a vacuum, a kind of sadness.

That is the condition of our soul; we are out. We are in BAHIRATMAN condition.

There are two religious approaches to stop the processes of turning outward, to curb or reduce the desires, and to turn the soul inward. One comes from the West; another from the East, in particular from Bhagwan Mahavira. Both agree that in order to evolve, sense desires must be reduced and soul must become ANTARATMAN. The EASTERN APPROACH is to watch and meditate, see and understand. It is to see that the senses are not to be blamed. They are neutral.

When you understand these two approaches, you will see how, through them, different feelings and attitudes towards the philosophy of soul are built in our life. Our five senses are nothing but doors. They let the outer world in and the inner world out. Through them, we see, hear, create and function.

So, one approach is to blame the sense object in order to create disgust toward it. You use the eyes to see beauty, but you go on making it ugly with your blaming. Woman is a state in which some beauty is revealed but in order to bring yourself back from sense desire, you start blaming woman as the cause of temptation. Eve was made the cause for Adam's fall. Birth is considered evil because it is born from desire, and desire is not good. So, all of us are born from mistakes. As a result of this approach, you criticize everything; we let the inner world out. Life comes from inside feelings, from unity, but in this negative approach, there is no unity.

NON-VIOLENCE IN ACTION

RELATIVITY IN THINKING

Anything you do with two ends pulling you in opposite directions may give you temporary pleasure, but it does not give you life. You will see the day you are unhappy, you may eat good food, but it will not turn into health. You have burned it up in the oil of worry. The whole process is caught up in fight. A person who is fighting is not free. Always his hands are caught up. Whom are you fighting? Your left hand wants to win over your right hand. You become exhausted.

On the other approach, you do not fight, you don't make an effort to give up. You choose something better. You transcend. When you go up a staircase and are about to take the sixth step, you don't kick back at the fifth step and say, "Oh, I am leaving the fifth step behind. I am going on to the sixth." When you go onto the sixth step, the fifth naturally goes. You do not fight it; you choose something better.

ANTARATMAN means to find something better. When you find better, good is left behind. When you go to the best better is left. What is the process of turning inward? To see that the same doors which take you out have the power to bring you in. You have not to make two doors: one to go out and another to come in. It is a matter of changing your direction: facing this direction instead of that; turning inside instead of out.

BHAGWAN MAHAVIRA says, "Have SAMYAK DARSHAN! Watch! Don't fight!" Watch the

nature of these senses. When you turn inside, you start using your senses to see your inside world. As you see beauty in the sky, you see radiance in meditation. As you hear music outside, so you hear the soundless sound and the inner music within. Your whole approach changes because you are not fighting. You are not impatient either. You know, "It cannot be done overnight. Only I have to grow in my understanding". As you grow in your understanding, your outward approach becomes inward.

PARAMATMAN is the GOAL. It is transcending both sides. There is no outside, no inside. It is "I am in myself. I am in my own light of awareness". The highest soul has reached its own state of peace. There is nothing to get, to win, or to achieve. If we keep our eyes on PARAMATMAN, our attachments, expectations and demands gradually fade away and we will feel that we are there without any fight or flight to experience the state of being which is LIGHT, LOVE AND PEACE. Otherwise, life will be competitive and a constant fight in which we live in turmoil and frustration.

When we change and turn the senses inside, we go from BAHIRATMAN to ANTARATMAN. Eventually all duality ceases. What is felt is inside unity, fulfillment: the transcendent state of PARAMATMAN.

by PUJYA SHREE CHITRABHANUJI

*May the sacred stream of amity flow forever in my heart
may the Universe prosper, such is my cherished desire.*

*May my heart sing with ecstasy at the sight of the virtuous
And may my life be an offering at their feet.*

*May my heart bleed at the sight of the wretched, the cruel and irreligious
And may tears of compassion flow from my eyes.*

*May I always be there to show the path to the pathless wonderers of life.
Yet if they should not hearken to me, may I bide in patience*

*May the spirit of goodwill enter all our hearts
May we all sing the chorus, the immortal song of human concord.*

JAINISM AND THE WESTERN WORLD

A Greek writer, Hesychios, of the fifth century A.D. explains the Greek word **gennoi** as 'naked philosophers'. This may be the earliest surviving written reference in the West to the Jains. However this identification of **gennoi** with Jains is problematic and we should be wise not to take it as definite or even probable.

The story of the contacts between Jainism and the Western world has still to be written and in this slight paper I do not propose to attempt the task. All I intend to do is say a little about Western knowledge of Jainism in the past and discuss briefly the growth of Western scholarship on Jainism as well as efforts by Jain scholars to make knowledge of their faith available to the West. I want briefly to relate Jainism to the Western religious tradition. Finally I shall say something about Jainism and the Western world in modern times, now that communities of emigrant Jains are established in Europe and America.

There is a Jain tradition that Jain monks travelled as far West as modern Austria and there is nothing inherently improbable about this. Of course, the rule that Jain monks may travel only on foot meant that the extensive missionary work of Buddhist monks in other lands had no counterpart in Jainism which has remained until recently almost entirely confined to the Indian sub-continent.

In medieval Europe religious toleration was unknown. It was believed that the one holy Catholic Church guarded the only route to salvation. Any person who challenged the beliefs of the Church not only put his own soul's future at risk but was also a source of infection, a cancer within the body of the Church which must be cured, or, as a last resort, cut out to prevent its spread. Nevertheless heretics did arise, and in some cases heretical movements

attracted large numbers of followers and survived for relatively long periods before the forces of orthodoxy regained control. One such movement was the Cathar heresy which emerged in the twelfth century, became powerful in the thirteenth and all but disappeared in the fourteenth. The religion of the Cathars derived from various sources : some of its most fundamental beliefs may be traceable back to Zoroastrianism, the religion of ancient Iran (represented now by the Parsis of India). However certain beliefs and practices of the Cathars show interesting parallels with Jain beliefs and practices. Firstly, the Cathar community was composed of a class of lay believers and a class of men and women known as the Perfect. To join the ranks of the Perfect a rigorous period of probation was necessary. Fasting and austerities were frequent and severe, diet was almost strictly vegetarian, avoiding not only meat and eggs but also dairy products (though not fish), complete celibacy was required. Can we not see parallels here with the Jain sadhu? The Perfect were held in great respect by the laity who bowed down three times on greeting them. Secondly, there was a belief, held by some (but not all) Cathars in the transmigration of the soul from one body to another, higher or lower according to one's merits, until rebirth in a body which became a Perfect could lead to release from the cycle of birth and death and the attainment of heaven. This is completely different from the Christian view of the soul's destiny but will be familiar to Jains. The most interesting parallel, however, is that between the Cathar practice of **endura** and Jain **sallekhana**. Like the Jain, the Cathar Perfect (or perhaps a lay person who had just undergone an initiation ritual), when old and infirm, would sometimes refuse food and drink and quietly compose himself or herself to religious thoughts until death supervened. Any connection between Catharism and Jainism must be speculative, in any case the differences are greater than the similarities. But it is strange to find what is, in effect, the rite of **sallekhana** transposed to Western Europe. The roots of Catharism have been traced to the Balkans and it is not totally fanciful to suggest that travellers, perhaps even Jain monks, provided a link which brought some Jain beliefs from India to Europe.

Let us now move on many centuries. It appears that little or nothing was known in Europe about

the Jains until the late eighteenth century, although obviously Europeans in India must have come into contact with individual members of the Jain community. At the end of the eighteenth century a new spirit of inquiry into Asian civilisations in general is manifest in Europe, and perhaps particularly in England. The formation of the Asiatic Society of Bengal, precursor of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland, exemplifies this, and it is in the journal of the Society, **Asiatick Researches**, in 1807, that we find the earliest substantial particulars in English of the Jains. These include three articles by Major Colin Mackenzie totalling twenty-six pages : (1) 'Account of the Jains, collected from a priest of this sect; at Mudgeri : translated by Cavally Boria, Brahmen'; (2) 'Notices of the Jains, received from Charukirti Acharya, their chief pontiff at Belligola in Mysore'; and (3) 'Historical and legendary account of Belligola, communicated by the high priest at that station'. Belligola is obviously Sravana Belgola : Mudgeri (Mudigere) is also in Mysore state. Mackenzie had obtained his information at first hand. So also did Doctor F. Buchanan, whose journal during travels in the same place, of the Jains given to him by Pandita Acharya Swami, 'The Guru of the Jains'. H.T. Colebrooke, who also contributed an article, obtained his information from conversations with Jain priests as well as from books (some of which came from a prominent Jain who had lately converted to the worship of Vishnu and was discarding his Jain books).

With the publication of these papers, Western study of Jainism got off to a good start. It was appreciated that Jainism was not just a Hindu sect, though it took longer to dispel the belief that it was a sect of Buddhism. In part this arose from a fallacious identification of Indrabhuti Gautama, Mahavir's **ganadhara**, with Gautama the Buddha, but of course there are sufficient similarities (in spite of fundamental differences) to mislead the casual observer. The fallacy of the common origin of Jainism and Buddhism was finally laid to rest by Hermann Jacobi, a great German scholar, in his introduction to his English translation of Jain sutras, published in the Sacred Books of the East series in 1884 (with a second volume in 1895). Although not the first published translations of Jain sacred books, Jacobi's work is a landmark in Jain studies on account of its scholarly standard and its

publication in a widely accessible series.

Most of the interest in Jainism in the nineteenth and early twentieth centuries stemmed from detached and serious scholarship, with German, and later in addition Italian, Indologists taking the lead. However this was also the era of most vigorous Christian missionary effort, and the study of Asian religions in general was often motivated by the desire to refute the beliefs of prospective converts. This does not mean that the missionaries were always unsympathetic. Mrs Sinclair Stevenson, whose book **The Heart of Jainism**, published in 1915, is still widely read, was clear that Jain beliefs were misguided, but she compares the teachings of Mahavira and Jesus who each proclaimed 'the beauty of poverty of spirit, of meekness, of righteousness, of mercy, of purity, of peace, and of patient suffering' (p. 292).

This book, the result of close observation, sympathetic inquiry and serious research, is another landmark for it made available at last a readable comprehensive general account of Jainism, even though it was soon superseded, for those who can read German, by H. Von Glasenapp's **Der Jainismus** (1925). Jainism remains still very largely an academic study as far as Europeans and Americans are concerned. Outside a small group of Indologists, students of religion and social anthropologists, Jainism is very little known in the Western World. Let us now turn from the Western world's view of the Jains to the Jains in the Western World.

Although Jain monks were reluctant, until relatively recently, to open their great libraries to outside scholars, Jains have generally shown willingness, often eagerness, to explain their religion to outsiders. This is not from a desire to proselytise, but for the sake of mutual understanding and to encourage adherence to those principles of Jainism which are of universal validity. As we have seen above, the informants of the writers in **Asiatick Researches** included at least two acharyas.

In 1893 an international congress of religions was held in Chicago. The organisers sought the participation of a great Jain scholar, Pujya Acharya Shri Vijayanandsuri Maharaj, known as Atmaramji. As a monk the Archarya was unable to go but he realised the importance of the occasion and deputed a layman, Shri Virchand Gandhi, in his place. Virchand Gandhi gave

what was probably the first systematic public exposition of the Jain religion in the Western world at the congress in Chicago. He later visited England where he gave a series of talks on Jainism at the invitation of Herbert Warren, Secretary of the Jain Literature Society in London. Herbert Warren published a book in 1912 largely based on Virchand Gandhi's lectures under the title **Jainism in Western Garb, as a Solution to Life's Great Problems**. It has passed through many editions and its value as a summary of Jain philosophy and ethics is a tribute both to Herbert Warren and his teacher. Virchand Gandhi died shortly before his thirty-seventh birthday in 1901. Champat Ray Jain, a barrister like Virchand Gandhi, studied Western religion, both Christianity and Islam, and saw their essential message as the same as that of Jainism. In **The Practical Path** (1916) (later re-issued as **Fundamentals of Jainism**) he presents a practical scientific method of self-realisation and this modern scientific approach is seen in his many books in English.

The twentieth century has seen a considerable number of publications in India, both at the academic level and of more popular works, on Jainism in the English language. Jain scholars, and some non-Jain Indian scholars, have made available translations of Jain scriptures as well as works on philosophy, ethics and doctrine. On the whole, though, these have not been widely disseminated in Europe or America and the Western student who is ignorant of Indian languages will find it a difficult task to build up a reasonable collection of books. He will, however, be able to obtain one extremely useful up-to-date general survey of Jainism, a work of synthesis and scholarship by a distinguished professor of the University of California, a Jain living and working in the West, P.S. Jaini's **The Jaina Path of Purification** (1979). Even in most academic libraries in Britain the Jain section will comprise a dozen or so books only, if that many. Writings by Jains in European languages other than English are virtually, if not totally non-existent.

Let us turn now from the more scholarly aspects of Jainism and the Western World. Since the Second World War, with emigration from India, particularly from the Bombay region and Gujarat, considerable Jain communities have grown up in the West. There are over twenty

thousand Jains in the United Kingdom and substantial numbers of the European continent, particularly in Belgium. In the United States there are Jain communities in many cities. There are over one thousand families in New York. Canada also has some Jains. Jains have been settled in East Africa for several decades : the political situation and other considerations have led to numbers of them moving to Europe and North America since the 1960's.

The first priority for Jains settled in the Western world has been to build up new communities to preserve and reinforce the sense of Jain identity. Jains have, it seems, a genius for organisation, and furthermore they produce people prepared to lead and organise the many Jain institutions which emerge. There are over twenty Jain centres and societies in North America. In New York a modest beginning was made in 1965 when the Jain Centre of New York was established. Members were few at first but the work of the pioneers led to the Centre's development, particularly as more Jain families moved into the area. From the start it had twofold objectives, to provide a social and religious forum for local Jains and to disseminate the philosophy and teachings of Jainism to the people of the United States. The first objective in the Constitution of the Jain Centre of North America (as it was later re-named, in view of its wider scope) is 'to promote ideals and teachings of Jainism'. The Centre was able to obtain suitable premises and the first Jain temple in the United States was established as a place of worship for all Jains. Contacts were made with Jains in other towns. Boston, Cleveland, Pittsburgh, may be mentioned among the large cities where Jain centres have come into being. A united organisation has been formed for Jain societies, the Federation of Jain Associations in North America (a title which gives the happy acronym J.A.I.N.A.).

In the United Kingdom the principal Jain communities are to be found in London, where the large majority live, and Leicester, though there are smaller groups in Manchester, Birmingham and elsewhere. A number of Jain organisations have been established in recent years to bring together Jains in different areas. Most ambitious, perhaps, is the Jain Centre in Leicester. Jain Samaj in Leicester, in spite of early vicissitudes, acted as a focus for a large

part of the Leicester Jain community. Religious and social functions were organised and a cyclostyled periodical, **Jain News**, was published. In 1979 the opportunity came to purchase permanent premises. The building, a disused chapel, was in poor condition and would need considerable funds to convert it. But it was in a central location and the farsighted decision was taken to purchase it. Immediately the Jain Centre gave a place of their own to the Leicester Jains and indeed Jains of all Europe. No longer were functions held in hired halls in different parts of the city. In nine years it has been transformed. The ambitious plan to create a Jain Centre for Europe attracted generous donations. On 25th August 1985 three images of Tirthankaras, Shantinatha, Parsva and Mahavira were be installed in the Centre, having previously been consecrated in rituals in India, to make this the first Jain temple with fully-consecrated images in the Western world. The consecration was carried out by Acharya Shri Padmasagar Suri Maharajji to whom Jains in Europe are greatly indebted.

Not only Jains will admire the Jain Centre when it is completed. The white marble frontage on Oxford Street will be visible to the constant stream of motorists and people who pass by. This Centre will be open to everybody, Jain and non-Jain, and the auditorium, dining room and other facilities will be available for functions.

The library is planned to attract scholars from all over Europe and it is hoped a fine collection of books on Jainism will be built over the years. For the pious pilgrim, visiting Leicester for religious purposes, the central temple will be the main attraction. Here in a shrine or Garbhagriha of carved stone and marble exhibiting the finest work of Indian stone carvers, the three central images of **Shantinath**, **Parswanath** and **Mahavir** are being installed in their permanent position during the Pratistha Ceremonies in July 1988, in the presence of many thousands of people from Britain and abroad. But there is also Digamber temple housing images of **Rishabhdev**, **Neminath** and **Parswanath** as well as a 2 metre high statue of **Bahubali**. For Sthanakwasi there is an Uparhaya. In addition there is a Gurusthanak, and those who admire the life and teachings of Shrimad Rajchandra can pause in the Shrimad Rajchandra Jain Mandir.

Jainism in the Western World is rather new. Yet

Jainism is not an exclusive faith restricted to a relatively small population in India. Jainism offers something to the whole world, in the West as well as East, a message of peace and hope.

The generosity of donors in India has provided a pillared temple of carved stone to house the images on the upper floor of the Centre and it is expected that this temple will become a destination for pilgrims from all over Europe, and indeed beyond. In recognition of its expanded role Jain Samaj Leicester became Jain Samaj Europe. **The Jain** is the quarterly trilingual publication of Jain Samaj Europe. The Centre will have a strong concern for the propagation of the principles of **ahimsa** and other Jain tenets, as well as for providing information on Jainism to inquirers. This all sounds easy on paper but it has meant hard and unremitting work over many years for the members of the Jain community and their Executive Committee under the presidency of Dr. Natubhai Shah.

The Jain communities in the Western world maintain contacts with India. They do, of course, lack the guidance of Jain monks and nuns which can be taken for granted in India, though a few people with previous experience of the mendicant order have been prepared to travel to the Western world. But the Jain communities of Europe and North America have had very largely to rely on their own resources in the religious, as in the community, field. One feature of Jainism in the Western world is that sectarian differences are often forgotten in the new organisations as Jains of all persuasions work together as followers of Mahavira.

What of the future? Jainism in the Western world is at a crucial stage. Much depends on making sure that the coming generation will be able to accept the modern Western world without losing their Jain faith. Jainism is, perhaps of all religious traditions, best adapted to fit in with this modern scientific age. One can see a bright future, with Jainism looking outwards, not introverted, well-established in the Western world and contributing the age-old, but up-to-date, principles of Jain philosophy, ethics and science to the modern Western world.

- Paul Marett

(Dr. Paul Marett lectures on intellectual property law in Loughborough University, U.K. He is an Honorary Life Member of Jain Samaj Europe).

JAIN CULTURE

1. INTRODUCTION

Culture is the sum total of man's learned behaviour in a society. How a Jain behaves in a radically different society such as in European society can bring out his individual makeup more clearly. How does he react to affluence and permissive elements? How does he react to ever increasing modern developments? How does he combat racial prejudices? How does he give his children a Jain culture especially where there are very few Jains or their preachers? How does he convince others of 'Jainness' when he himself, at the most, has been trained through rituals only? We briefly answer these questions after introducing the foundation of Jainism in the modern context.

2. SCIENCE AND THE FOUNDATION OF JAINISM

To call Jainism simply a religion is a misrepresentation since it tries to give a unified scientific basis for the whole cosmos including 'living and non-living' entities. Thus it is a holistic science which encompasses everything. In Jain scriptures it has been emphasized that

'knowledge comes first and then compassion'
(*Desā-vaikālika-sutra, verse 10, Ch. 4*)

This is consistent with one of the greatest scientists of this century, Albert Einstein, who maintained

*'Religion without science is blind,
Science without religion is lame'.*

The main contributions of science in this era and their parallels to Jainism are as follows:

1) **Particle Physics and Quantum Physics.** It is only in this century that technology has advanced to the point where atomic processes and elementary particles may be studied and understood in detail. However, it is interesting to note that Jains had formulated their ideas presumably one step further by evolving the concept of karmic particles (**Karmons**). Whether such particles exist or not may be debatable but it is interesting that they fit in well with a self-regulatory universe and the life in it.

Quantum physics is very much probabilistic. In some cases it is very near the probabilistic Jain principle of **Syadvad**. The principle is partly a probabilistic principle connected with the reductionistic principle of science. Jain would complement this principle with the holistic principle **Anekantvad**. At present, science is moving within these two principles.

2) **Evolution.** One of the greatest achievements of the biological science of the last century has been the evolution theory of Darwin. It is interesting to note that through the density of karmic matter in living species, one goes beyond evolution of any theory of Darwin, and tries to encompass the whole of creation. It tries to answer the fundamental question of evolution of life as an individual mechanism.

3) **Exchangeability of Matter and Energy.** One of the most revolutionary ideas of Albert Einstein was the claim that matter can be converted into energy and vice versa, i.e. matter and energy are exchangeable. This concept has been with Jains for centuries. The word that is used is **Pudgala** to describe the matter. Explicit in this word is that matter and energy are the

two sides of the same coin. As we know there is no terminology to describe this phenomenon in the Greek language and therefore no such scientific expression. The best one can do is write mass-energy for this profound concept.

4) **Fundamental Forces.** Science recognizes at present four fundamental forces:

gravitational, electro-magnetic, weak nuclear, and strong nuclear.

Investigations are in progress to reduce the number of these forces to 'super-force'. Importantly, Jain's concept of karmic force/animation force, must be an additional force which requires further studies but might explain various non-physical phenomenon such as mind over matter. If such forces do exist, the underlying particles behind this force are Karmons which have subtle properties because of their absorption into anything living. Thus it will make their tracking down much more difficult.

3. JAINISM IN PRACTICE

The contamination of the soul by karmic matter keeps the soul at an inefficient state. The density of karmic matter attached to a soul is also a determining factor for different types of life as well as the cycles of birth and death. Complete removal of this matter will bring the soul with its perfect qualities including absolute knowledge, bliss and energy. The process also eliminates the cycle of birth and death. For Jains, the fundamental importance in practice is to **Ahimsa** which can be translated as 'harmlessness' to all living creatures. In general, the effective use of Ahimsa not only reduces existing karmic matter but also restrains the inflow of new Karmons. Its implementation requires full alertness in any action physical, mental or through speech. (Mahavira prefixed various statements to Gautoma in Uttradhyana Sutra Ch. 10 by

'Never to be careless even for a moment').

It has four practical components: Amity, Compassion, Appreciation and Equanimity as described in the following quotation:

"To develop a feeling of friendliness in relation to beings in general, a feeling of gladness in relation to those superior to oneself in merits, a feeling of compassion for those in misery, a feeling of neutrality in relation to those in an idiot-like fashion who are unworthy of instructions".

(Tattvartha Sutra, Verse 5, Ch. 7)

The effective use of these four fundamental components of Ahimsa with complete alertness can virtually answer all the questions raised in SI. As an analogy, it is like driving a car (a vehicle with tremendous power) towards one's destination. It is not only how you drive and what route you take, but carefulness plays a role each second. In principle, Right conduct which reduces the karmic matter is also non-acquisitiveness (**Aprigraha**), which is antagonistic to materialistic values, e.g. love of money for its own sake. It has been suggested that beyond one's own needs a small percentage of one's income should go to worthy causes for a true Jain. Elimination of karmic matter is also through meditation etc.

It is mentioned, anyone who makes self-conquest would be regarded as a Jain. He starts from the Right Knowledge and then balances it with Right Conduct, coming through the Right Conviction grown out of the Right Knowledge. It is a pity that most of the main recitations summarizing Jain principles, are still in Arda-Magadhi. This is not in the spirit of Mahavira who preached in the common language of that time.

It very much requires Jains to come forward to try to re-interpret various concepts in terms of modern science as objectively as possible. One of the major difficulties in re-interpretation is that Jain terms are based on Prakrit/Sanskrit languages whereas modern

science takes its roots in the terminology from the Greeks. To specialize in a small area of science, one works towards research degrees after many years of labour but it is amazing that one expects to understand the technical basis of Jainism at a stroke. Jains should come

forward with a gradual scheme of learning through a Centre such as the one in Leicester.

*by Professor K.V. Mardia
Head, Department of Statistics
University of Leeds*

Questions & Answers on *Jainism* by Paul Marett

Although Jainism is an ancient and respected religion, it is little known in Europe. Here are answers to some questions which may be asked by the westerner on first coming into contact with the Jains.

1. Who was the founder of Jainism?

Jains believe that their religion is extremely ancient. The Lord Mahavira, who died in 527 BC, was the last of a long series of prophets (tirthankara). He followed an existing religion, which Jains believe was established by Rishabhdev, who lived countless centuries before.

2. Is there any one principle above all which characterises Jainism?

Yes. The fundamental principle of Jainism is **Ahimsa** or non-violence towards all living things however insignificant to our eyes. To a true Jain, violence in thought and speech is as bad as physical violence.

3. Surely this (ahimsa) is impossible to achieve?

That is not true. Jains recognise that in everyday life for the ordinary person it is almost impossible to avoid all harm to other beings. But every attempt is made to avoid harm and this is obligatory (even at the cost of their own life) on monks and nuns who are not caught up in the business of ordinary life.

4. Does that mean that a Jain will defend himself from violent attack?

If unavoidable a layman (shravaka) may. Violence is bad because of its effect on the victim, but particularly bad for the passions it creates in the perpetrator. But as far as monks and nuns are concerned even self-defence is totally forbidden.

5. Do Jains believe in God?

Not in the sense of a creator or judge or controller of universe. The universe is always - existing, controlled by its own laws. Every individual soul is potentially god and this is the state of the Soul, which has reached **moksha** or liberation. (Incidentally Jains do believe that there are heavens beyond this world inhabited by celestial being, who are however not eternal but may be reborn as humans or other creatures in due course.)

6. So Jains believe in reincarnation?

Most definitely. Every soul passes through countless lives carrying with it the accumulated effects ('Karma') of its deeds and passions, good and bad.

7. But the soul, you say, can become godlike in time?

A soul, born into human life, may become aware of the true aim of existence and may, by meditation and austerity, conquer the passions, purge itself of the accumulated karma, and achieve a total knowledge of the whole nature of the universe and eventually may attain moksha (or nirvana).

8. What is karma?

All phenomena are said to be linked together in a universal chain of cause and effect. Every event has a definite cause behind it. By nature each soul is pure, possessing infinite knowledge, bliss and power. But these faculties are restricted from time immemorial by foreign matter coming in contact with the soul. This foreign matter is karma. The effects of both good and bad deeds are attached to the soul and are caused forward through subsequent rebirths. When the soul frees itself from all karma, good and bad, it reaches moksha.

9. Can you describe moksha?

Not really, for it is absolutely beyond all human sense experience, a condition of infinite bliss and complete knowledge. The liberated souls live in a timeless totality, yet retaining their individuality in a state which human comprehension cannot

reach. These souls are free from the cycle of death and rebirth.

10. Am I, then, right in gathering that the keys to Jain life are faith and knowledge, coupled with ethical conduct arising from these?

That is exactly right. Jains speak of the 'three jewels' of **right faith, right knowledge and right conduct**. Right conduct for the lay person means above all non-violence but also truthfulness, restraint of sexual passion within proper limits, the avoidance of stealing in any form, and the reduction of attachment to material possessions. For monks and nuns the rules are stricter. Jains believe that this conduct will spring from faith in the teachings of the tirthankara and knowledge of the true ends of existence.

11. Doesn't that sound like a recipe for sainthood?

Perhaps. Let us be honest: not all Jains live up to all the precepts. However Jains do have a reputation for truthfulness and honesty in business dealings, delinquency seems to be rare among Jain youth, care for animals is a main object of Jain charity and strict vegetarianism is almost universal.

12. Can you say a word or two about Jain monks?

When a Jain lay person reaches a particular stage of spiritual development, he or she decides to leave worldly affairs and follow the stricter rules for monkhood; total non-violence, complete truthfulness and control over sexual desire, absolute honesty and renunciation of possessions.

13. Do the Jains have sacred literature?

Yes. We cannot go into the details in this short article, but it comprises all that goes to make a well developed and comprehensive philosophical and religious system, in accordance with logic and science.

14. In conclusion, how does Jainism fit into the modern world?

Very well. We have not touched on Jain philosophy, but to many thinkers Jainism stands up better than many religions to the discoveries of modern science. Jainism lays stress on the individual: there is no 'pope' or central authority just as there is no controlling god. The individual is master of his or her soul. The attitude of Jainism to women is enlightened. Jains are tolerant towards other religions. The man or woman who lives a life according to Jain principles lives a life of rationality, humanity and care, and a life of spiritual striving and achievement.

Jain Cosmography

Jain scholars produced, and developed over many centuries, a detailed description of the form of the universe. The idea of the universe as so described is generally regarded as a basic part of Jain belief, though many will feel that a belief in Jain cosmography is separated from, and unnecessary to, belief in the philosophical and religious fundamentals of the Jain faith. Whilst the whole package, cosmography and philosophy, is seen by many as a coherent whole, certainly a great many Jains today are not prepared to take traditional cosmography literally, and will accept the modern scientifically deduced structure of the universe, whilst accepting, at the same time, the essentials of the Jain religion. However the traditional Jain cosmography locates in space the stages of existence and the different forms of animate life and inanimate matter: for those who cannot take it literally it still does provide a useful framework on which to set in order the complicated doctrines.

The inhabited universe is seen as finite, though vast. It is **loka**, translatable very loosely as 'the world', or perhaps better as 'the worlds'. Outside this is **aloka**: the prefix 'a-' is a negative: 'non-world' empty space. We cannot reach the non-world, for there the principle of motion is absent. (Jain philosophy posits two principles of motion and rest, **dharma** and **adharmā**.) In empty space there is no possibility of motion, only eternal changelessness.

The inhabited worlds comprise three parts, an upperworld, a middle world and a lower world. The shape of these is variously described in the ancient Jain texts, and in more recent centuries various diagrammatic representations have been made. Commonly the lower world is seen as a pyramid or cone, narrowing to the top, and often shown with stepped sides. Above it is the middle world, the base of which is a flat circular disc, frequently shown in plan view whilst the upper and lower worlds are in elevation. At the top, the upper world is shown in the shape of an Indian drum, tapering a little to the top and bottom ends. Frequently the diagram is shown in anthropomorphic form, the head of a human figure forming the upper world, the thorax and waist the middle world, and the lower world shown as the lower limbs astride. Illustrations of the inhabited universe in this human form are very common: they are often painted in colours to separate out the various elements, and annotated with the names of

the various parts and sometimes with the dimensions. Dimensions have been calculated, sometimes apparently to be taken literally, the unit of measurement being the **yojana**, being the distance which a celestial being can fly in six months in a straight line at a speed expressed in certain (apparently) immeasurable units. Sometimes dimensions are given as proportions, a certain number of **rajju** or ropes, not originally to be taken as absolute measurements. The impression conveyed, however the highly speculative units of measurement are taken, is one of vast extent.

In the simplest terms, the lower world holds the hells, the middle world is the world of animals and humans, which we know, and the upper world is the seat of celestial beings.

The lower world consists of seven regions in the form of layers one above another, separated by considerable distances. The several regions are named in some texts and their dimensions given. They decrease in lateral extent from the lowest region upwards, hence giving a pyramidal form to the lower world as a whole. Some texts go into great detail as to the structure of the lower world. Graphic descriptions are given in different texts as to the nature of the hells, which are as unpleasant as human descriptiveness can depict them, dark, noisome, malodorous, extremely hot or extremely cold. The occupants are variously described as human beings tortured by sadistic keepers, or beings of non-human form, repulsive in appearance, evil-smelling, undergoing torments of hunger, thirst, heat and cold, suffering pain when merely touched, terrible in attacking each other. As the seven hellish regions are graded, from the uppermost to the lowest, so are the torments of their inhabitants greater. Strangely, however, the uppermost hell has other inhabitants, the gods of the lower world and other divinities. They occupy a pleasant, bright and well-provided section of the top hellish region.

The middle world, as mentioned above, is commonly depicted in plan, being shown usually as a circular disc. The representation is a highly imaginative map of the world as it was believed in ancient times to be. The whole picture was given regular form, and dimensions were provided. The centre of the world is occupied by a circular continent, Jambudvīpa, divided into a number of parts. Bharat (India) lies on the southern side. Around the central continent is an ocean, and, moving outwards, other continents and oceans in concentric rings. (It is not improbable that the idea derives from imperfect knowledge of the real world: from the eastern side of India, Indo-China, Thailand and the Malay peninsula might seem like another continent encircling that of which India is the southernmost part.)

The central continent of Jambudvīpa is divided laterally by six ranges of mountains, creating thus

seven zones: the southernmost of these is Bharaha or Bharat. In the centre of each mountain range is a lake from which the great rivers flow: three Ganga flows eastward through Bharat, and the Sindhu westward. The whole schema is symmetrical, so that each zone has its mountains on its boundaries and rivers flowing through. Detailed dimensions may be found in the old texts.

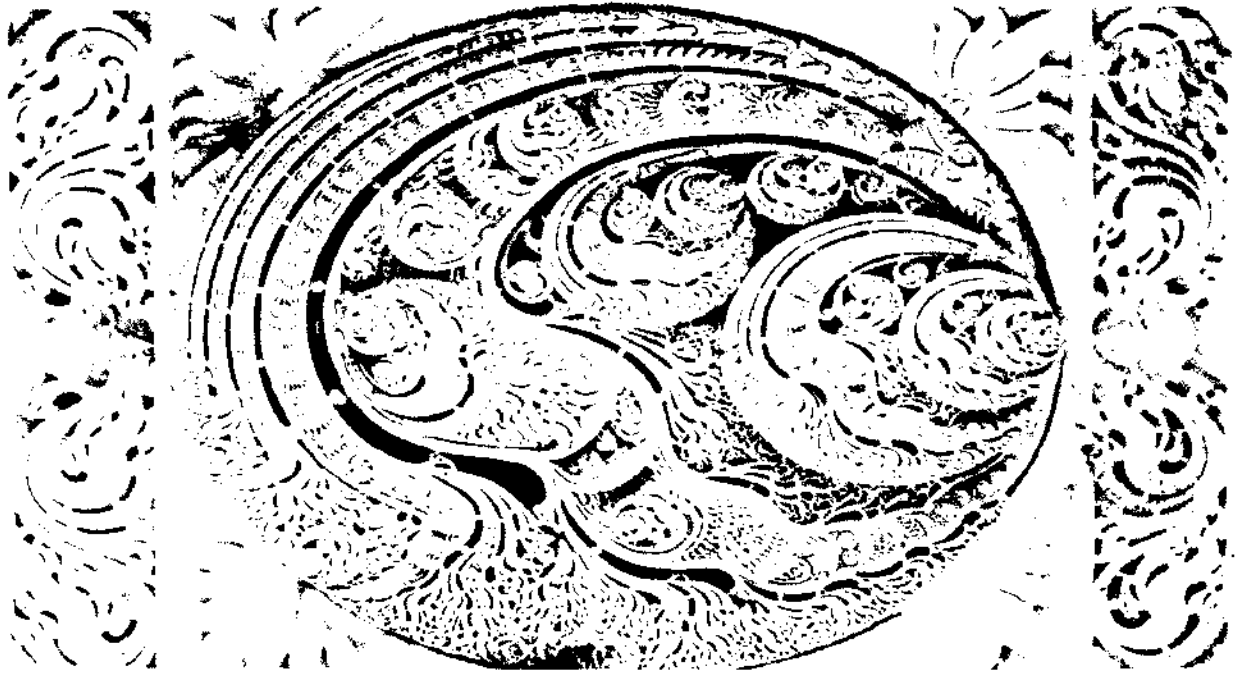
The central part of Jambudvīpa is known as Mahavideha, and in the middle of this land is Mount Meru. Representations of this holy mountain are common: it may be found in sculptures in stone as well as depicted in drawings. It is of great height, described as one lakh of **yojanas**. Mount Meru (another name is Mandara) is terraced and laid out with parks and pleasant places, palaces and sanctuaries for the Jinas.

The upper world begins high above the stars. Like the lower world, the upper world is arranged in layers. Here are the abodes of the heavenly beings. **devas**, we can call them gods if we are clear that they are not the same as the eternal omnipotent god of other religions. For the gods are subject, like every living being, to the cycle of death and rebirth, and eventually they too pass on to another form of life, just as they have been reborn after a previous incarnation as a human or other living being. Here in the heavenly realms are kings (Indras) and kingdoms, and in the different heavens the gods and goddesses pass their time in luxury and pleasure. As the several heavens are graded upwards, the pleasures become more rarefied as desires become less burdensome. In Jain paintings the heavens are depicted in delightful form, with trees and flowers.

At the very top of the universe is the abode of the **siddhas** or liberated souls. Its shape is like that of an inverted umbrella, so when depicted in side elevation, as it usually is, it appears as a crescent with the open or concave edge upwards. Here the liberated souls abide in permanent and tranquil bliss.

This concludes a brief description of the universe as conceived in traditional Jain thought. To some today it is very real and complete. To others, of course, it is to be taken metaphorically, not literally. Modern science shows us a different universe. However, an understanding of the Jain universe helps, even today, in understanding the way in which Jain philosophers have explained the fundamentals of Jainism. As a framework on which to place the concepts of **karma** and rebirth, the nature of the soul and of space and time, of motion and of rest, it has value even for the most modern and scientific thinker today.

KARMA

'The doctrine of **karman** is the central dogma of the Indian religions'. These are the opening words of the Preface to Helmuth von Glasenapp's book (and doctoral thesis) **The doctrine of karman in Jain philosophy** (Leipsig 1915; English translation, Bombay 1942). The idea that every action of ours involves a reaction, an effect which has to be worked out in this life or a subsequent life, is axiomatic in the thought of practically every Indian religious school. Different schools of thought have analysed the question of **karma** in different ways and have produced different explanations of its nature and operation. Probably no Indian thinkers have written in greater detail on this subject than the Jain scholars. Jain scholars have always had a genius for meticulous (the uncharitable might say at times pernicky) classification of every possible religious and philosophical phenomenon. Anyone who reads Jain texts will be struck by the multitudinous divisions into ten categories of this, fifteen categories of that and so on. (Undoubtly this practice has mnemonic purpose : the feats of memory required when written material is scarce or non-existent are made easier when there is a framework of numbered categories on which to hang the detail). Thus Jain scholars over very many centuries have investigated the nature and operation of **karma** through a process of dissection of every aspect into smaller and smaller modules.

The doctrine of **karma** will usually presuppose a universe which is not controlled nor created by an omnipotent deity. It provides an explanation of the motive force which powers the changes and fortunes of life, not only of human life but also the life of the heavenly beings or of the minutest living creatures. In Western thought life (and the whole order of the universe) depends on God, understood (most commonly in a more or less anthropomorphic form) as a being having intelligence, controlling power and choice. Choice is an important characteristic of the Christian God, the ability to choose between different lines of action. Sometimes choice can be seen as arbitrary, even whimsical : men and women are led to wonder if they are simply the playthings of the Almighty. To the Jain there is no controlling deity, choice lies with the individual. The individual's actions 'generate' his or her **karma**. The individual is in one sense in control, in another sense he is not. He can control his actions and thoughts and thus the nature of his **karma** : in this sense he has control. But **karma** acquired in the past must either work itself out or be annihilated. Every creature, every living being, brings to its new life the accumulated **karma** of the past : in this sense he has no control. Thus the doctrine of **karma** can lead at the one extreme to fatalism, to the attitude 'It's my **karma** : there's nothing I can do about it'. At the other end of the scale, however, the individual will realise that his actions alone can control his destiny,

that he, or she, has control of the influx of **karma** and that there are ways in which the elimination of past **karma** may be hastened.

A few lines earlier it was said that the individual 'generates' his own **karma**. The inverted commas were used because this is a very loose way of describing the way in which **karma** becomes associated with the individual soul. Jain scholars have, over many centuries, rationalised and explained the process by which this association takes place. To simplify to the extreme, certain particles are caused to flow to the individual soul (**jiva**) by 'vibrations' in the soul set up by activity, whether of body, speech or mind. This inflow is called **asrava**. If in fact activity is linked with passion (**kasaya**) then the soul is receptive to the particles and they become associated with the soul as **karma**, a process known as 'binding' (**bandha**). Perhaps 'passion' is not the best translation of **kasaya**, for the English word connotes generally feelings of great strength. It is better to define **kasaya** as 'violating the limits of equanimity' : it may be violent, or only moderate.

At this point a word needs to be said regarding the Jain view of the nature of **karma**. All things in the universe are either **jiva** (souls) or **ajiva** (non-soul). A major category of **ajiva** is matter, **pudgala**. One kind of matter is in the form of particles so fine that they cannot be perceived by the senses. These particles are capable of becoming karmic matter on association with the soul. Whilst many schools have described it as a kind of matter. It would not be correct to think of 'matter' in quite the same sense as the English word would convey : the word **pudgala** refers not only to gross matter proper, but also to such things as shade, sunshine, scent, sound, sweetness. The karmic particles are finer, less gross, even than these.

The effects produced by **karma** cannot be numbered. If every action causes a karmic reaction, there are probably as many different ways in which the reaction may work out as there are possible actions producing it.

However broad systems of classification have been established, though different writers differ quite markedly on the details.

First of all there is a division into two categories depending on whether the vibratory activity of the soul is, or is not, accompanied by passion. If not (possible only for a soul in the higher stages of spiritual accomplishment), then the inflow of (karmic) particles is only fleeting and transient. Otherwise, when passion (as defined above) is present, the inflow to the soul results in the binding of karmic particles to it, with the effects described below.

The causes of inflow have been analysed : 39 kinds of cause are given in a typical classification. Five result from the activities of the five senses, four from the four passions, five from the five major sins, and 25 from a miscellaneous collection of actions such as deliberately misinterpreting scriptural injunctions, inventing new sensory pleasures, or carelessness in various ways of the possibility of harm to living beings. These, again, may be subdivided according to the intensity of the activity, its intentional or unintentional nature, and in other ways. The different kinds of causes of karmic inflow result in the production of the different types of **karma**.

The different types of **karma** are basically eight (though these are in their turn subdivided into, typically, 158 sub-categories). These indicate the sort of effects which the particular type will produce when associated with the soul, and are as follows:

- 1 **Karmas** which obscure in various ways the soul's faculty of knowledge;
- 2 Which obscure the faculty of **darsana** (indetermine apprehending);
- 3 which produce feelings;
- 4 which cause delusion as to right belief and right conduct;
- 5 which determine the duration of life in any of the four fields or rebirth, celestial, human, sub-human, hellish;

- 6 which determine the individual characteristics of body and disposition;
- 7 which determine the individual's social position or standing in life;
- 8 which obstruct the faculties of charity, gainful activities, enjoyment and will-power.

If the list above is examined it will be seen to give an explanation which can cover possible permutations of physical and psychological characteristics, and the general nature of life in this or the next rebirth. Thus the individual's life is predetermined within broad limits. To that extent, the doctrine of **karma** is fatalistic. However, this is true only to a certain extent : the individual is still left with a good deal of freedom of action, both to improve (or otherwise) his or her lot in this lifetime and, particularly, to influence the circumstances of the next rebirth.

So far this account of **karma** has dealt with what may be described as the negative aspects, the nature and cause of karmic bondage. The positive aspect may now be dealt with. There are two aspects to this, firstly, stopping the inflow of further karmic particles (**samvara**) and, secondly, ridding the soul of the **karma** which is already bound to it. Here we are in the field of ethical and spiritual training.

The inflow may be reduced (or even halted) by following certain practices and restraints. These, again, are organised by Jain scholars into numerous sub-categories, but essentially they fall into six groups:

- 1 proper control of mind, speech and body;
- 2 care in all actions to avoid harm to living beings;
- 3 observance of ten virtues, including forgiveness, humility, austerities, truth, chastity;
- 4 meditation on the nature of the universe, the soul, **karma**, and the path to liberation;
- 5 calm acceptance of hardship and suffering;
- 6 right conduct, in the form of equanimity, freedom from passion, total non-violence.

It is axiomatic that a particular 'unit' of **karma**, once attached to the soul, will in the normal course of events produce its appropriate effect and thus work itself out, leaving the soul free of it. This is a slow process : a given unit of **karma** may reach fruition and complete its effect in the current lifetime or it may carry over into future lives. However, the process may be hastened. By the observance of the practices and restraints enumerated in the preceding paragraph a reaction is set up which neutralises the contrary **karmas** before their full effect is worked out. This is one way of hastening the 'shedding' (**nirjara**) of **karma** from the soul.

There is another way, the deliberate practice of **tapa**, usually (though not entirely satisfactorily) translated as 'austerities'. Jainism is often described as an ascetic religion, and this is in a large measure true. Austerities involve lifting the mind above the demands and impulses of the body, deliberately assuming restrictions on the more pleasant things of life and rising above the desire for them. Whilst various forms of mortification of the body may be engaged in, the commonest is fasting, ranging from total abstinence from all intake of food and drink for a given period, through reduction in quantity, to avoidance of the tastier items. In addition to these 'external' austerities, certain 'internal' austerities are recognised, including service to monks, study, meditation.

The doctrine of **karma** can be looked at as involving both a short-term and a long term perspective. In the short term the perspective is limited to a more favourable reincarnation the next time around. But the ultimate aim is the total liberation of the soul from the cycle of worldly existence. The soul which ascends the spiritual ladder ultimately becomes free from all **karma** and achieves that permanent state of total knowledge and total bliss which is called **nirvana** or **moksha**.

THE CONCEPT OF GOD AND THE DESTINY OF THE SOUL IN JAINISM

Jainism is perhaps the oldest religion that developed in Indian Subcontinent. It is believed that its culture, which professes the tenets of non-violence and truth, refraining from theft, good conduct and restraint on accumulation of possessions, existed in India before the advent of Aryans, who believed in the Vedic religion. Jain culture was known as ascetic **Shraman tradition**, while Vedic religion as Brahmanic tradition (modern Hinduism). It is believed that in every half-cycle of time in the Universe, twenty-four Tirthankars or Prophets (also known as Jinas) revive the philosophy and show the path for permanent happiness and bliss in language which living beings can understand. The first, Rsabhath, lived thousands of centuries back and the last, Mahavira, who was thirty years older than Buddha (founder of Buddhism) preached his teachings, more than 2,500 years ago.

Mahavira showed a path to liberation of the soul from the cycle of reincarnation, of birth and death, through spiritual training, austerity, the control of passions and a noble ethical code centring on **Ahimsa** (total harmlessness to every living being). The aim of Jain way of life is to purify soul from its attachment to the **Karmas** and achieve **Moksa**, a state of permanent happiness, bliss and self realisation. It is the state from which the soul, which has removed the bondage of its deeds, does not have to go through the cycles of birth and death. The teachings of Jainism lead us to happiness which is permanent, self-generated which comes from within, not dependant upon external materials and which produces peace and tranquillity of mind, as opposed to sensual pleasures which are temporary, dependant upon external things and which produce wavering and unsatisfied mind.

The focal point of a Jain Temple is an image or images of one or more of the twenty-four

Tirthankars. The image is conventionally represented seated or standing, calm and detached, worshipped as God. God, according to Jain belief, is perfectly happy soul with infinite capacities for activities, a pure and perfect soul without any material body, a being that cannot perish or become degenerate. Jains do not believe in God as creator and ruler, but believe that every soul has existed from eternity and from eternity souls have ever been emerging from the ordinary embodied worldly condition in the pure liberated condition, and will continue to do so for ever, but they will never come down from this condition of Godhood to the condition of souls in the ordinary embodied states.

From all eternity, the ordinary soul has been indulging in the false attachment and aversion to other things, ignorant of its nature, and by reason of this indulgence it is never at ease. Upon the abandonment of this attachment and aversion the soul becomes calm and tranquil and when completely free from the influence of these unnatural activities, the soul lives its natural life and becomes all-knowing, permanently happy and immortal. In short it becomes God.

Jains worship images in the Temple or meditate on them, not for asking any worldly favours, but to follow their examples so that one day their own souls become liberated and purified, achieve **Moksa** the state of permanent happiness and bliss. The Tirthankar is not a creator or the ruler. Neither does the Tirthankar answer requests or control the affairs of the world. The prayers and meditation of the devotee are directed to admiration and praise of the object of his or her devotions, and to the noble aim of emulating the Tirthankar's virtues and spiritual life. In short Jain's concept of God is that of purified, omniscient, happy, blissful, all-powerful and eternal perfect being, who neither creates other things or beings, nor rewards, nor punishes.

To explain what happens to us when we die, one has to understand some aspects of Jain philosophy.

Everything in the Universe is either living or non-living (**jiva** or **ajiva**). Jiva or souls could be either liberated or embodied. Ajiva or non-living things could either be **rupi** (with form) or **arupi** (formless). Non living things with form are called

Pudgala or matter. It has primary characteristics of touch, taste, smell and colour and can be divided into a number of subtle sub-divisions, smallest being **paramanu** (sub atom) formless non living beings like **Dharma** (motion), **Adharma** (Rest), **Akasa** (Space) and **Kala** (time) which cannot be experienced by sense organs, while **Pudgala** can be experienced.

The Universe consists of matter and spirit (soul) and though they are found in combination to a large extent, they are distinct. Consciousness is the attribute of the soul, while the function of matter is to provide a body for the soul to inhabit, to form the organs of speech, mind and respiration and to contribute pleasure, suffering, life and death of living beings. The **Dharma** (medium of motion) assists the motion of souls. **Adharma** (medium of rest) assist rest of matter. **Akasa** (space) provides accommodation. **Kala** (time) assists substances in their continuity of being (through gradual changes) in their modifications, in their movements and their priority or non-priority in time.

The destiny of the soul is decided by the fine subatomic particles attracted to the soul by its action or deeds (**Karma**). Whatever we do, whatever we speak, whatever we think and whichever manner these activities are done, attract different Karmic particles in intensity, quality and quantity. If these Karmic particles are mild in character, they are dissociated from the soul by feeling sorry or asking for forgiveness. If they are strong in intensity and character, they remain attached to the soul, till they get ripened, which may happen in short time or after thousand of years. High intensity Karmic particles are removed by experiencing their effects, but low intensity ones can be removed by austerity and living a noble life. **Karmas** are like bank balance. If they are good (merit), one enjoys their fruition till they are exhausted. If they are bad (demerit), one suffers from misery.

Jain scripture have described different kind of **Karmas** in detail and have explained the causes of happiness, misery and apparent inequality of this world. If some person is doing bad deeds, still enjoying a good life (of material wealth), it is due to fruition of good **Karmas** in past lives, but his soul is collecting demerit because of bad deeds and he will have to suffer its effect in future. When all the **Karmas** are shedd, the soul

is purified and remains in its natural blissful state.

Until liberated, the destiny of living beings is constant transition from one physical body to another, a recurring cycle of birth and death and rebirth. We have all of us passed through countless lives in the past, and we face countless more lives in the future.

The Soul (**jiva**) is the one unchanging element of a living being. It may be embodied in any of four broad categories of existence, as heavenly being, human, in animal or plant form, or as a denizen of the hells. The type of being in which the soul is reborn, the shape, form, colour longevity etc., of the body it occupies depends upon its **Karma**.

When we die the soul rises and occupies a body which is formed by fusion of **Pudgala** or matter particles and which grows with the help of the soul, while the corpse which is made of matter gradually disintegrates in **Pudgala**. These **Pudgala** may form the body of other soul.

In conclusion when one dies, depending upon its **Karma** the **jiva** (soul) takes birth in the uterus, it may be umbilical (with a sac covering), incubatory (from an egg) or umbilical without sac covering, or it takes birth of celestial or hellish beings in special beds.

The body is formed from **Pudgala** (matter) and the longevity, the happiness or misery are experienced according to the attachment of **Karma**. It may be liberated and can attain perfection and permanent happiness and bliss by annulling the previous **Karma** by calm and patient endurance of their effects and simultaneously warding off fresh **Karma** by the attitude of dispassion and the contemplation of their true nature. When the soul eliminates all the **Karmas**, it achieves its final pure state, **Moksha** or **Nirvana**, the state of **Siddha**. The **Siddha** is completely detached from the affairs of the universe, abiding in a state of eternal calm, bliss and total knowledge. Numbered among the **Siddha** are the **Tirthankars** (whom Jains worship as Gods), who in their last worldly lives attained omniscience, taught the people the path of liberation, and finally passed to the bliss of **Moksa**.

*Dr. Natubhai Shah,
President,
Jain Samaj Europe.*

A SCIENTIFIC ANALYSIS OF EVIL

This is not, you may say, a very promising title for an article in THE JAIN. Some, indeed quite a lot, of ancient Jain religious texts are pretty obscure and very heavy reading even in modern translation. The reader needs badly the help of the many modern commentators who have edited such texts and added voluminous commentaries, often many times the length of the original. **Gommatsara Karma-Kanda** is just such a text. An edition of this work, with translation into English and a very full commentary and explanation of the difficult text was published in 1927 in Lucknow as Volumes 6 and 10 of the series **Sacred Books of the Jains**. This modern version is by Jagmandar Lal Jaini who performed a noble task in making at least moderately understandable a text which is characterised by A.K. Chatterjee in his **Comprehensive History of Jainism** as 'frankly unreadable'! The work had already been translated into Hindi in the eighteenth century AD. The author of the **Karma-Kanda** was Nemichandra (one of several Jain authors of this name) and he lived at the latter part of the tenth century AD. He is said to have been a friend of the minister and general Camundaraya who had the colossal statue of Bahubali or Gommata carved at Sravana Belgola. Nemichandra belonged to the Digambar sect.

The **Karma-Kanda** is really the second part of a larger book. The **Jiva-Kanda**, the first part, is a treatise on the soul or **jiva**. The **Karma-Kanda** deals, as its title suggests, with the nature of **karma** and its effects on the soul. The pure soul is immaterial, it has no material substance. By contrast, **karma** is seen by the Jains as having material qualities. It is a particularly fine kind of material particle, incapable of being perceived by the senses, which has the capacity to become attached to the soul. The pure soul thus is fettered or tied to worldly existence. Evil is material, in the sense that evil occasions the binding of (certain kinds of) **karma** to the soul. Thus an analysis of **karma** can be seen in one sense as an analysis of evil. Hence J.L. Jaini describes this book as 'a scientific analysis of evil'.

It is not intended here to give an account of the doctrine expounded in this frankly unreadable text but to point out some of the difficulties which are put in the way of the scholar who seeks to work on the old Jain writers. Happily not all are so difficult as this one. Jain writers had what may seem to some as a mania for classification. Every conceivable thing is analysed and sub-analysed into numbered categories. Basically, this book tells us (but not very clearly unless we have the help of the commentary) that there are eight kinds of **karma**, classified according to their effect on the soul. Four are destructive, four are non-destructive. Thus one variety of **karma**, when it is attached to the soul, has the effect of obscuring the soul's faculty of knowledge. A second obscures perception, a third leads to delusion (wrong belief or conduct), a fourth is obstructive in that it obstructs the normal operation of the living being. Those are the four destructive kinds. The others are the ones which determine the soul's destiny in the next life, whether as a denizen of the hells, as an animal, a human or a celestial being; the kind of body entered by the soul; the type of family; and the feelings undergone. If this sounds complicated, it is! But this is only the start. Each of the eight categories of **karma** is further analysed. Whilst there are only two kinds of feeling **karma**, those producing pleasure and those producing pain, there are no fewer than twenty-eight deluding ones and ninety-three body-making. Indeed it is said that even these may be subdivided further into innumerable categories.

The reader can reasonably become exasperated by all this hair-splitting. It is by no means unique to Jainism but has been the method of seeking or explaining knowledge by theologians of all religious colours. Whether it is true or not that medieval Christian thinkers debated solemnly how many angels could sit on the head of a pin, this type of thinking was certainly commonly found among the great theologians of the Middle Ages. Often, of course, the numbered categories have a mnemonic purpose : the student can remember ten types of this, twelve of that (just as many of us do today when faced with rote learning).

Does this work, and others like it, have any value for us today? Yes and no. No to the extent that we try to read it as sacred literature, having some sort of holy character in itself. Yes in that it does show a subtle mind wrestling with problems which are very difficult to elucidate. Perhaps in the twentieth century we should prefer to use the categories of modern science as a more acceptable framework in an attempt to understand the fundamentals of Jain philosophy' but the work of these early writers is the ladder on which we stand in trying to grasp the truth which is always just out of reach.

JAINISM IN WESTERN GARB

Jainism has attracted the attention of relatively few Europeans. Unlike Buddhism which has made a tremendous appeal to large numbers of Westerners, as reflected in shelves of books on the subject, Western interest in Jainism has very largely been confined to a few learned scholars. From massive and scholarly editions of the Pali literature of Theravada Buddhism, translations of the sutras and other Japanese and Chinese works of the Mahayana schools, down to popular paperbacks, pamphlets and books meant for a wide audience, Buddhism has been served by countless writers in every language of Europe. Jainism on the other hand has been largely the preserve of specialist Indologists who have given us useful translations of many of the more important Jain texts. Apart from these, there is a considerable corpus of writing in English by Indian Jains, work of very varied quality. Much of it is valuable and scholarly. Much of it is intended for the average reader, not the scholar, and thus serves to put Jainism in its rightful place in the religious tradition and the current religious practice of India. There is a large devotional literature, hagiography and collections of improving stories, by Indian Jain

writers, some of it very good and helpful, some of it, we must admit, of dubious quality.

What is curiously lacking, however, is any considerable body of what may be described as the middle-range material by Western writers, books, that is, and indeed articles, which explain Jainism for the average intelligent reader. There is no equivalent, for example, of that excellent guide to Buddhism by a well-known English Buddhist, Christmas Humphreys, which has retained a place in the list of Penguin Books for several decades, and which must have been the introduction to Indian religion for very many people. Perhaps the nearest is the book by Mrs Sinclair Stevenson, **The Heart of Jainism**, published as long ago as 1915, and for all its sympathetic stance, written from an avowedly Christian missionary point of view. The modern general reader will go to the valuable book **The Jaina Path of Purification**, if he or she wants to see Jainism up-to-date. This work was published in the United States and is the work of a distinguished scholar of Indian religion P. S. Jaini. But, although his English is faultless and the learned author is fully assimilated in Western

culture, he is of course an Indian Jain by birth and upbringing.

It is difficult to understand the lack of appeal which Jainism has had for the Westerner, even in recent years when the study of Indian religion at the popular level has advanced greatly in Europe. Jains and their faith are very little known in Britain. For those who do take more than a transient interest, Jainism appears at first as difficult and rather esoteric. The Jains are not inclined, on the whole, to believe that other people want to know about their religion. Those who do get into the subject find that Jainism is indeed fascinating as a study detached from commitment, but more than that, of a value at least equal to that of any other Eastern religion as a guide to conduct and an explanation of life and the universe.

One who did take a deeper than average interest in Jainism was Herbert Warren, who was Honorary Secretary, and it seems the leading member, of the Jaina Literature Society of London which existed in the earlier years of this century. His mentor was Virchand Raghavji Gandhi, an Indian lawyer who represented the Jain faith at the Congress of World Religions held in Chicago in 1893, and who subsequently gave a series of talks in London arranged by Mr Warren. Shri Gandhi died at an early age in 1901 but his lectures formed the basis of Herbert Warren's book **Jainism in Western Garb, as a Solution to Life's Great Problems**, published in 1912.

We cannot say, unfortunately, that this small book burst like a blinding light on the society of its day. It has gone through a number of editions, in Britain and India, but has had modest sales and gathers dust among the handful of books on Jainism which is all the average fairly large library can muster. The Jaina Literature Society seems to have disappeared without trace (while by contrast the Buddhist Society of London, founded by Christmas Humphreys, continues to flourish).

Jainism in Western Garb deserves to be better known. Herbert Warren's portrait in the Indian edition of 1983, a slightly blurred reproduction of an old studio photograph, shows a serious bespectacled man with the heavy moustache and high stiff collar of his day. His book, however, has not dated. He is cautious in asserting facts which will be challenged if presented dogmatically in a small book intended for the general reader. 'It is claimed' he says 'of the Jain spiritual leaders that they were omniscient ... The Jain scriptures are claimed to be the historical records of the lives and teachings of these omniscient spiritual leaders; and it is from these scriptures that the Jain doctrines are taken'.

With this caution, 'it is claimed' out of the way, Herbert Warren can continue to describe the religion he so obviously admires and loves.

Apart from any question as to whence the doctrines have come, however, they stand on their own merits and are in themselves comforting and satisfactory. They protect the soul from evil, they fulfil the requirements of the heart, will bear the severest scrutiny of the intellect, and they give freedom to the individual - there are no commands to obey. Religion is the act of bringing one's own life up to an accepted standard of excellence morally and spiritually, and these doctrines offer such a standard; they are a serious concern for man in his relations with his fellow human beings, and in relation to his own future state of life in eternity; and they show him how to relieve others and himself of misery, and how to increase happiness in himself and in others.

I would not be easy to epitomise Jainism more completely and more succinctly.

The treatment in the book is simple and logical. The nature of the universe, according to the Jains is first described. Man as he actually is forms the next section: it is rather technical, but clear, it is largely taken up with an exposition of the traditional 158 kinds of **karma** (which he calls 'energies'). Man as he actually is gives way to Man as he may become, a single page on the **siddha** and **moksa**. Then the longest section is entitled 'Means to the End' and deals with the stages of spiritual development and the rules of conduct, bringing the subject away from theory to practice.

Here is the summing up.

*We live socially in a real and, in a sense, everlasting universe of sentient, conscious beings (**jiva**), and of inanimate, insentient, unconscious things (**ajiva**). We attract (**asrava**) subtle forms of matter to ourselves, and we assimilate it (**bandha**); the natural qualities of the soul are thus more or less obscured, and consequent various conditions of weal (**punya**) and woe (**papa**) are experienced. We have been doing this, and suffering the consequences, for ever in the past, before birth and since, perpetuating our bodily existence through deaths and rebirths continually. This continual attraction and assimilation of matter generates in us energies which are not essential factors of the soul's existence, but which hinder the soul's natural activities. These unnatural energies may be stopped and*

*destroyed by stopping the influx (**samvara**) and by ridding the soul of matter (**nirjara**) ... In this process of stopping the inflow and of ridding the soul of matter, the individual develops gradually through fourteen stages, in which there appears, more and more, unimpeded activity of the immortal self, in the form of right knowledge, wisdom, love, strength, blissfulness, etc., until, at the finish, every atom of physical matter in combination with the soul and the consequent ignorance, foolishness, cruelty, weakness, pain, misery, etc., are removed from us for ever (**moksa**).*

The nine fundamentals of Jain thought (**tattvas**, **jiva**, **asrave**, **bandha**, **punya**, **papa**, **samvara**, **nirjara** and **moksa**), could hardly be more clearly expressed.

The last words in the book are these:

The above statements are put forward as being literally true; they are not figurative or mystical; they are about concrete realities, are not abstractions, and are of universal application to living beings.

Herbert Warren was in his time almost unique. Even today, three-quarters of a century after the appearance of **Jainism in Western Garb**, very little has been written by Western writers on Jainism compared with the vast outpouring on other forms of Indian religion. It is still difficult to produce a short reading list of readable and available books. It is a puzzle why this is so.

*"Belief in the self and other reals is Right faith
their comprehension is Right knowledge,
non violence, self control and austerity is Right conduct.
These together constitute the way to freedom."*

Lord Mahavira

THE VALUE OF A VEGETARIAN DIET

Most of the Gujarati residents in Europe have remained vegetarians, inspite of the influence of non vegetarian persons on them. All the eastern religions put emphasis on vegetarian diet and the non vegetarian food is prohibited in temples, gurudwaras and other religious places. The Jains are usually vegetarians and are also expected not to eat root foods like potatoes, carrots etc. in their diet. One may be a proud (fanatic!) Hindu, Sikh, Buddhist or Jain, but when the question of observing the fundamental principles of their faith comes, lot remains to be desired. The mere fact of being born in Hindu, Sikh, Buddhist or Jain family, does not make one a Hindu, Sikh, Buddhist or Jain. It is the observance of fundamental principles makes them Hindus, Sikhs, Buddhists or Jains. What we observe and expect to observe in religious places, we should observe in the outside world, if we wish to be proud about our faith. One should eat what one is supposed to as laid down in one's faith.

It is a misnomer that non vegetarian food is essential to remain healthy in the Western world. On the contrary persons taking carefully selected vegetarian diet are healthier than their non vegetarian friends. Following quotations show that one can live a healthy life on a vegetarian diet.

Flesh foods are not the best nourishment for human beings and were not the food of our primitive ancestors. There is nothing necessary or desirable for human nutrition to be found in meats or flesh which is not found in, and derived from vegetable products.

Dr. J. H. Kellogg

It must be honestly admitted that, weight for weight, vegetable substances, when they are carefully selected possess the most striking advantages over animal food in nutritive value.

Sir Benjamin W. Richardson, M.D., F.R.S.

There are many alternative sources of first class protein and the meatless diet can be as good as any other.

Dr. Charles Hill

We have given the following charts which I am sure would be quite useful to the readers of The Jain and vegetarians in general. Whilst planning a diet one should remember that a well balanced diet is essential in supplying all the body needs to keep it fit and healthy, and must contain all the following:—

Proteins, Carbohydrates, Fats, Mineral Salts and Vitamins
1 gram of Fat produces 9 calories, while 1 gram of Carbohydrate produces approximately 4 calories.

Dietary requirements depend upon age, sex, height, weight and activity (metabolic and physical). The objective of a proper diet is to achieve and maintain the desirable composition. Diets require modification if you are suffering from a disease. For diets in different illnesses please consult your doctor. The Calorie Reckoner will help you to plan the diet.

Proteins: Proteins are needed every day to provide for the growth and repair of tissues. Proteins can be used for energy too, but surplus proteins are stored as fat. The main sources of protein are dairy products, nuts, pulses, especially Soyabeans.

Fats: Fats provide heat and energy and surplus is, of course, stored as fat. The main sources are known to everybody.

Carbohydrates: Carbohydrates provide one of the cheapest source of energy for the body, but surplus is quickly turned into you've guessed it — more fat to go into your waistline. Most of our food contains Carbohydrates.

Minerals: (Including calcium, phosphorus, iron, sodium, potassium and cobalt). Present in varying quantities in many foods and essential for the regulation of certain body processes and growth. Fruits, Vegetables, Milk and Cheese give us necessary minerals.

Vitamins: Necessary to maintain health and to protect against specific dietary disorders. The main sources are carrots, green vegetables, cheese, butter (Vit. A), margarine, green peas, oatmeal, marmite and cabbage, sprouts, cauliflower, watercress, lemons, oranges, blackcurrants (Vit. C).

CALORIE RECKONER

CALORIES RELATE TO 100 GRAMS WHERE QUANTITY NOT SPECIFIED.

CEREALS AND CEREAL FOOD	Calories
Bajra	361
Barley	336
Wheat	346
Millets	334
Maize Flour	355
Maize Tender	125
Weetabix, Shredded Wheat	125
Corn Flakes, Rice Crispies 1 oz	104
Popcorn 50gms	170
Ragi	328
Rice, Raw Milled	345
Rice, Puffed	325
Rice, Cooked 3 Table Spoons (60g)	70
Rice-Khichri 1 Vati (210g)	250
Sago	351
Suji	348
Wheat Flour	341
Biscuits 1 small	129
Chapati (Thin) 16gms	40
Chapati (Small) 24gms	80
Chapati (Medium) 35gms	119
Bread, White 1 slice (3½" x 4" x 0.4")	60
Bread, White 100gms	245
Bread, Brown 100gms	244
Bun 100gms	280
Oat Meat ½ cup 27gms	110

Table 1. DESIRABLE WEIGHTS FOR MEN AND WOMEN (According to height and frame, age 25 and over)

Height		Weight (lb) in Indoor Clothing		
Ft.	In.	Small Frame	Medium Frame	Large Frame
<i>(in shoes, 1-in. heels)</i>				
5	2	112-120	118-129	126-141
5	3	115-123	121-133	129-144
5	4	118-126	124-136	132-148
5	5	121-129	127-139	135-152
5	6	124-133	130-143	138-156
5	7	128-137	134-147	142-161
5	8	132-141	138-152	147-166
5	9	136-145	142-156	151-170
5	10	140-150	146-160	155-174
5	11	144-154	150-165	159-179
6	0	148-158	154-170	164-184
6	1	152-162	158-175	168-189
6	2	156-167	162-180	173-194
6	3	160-171	167-185	178-199
6	4	164-175	172-190	182-204
<i>(in shoes, 2-in. heels)</i>				
4	10	92-98	96-107	104-119
4	11	94-101	98-110	106-122
5	0	96-104	101-113	109-125
5	1	99-107	104-116	112-128
5	2	102-110	107-119	115-131
5	3	105-113	110-122	118-134
5	4	108-116	113-126	121-138
5	5	111-119	116-130	125-142
5	6	114-123	120-135	129-146
5	7	118-127	124-139	133-150
5	8	122-131	128-143	137-154
5	9	126-135	132-147	141-158
5	10	130-140	136-151	145-163
5	11	134-144	140-155	149-168
6	0	138-148	144-159	153-173

For nude weight, deduct 5 to 7 lb (male) or 2 to 4 lb (female).

Table 2

RECOMMENDED DAILY DIETARY ALLOWANCES

	AGE (yr)	WEIGHT (kg (lb))	HEIGHT cm (in.)	CALORIES	PROTEIN (Gm)	FAT-SOLUBLE VITAMINS		
						VITAMIN A ACTIVITY (I.U.)	VITAMIN D (I.U.)	VITAMIN E ACTIVITY (I.U.)
Infants ..	0-1/6	4 (9)	55 (22)	kg x 120	kg x 2.2	1,500	400	5
	1/6-1/2	7 (15)	83 (25)	kg x 110	kg x 2.0	1,500	400	5
	1/2-1	9 (20)	72 (28)	kg x 100	kg x 1.8	1,500	400	5
Children	1-2	12 (26)	81 (32)	1,100	25	2,000	400	10
	2-3	14 (31)	91 (36)	1,250	25	2,000	400	10
	3-4	16 (35)	100 (39)	1,400	30	2,500	400	10
	4-6	19 (42)	110 (43)	1,600	30	2,500	400	10
	6-8	23 (51)	121 (48)	2,000	35	3,500	400	15
	8-10	26 (62)	131 (52)	2,200	40	3,500	400	15
Males ..	10-12	35 (77)	140 (55)	2,500	45	4,500	400	20
	12-14	43 (95)	151 (61)	2,700	50	5,000	400	20
	14-18	59 (130)	170 (67)	3,000	60	5,000	400	25
	18-22	67 (147)	175 (69)	2,800	50	5,000	400	30
	22-35	70 (154)	175 (69)	2,800	65	5,000	—	30
	35-55	70 (154)	173 (68)	2,600	65	5,000	—	30
	55-75+	70 (154)	171 (67)	2,400	65	5,000	—	30
Females ..	10-12	35 (77)	142 (56)	2,250	50	4,500	400	20
	12-14	35 (97)	154 (61)	2,300	50	5,000	400	20
	14-16	52 (114)	157 (62)	2,400	55	5,000	400	25
	16-18	54 (119)	160 (63)	2,300	55	5,000	400	25
	18-22	58 (128)	163 (64)	2,000	55	5,000	400	25
	22-35	58 (128)	163 (64)	2,000	55	5,000	—	25
	35-55	58 (128)	160 (63)	1,850	55	5,000	—	25
	55-75+	58 (128)	157 (62)	1,700	55	5,000	—	25
Pregnancy Lactation				+200	65	6,000	400	30
				+1,000	75	8,000	400	30

	WATER-SOLUBLE VITAMINS						MINERALS				
	ASCORBIC ACID (mg)	FOLACIN (mg)	NIACIN (mg equiv)	RIBOFLAVIN (mg)	THIAMINE (mg)	VITAMIN B (mg)	VITAMIN B12 (mg)	CALCIUM (Gm)	PHOSPHORUS (Gm)	IODINE (mg)	IRON (mg)
35	0.05	5	0.4	0.2	0.2	1.0	0.4	0.2	25	6	40
35	0.05	7	0.5	0.4	0.3	1.5	0.5	0.4	40	10	60
35	0.1	8	0.6	0.5	0.4	2.0	0.6	0.5	45	15	70
40	0.1	8	0.6	0.6	0.6	2.0	0.7	0.7	55	15	100
40	0.2	8	0.7	0.6	0.6	2.5	0.8	0.8	60	15	150
40	0.2	9	0.8	0.7	0.7	3	0.8	0.8	70	10	200
40	0.2	11	0.9	0.8	0.8	4	0.8	0.8	80	10	200
40	0.2	13	1.1	1.0	1.0	4	0.9	0.9	100	10	250
40	0.3	15	1.2	1.1	1.2	5	1.0	1.0	110	10	250
40	0.4	17	1.3	1.3	1.4	5	1.2	1.2	125	10	300
45	0.4	18	1.4	1.4	1.6	5	1.4	1.4	135	18	350
55	0.4	20	1.5	1.5	1.8	5	1.4	1.4	150	18	400
60	0.4	18	1.6	1.4	2.0	5	0.8	0.8	140	10	400
60	0.4	18	1.7	1.4	2.0	5	0.8	0.8	140	10	350
60	0.4	17	1.7	1.3	2.0	5	0.8	0.8	125	10	350
60	0.4	14	1.7	1.2	2.0	6	0.8	0.8	110	10	350
40	0.4	15	1.3	1.1	1.4	5	1.2	1.2	110	18	300
45	0.4	15	1.4	1.2	1.6	5	1.3	1.3	115	18	350
50	0.4	16	1.4	1.2	1.8	5	1.3	1.3	120	18	350
50	0.4	15	1.5	1.2	2.0	5	1.3	1.3	115	18	350
55	0.4	13	1.5	1.0	2.0	5	0.8	0.8	100	18	350
55	0.4	13	1.5	1.0	2.0	5	0.8	0.8	100	18	300
55	0.4	13	1.5	1.0	2.0	5	0.8	0.8	90	18	300
55	0.4	13	1.5	1.0	2.0	6	0.8	0.8	80	10	300
60	0.8	15	1.8	+0.1	2.5	8	+0.4	+0.4	125	18	450
60	0.5	20	2.0	+0.5	2.5	6	+0.5	+0.5	150	18	450

Dosa, Plain 1 Medium (9" Diameter)	130
Dosa, Masala 100gms	210
Idli 1 Medium (3½" Diameter)	100
Macroni ¾ cup cooked 30gms	115
Puri 1 16gms	70
Parotha 1 70gms	250
Chakali (Wheat Flour) 100gms	550
Chat 100gms	474
Chevra (Fried) 100gms	420
Dal Vada 1 30gms	200
Dhokla 100gms	122
Gharvada 100gms	364
Pakora 100gms	200
Samosa 100gms	256
Potato Kachori 100gms	166
Potato Chips 10 pieces 20gms	110
Upama 100gms	230

PULSES

Calories	
Bengal-Gram (Roasted, dehusked)	369
Bengal-Gram, Chana Dal	372
Black-Gram, Urad Dal	347
Green-Gram, Whole (Moong or Mug)	334
Red-Gram, Tuver	335
Lentil (Masur)	343
Soya Bean	432
Dal (Cooked, Thick-Consistency ½ cup 113gms)	145
Dal (Cooked, Medium-consistency ½ cup 92gms)	92
Rasam 1 Cup	12
Sambar ½ Cup	105

VEGETABLES, LEAFY VEGETABLES

Calories	
Bengal Gram, Green (Channa)	66
Brussels Sprouts	15
Cabbage	45
Colocasia Leaves (Arbi-ka-Patta)	56
Fenugreek Leaves (Maithi)	49
Mustard Leaves (Sarson)	34
Redish Leaves (Moli-ka-Patta)	28
Sarli Sag	86
Spinach-Palak	26

ROOTS

Calories	
Carrot-Gajar	48
Colocasia-Arvi	97
Lotus Root-Kamal-ki-Jarh	53
Onion	50
Potato	97
Sweet Potato (Shakarkand)	120
Tapioca-Mara Valli Cassava	157
Turnip - Shalgam	29
Yam-Kand	79

OTHER VEGETABLES

Calories	
Ash Gourd-Dudhi	10
Bitter Gourd - Karela	25
Bottle Gourd - Toriya	12
Brinjal - Baingan	24
Broad Beans - Phansi	48
Cauliflower	30
Cardamom	229
Chillies - Green	29
Chillies - Dry	246
Cloves - Dry	285
Corriander	288

French Beans - Phali	26
Garlic - Dry	145
Ginger - Fresh	67
Ladies Finger - Bhindi	65
Mushrooms	42
Mogra	25
Papaya - Green	27
Parval	18
Peas - Matar	93
Pepper - Dry	304
Pepper - Green	98
Plantain, Green-Kela	64
Pumpkin - Kaddu	25
Tindora	21
Turmeric	349
Vegetable Marrow - Ghei	25
Water Chestnut, Fresh Singhada	115
Choli	26
Guvar	16
Green Mangoes	93
Papdi	44
Cucumber	13
Tomatoes	23
Kothmir	44

SWEETS & SUGARS

Calories	
Badam Halva	570
Balushahi	469
Burfi 1 Piece 25gms	100
Fruit Jelly	75
Gulab Jambu 1 Piece 25gms	100
Jalebi	412
Mysore Pak	357
Nankhatai	584
Penda 1 Piece 50gms	83
Ras Gulla 30gms	100
Shakarpara	570
Sohan Halva	400
Suji Halva	136
Gur (Jaggery) 15gms	57
Honey 1 Teaspoon	30
Jam 1 Teaspoon 5gms	20
Sugar 1 Teaspoon 5gms	20
Sugar 1 Cube	12

BISCUIT AND CAKES

Calories	
Biscuits - Salted 1 3gms	15
Biscuit - Sweet 1 4gms	24
Cheese - Tit Bits 10 3.5gms	20
Coconut - Macroon 1 13gms	80
Cake - Chocolate 1 slice 45gms	165
Cake - Fruit 1 slice 30gms	117
Cake - Plain 1 slice 40gms	146

MILK & MILK PRODUCTS

Calories	
Milk 1 Cup 100gms	100
Milk Skimmed 1 Cup	45
Milk Condensed 1 Cup (Sweetened)	320
Milk Powder	496
Butter Milk Skimmed 1 Glass	25
Cheese	348
Curds (Yoghurt) Low Fat	60
Ice Cream	205
Kheer	178
Milk Cake	331

Ghee	900
Oil	900
Cream 1 Tablespoon 15gms	50
Butter	755
Margarine	755
Peanut Butter	620

NUTS	Calories
Almond (10-12) 10gms	65
Cashew Nuts (8-10) 10gms	66
Coconut (Dry)	662
Coconut Tender	41
Chestnuts, Fresh	150
Ground Nuts	560
Walnuts (8-10 Halves) 15gms	102
Pista	626
Jardalu	53
Berries (Bor) - Dry	64

FRUITS	Calories
Apples	56
Apricot	53
Banana	153
Cape-Goose-Berry (Raspberry)	53
Cherries	70
Dates (Fresh)	283
Dates (Dried)	317
Figs (Tender=Fresh)	75
Figs (Dried)	320
Guavas (Peru=Jamfal)	51
Grapes (Blue)	45
Grapes (Dried)	290
Jackfruits (Ripe)	88
Jambu	47
Lichis	61
Lime	59
Loquat	43
Malta	36
Mandarine	44
Mangoes (Green)	39
Mangoes (Ripe)	50 to 80
Melon (White)	21
Melon (Water Melon)	16
Mulberry	53
Orange	53
Papaya	32
Peaches	50
Pear	51
Pineapple	46
Plums	56
Prune	75
Pomme Granate (Red)	77
Sapota (Cheeku)	94
Tomatoes (Ripe)	112
Strawberry	44
Sitafal	104

SOUPS & BEVERAGES	Calories
Clear Vegetable Soup 150ml	12
Tomato Cream Soup 150ml	65
Vegetable Soup 150ml	65
Tea, Lemon no sugar - 1 cup	1
Tea, milk no sugar - 1 cup	20
Tea, milk and sugar - 1 cup	75
Cocoa, ½ milk with sugar - 1 cup	145

Coffee - black with milk - 1 cup	25
Coffee black - 1 Cup	5
Coffee - Milk and sugar - 1 cup	75
Cola drinks - 8 fl oz	104
Fruit Juice (Unsweetened) 3½ fl. oz	75
Orange Juice 3½ fl. oz.	110
Lemon, Grapefruit & Squashes 3½ fl. oz.	110
Chocolate drinks with milk 5 oz	115
Horlicks Powder 15gms	56
Lucozade 6 oz	114
Ovaltine Powder ½ oz	54

It is impossible to include all the food substances available and details of different diet plans in this article. The calorie reckoner will be useful as a rough guide, in calculating the value of different diets, whether it may be overweight, underweight, high cholesterol in blood or different diseases, but whatever plan you make yourself, make it sure that you have well balanced diet with sufficient amount of proteins, vitamins and minerals.

We have given two most common diet plans, which may be useful to our readers.

Table 4 - Diet plan for reducing weight

To reduce weight it is essential to take well balanced diet with sufficient proteins, minerals & vitamins. One must take sufficient milk, yoghurt (curds), cheese, vegetables, fresh fruits. Avoid sugar, sweets, chocolates, jam, honey, biscuits, cakes, sweet pickles, potatoes, nuts etc.

Suggested daily intake

Milk	600g
Rice & Wheat Flour	100g
Pulses	50g
Yoghurt-low fat	250g
Fruits	2 pieces
Leafy vegetables	unlimited amount
Spices	unlimited amount
Butter, Ghee	15g

Table 5 - Cholesterol - lowering food plans

Many people have too much cholesterol in their blood. A large amount of cholesterol in blood indicates a greater than average risk of suffering from heart disease. The following food plan is designed to reduce blood cholesterol.

If you are overweight, reduce your weight

Eat lots of vegetables

Substitute poly unsaturated margarine for butter and other margarines. Do this for both cooking and spreading.

Eat Cottage cheese instead of hard and cream cheeses.

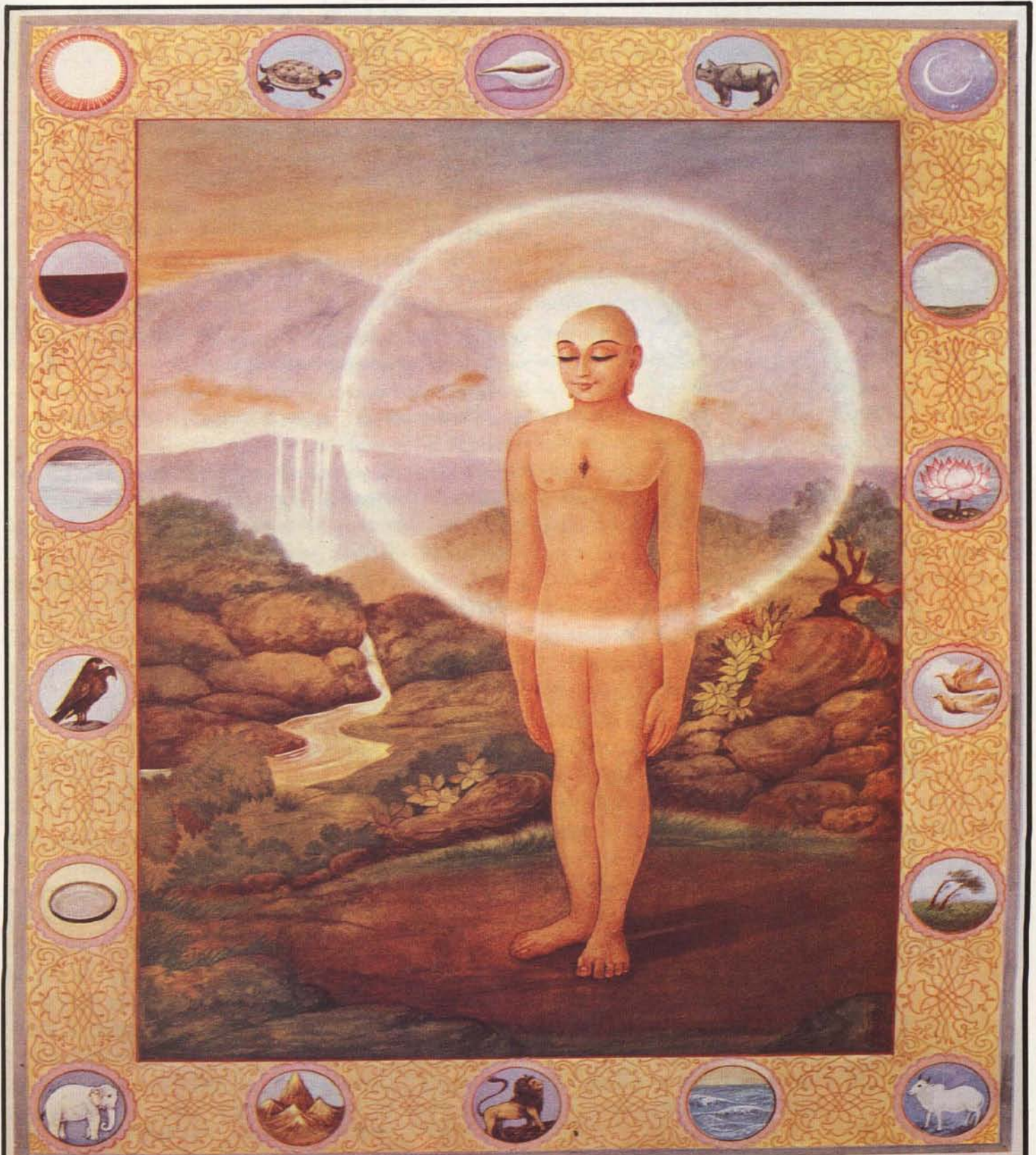
Use skimmed milk instead of whole milk in drinks, on cereals and in cooking. Skimmed milk may be bought in both liquid and dried forms.

Eat low fat yoghurt instead of cream.

Cut down on fried foods.

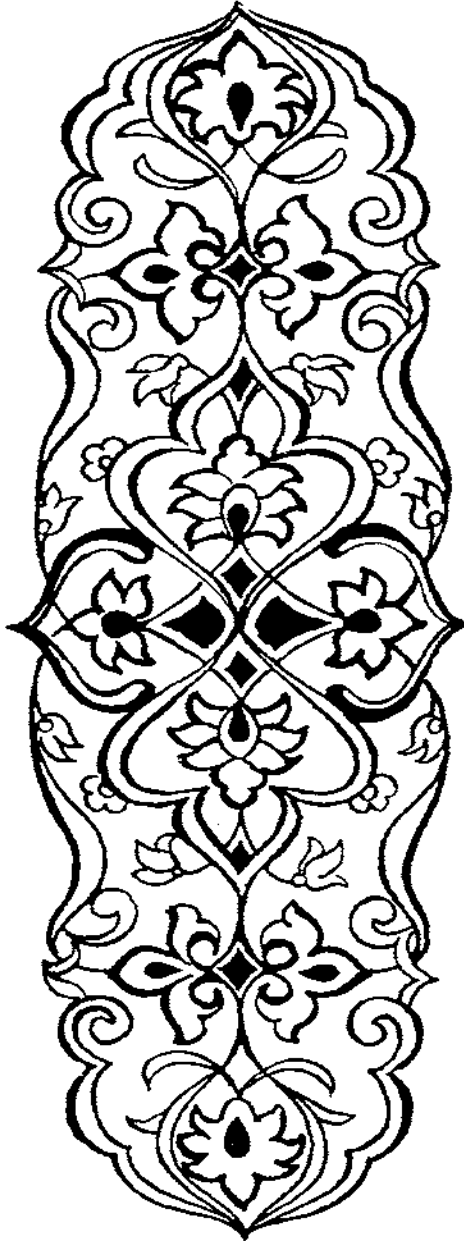
Dr. Natubhai Shah

પૂ. આ. શ્રી યશોદેવસૂરીશ્વરજી મહારાજના માર્ગદર્શન નીચે કલાકાર શ્રી ગોકુળભાઈ કાપડિયાએ તૈયાર કેરલ કલાત્મક ચિત્રસંપુટ 'તીર્થંકર ભગવાન મહાવીર' માં થી તેઓશ્રીના સૌજન્ય થી

૨૮ : પરિસહ-ઉપસર્ગોને સમભાવથી સહન કરવાપૂર્વક, સંયમ અને તપની ઉચ્ચસાધનાથી પ્રાપ્ત પરમસમાધિમાં લયલીન ભગવાન
 ૨૮ : परिसह-उपसर्गों को समभाव से सहन करने के साथ संयम और तप की उग्र साधना से प्राप्त परमसमाधि में लयलीन भगवान्
 28 : Bhagavān Mahāvīra deeply absorbed in the highest type of meditation

મહાવીર

નામ કરતાં વિશેષ
સ્વયં એક યુગ છે.
સ્વયં એક દર્શન છે.
સ્વયં એક ક્રાંતિ છે.

મહાવીર!

જેઓએ

હિંસાના તાંડવવચ્ચે
અહિંસા ની જગાવી આલ્લેક,
અબોલ પશુઓના હિંસાના સ્થાને,
આત્માની સાથે ચોંટેલા પાપ કર્મને,
આહુતિ આપવાનો મંત્ર આપ્યો.

મહાવીર!

જેઓએ

પતિત, કચરાપેલા, તિરસ્કૃત, લોકોને
પ્યારનું અમૃતપાન કરાવ્યું.
તેઓના તે આધાર બની ગયા તે
પંચ પરમેષ્ઠીના શરણનો માર્ગ ચીંધ્યો.

મહાવીર!

જે લોકો સાથે લોકોની વાણીમાં વાત કરતા.
જેઓઓ પોતાની કઠ્ઠણાની ગંગામાં,
પતિતોને પાવન બનાવ્યા.

ડંશ દેનાર સર્પને પણ
દુગ્ધનું પાન કરાવ્યું.

મહાવીર!

જે નારી ઉત્થાન માટે
સતત પ્રયત્નશીલ રહ્યા.

જેઓએ

સમતાવાદ નો સંદેશો આપીને
લોહીયાળ ક્રાંતિથી દેશને બચાવ્યો.

જે સમતાનું બીજ

વિનોબા ના સર્વોદયમાં અંકુરિત થયું.

મહાવીર

જે વિવિધ વૈચારિક દ્રષ્ટિનાં સમર્થક હતા.

જેઓએ

સ્યાદવાદના મંત્રથી,
વિશ્વની સંઘર્ષે રક્ષા કરી.

મહાવીર!

શસ્ત્રની સંહારક ભૂમિ પર વિહરતા,
અવિશ્વાસ અને ત્રાસના વમળમાં ફસાપેલા,
યુધ્ધની અગ્નિમાં સપડાપેલા, વિશ્વને
કાલ કરતા આપની વધુ જરૂર છે આજ..

મૂળ: ડૉ. શેખરજીન, ભાવનગર

અનુવાદક: મનુભાઈ શેઠ, ભાવનગર

જૈન સમાજ યુરોપ

Jain Samaj Europe

પરમ કૃપાળુ શાસન દેવની અસીમ કૃપા છે કે દોઢ દાયકા પહેલા નાના બીજમાંથી પાંગરીને આ સંસ્થા વિશ્વભરમાં જ્ઞાત્રીની થઈ છે. વિશ્વના જૈન અને જૈનેતર ભાઈ-બહેનોએ પોતાનો ફાળો આપીને વિકસિત કરી છે. નજીવા મતભેદોને ભૂલીને જૈન એકતાનો સંદેશ ફેલાવવા, મહાવીરની વાણીના મર્મને સમજાવવા, તેમણે આપેલા સંદેશને જીવનમાં ઉતારવા, તેની પ્રભાવના કરવા અને આપણા બાળકોને આપણી જૈન સંસ્કૃતિનો સાચો વારસો આપવા જૈન સેન્ટરની સ્થાપના કરવામાં આવી.

લેસ્ટરમાં ભારત અને સવિશેષ પૂર્વ આફ્રિકાથી જૈન બંધુઓ અહીં આવીને વસ્યા. ૧૯૬૫ થી ૧૯૬૯ સમય દરમ્યાન જૈનોનું સંખ્યાબળ વધતા સર્વની ધર્મભાવના પ્રબળ બની અને ૧૯૬૯ માં એક ભાઈને ત્યાં થોડા ભાઈ-બહેનોએ પર્યુષણ દરમ્યાન પ્રતિક્રમણ કરવાનું શરૂ કર્યું. જૈનધર્મની પ્રગતિનાં શ્રીગણેશ ત્યારથીજ લેસ્ટરમાં મંડાયા તેમ કહી શકાય. પૂર્વ આફ્રિકા અને ભારતથી શરૂઆતથી આવીને સ્થાયી થયેલ જૈન બંધુઓની ઉપલબ્ધ માહિતી પરિશિષ્ટ (એપેન્ડીક્ષ) માં છે.

૧૯૭૨ માં સનાતન મંદિરમાં પર્યુષણ પર્વની ઉજવણી શરૂ થઈ. ૧૯૭૩ માં પર્યુષણ પર્વ દરમ્યાન જૈનોના એક સંગઠનની આવશ્યકતા જણાઈ અને ચર્ચા વિચારણા કરતા નક્કી કરવામાં આવ્યું કે કોઈ પણ જૈન નાન-જાત કે સમ્પ્રદાયના ભેદભાવ વગર તેનો સભ્ય બની શકે છે. પરિણામે શ્વેતાંબર, દિગંબર, સ્થાનકવાસી, દેરાવાસી, નવનાતી, ઓસવાળ બધા જૈનોએ ભેગા મળી 'જૈન સમાજ લેસ્ટર' ની સ્થાપના કરી, અને સુકાન શ્રી.મનાહરલાલ લક્ષ્મીચંદ મહેતાના હાથમાં સુપ્રત કર્યું.

૧૯૭૩ થી ૧૯૭૭ સુધી શ્રી. મહેતાની સેવા પ્રાપ્ય બની. ૧૯૭૭ થી ડૉ. નટુભાઈ શાહ પોતાની સેવા જૈન સમાજને આપી રહ્યા છે. ૧૯૮૦ માં લેસ્ટર શહેરની સીમામાંથી બહાર નીકળી સંપૂર્ણ યુરોપમાં જૈનધર્મ અને સંસ્કૃતિનો ફેલાવો કરવાના ઉદ્દેશથી "જૈન સમાજ યુરોપ" ના નામથી સંસ્થાનું પુનર્ગઠન કરવામાં આવ્યું. જેનું સુકાન ડૉ. નટુભાઈએ કુશળતાથી સંભાળ્યું. "જૈન સમાજ યુરોપ" ની સ્થાપનાનો નિર્ણય જૈન

સમાજ લેસ્ટરના વિશાળ દ્રષ્ટિકોણનું સૂચક છે. ૧૯૭૮ માં "જૈન સમાજ યુરોપ"ને ચેરીટેબલ ટ્રસ્ટ તરીકે યુનાઈટેડ કિંગડમના ચેરીટી કમિશનરે માન્યતા આપી.

'જૈન સમાજ યુરોપે' જે કે તેની રચના પહેલાં ૧૯૭૮ માંજ મકાન લેવાનું નક્કી કર્યું હતું અને તે માટે લેસ્ટરમાં વસતા દરેક-દરેક કામ કરતા ભાઈઓએ ઓછામાં ઓછા ૬૦ પાઉન્ડનો તેજ વર્ષે સમાજના મકાન ફંડમાં ફાળો આપવાની ઉદારતા બતાવીને મકાન લેવાના કાર્યમાં ઝડપી સહયોગ આપ્યો. નાની-મોટી રકમ નોંધાવીને લેસ્ટરમાંથી લગભગ બાર હજાર પાઉન્ડ ભેગા કર્યાં. તેજ સમયે એન્ટવર્પે યાત્રા દરમ્યાન ત્યાનાં ભાઈઓએ થોડા કલાકોમાં પંદર હજાર પાઉન્ડનો ઉદાર ફાળો આપીને અમારી પ્રવૃત્તિઓને વિકસાવવા પ્રેરણા આપી. લંડન તથા અન્ય સ્થળોમાંથી નોંધપાત્ર ફાળો મળ્યો. પરિણામે ૧૯૭૯ ના સાપ્ટેમ્બર માસમાં લેસ્ટર શહેરના હૃદયસમભાગ સીટી સેન્ટરમાં એક વિશાળ જુનું ચર્ચ ખરીદીને કબજો મેળવ્યો, જેનું આધુનિક 'જૈન સેન્ટર' માં પરિવર્તન કરવામાં આવ્યું છે. આ સેન્ટરમાં દહેરાસર, ઉપાશ્રય, ગુરૂ થાનક, લાયબ્રેરી, ઓડીટોરિયમ, ભોજ-નશાળા, ઓફીસ, કોન્ફરન્સ હોલ તથા બીજી સગવડો રહેશે.

જૈન સેન્ટરના વિકાસ માટે ૧૯૮૦ માં ડૉ. નટુભાઈ શાહ મુંબઈ, અમદાવાદ, દિલ્લી, બેંગલોર જઈ અનેક જૈન અગ્રગણ્ય મહાનુભાવોને મળ્યા અને જૈન સેન્ટરની યોજના પ્રસ્તુત કરી. સેન્ટરની યોજના સહુને પસંદ પડી અને તે માટે આર્થિક તથા અન્ય મદદ કરવા માટે શેઠશ્રી શ્રેણિકભાઈના પ્રમુખપદે 'ઓવરસીજ જિનાલય ટ્રસ્ટ' ની રચના કરવામાં આવી.

જૈન સમાજ યુરોપે પોતાનાં ઉદ્દેશો વિશાળ દ્રષ્ટિકોણ રાખીને નિશ્ચિત કર્યા છે જેમાં-જૈનધર્મ અને સિદ્ધાંતોનો વહોળો પ્રચાર પશ્ચિમી જગતમાં પ્રકાશનો, સભાઓ, શિક્ષણ અને ગ્રંથાલયો સ્થાપીને કરવા. જૈન, યુરોપિયન જૈનેતર, વિદ્વાનો, અને સામાન્ય રીતે જૈનધર્મ પ્રત્યે જિજ્ઞાસુને માટે સરળ ભાષામાં પ્રચલિત શબ્દાવલીમાં પ્રકાશનો ઉપલબ્ધ કરાવવા. જૈનધર્મ માટે શિક્ષણની વ્યવસ્થા કરવી. જૈનસંસ્થાઓ, જૈનધર્મીનુયાયીઓ અને શોધકાર્ય કરતા જૈન વિદ્વાનોનો સમન્વય કરવો. અહિંસાનો સિદ્ધાંત અને શાકાહારનો પ્રચાર કરી પ્રોત્સાહિત કરવા. ભારતનાં તીર્થસ્થળોનો નકશો પ્રકાશિત કરી પ્રમુખ જૈન સંસ્થાઓ વગેરેનો પરિચય ઉપલબ્ધ કરાવવો. ભારતનાં તીર્થદર્શન માટે યાત્રા સંઘની ગોઠવણ કરવી. અન્ય ધર્મોની સાથે સમજ કેળવવી અને સમાન વિચાર ધારાની સંસ્થાઓ સાથે સહયોગ કરવો.

આ એકમમાં સર્વે સમ્પ્રદાયોમાં એકતા સ્થાપી પોત-પોતાની માન્યતા મુજબ આરાધના કરવાની સગવડ આપવી તે છે. પર્યુષણ પર્વ, મહાવીર જયંતિ અને અન્ય ધાર્મિક-સામાજિક પ્રસંગો ઉજવીને જૈન ધર્મનો પ્રચાર કરવાનો છે.

જૈન સેન્ટર અને તેની પ્રગતિ:—જૈન સમાજ યૂરોપે જૈન ભાઈઓને ધાર્મિક દર્શન-પૂજન વિધિ-વિધાન કરવાની સગવડ મળે અને ભાવિ પેઢીને ધર્મના સંસ્કારો મળે તે હેતુથી “જૈન સેન્ટર” સ્થાપવાની કાર્યવાહી હાથ ધરી છે. બધા સમ્પ્રદાયોનાં સમન્વયની વિશાળ ભાવનાથી આ સ્થળનું નામ કોઈ જૈન મંદિર નહિં રાખના—“ જૈન સેન્ટર” રાખ્યું છે.

આર્થિક મદદ:— પ્રારંભમાં બેસ્ટરનાં ભાઈઓએ અને એન્ટવર્ષમાંથી મળેલ મદદ કે જેનો પ્રારંભમાં ઉલ્લેખ કર્યો છે તે અમારા પાયાના કાર્યને પ્રોત્સાહિત કરવાના મૂળમાં છે. ત્યાર બાદ બેસ્ટર સીટી કાઉન્સિલ ૩૦,૫૦૦ પાઉન્ડની સમારકામ માટે ગ્રાન્ટ આપી. પરદેશમાં ભારતીય સંસ્થાઓમાં આટલી મોટી ગ્રાન્ટ મેળવનાર જૈન સમાજ પહેલીજ સંસ્થા હતી. ૧૯૮૩ માં મેનપાવર સર્વિસ કમિશને ૮૨,૫૦૦ પાઉન્ડની લેબરગ્રાંટ આ જૈન સેન્ટરને આપી. આવી સુંદર ગ્રાન્ટ મળતા જૈન સેન્ટરના પ્લાનમાં ફેરફાર કરી સ્થાપત્ય અને કળાની દૃષ્ટિએ ઉત્તમ તીર્થધામ બને તે હેતુથી જૈન જગતના પ્રસિદ્ધ સ્થાપત્ય શિલ્પી શ્રી. ચંદુભાઈ ત્રિવેદી (સોમપુરા), મુંબઈના સ્થપતિ શ્રી. સ્નેહકાંતભાઈ શ્રોફ અને લોકલ આર્કિટેક્ટ સ્ટીવન જયોર્જ અને પાર્ટનર્સ ત્યા મેથ્યુ એસોસીએટસ સાથે પ્લાન નક્કી કર્યા. આ ઉપરાંત બેસ્ટરશાયર કાઉન્ટી કાઉન્સિલે ૬૩૦૦ પાઉન્ડની ગ્રાન્ટ કાર્પેટ લેવા માટે આપી.

સમાજના પ્રમુખ ડૉ. નટુભાઈ શાહ અને કમિટી સભ્ય શ્રી. રજનીભાઈ શાહ ૧૯૮૫ માં કેન્યાની મુલાકાત લીધી. ખજાનચી શ્રી. હરચંદભાઈ ચંદેરિયા તે સમયે ત્યાંજ હોવાથી સાથે જોડાયા અને ત્યાં સારી સફળતા મળી. નૈરોબીમાં શ્રી. ચીમનભાઈ કામાણી, મોહનભાઈ કરાણીઆ, કેશુભાઈ શાહ, પાનાચંદ દેડીઆ, કુંદનભાઈ દોશી, બટેવીઆ વગેરે અગ્રગણ્ય જૈન ભાઈઓએ મદદ કરી. બે દિવસના પ્રવાસમાંજ ત્યાંના વીસા ઓસવાળ કોમ્યુનિટીના ભાઈઓ જૈન સેન્ટરનાં ધ્યેય સમજી અને જરૂરીયાત જાણીને મદદ કરી. મોઝાસામાં જૈન સંઘ સ્થાનકવાસી સંઘ મીટીંગ કરી મદદ કરી. ત્યાથી ડૉ. શાહ ભારત અને શ્રીરજનીભાઈ ટાન્ઝાનીયા ગયા. ઈસ્ટ આફ્રિકાથી લગભગ ૫૦ હજાર પાઉન્ડની મદદ મેળવી આવકાર દાયક સહયોગ પ્રાપ્ત કર્યો. ભારતમાં ડૉ. શાહ જૈન સેન્ટર ટ્રસ્ટ તથા જીનાલય ટ્રસ્ટના મહાનુભાવોને મળ્યા. ભારતના જિનાલય ટ્રસ્ટની આર્થિક મદદથી અમદાવાદમાં શેઠ શ્રી. શ્રેણિકભાઈના સહયોગ અને શ્રી. ચંદુભાઈ ત્રિવેદીની દેખરેખમાં ઉત્તમ કલાત્મક મંદિરનું ઘડતર કરવામાં આવ્યું.

શ્રીવિજયભાઈ શાહના આમંત્રણથી પ્રમુખશ્રી, ખજાનચી, ડૉ. નરેશ શાહ અને ભારતથી ધર્મભાવનાથી પંધારેલ શ્રીમાણેકલાલ સવાણી જૈન સેન્ટરના મહાજન તરીકે એન્ટવર્ષ ગયા સાથે

દીપચંદભાઈ ગાર્ડી તથા શ્રીહસમુખભાઈ ગાર્ડી પણ હતા. એન્ટવર્ષમાં થી નેવુ હજાર પાઉન્ડની ઉદાર સહાય મળી તે માટે એન્ટવર્ષ જૈન બંધુઓ અને માણેકલાલ સવાણીનો ખાસ આભાર માનીએ છીએ.

શીર્ષાંગ કોર્પોરેશન ઓફ ઈન્ડિયાએ કન્ટેનર ફ્રી મોકલાવીને, એર ઈન્ડિયાએ બે હજાર કીલો વજન ફ્રી લાવીને અને એક્સાઈઝ વિભાગે વી. એ. ટી.ની માફી આપીને મદદ કરી છે.

આ ઉપરાંત યૂરોપ, પૂર્વ આફ્રીકા, અમેરિકા અને ભારતમાંથી આ સેન્ટરના નિર્માણ અને વિકાસ માટે સતત આર્થિક મદદ મળતી રહી છે.

જૈન સેન્ટરની વિશાળ દૃષ્ટિ:— જૈન સેન્ટરનો મૂળ ઉદ્દેશ જૈન સંસ્કૃતિનો વિકાસ અને પ્રસાર છે. ભાવિ પેઢીને જૈન સંસ્કારો મળે તે હેતુથી શ્વેતાંબર, દિગંબર જૈન મંદિર, સ્થાનકવાસી ગુરૂ થાનક, શ્રીમદ રાજચંદ્ર-જ્ઞાનભંડારની રચના કરવામાં આવી છે. વિશ્વમાં પ્રથમ પ્રસંગ હશે જ્યાં એકજ સ્થળે એકજ સમયે બધાની પ્રતિજ્ઞાનું કાર્ય યોજી શકાયું હોય! ઝઝ સંભો પર જેસલમેર અને આબુ શૈલીની કોતરણીવાળા ભવ્ય મંદિર અને વિશાળ રંગમંડપ સહુમાં ભક્તિ-ભાવ તો ભરેલ છે, પણ અનેરૂ આકર્ષણ જન્માવે છે.

વિવિધ આયોજન:— ૧૯૭૩ ની ૧૦ મી નવેમ્બરે દેરાસરનો શિલાન્યાસ વિધિ થયો. ૧૯૮૪ ની ૧૪ મી ડીસેમ્બરે પાલી (રાજસ્થાન) માં પ્રતિમાજીની અંજનશલાકા વિધિ સ્વ. પૂજ્ય આચાર્ય ભગવંત કૈલાસસૂરીજી અને પૂ.આ. ભગવંત પદ્મસાગરજીના વરદ હસ્તે થઈ. ઈંગ્લેંડની ધરતી પર લાવવાનું શુભ મુહુર્ત ૧૮ મી ઓગસ્ટ ૧૯૮૫ અને જૈન સેન્ટરમાં પ્રવેશનું મુહુર્ત ૨૫ મી ઓગસ્ટ ૧૯૮૫ ના રોજ આવ્યું. પ્રતિજ્ઞાનું મુહુર્ત કઢાવવા ત્યા અન્ય કાર્યોનું નિરીક્ષણ અને વ્યવસ્થા જોવા ડૉ. નટુભાઈ શાહ પુનઃ ભારત ગયા. તે સમયે પૂ.આ.ભગવંત અશોકચંદ્રસૂરીશ્વરજીએ ૨૦ જુલાઈ ૧૯૮૮ નો મંગળમય દિવસ મુહુર્ત માટે કાઢી આપેલ.

૧૯૮૦ માં સેન્ટરના મકાનમાં સૌ પ્રથમ નવકાર મંત્ર તથા લોગસ્સનું ઉચ્ચારણ પૂ.શ્રીસુશીલકુમારજીએ કરાવ્યું હતું. તેજ વર્ષે પૂ.શ્રીચિત્રભાનુજીએ પર્યુષણ કરાવતા ઉત્સાહ અને ધર્મભાવના વધી અને રોહિત મહેતાના દસ દિવસ માટે વ્યાખ્યાન ગોઠવાયા.

આ ઉપરાંત આ સેન્ટરમાં ડૉ.સોનેજી, પં. હુકુમચંદ ભારિલ, પ્રો. પદ્મનાથજૈની, કું. ઈન્દુબેન ધાનક, પ્રો. રમાગુભાઈ શાહ, પ્રો. તારાબેન શાહ, ડૉ. કુમારપાળ દેસાઈ, શ્રી. શશિકાંત મહેતા જેવા વિદ્વાનોના પ્રવચનોનો લાભ મળ્યો. ઉપરાંત ધર્મપ્રેમી શેઠશ્રી શ્રેણિકભાઈ, દીપચંદ ગાર્ડી, સી. એન. સંઘવી, કાંતિભાઈ શેઠ, જેઠાભાઈ ઝવેરી, સમાણી બહેનશ્રી રિમતપ્રજ્ઞાશ્રી ઉપરાંત ભારત, અમેરિકા, પૂર્વ આફ્રીકા, કેનેડાથી સંખ્યાબંધ જૈન

ભાઈઓ સેન્ટરની મુલાકાતે આવી ગયા છે. અન્ય વિભૂતિઓમાં પ્રમુખસ્વામી કે જેઓએ આરતી અને મંગળદીવાનો લાભ લીધો. પૂ. સંત મોરારી બાપુ જેવા સંતો પંધારીને આનંદ વ્યક્ત કરી ગયા.

લેસ્ટરમાં જુલાઈ ૧૯૮૭ માં લેસ્ટરશાયર મ્યુઝિયમ અને આર્ટ ગેલેરીમાં. “ જૈન આર્ટ એન્ડ કલ્ચર: ૨૫૦૦ વર્ષ પ્રાચીન ભારતીય ધર્મ ” પ્રદર્શનનું ભવ્ય આયોજન કરવામાં આવ્યું હતું જેમાં પ્રાચીન જૈન મૂર્તિ, શિલ્પ વગેરેની ગોઠવણ વિક્ટોરિઆ અને આલ્બર્ટ મ્યુઝિયમનો સહકાર મળ્યો હતો. જેનું ઉદ્ઘાટન ભારતીય રાજદૂત શ્રી. પી. સી. એલેક્ઝાન્ડરે કર્યું હતું.

પ્રકાશન અને શિક્ષણ:- ‘જૈન સમાજ સંસ્કૃતિ અને ક્રિયાવિધિ વગેરેનો ફેલાવો કરવા અને જૈનધર્મનું જ્ઞાન આપવા ત્રિમાસિક ‘ ધી જૈન ’ અંગ્રેજી, ગુજરાતી અને હિંદીમાં પ્રારંભ કરેલ છે. હસ્તલિખિત થી પ્રારંભ થયેલ આ ત્રિમાસિક આજે વિશ્વના ઉત્તમ જૈન સામાયિકોમાં થી એક ગણાય છે. જેના માટે સંપાદક શ્રી. નટુભાઈ અને વિભાગીય સંપાદકો યશના ભાગીદાર છે. મંદિર પ્રવેશ સમયે અને હવે પ્રતિષ્ઠા પ્રસંગે વિશેષાંક પ્રકાશિત કર્યા છે.

જૈન ધર્મની સમજ આપવા અંગ્રેજીમાં Jainism Explained અને Jainism for Young Person પુસ્તકો પ્રકાશિત કર્યા છે. અને પ્રકાશનો કરવાની યોજના છે.

‘સમાજ’ દ્વારા લેસ્ટરમાં બાળકો માટે જૈન પાઠશાળા ચાલે છે જેનાં વર્ગો રવિવારે લેવાય છે જેમા લગભગ ૪૦ વિદ્યાર્થીઓ અધ્યયન કરે છે. ઉપરાંત લંડનમાં જૈન ગુજરાતી શાળાનું પણ સંચાલન કરવામાં આવે છે.

ભવિષ્યમાં સેન્ટરની પ્રવૃત્તિઓ વિકસિત થઈ વ્યવસ્થિત રીતે ચાલે તે માટે એક પૂર્ણકાલીન વિદ્વાનની ડાયરેક્ટર તરીકેની, અને અન્ય સ્ટાફની નિમણૂક જરૂરી છે.

જૈન સમાજ પૂરોપૂ જૈનધર્મના ઉત્કર્ષ માટેના તેમના કાર્યનો પરિચય કરાવ્યો છે. આ ઉમદા કાર્યમાં અમને આપનો સહકાર, શક્તિ અને સેવાની જરૂર છે. હજુ તો કાર્યની શરૂવાત છે પણ અમને વિશ્વાસ છે કે આપના સહયોગ થી આ નાનું પાંગરેલું છોડ વટવૃક્ષ બને અને આ સેન્ટર પૂરોપની ધરતીપર એક તીર્થ બની સમન્વયનો ધ્વનિ વિશ્વમાં ગુંજાવશે.

‘જૈન સમાજ લેસ્ટર’ થી આજ સુધીની આ વિકાસ યાત્રામાં જેઓએ તન-મન-ધનથી ફાળો આપ્યો છે તેઓની વિગતવાર નામાવલી પરિશિષ્ટમાં આપી છે.

આ માહિતી ડૉ. નટુભાઈ શાહ શ્રી. વસંતરાય ડી. શાહ, શ્રી. ડૉ. રમેશભાઈ મહેતા, તથા શ્રી. રમેશભાઈ મહેતાએ આપેલ માહિતીને આધારે ટુંકાવીને તૈયાર કરેલ છે.

પરિશિષ્ટ (એપેન્ડીક્ષ)

Before the establishment of Jain Samaj Leicester, Jain rituals were started by these members and their families.

Shri Dalichand Amulakh Doshi
Lt. Shri Popatlal Doshi
Shri Harish Patel
Shri Babulal Vora
Shri Ramesh S Mehta
Shri Chhotalal Kothari
Shri Leeladhar Mehta
Shri Shashikant Mehta
Shri Laljibhai Mehta
Shri Jhaverechandbhai Shah
Shri Manharlal L Mehta
Shri Dr Natubhai Shah
Shri Ratilal Shah

Executive Committees Members of Jain Samaj Leicester

1973 - 1989

Chairman	Mr Manharlal L. Mehta
Vice Chairman	Mr Jivraj M. Shah
Secretary	Mr Vasantraai D. Shah
Dept Secretary	Mr Vaghajibhai R. Shah
Treasurer	Mr B P Shah (Keshubhai)

Committee Members

Dr N K Shah
Mr K H Shah
Dr S M Shah
Mr P R Doshi
Mr R F Gudka
Mr H J Chandaria

1975 - 1977

Chairman Mr M L Mehta
 Vice Chairman Mr V R Shah
 Secretary Mr C M Vora
 Dept. Secretary Mr N V Shah
 Treasurer Mr V M Shah

Committee Members
 Mr P R Doshi
 Mr B P Shah (Keshubhai)
 Mr S P Mehta
 Mr P K Mehta
 Mrs S H Shah
 Mr R K Shah

Mr V V Mehta
 Dr R K Shah
 Mr P P Mehta
 Mr V B Vora
 Mr P K Mehta
 Miss P C Vora
 Mr A Matalia

Co-opted Members
 Miss Indira Parekh
 Mr M Z Shah

Bhagini Kendra Rep.
 Mrs Dayaben L Mehta

1977 - 1979

Chairman Dr N K Shah
 Vice Chairman Dr J U Shah
 Secretary Mr C M Vora
 Dept Secretary Mr M Z Shah
 Treasurer Dr. G Z Chhatrisha

Committee Members

Mr M L Mehta
 Mrs Suryaben H Shah
 Dr R L Mehta
 Mr Navin V Shah
 Mr Pravin K Mehta
 Mr V R Shah
 Mr Nalin V Shah
 Mrs S R Mehta
 V B Vora
 Mr R S Mehta

Co-opted Members

Mr K A Shah - Coventry
 Mr Ramesh K Shah - Loughborough

JAIN SAMAJ EUROPE

Newly elected as from 5/8/79 - 1981

President Dr N K Shah
 Vice President Mr B C Vora
 General Secretary Dr R L Mehta
 Dept Secretary Mr R S Mehta
 Treasurer Dr G Z Chhatrisha
 Asst. Treasurer Mr R J Mehta

Auditors (Hon)

M/s Shah & Modi

Trustees

Dr N K Shah
 Mr B C Vora
 Mr M L Mehta
 Mr M P Shah

1981 - 1983

President

Dr N K Shah

Vice President

Mr H Gardi

General Secretary

Dr R L Mehta

Dept Secretary

Mr R S Mehta

Treasurer

Dr G Z Chhatrisha

Asst. Treasurer

R J Mehta

Mr Arun Doshi
 Mr Navnitbhai Sheth
 Mr Mansukhbhai Shah
 Mr Subhash Sanghavi
 Mr Vijay H Sheth
 Mr L N Shah

Co-opted Members

Mr M Z Shah
 Mr Z J Chhatirsha

Bhagini Kendra Rep.
 Mrs Dayaben L Mehta

1983 - 1985

President	Dr N K Shah
Vice President	Mr H Gardi
General Secretary	Dr R L Mehta
Dept Secretary	Mr Vijay H Sheth
Treasurer	Dr G Z Chhatrishia
Asst. Treasurer	Mr L N Shah
Mr Pravin Shah	
Mr H Chandaria	
Mr Vinod Kapashi	
Mr S Sanghavi	
Chief H Bhandari	
Mr L T Mehta	
Mr R J Shah	
Mr R V Mehta	
Mr M B Shah	
Mr S P Mehta	
Mr Z J Chhartrisha	

Co-opted Members

Mr Satish N Shah
Bhagini Kendra Rep.
Mrs Dayaben I. Mehta

1985 - 1987

President	Dr N K Shah
Vice President	Dr R L Mehta
General Secretary	Mr Ramesh S Mehta
General Secretary	Mr Haresh R Shah
Dept Secretary	Mr Vijay H Sheth
Treasurer	Mr H Chandaria
Asst Treasurer	Mr Satish N Shah
Area Chair Person London	Mr R C Shah
Area Chair Person Leicester	Mr R R Shah

Mr G Z Chhartrisha
Mr Bharat S Mehta
Mr L T Mehta
Mr R V Mehta
Mr S F Sanghavi
Mr M Z Shah
Mr R J Shah
Mr J Visaria

Co-opted Members

Mr V Kapashi
Dr H Ghadiali
Mr S M Shah
Dr Nareshbhai Shah
Bhagini Kendra Rep.
Mrs Dayaben L Mehta

1987 - 1989

President	Dr N K Shah
Vice President	Dr R L Mehta
General Secretary	Mr Ramesh S Mehta
Dept Secretary	Mr Vijay H Sheth
Treasurer	Mr H Chandaria
Asst Treasurer	Mr S N Shah
Area Chair Person London	Mr Ramanbhai C Shah
Area Chair Person Leicester	Mr V D Shah

Mr L T Mehta
Mr R G Mehta
Mr R V Mehta
Mr S F Sanghavi
Mr H R Shah
Mr M Z Shah
Dr N R Shah
Mr R J Shah
Mr B C Vora
Mr V B Vora

Co-opted Members

Mr Dinesh I Mehta
Mr Ritesh Shah
Mrs Lilavantiben A Doshi
Mrs Hansaben Gandhi
Mr Suman Shah
Mr Jayu Visaria

Bhagini Kendra Rep.
Mrs Dayaben L Mehta

"Non-violence and kindness to living beings is kindness to oneself. For thereby one's own self is saved from various kinds of sins and resultant sufferings and is able to secure his own welfare."

Lord Mahavira

જૈન સેન્ટરમાં પ્રસ્થાપિત પ્રતિમાઓ

(સંકલન ધી જૈન 'ના અંકોના આધારે.)

યુરોપની ધરતીપર જૈનજગતની એકતાના પ્રતીકરૂપે લેસ્ટર (ઈંગ્લાંડ) માં નવનિર્મિત આ મંદિર વિશ્વના જૈનોને એક ધ્વજનીચે સંગઠિત બનવાની પ્રેરણા આપશે. આ દેરાસરમાં સ્વેતાંબર, દિગંબર મંદિર, સ્થાનકવાસી ઉપાશ્રય ત્યા શ્રીમદરાજચંદ્રનું ગુરુધાનક મુખ્ય છે. આ મંદિરમાં ભ. શાંતિનાથ, પાર્શ્વનાથ, મહાવીરસ્વામી, ઋષભદેવ નેમિનાથ તીર્થંકર ભગવાનની પ્રતિમાઓ પધરાવવામાં આવી છે. ઉપરાંત ભ. બાહુબલી અને ગૌતમસ્વામીની પ્રતિમાઓ સ્થાપિત થઈ છે. શાસન દેવના રક્ષક યજ્ઞ-યજ્ઞાગ્રીમાં મુખ્યત્વે- ઘંટાકર્ણી મહાવીર, પદ્માવતી, ચક્રેશ્વરી, અંબિકા, લક્ષ્મી અને સરસ્વતી દેવીની મૂર્તિઓ સ્થાપિત થઈ છે. આલેખમાં સ્થાપિત મૂર્તિઓ અંક્ષિપ્ત પરિચય પડ્ધતુ છે

મૂળનાથક ભ. શાંતિનાથ:

ભ.શાંતિનાથ આ દેરાસરના મૂળનાથક છે. જૈન સમાજ યુરોપ અને લેસ્ટરની રાશિ વગેરે જયોનિષને આધારે શાંતિનાથ ભગવાનને મૂળનાથક તરીકે સ્થાપિત કરવામાં આવ્યા છે. મૂળનાથકની પ્રતિમા વેદીની ત્રણ પ્રતિમાઓમાં વચ્ચે હોય છે. ભ.શાંતિનાથ ૨૪ તીર્થંકરોમાં ૧૬ મા તીર્થંકર છે. તેમનો જન્મ હસ્તિનાપુરનાં ધર્મપ્રિય વીર રાજા વિશ્વસેન અને ધર્મધરાયણા માતા મહારાણી અચિરાદેવીની કુક્ષિએ થયો હતો. બાળક શાંતિનાથ ગર્ભમાં આવતાજ પ્રદેશની સુખ-શાંતિ-સમૃદ્ધિ અને ધર્મોચ્ચારણ વધવા લાગ્યા. દેવ-દેવીઓએ તેમના વ્યવન (ગર્ભ) કલ્યાણકની ઉજવણી કરી. કિશોરવયમાં જ તેઓએ શસ્ત્ર-શાસ્ત્રનું જ્ઞાન પ્રાપ્ત કર્યું અને યુવાવસ્થામાં રાજા અને ચક્રવર્તી બન્યા (૨૪ તીર્થંકરોમાં ત્રણ શ્રી શાંતિનાથ, કુંથુનાથ અને અરનાથ ચક્રવર્તી હતા) ચક્રવર્તી રાજા શાંતિનાથને દર્યાગુના પ્રતિબિંબમાં ક્ષણિક પરિવર્તન જોતાંજ જાતિસ્મરણ થાય છે - જ્ઞાન ઉદભવે છે. ભૌતિક સર્વ સુખનો સ્વામી, મોક્ષસુખની કામના અને ભાવનાથી પ્રેરિત બની વૈશાખ સુદ ૧૪નાં રોજ દીક્ષા ગ્રહણ કરી નપસ્યાહીન બને છે. ધોષ સુદ ૧૧ના રોજ કેવળજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરે છે, અને વિવિધ સ્થળે વિહાર કરીને ધર્મોપદેશ દ્વારા પ્રાણિઓને સન્ન માર્ગ - દર્શન કરાવે છે. તેઓ વૈશાખ વદ ૧૪નાં રોજ મોક્ષ લક્ષ્મીને વર્ષા. શાસ્ત્રપ્રમાણે તેમની ઉંચાઈ ૪૦ધનુષ. રંગ સોનેરી અને ઉમર એક

લાખ વર્ષ ની હતી. નિર્વાણભુમિ સમ્મેદશિખર હતી. તેમનું લાંછન હરણ છે. ભ. શાંતિનાથ અશોનિથી મુક્ત અધાવનાર, સમ્યકત્વ અને શાંતિના દાતા છે. વ્યકિત, સમાજ અને વિગ્રની શાંતિ માટે તેમની આરાધના કરવામાં આવે છે.

Images in the Jain Centre

The Jain Centre is a symbol of Jain unity. There are **Svetambar** and **Digambar** temples, a **guru sthanak**, a room devoted to Srimad Rajchandra, and a **Sthanakvasi upasraya**. There will also be images of Guru Gautam and Acharya Vijay Vallabh Suri. The divine guardians of the Tirthankaras, Chakreshwari, Ambika, Padmavati, Ghantakarna, will be represented as well as the goddesses Laksmi and Sarasvati. There is also a fine image of Bahubali

ભ. પાર્શ્વનાથ :

ભ. શાંતિનાથની જમણી બાજુ બિરાજેલ ભ. પાર્શ્વનાથ ૨૩ માં તીર્થંકર હતા. ભ. મહાવીર પૂર્વે ૨૫૦ વર્ષ પહેલા આ ભુમિપર વિચરતા હતા. કાશી (વારાણસી) ના પ્રતાપી રાજા અશ્વસેન અને પટરાણી વામા દેવી તેમના પિતા-માતા હતા. પિતા શૂરવીર-ધર્મપરાયણ હતા તો માતા રૂપ-ગુણ-પવિત્રાના સાક્ષાત અવતાર હતા. ગર્ભમાં આવતાંજ માતા અને કુટુંબીજનો સહુ હર્ષ અનુભવે છે. અને દેવીઓ માતાની સેવા કરવા સ્વર્ગથી આવે છે. કિવદંતી છે કે જયારે પાર્શ્વનાથ ગર્ભમાં હતા ત્યારે અંધારી રાતે વામાદેવીએ એક કાળસર્પને પાર્શ્વે પાસેથી પસાર થતો જોયો એટલે બાળકનું નામ પાર્શ્વનાથ પાડ્યું. તેઓ નીલમ દેહધારી અત્યંત તેજસ્વી બાળક હતા. મહારાજ પ્રસેનજીતની પુત્રી પ્રભાવતી સાથે તેઓનું પાણિગ્રહણ થયેલ. વીરયોધ્યા પાર્શ્વકુમારનાં બ્રાજ અને પ્રતિભા જોઈને યુદ્ધ માટે આવેલ યવનરાજામાં ચમત્કારિક પરિવર્તન થાય છે. અને શરણે આવે છે. કોમળહૃદયના પાર્શ્વનાથ તેને કામા આપી પ્રેમ અને અહિંસાની સીખ આપે છે.

1

કલેવાય છે કે માત્ર પિતા-માતાની આજ્ઞા-પાલન માટેજ તેઓએ લગ્ન કર્યું હતું-અન્યથા નાનપણથીજ તેઓનું મન વૈરાગ્ય તરફ વળ્યાં હતો. એક વખત જયારે પંચાગ્નિતપ અને અન્ય બાહ્ય ચમત્કારિક ક્રિયાઓથી કમઠનામનો સાધુ લોકોને ભ્રમિત કરે સહયો હતો ત્યારે પાર્શ્વનાથે પોતાના જ્ઞાનથી જાણીને કમઠને કહ્યું કે તે જે પંચાગ્નિ માટે લાકડા બાળે છે તેમોના અમુક લાકડામાં જીવતા સાપ યુગલ છે. અને તે હિંસા કરી સહયો છે. સત્યની સાબિતી માટે જયારે અડધા બળેલા લાકડાને બહાર કાઢી, ફાટીને જોવામાં આવે છે તો ખૂબજ દાઝી ગયેલા નાગ-નાગિની બહાર નીકળે છે. તે સાપ યુગલને અંતિમ સમયે નમસ્કાર મન્ત્ર સંભળાવવામાં આવે છે, જેથી મરાણ પામી તેઓ ધરણેન્દ્ર અને પદ્માવતી નામે દેવ દેવી બને છે. કમઠની પોલ ખુલી જતા લોકોને આવી અંધશ્રદ્ધા પરથી વિશ્વાસ ઉઠી જાય છે. ગુસ્સે થઈ કમઠ આર્ત-રોદ્ધ ધ્યાનમાં મૃત્યુ પામી મેઘમાલી નામે દેવ થયો.

દીક્ષા લીધા પછી જયારે પાર્શ્વનાથ જંગલમાં અડગ ઘોર તપસ્યા કરી રહ્યા હતા ત્યારે આ પૂર્વભવના દુશ્મન કમઠે બદલો લેવાનાં ભાવથી ઘોર ઉપસર્ગ કર્યો. ધૂળવૃષ્ટિ, જલવૃષ્ટિ, હિંસક પશુઓ દ્વારા આઘાત કરાવ્યા. પાણીમાં ડુબાડી દેવાની યુક્તિ કરી. પરંતુ પૂર્વ ભવનાં નાગ-નાગિનએ (ધરણેન્દ્ર પદ્માવતી) પોતાનાં ફાળું છત્ર બનાવી અને કમળની રચના કરી આ ઉપસર્ગમાં તેમની તપસ્યામાં ખલેલ ના પડવા દીધું. ભ.પાર્શ્વનાથનાં મસ્તકે જે ફાળા છે તે ઉપસર્ગકાલની યાદ આપે છે અને પ્રેરિત કરે છે કે ભયંકર કષ્ટમાં પણ જે અડગ છે તેજ પાર્શ્વનાથ બની શકે છે. તેઓનો દીક્ષા કાળ વિ. સં. પૂર્વે ૭૮૦ પોષ વદ. ૧૧ માનવામાં આવે છે. દીક્ષાનાં ૮૪ મા દિવસે વારાણસી પાછા ફરી ધ્યાનસ્થ બને છે. અને કેવળજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરે છે. તેમના માતા-પિતાજ તેમની યાસે દીક્ષા ગ્રહણ કરી શિષ્યત્વ ગ્રહણ કરે છે. તેઓની શાસનદેવી પદ્માવતી હતા જે આજે પણ ખૂબ પૂજ્ય અને આરાધ્ય છે. ઈ.

પૂ. ૭૨૦ શ્રાવણ સુદ ૮ નાં દિવસે વિશાખા નક્ષત્રમાં ૨૩ મુનિઓ સાથે સમેતશિખરઉપર મોક્ષ પામ્યા. ભારતમાં સૌથી વધુ પ્રતિમાઓ પાર્શ્વનાથની મળે છે. તેઓ અનેક ચમત્કારિક નામોથી દિગંબર શ્વેતાંબર સમ્પ્રદાયોમાં પૂજ્ય છે. તેમને સઘ: સુખદાતા માનવામાં આવે છે તેમનું લાંછન સર્પ છે. તેમની ઉંચાઈ ૯ હાત અને ઉંમર ૧૦૦ વર્ષની માનવામાં આવે છે.

ભ. મહાવીર સ્વામી:

મૂળનાયકની ડાબી બાજુ પ્રસ્થાપિત પ્રતિમાજી વિશ્વવંદ્ય અંતિમ તીર્થંકર ભ. મહાવીરની છે. ભ. મહાવીર અને ભ. બુદ્ધ સમકાલીન હતા. ભ. મહાવીર ભ. બુદ્ધ કરતા ૩૦ વર્ષ મોટા હતા એવા ઉલ્લેખ છે. ભ. મહાવીરનાં નામે આજે જૈનશાસન ચાલે છેભપાર્શ્વનાથ પછી ૨૫૦ વર્ષ પછી ચૈત્ર સુદ. ૧૩ નાં રોજ ૨૫૮૪ વર્ષ પહેલા બિહાર પ્રાંતના ક્ષત્રિયકુંડ ગ્રામમાં મહારાજ સિદ્ધાર્થ અને મહારાણી ત્રિશલાની કુક્ષિએ તેઓ જન્મ્યા હતા.

નાનપણથીજ તેઓ નિડર અને વૈરાગ્યભાવથી પ્રેરિત હતા. બાલ્યાવસ્થાનો સર્પપ્રસંગ અને અન્ય પ્રસંગો તેમની નિડરતા સાબિત કરે છે. તેમનાં ગુણોને લીધે વર્ષમાન, સન્મતિ, વીર, અતિવીર અને મહાવીર પાંચ નામોનો ઉલ્લેખ મળે છે. ભર યુવાનીમાં દીક્ષા લઈ ૧૨ ૧/૨ વર્ષ સુધી કઠિન તપ આદર્યું. તપસ્યાકાળમાં અનેક ઉપસર્ગો સહન કર્યો. ચંડકોશિયા નાગ લોચ કે ગોવાળ દ્વારા કાનમાં ખીલા ઠોકી દેવાનો પ્રસંગ લોચ કે જંગલી પશુઓનો ત્રાસ લોચ સર્વે તેમની તપસ્યા સામે પરાસ્ત થયા. કેવળ જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી તેઓએ ચતુર્વિધ સંઘની સ્થાપના કરી. હિંસાત્મક ક્રિયાકાંડોથી ત્રસ્ત લોકોને અહિંસા-સત્યનોમાર્ગ ચીંધ્યો. તે યુગના મહાન ક્રાંતિકારી આ યુગ-પુરુષે હિંસાત્મક યજ્ઞનો વિરોધ કર્યો, અપરિગ્રહવાદનો પ્રચાર કરી સમતાની દેશના આપી. સ્યાદવાદનો ઉદ્દોષ અને અનેકાંતવાદ દ્વારા સમન્વયવાદી દૃષ્ટિ અપનાવી. નારી ઉદ્ધાર, જાતિ-પાતિના ભેદોનું નિકરાકરણ

કર્મ અને જનભાષામાં પ્રચાર કરી વિશ્વને નવું દર્શન આપ્યું. અમર્યવ્યવસ્થાને અલગ સ્થાપી ભ.પાર્શ્વનાથના ચતુર્થાધર્મને પંચમહાવ્રતવાળો બનાવ્યો.ધર્મના નામે ચાલતા પાપંડ, નંત્ર મંત્રના નામે ઉત્પન્ન ભય અને આમદાનવાદને લીધે થતાં અન્યાય સામે શંપનાદ કર્યો. ૩૦ વર્ષ સુધી જ્ઞાનપ્રકાશનાર વિભૂતિ આસો વદ, અમાસનાં રોજ ૩૨ વર્ષની આયુમાં પાવાપુરીમાં મોક્ષગામી બન્યા. તેમનું લાંછન સિંદ છે. તેમની ઉંચાઈ ૭ લાથ અને રંચ સોનેરી પીત માનવામાં આવે છે.

2

ભ. આદિનાથ (ઋષભદેવ)સ્વામી:

દિગંબર મંદિરમાં સ્થાપિત થનાર ત્રણ પ્રતિમાજીમાં ભ. ઋષભદેવ, નેમિનાથ અને પાર્શ્વનાથની છે. ભ. આદિનાથ આ અવસર્પિણી (પતનકાળ)ના ધર્મપ્રવર્તક પ્રથમ તીર્થંકર હતા. હજારો લાખો વર્ષ પૂર્વે અયોધ્યાના મહારાજ નાભિરાય કે જેઓને કુલકર અને વેદોમા મનુ માનવામાં આવ્યા છે તેમની મહારાણી મરુદેવીની કુક્ષિએ જન્મ્યા હતા. ઈશ્વાકુવંશીય કાશ્યપગોત્રીય ઋષભ ભગવાને એ પત્ની સુમંગલા અને સુનંદા હતા. સુમંગલાની કૃષ્ણે ચક્રવતી ભરત અને આમરી, ત્યા સુનંદાની કૃષ્ણે મહાન તપસ્વી બ્રાહ્મણી અને સુંદરીનો જન્મ થયો હતો. સુમંગલાની કૃષ્ણે અન્ય ૪૮ યુવક પુત્રો જન્મ્યા હતા અને આરીને ઋષભદેવને ૧૦૦ પુત્રો અને એ પુત્રોનો હતી. ઋષભદેવે તે કાળે નષ્ટ થયેલ અને વિસ્મૃત સંસ્કૃતિનો પુનરુદ્ધાર કરી જીવન યાપન માટે ખેતી, વિદ્યા, કારીગરી અને વિવિધ કળા સીખવી. તેઓએ પુરુષોને ૩૨ ક્લાઓ, બ્રામરીને ૧૮ લિપી, સુંદરીને ગણિતનું જ્ઞાન આપ્યું અને સ્ત્રીઓ માટે ૬૪ કળાઓ સર્જી. સંસારને જીવવાની કળા સીખવી. પુત્રોને રાજ્ય સોંપી ચૈત્ર વદ ૮ ના રોજ સ્વયં દીક્ષા લઈ કૈશલોચન કરી દીક્ષિત બન્યા. કેવળજ્ઞાન પ્રાપ્ત કર્યો પછી જ્યારે ગોચરી માટે વિદાર કર્યો ત્યારે લોકો ગોચરીની વિવિધી અજ્ઞાણ દોષથી તેઓને લાંબા સમય સુધી નિરાહાર રહેવું પડ્યું હતું.

સંવચ્ચ સાધુઓ આ ભૂખ સહન નહિ થવાથી ગૃહસ્થ બની ગયા કે જટાધારી તાપસ બની ગયા. જ્યારે મહારાજ શ્રેયાંસને જ્ઞાનસ્મરણ(self knowledge) થયું ત્યારે શેરડીનો રસ વ્યોરાવીને આહાર કરાવેલ. આમ પ્રભુએ ૧૩ માસ પછી વર્ષાનપનું પારણું કર્યું. જો કે આ વિલંબમાં તેમનો અંતરાયકર્મજ કારણભૂત હતો. ભ. ઋષભ પ્રથમરાજ, માનવ સંસ્કૃતિના પ્રણેતા અને પ્રથમ જન હતા. તેમની ઉંચાઈ ૫૦૦ ધનુષ, રંચ સોનેરી અને ઉમર ૮૪ લાખ વર્ષ પૂર્વની માનવામાં આવી છે. કૈલાશ પર્વતથી મુક્તિ પ્રાપ્ત કરી તેઓ મોક્ષગામી બન્યા. તેમનું લાંછન વૃષભ છે.

3

ભ. નેમિનાથ:

૨૪ તીર્થંકરોમાં ભગવાન નેમિનાથ ૨૨ માં તીર્થંકર હતા. તેઓ પૌરાણિક પુરુષ હતા. ભ.શ્રીકૃષ્ણના પિતરાઈ દોવાનો અનેક ઉદ્ધેષ વેદ, ઉપનિષદ, ભાગવત અને ગ્રીતામાં ઉપલબ્ધ છે. તેમનો જન્મ શૌર્યપુર (વર્તમાન શૌરીપુર) માં થયો હતો. તેમના પિતા મહારાજ સમુદ્રવિજય અનેમાતા શિવદેવી હતા. તેમનું એક નામ અરિષ્ટનેમિ પણ મળે છે. શ્રીકૃષ્ણની આયુષ્યાળામાં સુદર્શનચક્ર કુંભારના ચક્રરાની જેમ ફેરવતા અને પાંચજન્ય શોખ કુંકતા શ્રીકૃષ્ણ તેમની શક્તિથી અંજલયા અને શક્તિ પણ અન્યા કે કદાચ નેમિનાથ તેમનું રાજ્ય લઈ લેશે. પણ આકાશવાણીથી જ્ઞાણ્યું કે નેમિનાથ યુવાવસ્થામાંજ દીક્ષા લઈ લેશે. શ્રીકૃષ્ણે તેમનું જીવન ઘટાડવા પોતાની પટરાણીઓ દ્વારા લગ્ન કરવા પ્રેરિત કર્યા. નેમિકુમારના મૌનને સ્વીકૃતિ ગણી જુનાગઢ નામહારાજ ઉગ્રસેનની પુત્રી રાજમતી સાથે લગ્ન નક્કી કર્યા. નેમિકુમારની જાન જ્યારે જુનાગઢનાં પાદરે પડેથી ત્યારે તેઓનાં કાનમાં આર્તનાદ કરતા પશુઓનો કરુણપુકાર સંભળાઈ. અને જ્યારે પૂછતા પછર પડી કે આ પશુઓનો વંધ જાનૈયા મલમાનોને જમાણવા માટે કરવામાં આવનાર છે ત્યારે નેમિકુમારનાં મનમાં અનુકંપા અને કરુણાનો જન્મ થયો. આત્મા ડૂબી ઉદયો અને

અશ્રુપ્રવાહથી અંતરની વેદના પ્રગટી. લગ્નમંડમાં જતા પગ ગિરનાર તરફ આત્મકલ્યાણાર્થે વળ્યા. પશુઓને મુક્તિ અપાવનાર આત્માની મુક્તિ માટે દીક્ષિત બન્યા. માતા પિતા કુટુંબીજન કે રાજુલનો સ્નેહ તેમને રોકી ન શક્યો. મનથી જેમનું વરાણ કરી ચૂક્યા છે એવા રાજકુમારી રાજુલે તેમના પંચનો અનુશરણ કરી તપસ્યાર્થે ગિરનાર તરફ પ્રયાણ કર્યું. નેમિનાથને પાંચ દિવસની છાવાવસ્થા (સાંધુ અવસ્થા) ની સાધના પછી આસો વદ અમાસને દિવસે સાઠ્ઠવનમાં કેવળજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થઈ. ૭૦૦ વર્ષ સુધી કેવલી પર્યાયમાં રહ્યા. ૯૭૨ વર્ષનું આયુષ્ય પૂર્ણ કરી અષાઢ સુદ ૮ ના રોજ ગિરનાર પરથી નિર્વાણ પ્રાપ્ત કર્યું. તેમની ઉચ્ચાઈ ૧૦ લાખ (૧૫ ફુટ) રંજ નીલકમલ અને લાંછન શંખ છે.

ભ. બાહુબલી:

ભગવાન ઋષભનાં બે પુત્રો પૈકી બાહુબલી નાના પુત્ર હતા. ભ. ઋષભદેવે બાહુબલીને પોદનપુરનું રાજ્ય આપ્યું હતું. મોટાભાઈ ચક્રવર્તી ભરત વિશ્વવિજયી બન્યા હતા પણ બાહુબલીનાં રાજ્ય પર વિજય મેળવી શક્યા ન હતા. લોકોની ઉશ્કેણીથી મહારાજ ભરતે પોદનપુર પર આક્રમણ કર્યું. તે સમયે બન્ને પક્ષનાં મંત્રીઓએ વિચાર્યું કે હજારોની સંખ્યામાં સૈનિકો મૃત્યુ પામે એવા યુદ્ધ કરતા બન્ને ભાઈઓજ યુદ્ધ કરે અને વિજય પરાજય નક્કી કરે. બન્ને ભાઈઓએ આ વાત સ્વીકારી અને પછી દૃષ્ટિયુદ્ધ, જલયુદ્ધ અને મહાયુદ્ધનું નક્કી કર્યું. બાહુબલી ઉમરમાં નાના હતા પણ શરીરની ઉચ્ચાઈ ને શક્તિમાં ભરત કરતા વધુ ઉચા અને શક્તિશાળી હતા. આને કારણે તેઓ ત્રણેય યુદ્ધોમાં જીત્યા. છેલ્લે જ્યારે મહાયુદ્ધમાં ભરતને ઉંચકીને પધાડવા જતા હતા ત્યારેજ એકાએક ભાવના જાગૃત થઈ કે અરે! એક રાજ્ય માટે ભાઈનો વધ! આ જ્ઞાન થતાંજ તેઓએ ભરતને અને આ દ્વેષયુક્ત સંસારને છોડવાનું નક્કી કર્યું. દીક્ષા ગ્રહણ કરી તપસ્યામાં લીન બન્યા. વર્ષો સુધી ઘોર તપસ્યા કરી. શરીર

છેલ્લે જ્યારે મહાયુદ્ધમાં ભરતને ઉંચકીને પધાડવા જતા હતા ત્યારેજ એકાએક ભાવના જાગૃત થઈ કે અરે! એક રાજ્યને માટે ભાઈનો વધ! આ જ્ઞાન થતાંજ તેઓએ ભરતને અને આ લોભયુક્ત સંસારને છોડવાનું નક્કી કર્યું. દીક્ષા ગ્રહણ કરી તપસ્યામાં લીન બન્યા. વર્ષો સુધી ઘોર તપસ્યા કરી. શરીર લતાઓ વીંટાઈ., પક્ષીઓએ માળા બાંધ્યા, પાણ, કેવળજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થતી ન હતી. તેઓના મનમાં એક અહમ્ ભાવ હતો કે મારા જેવો કોઈ તપસ્વી નથી. એક વખત તેમનાં ગૃહસ્થ જીવનનાં બહેનો અને વર્તમાન જીવનનાં સાધ્વી બહેનોએ જ્યારે આ જાણ્યું ત્યારે તેઓએ બાહુબલીને સંબોધન કરીને કહ્યું કે “ વીરા ગજ ઉપરથી નીચે ઉતરો” ત્યારે બાહુબલીને થયું કે ગજ ક્યાં છે? અને તુરંજ સમજાયું કે તેમનો અહંભાવ તેજ ગજ છે. આ ભાન થતાંજ તેમનો અભિમાન ઓગળી ગયું અને કેવળ જ્ઞાન પ્રાપ્ત કર્યું. દિગંબર પરંપરામાં બાહુબલીને ભરતની ભૂમિપર તપસ્યા કરવાનો ક્લેશ હતો જે ભરતનાં સનબોધન થી દૂર થયા પછી કેવળજ્ઞાન પ્રાપ્તિનો ઉલ્લેખ છે. દક્ષિણમાં બાહુબલીની ખૂબજ માન્યતા છે. શ્રવણવેલગોળમાં ભવ્ય પ્રતિમા વિશ્વ પ્રસિદ્ધ છે.

ગુરુ ગૌતમ સ્વામી:

તેઓ ભ. મહાવીરસ્વામીના ૧૧ ગાળંધરોમાં પ્રમુખ ગાળંધર હતા. બ્રાહ્મણ કુળમાં જન્મેલા, વેદો શાસ્ત્રોનાં જ્ઞાતા, વૈદિક જ્ઞાનનાં પ્રખર વિદ્વાન હતા. કલેવાય છે કે જ્યારે ભ. મહાવીર રાજગૃહીમાં સમવસરાણમાં વિરાજમાન હતા ત્યારે ઈન્દ્રભૂતિ પોતાના શિષ્યો અને ભક્તો સાથે જઈ રહ્યો હતો. તે સમયે હજારો લોકો મહાવીરનાં સમોવસરાણમાં જઈ રહ્યા હતા આ વાત તેને રૂચિ નહિ. અને પોતાના કરતા કોણ વિદ્વાન છે તે જાણવા તે પણ સમોવસરાણ તરફ વળ્યો ઉચ્ચાસને ભવ્ય-સૌમ્ય મુદ્રામાં વિરાજેલ ભ. મહાવીરને જોતાંજ તેનાં ભાવોમાં પરિવર્તન થાય છે, અભિમાન ઓગળવા લાગે છે. ભ. મહાવીર તેને તેનાં નામથી

સંબોધન કરે છે. અને તેનાં મનની શંકાઓ જાણી તેમનું નિરાકરણ કરે છે. આ ચમત્કાર સર્જતા તે ગર્વમુક્ત બનીને ભ. મહાવીરનું શિષ્યત્વ સ્વીકારે છે અને ગૌતમ સ્વામીના નામે પ્રસિદ્ધિ પામે છે. તેઓ એટલા તો પ્રખર જ્ઞાની હતા કે જેને ઉપદેશ આપતા તેની મુક્તિ થઈ જતી પણ ભ. મહાવીર પ્રત્યેના રાગભાવને કારણે તેમની મુક્તિ થતી ન હતી. આ કારણેજ ભ. મહાવીર પોતાના નિર્વાણકાળની અવધિ જાણીને તે સમયે ગૌતમને અન્ય ગામે પ્રતિબોધ કરવા મોકલ્યા. અને નિર્વાણ પામ્યા. આ સમાચાર જ્યારે ગૌતમે જાણ્યા ત્યારે વિહ્વળ બનીને રાગને કારણે મહાવીર, વીર, વી.... શબ્દોનું રટણ અને વિલાપ કરવા લાગ્યા. થોડા સમય પછી તેમને જ્ઞાન થયું કે અરે! હું વીતરાગની કેવા રાગભાવથી ઉપાસના કરું છું! આ જ્ઞાન થતાંજ વીતરાગભાવ ધારણ કરી આસો વદ અમાસની પાછલની રાત્રે કેવળજ્ઞાનની પ્રાપ્ત કરે છે. આર વર્ષ સુધી વિચરાણ કરી ભ.મહાવીરની વાણીને જન-જન સુધી પહોંચાડે છે. ૯૨ વર્ષની ઉમરે દ્વાદશાંગવાણીના જ્ઞાતા તપસ્વી અને કેવળજ્ઞાની સંઘની જવાબદારી સુધર્માસ્વામીને સોંપી મુક્તિપંથના પથે પ્રયાણ કરે છે.

ઘંટાકર્ણ:

ઘંટાકર્ણ મહાવીર ખાવન વીરમાં ત્રીશમા છે. તેઓ ચોથાગુણસ્થાન-વાળા દેવ મનાય છે. તેઓ પ્રત્યક્ષ અને ચમત્કારિક મનાય છે. રિશ્દિ સિદ્ધિ આપનારા, કષ્ટનિવારક દેવ માનવામાં આવ્યા છે. માટુડીમાં અતિ ચમત્કારિક ઘંટાકર્ણ મહાવીરના મંદિરની પ્રતિષ્ઠા વિ. સં. ૧૯૮૦ માં આ શ્રી બુદ્ધિસાગરસૂરીશ્વરજી એ કરાવેલ હતી. જ્યાં હજારો જૈન જૈનેતર ભાવિકો મનોકામના પૂર્તિ માટે આવે છે. દર વર્ષે આ. શુ. ૧૪ ના દિવસે ધામધૂમથી લવન થાય છે. શ્રેતાંબર સમુદાયમાં તેની વિશેષ માન્યતા છે.

શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર:

વર્તમાન યુગના યુગપુરુષ, આત્મજ્ઞાની, શુદ્ધ શીલવંત, આત્મચિં-

તક, મહાપુરુષ શ્રીમદ્ રાજચંદ્રનો જન્મ સૌરાષ્ટ્રમાં વવાણીયા ગામે સંવતે ૧૯૨૪ માં થયો હતો. બુદ્ધિ-વિચક્ષણતાને કારણે ચાર વર્ષમાં ગુજરાતી શાળાનો અભ્યાસ પૂર્ણ કરી ૧૩ મા વર્ષે પિતાની સાથે દુકાને બેસવું શરૂ કર્યું. પિતા વૈષ્ણવધર્માવલંબી અને માતા સ્થાનકવાસી હતા. કિશોરવયમાં રાજચંદ્રના હાથમાં જ્યારે પ્રતિક્રમાણું પુસ્તક આવ્યું અને પ્રાણીમાત્ર પ્રત્યે મૈત્રીનું પ્રતિપાદન જોયું તો તેઓને રૂચી ગયેલ.

દિવસે દિવસે તેમની વૈરાગ્ય ભાવના સમૃદ્ધ બની અને તેઓ ત્યાગમય જૈનધર્મ તરફ આકર્ષાયા. ૧૬ મા વર્ષે તેઓએ “મોક્ષમાલા” લખી જેમા જૈનદર્શનનું નિરૂપણ કર્યું જે ખૂબ સરળ ભાષામાં છે.

નાનપણની એક વ્યક્તિને સાપ કરડવાથી થયેલ અકાળ મૃત્યુ અને તેનો અગ્નિદાહ જોઈને તેઓને વેદના થઈ અને તે સમયે તેને તેમના ૭૦૦ ભવ જુના ભાવોનું જાતિસ્મરણ થયું. ત્યાર બાદ તેઓએ બુદ્ધિની વિલક્ષણતાને કારણે અવધાનના પ્રયોગો કર્યા. તેઓ જ્યોતિષના પ્રકાંડ જ્ઞાતા હતા પણ ૨૦ વર્ષની ઉમરમાં તેઓને જ્ઞાન થયું કે આ બધા પ્રયોગો મુક્તિ અપાવી ના શકે. પરિણામે તે બધાનો ત્યાગ કર્યો. ૧૯ વર્ષની ઉમરે લગ્ન કરી મુંબઈમાં ઝવેરાતના ધંધામાં જોડાયા. ૧૦ વર્ષ સુધી પ્રમાણિકપણે ધંધો કર્યો પણ ચિત્તમાં વૈરાગ્ય જ વધતા તે પ્રત્યે ઉદારસીન રહ્યા.

આ વ્યાપારકાળમાં પણ મુમુક્ષો સાથે સતત સંપર્કમાં રહેતા અને કેટલીક વખતે એકાંત સાધના માટે ઈંડરના પહાડોમાં જંગલમાં ચાલ્યા જતા. ૨૮ થી ૩૩ વર્ષના ગાળામાં વેપાર તજી તપસ્યા આદરી અને પછી જૈન દર્શનના માધ્યમથી મુમુક્ષુઓ સાધુઓને માર્ગદર્શન આપતા રહ્યા. સૌભાગ્યચંદ ભાઈની પ્રેરણા અને માંગણીથી પ્રસિદ્ધ ‘આત્મસિદ્ધિ’ ગ્રંથની રચના કરી જે જૈન દર્શનનો અદ્ભુત ગ્રંથ છે. - દોહરા ૧૯૬માં ગદન તત્ત્વજ્ઞાનને ૧૪૨ શ્લોકમાં સમજાવી દીધો - તેઓ શરીરની ચિંતા કર્યો વગર જ્ઞાન તપસ્યાને મહત્ત્વ આપતા. અપૂર્વ જ્ઞાન લોવા છતા ઉપદેશ ન આપવો એવો નિર્ણય તેઓએ કરેલ. માત્ર ૩૩ વર્ષની વયે સં. ૧૯૫૭ માં ચૈત્ર વદી ૫ ને મંગળવારે રાજકોટમાં દેહત્યાગ કર્યો.

તેઓનું લખાણ અંતસ્કુરણાનું પરિપાક છે. તેના સાહિત્યમાં મોક્ષમાળા-ભાવના બોધ આત્મસિદ્ધિ શાસ્ત્ર મુની સમાગમ પ્રતિમા સિદ્ધિ-સ્ત્રીનીતિ બોધ પુષ્પમાળા બોધવચન વચનામૃત ઉપદેશ નોંધ-ઉપદેશછાયા પંચાસ્તિકાથ દુવ્યસંગ્રહ દશવૈશાલિક-સૂત્રનું ગુજરાતી ભાષાંતર છે.

તેઓ સાધુ ન હતા પણ ચારિત્રમાં કોઈ સાધુ કરતા ઓછા ન હતા. જૈન દર્શનને પચાવીને જીવન જીવતા તેઓને આવડ્યું હતું. ગાંધીજીએ તેઓને અદિરસા વગેરે ગુણોને કારણેજ પોતાના આધ્યાત્મિક ગુરૂ માન્યા હતા અને જેનો એકરાર ગાંધીજીએ ૧૯૨૧ માં અમદાવાદમાં જાહેર સભામાં કર્યો હતો.

Description of pictures in the articles

1 **Shantinath**, the sixteenth Tirthankara, is the main image in the Jain Centre. The reason for the presence of this image in the main position was determined by the astrological concordance of Leicester and Jain Samaj Europe with this Tirthankara. He became Chakravati, emperor, as well as Tirthankara.

Parsvnath, the twenty third Tirthankar was the beloved son of King Aswsen, and Queen Vamadevi. Once he saved the life of a snake couple. (who were named Padmavati and Dharnendra in the next life). In return they protected him when he was meditating from evil powers causing rainstorms on him.

In earlier issues of *The Jain* we introduced the three images of Shantinath, Parshvanath and Mahavir which are now present in the temple in the Jain Centre. The following articles describe the images which are to be established in the Digambara temple in the Jain Centre.

We have described the life of Bahubali in this, and earlier issues: his image will be in a prominent position.

2 **Rsabhdev**, or Adinatha, the first Tirthankara, will be the central image in the Digambara temple. Jain tradition holds that from his teachings all civilisation developed and there are many temples in India dedicated to him, including the main temple at Satrunjay.

3 **Neminatha**, the twenty-second Tirthankara, will occupy the right-hand position in the Digambara temple. He is traditionally believed to have been a cousin of the Lord Krasna. The well known story tells how he was shocked by the cries of the animals ready to be slaughtered for those non-Jains present at his wedding feast. He there upon renounced the intended marriage and a year later he became a monk. Shortly afterwards he achieved omniscience, kevala jnana. His intended bride followed his example and became a nun.

6 **Ghantakarna Mahavira**, is the thirteenth of the fifty-two vir, (heros). He is celestial being and protects the faithful Jains. His image will also be installed in the Jain Centre.

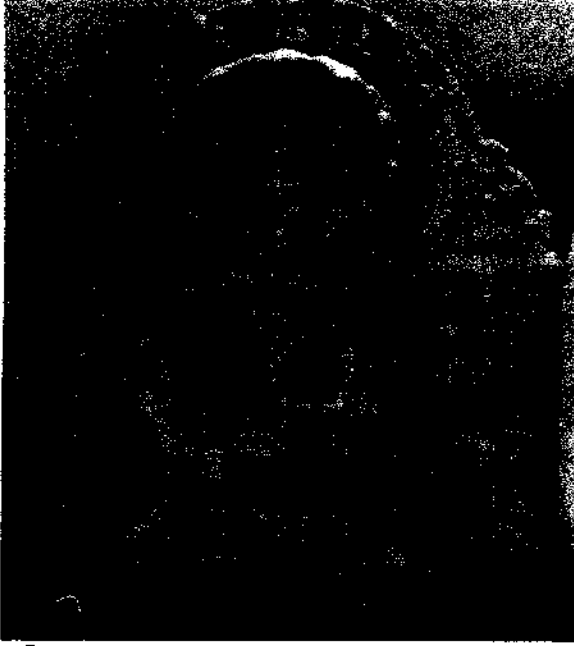
7 **Padmavati** is the yaksini, divine guardian associated with Parsvanath. She protects his worshippers and all faithful Jains. Her image will be installed in the Jain Centre.

8 **Ambika Devi**, is the yakshini or female divine guardian associated with Neminatha. Driven out by her family when she gave alms to a Jain monk, she wandered in the forest with her children, meditating constantly on Neminatha. When her husband came to call her back, the family having repented of their harshness, she feared that he was coming to kill her and so that he would not suffer the sin of killing, she ended her own life by throwing herself into a nearby well. Her thoughts were still on Neminatha and she became his divine attendant.

9 **Sarasvati** is the goddess of learning. She is shown riding on a swan. She has four hands, in the left she holds a lotus and a vina (a stringed instrument) and in the right hand is a book and a rosary. She is worshipped on the day of Shruta Panchami She is considered the goddess of knowledge and a symbol of the Agamas.

10 **Chakreshwari** is the female divine guardian of Rshabdev, the first Tirthankara. She is also known as Shasan Devi and is highly respected by the Jain community as she gives spiritual help to Jain devotees.

11 **Laksmi**, also known as Padma, Rama, Shri, Kamla and Indira, is the goddess of wealth. In the Kalpa Sutra there is a description of her as the subject of the fourth dream of Mahavira's mother. Lakshmi is depicted with four hands, holding in the upper two lotus flowers, one lower hand holds a jar (kalash) and the other is raised in blessing. She is worshipped particularly at the festival of Diwali. She is depicted in beautiful form arrayed in rich jewels.

7

પચ્ચાવતી માતાજી:-

શાસનદેવ દેવીઓ જે તે તીર્થંકર ભગવંતોના સમયમાં તેમની તપસ્યા વગેરે કાર્યોમાં ઉપસર્ગ ના થાય તેનું ધ્યાન રાખનાર લોચ છે.

પચ્ચાવતી માતા પાર્શ્વનાથના શાસન દેવી હતા. આજે સર્વ યજ્ઞિણી કે દેવીઓમાં તેઓની સૌ થી વધુ માન્યતા પૂજા થાય છે.

તપ કરનાર પાર્શ્વનાથ ના સમયમાં તેઓના જ્ઞાનથી કમઠના પંચાગ્નિ તપમાં નાંખેલ લાકડાં માંથી નાગ નાગિણીનું જોડું બચી જાય છે પણ આખા શરીર દાઝી ગયેલ લોચ છે. પાર્શ્વનાથ દ્વારા સંભળાવવામાં આવેલ નમસ્કાર મંત્રથી તેઓ મરાણ પામી નાગનિકાય દેવોમાં ધર્મોન્દ્ર અને પચ્ચાવતી દેવ દેવી બને છે. જયારે તપસ્યામાં લીન પાર્શ્વ પ્રભુ પર કમઠ ઉપસર્ગ કરી વિવિધ ઉપદ્રવ કરે છે ત્યારે આંધી તૂફાન અનિવૃષ્ટિ નાં ઉપસર્ગ કાળે દેવી પચ્ચાવતી અને ઈંદ્રાણીઓ સાથે આવી એક કમળની રચના કરે છે અને જેમ જેમ પાણી વધે તેમ તેમ કમળને ઉંચા કરતા જાય જેથી પાર્શ્વપ્રભુની સાંધનામાં કોઈ વિકોપ ન પડ્યો. ઉપસર્ગનું નિવારણ થયું. આ કારણે પચ્ચાવતી શાસન દેવી તરીકે સ્થપાયા. તેઓને સધ્ય: (નુસ્તજ) ફળ આપનાર દેવી માનવામાં આવ્યાં. અને અનન્ય ભક્તિથી સ્તોત્ર શ્લોકો ભજનો લખાયા. મનદિશે- માં મૂર્તિ સ્વરૂપે સ્થપાયા તેઓ ઈચ્છિત ફળ આપનાર લોવાથી 'કામદા' અને ઐશ્વર્યશાળી લોવાથી 'ભગવતી' અને દુષ્ટોનો નાશ કરનાર લોવાથી 'કાલી' તરીકે પ્રસિદ્ધિ પામ્યા. તેઓનું રૂપલાવણ્ય અદ્ભુત પવિત્ર છે. આંખોમાં વાત્સલ્યનાં અમી ઝરે છે. તેઓ અનિષ્ટથી શાસનની રક્ષા કરે છે તેઓની સિદ્ધિ પ્રાપ્ત કરવા પૂજન સ્તોત્ર પઠાણ મંત્ર જાપ અને ધ્યાન કરવામાં આવે છે.

8

અંબિકા માતા:

અંબિકા માતા ૨૨ માં તીર્થંકર નેમિનાથ ભગવાનના શાસન દેવી છે. ઓદાવી અંબા, અંબિકા, અંબિણી, કુસુમાંડી, અને કોદંડી પાંચનામે ઓળખાય છે. તેમની આરાધનાથી મનોરથ પૂર્ણ થાય છે અને વિદ્ય દૂર થઈ સિદ્ધિ સિદ્ધિ મળે છે. તેમની કાયા તપેલા સુવાર્ણ જેવી સિંહ પર આડકઠ ચાર લાખ વાળી માનવામાં આવી છે. જમણા બન્ને લાયોમાં બીજોરા અને પાશ, ડાબા લાયોમાં અંકુશ અને પુત્રને બતાવ્યા છે. મુકુટ, મોતીનો લાર, કંકાણ, નૂપુર વગેરે અલંકારોથી સજ્જ લોચ છે. તેમના વિષે કથા છે કે બ્રાહ્મણના ઘરમાં રહીને પણ એક વખત માસખમાણની તપશ્ચર્યા કરીને ગોચરી માટે આવેલ જૈન સાંધુને આહાર પાણી આપવાથી તેઓના સાસુ ગુસ્સે થયા અને સાસુ તથા પતિએ તેમને બન્ને પુત્રો સાથે ઘરમાંથી કાઢી મૂક્યા. તરસથી ત્યાકુળ અંબિણી એક સૂકા તળાવની પાસે પહોંચે છે ત્યારે તળાવમાં પાણી ભરાઈ જાય છે. આજુ બાજુ લીલોતરી અને વૃક્ષો ફૂલ ફળથી યુક્ત બને છે. ઘરનાં તે વાસાણો જેનાંથી સાંધુ મહારાજને ગોચરી આપી હતી તે સોનાનાં થઈ જાય છે. આ બંધા ચમન્કાર અંબિણી ના ચારિત્ર અને ધર્મભાવનાની પ્રભાવનાનાં ફળરૂપેજ હતા. સાસુ આ વંધુ જાણીને પોતાની ભૂલ સુધારવા અંબિણીને પાછી તેડવા મોકલે છે. અંબિણી પતિને આવતો જુવે છે અને કદાચ મારવા આવ્યો છે એમ વિચારી ભયથી બન્ને બાળકો સહિત નેમિપ્રભુનું ધ્યાન કરી કુવામાં પડી મરાણ પામે છે. ભ. નેમિનાથના ધ્યાનનાં શુભ પરિણામને લીધે સૌધર્મ લોકમાં કોદંડ પ્રદેશમાં અંબિકા નામની સિદ્ધિ સિદ્ધિ વારી દેવી રૂપે જન્મી. ભ.નેમિનાથ પ્રત્યે તેની શ્રદ્ધા ભક્તિને લીધે ઈન્દ્રે તેમને ભ.નેમિનાથનાં શાસન દેવી તરીકે સ્થાપ્યા.

9

સરસ્વતી દેવી

સરસ્વતીને વિદ્યાની દેવી માનવામાં આવે છે. તેમનું વાદન લંસ, અને મુખાકૃતિ લાવાણ્યમયી અને કણ્ણ વાન્સલ્ય થી ભરેલી, સદેહ વસ્ત્ર ધારિણી હોય છે. તેમનાં ચાર હાથ હોય છે. ડાબી બાજુના હાથોમાં કમળ અને વીણા છે. જમણા હાથોમાં પુસ્તક અને માળા છે. આ દેવી સરસ્વતી, શ્રુતદેવી, શારદા અને વાગીશ્વરી નામે ઓળખાય છે. ઉત્તમ વિદ્યા, બુદ્ધિ, સદાચાર અને સુવિચાર જન્મે તે માટે તેમની આરાધના કરવામાં આવે છે. સવિશેષ કારતક સુદ પ શ્રુતપંચમી કે જ્ઞાનપંચમીનાં રોજ તેઓની પૂજા થાય છે જે શાસ્ત્રપૂજા જ છે. તેઓ સકળ શાસ્ત્રનાં જ્ઞાના હોય છે. જૈન દર્શન પ્રમાણે સરસ્વતી એટલે આગમ વાણીનાં સાક્ષાત પ્રતીક છે. સકળ જ્ઞાનની દેવી છે. તેમની ભક્તિ જીન સંજીવ થી કરવામાં આવે છે.

10

ચક્રેશ્વરી માતા

પ્રથમ તીર્થંકર ભ. ઋષભદેવનાં શાસન દેવી ચક્રેશ્વરી માતા છે.

તેમનું વાદન ગરુડ અને હાથમાં ચક્ર ધારણ કરેલ છે. તેમની મૂર્તિઓ ચાર આઠ ગાર અથવા સોળ હાથવાળી જોવા મળી છે. હાથમાં ચક્ર માળા વજ્ર તલવાર ધનુષ્ય સાથે વરદ મુદ્રા પામી છે જે અભયતાનું સુચક છે. તેમની મૂર્તિ ભ. ઋષભદેવની પ્રતિમાના પરિકરમાં હોય છે જુના ખોદકામમાં મળેલી ભગવાન ઋષભદેવની મૂર્તિની બાજુમાં ચક્રેશ્વરી માતાની મૂર્તિ સાથે મળી છે. ચક્રેશ્વરી માતાની મૂર્તિ હિંદુ માન્યતા મુજબ વિષ્ણુ પત્નિ લયમી પણ માનવામાં આવે છે.

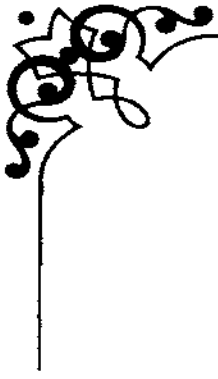

11

લક્ષ્મી દેવી

દેવી લક્ષ્મી પદ્મા, રમા, શ્રી, કમલા અને દેવિરા વગેરે નામોથી પણ ઓળખાય છે. આચાર્ય નેમિચંદ્રજીએ આ નામોનો ઉલ્લેખ કર્યો છે. જૈન સાહિત્યમાં સૌંદર્ય, શક્તિ અને સમૃદ્ધિનાં દેવી તરીકે તેમનો ઉલ્લેખ છે. કલ્પસૂત્રમાં તીર્થંકરની માતાનાં પવિત્ર સ્થાનોમાં લક્ષ્મીનું ચોથું સ્થાન છે જેમાં તેમના ઉપર હાથી દ્વારા કળશથી અભિષેક કરતાં બતાવવામાં આવે છે. લક્ષ્મીના ચાર હાથ દર્શાવવામાં આવે છે જેમાં ઉપરના બે હાથમાં કમળ અને નીચેનાં બે હાથમાં કળશ અને વરદ મુદ્રા છે જે આશીર્વાદ અને અભયતાનું સુચક છે. તેમનું આસન કમળ છે. કેટલી જગ્યાએ હાથી દ્વારા કળશાભિષેક દર્શાવાયું નથી. વિવિધ સ્થળોએ તેમની વિવિધ કલાત્મક બેઠેલી મૂર્તિઓ જોવા મળે છે-તેઓને ધન સંપત્તિની દેવી માનવામાં આવે છે. સુખ-સમૃદ્ધિ, ભૌતિક સુખ માટે તેમની આરાધના થાય છે. દિવાળીના સમયે તેમનું પૂજન કરવામાં આવે છે. તેમની મૂર્તિ અલંકૃત અને સૌમ્ય મુદ્રામાં બતાવવામાં આવે છે.

ચતુર્વિધ સંઘ: વર્તમાનયુગ અને આપણી દૃષ્ટિ

અનંત ઉપકારી પરમકૃપાળુ મહાવીર ભગવાને ૨૫૪૧ વર્ષ પૂર્વે તીર્થની સ્થાપના કરીને જૈન શાસનના ઉત્કર્ષની જવાબદારી ચતુર્વિધ સંઘને સોંપી. જૈન ધર્મનો ઉદ્દેશ આત્માને કર્મરૂપી મેલથી નિર્મળ બનાવીને મોક્ષ પ્રાપ્ત કરવાનો છે. આ માટે પ્રભુએ તેમણે બતાવેલ માર્ગનું બરોબર પાલન કરી શકે તેવા પુણ્યશાળી માનવો માટે સાધુ અને સાધ્વી અને યથાશક્તિ જીવનમાં ઉતારી શકે તેવી વ્યક્તિઓ માટે શ્રાવક અને શ્રાવિકાનો વર્ગ સ્થાપ્યો.

સાધુ, સાધ્વી પંચ મહાવ્રત પાળીને અહિંસા, સંયમ અને તપની આરાધના કરે છે અને મહાવીર માર્ગે આત્માને મોક્ષ તરફ આગળ વધારે છે. આત્મ સાધના કરતાં કરતાં બીજા જીવોનાં કલ્યાણ અર્થે ભગવાનના ઉપદેશનો અર્થ અને તેને જીવનમાં આચરણ માટેની રીત અને રસ્તો પણ તેઓ બતાવે છે. શ્રાવક શાવિકાઓ સાધુ ભગવંતોની જીવન જરૂરિયાતો પૂરી પાડે છે. શાસનને જીવંત રાખવા માટે ભૌતિક સાધનો ઉભા કરે છે અને મહાવીર ભગવાને બતાવેલ માર્ગે સાધુ, સાધ્વીઓ આત્મસાધના કરે અને મહાવ્રતોનું પાલન કરે તે માટેનું વાતાવરણ ઉભું કરે છે અને તે માટેની કાળજી રાખે છે. સાધુ ભગવંતોએ અધુંજ છોડેલું લોય છે. તેમણે અપરિચલ મહાવ્રત લીધેલું લોય છે અને તેથી ધર્મપ્રભાવના માટે વ્યાખ્યાનો સિવાય બીજી સગવડો તેઓ કરી શકે નહિ અને તેથીજ તેઓ જીનમંદિર, ઉપાશ્રય, પુસ્તકાલયો, સંધર્મીને સહાય, પ્રાણીમાત્રને મદદ કરવાની પ્રેરણા શ્રાવકોને આપે છે. તેમને કોઈજ જાનનો રાગ તેમની પ્રેરણાથી ઉભા થયેલા આવા સ્થનો માટે લોય નહિ.

શ્રાવકોનું કામ જૈનશાસનને જીવંત રાખવાનું અને તેની વહેવાર રીતે- દેશકાલ પ્રમાણે - મુખ્ય સિદ્ધાંતોનું ભંગ ન થાય તે રીતે પ્રભાવના કરવાનો છે. આ માટે જિનમંદિરો, ઉપાશ્રયો, પાઠશાળાઓ અને બીજી શૈક્ષણિક સંસ્થાઓ, પુસ્તકાલયો, વ્યાખ્યાનમાળાઓ, આયોજિત શાળાઓ, પ્રાણીમાત્રને સહાય કરવાની સંસ્થાઓ અને મહાવીર ભગવાને સૂચવેલ અહિંસાના સંદેશને 'જીઓ અને જીવાડો' ને સાચા અર્થમાં પાળવાનું અને ફેલાવવાનું છે. શાસન માટે સેવા કરવાની અને બલિદાન

આપવાની તેમની ફરજ છે. જે કામ સાધુ ભગવંતો ન કરી શકે તે આશુવ્રતધારી શ્રાવકો કરી શકે.

મહાવીર પ્રભુએ સ્થાપેલ ચતુર્વિધ સંઘ એક તીર્થસ્વરૂપ છે. સંઘનો નિર્ણય સાધુ અથવા શ્રાવક ઉપર નહિ. સાધુ ભગવંતો શ્રાવકોનાં આચાર માટે ઉપદેશ આપે અને દેખરેખ રાખે અને શ્રાવકોનો સંઘ સાધુઓ તેમના આચારથી ચલિત થતા લોય તો તેમનું ધ્યાન દોરે. શાસનના મહત્વના નિર્ણયોમાં સંઘની સંમતિ જરૂરી લોય છે.

આપણે જાણીએ છીએકે જૈન ધર્મ વિશ્વનો એક પ્રાચીનતમ ધર્મ છે. તેની વિચારસરણી દરેકે દરેક યુગને અનુરૂપ છે. આધુનિક યુગમાં કોઈપણ વિચારસરણી આત્મા અને માનવજીવન વિષે સંપૂર્ણ સમજ આપતી લોય, જ્ઞાતિય, વર્ણીય અને જાતીય ભેદને ન માનતી લોય અને જગતમાં વસતા બધાજ જીવોનું કલ્યાણ ઈચ્છતી લોય તો તે ફિલસુફી ભગવાન મહાવીર આપેલ ઉપદેશની અને સિદ્ધાંતોની છે.

ભણતરમાં, બુદ્ધિમાં, વેપારમાં, સાહસિકતામાં, જુદા જુદા ધંધાઓમાં, દાનમાં અને પ્રામાણિકતામાં જૈનો ઘણાજ આગળ પડતા છે. ભારતમાં વસ્તીના પ્રમાણમાં દેશના નાણાતંત્રમાં તેમનો સહયોગ ઘણોજ વધારે છે. દાન અને ભક્તિ તેમની ફરજ છે. સાધુ જીવનનો ત્યાગ અજોડ છે. જૈનોનું સ્થાપત્ય અજોડ છે. સાહિત્ય અઢગક છે. કલા અને સંસ્કૃતિમાં તેમનો ભારતીય જીવનમાં ઘણોજ સુંદર ફાળો છે. મહાવીર ભગવાને આપેલ સંદેશ મુજબની અહિંસાની દુનિયાને આજે પુષ્કળ જરૂર છે. આપણાં સાધુ ભગવંતો માનવ અને પ્રાણીમાત્રનાં મિત્રો છે. કોઈપણ સ્વાર્થવિના તેઓ કલ્યાણનો સાચો માર્ગ દર્શાવે છે. પચીસસો વર્ષ પૂર્વે સ્થપાયેલી ચતુર્વિધ સંઘની સંસ્થા અત્યારે પણ સક્રિય છે.

આ અધું લોવા છતાંય, શા માટે જૈનકુળમાં જન્મેલ કેટલીક વ્યક્તિઓ મહાવીર પ્રભુનો સંદેશ સમજવામાં, જીવનમાં ઉતારવામાં અને તેની પ્રભાવના કરવામાં મુશ્કેલી અનુભવે છે? શા માટે કેટલાક જૈન શાસનથી વેગળા જઈ રહ્યા છે? દુનિયામાં અત્યારે જ્યાં જુઓ ત્યાં હિંસાના સમાચારો સંભળાય છે. દરેકે દરેક સરકાર, સંસ્થાઓ અને ધાર્મિક સ્થળો અહિંસા (non violence) ની વાતો કરે છે. અહિંસા નો સંદેશ પહોંચાડવાની, મહાવીર ભગવાનની વિચારસરણી ફેલાવવાની અને દુનિયાને કલ્યાણમાર્ગે લઈ જવાને આપણને અજોડ તક છે. આ તકનો લાભ લેવા માટે આપણે શું કરવું જોઈએ? કઈ રીતે જૈનકુળમાં જન્મેલ માનવોને જૈન વિચારસરણીનું સાચું જ્ઞાન થાય અને તે જીવનમાં ઉતારે? કઈ રીતે તેની પ્રભાવના કરે? અને કઈ રીતે મહાવીર પ્રભુનો ધર્મ વિશ્વધર્મ બની રહે? તે માટે વિચાર, આચરણ અને આત્મખોજ કરવાની જરૂર છે.

સાધુ જીવનની ઉણપના : જ્યારે કોઈ દીક્ષા લે છે ત્યારે

દીક્ષાર્થી વ્યક્તિઓનો એકજ ઉદ્દેશ હોય છે અને તે એ છે કે મહાવીર પ્રભુના માર્ગે ચાલીને આત્મસાધના કરવી અને મોક્ષમાર્ગે આગળ વધવું. લોકીકતમાં કેટલીક જગ્યાએ આપણે જોઈએ છે કે આ હેતુમાં સાધુજીવનની કઠણ પરિચર્યા પાળવા છતાંય ઊગ્રપ રહી જાય છે. આ માટે આપણે શું કરવું જોઈએ? શા માટે આ એવ સરતો નથી? શા માટે કેટલાક સાધુઓમાં પંચમહાવ્રતનું સંપૂર્ણ પાલન કરવામાં શિથિલતા આવે છે?

કેટલીક દીક્ષાર્થી વ્યક્તિઓમાં વહેવારિક ભાગ્યનર, શાસ્ત્રીય જ્ઞાન અને તે સ્વયં ઉપાર્જન કરવાની બુદ્ધિ અને આવડત હોય છે. કેટલામાં આ નથી હોતું સાધુ થયા પછી ઉપાધ્યાય મહારાજ અથવા આચાર્ય ભગવંત સાધુઓનાં શિક્ષણની વ્યવસ્થા કરે છે, બને તેટલો સમય આપે છે, પરંતુ સમયના અભાવને લઈને અને વ્યવસ્થા પૂર્વકની સાધુનિક શિક્ષણ પદ્ધતિના અભાવને લઈને આમાં ઘણીજ ઉણપો રહી જાય છે. આ માટે શ્રાવકોએ, સંઘે શું કરવું જોઈએ? સંઘે આચાર્ય ભગવંતોની સંમતિ સાથે બંધાજ સાધુઓ અને સાધ્વીજીઓ માટે એક શિક્ષણ પદ્ધતિ ઘડી કાઢવી જોઈએ કે જેથી દરેકે દરેકને શાસ્ત્રીય અને વહેવારિક જ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય. આ માટે નાણાંક્રિય અને બીજી સગવડોની વ્યવસ્થા કરવાની રહેશે. પંડિતોની પણ જરૂર પડશે. પરંતુ જૈન સંઘ ધારે તો આ કામ અઘડું નથી. બરોબર બંધાજ પ્રયત્ન કરે તો દશ વર્ષમાં આ માટેની એક સુંદર વ્યવસ્થા આપણે સ્થાપી શકીએ. આનાથી બે લાભ થશે એક તો સાધુ ભગવંતો જ્ઞાની બનશે અને આપણને આ જ્ઞાનનો લાભ આપણું જીવન સુધારવા માટે આપશે, બીજું જ્ઞાન હોવાના કારણે અને સંઘની કાયમી વ્યવસ્થાને લઈને લોકલાજથી પણ કદકચ સાધુજીવનમાં આવતી શિથિલતા અટકશે તો તેમાં શાસનનું ગૌરવ વધશે. નિર્મળ ચારિત્ર્યના અને જ્ઞાની સાધુ ભગવંતો લશે તો શાસનનો જયજયકાર થશે અને મહાવીર પ્રભુનો અર્ધિસાનો સંદેશ આપણે ઠેર ઠેર ફેલાવી શકીશું. અન્યારે આપણામાનાં ઘણાંય સાધુ ભગવંતોને આપણી કુટપટ્ટીથી માપીએ છીએ, આપણા જેવા બનાવવા માંગીએ છીએ.

જ્યારે હું કોઈ કોઈક શ્રાવકનાં મોં એ સાંભળું છું કે સાધુઓએ માનવ સેવા, અન્યારની સમાજ સેવાનાં કાર્યમાં લાગી જવું જોઈએ, સાધુનિક સાધનોનો ઉપયોગ કરવો જોઈએ કે જેથી તેઓ ઝડપથી અધેજ મુસાફરી કરી શકે અને કોઈને બોજા રૂપ ન થઈ પડે; ત્યારે મને ઘણુંજ દુઃખ થાય છે. ભલા, સાધુઓએ તો સર્વસ્વનો ત્યાગ કરીને આત્મસાધના માટે મહાવીર પ્રભુએ સુચવેલ માર્ગ અપનાવ્યો છે. તેઓએ પંચ મહાવ્રત પાળવાની જીવન પર્યંતની પ્રતિજ્ઞા લીધી છે. તેમની પ્રતિજ્ઞા ભંગ કરાવવાનો આપણને શું અધિકાર છે? આપણે લાયન્સ અથવા શેટરી ક્લબમાં લોઈએ ત્યારે ત્યાંના નિયમો સ્વીકારીએ છીએ કે નહીં? ન સ્વીકારીએ તો શું થાય? એજ પ્રમાણે સાધુજીવનના

નિયમો હોય છે. તેમને તે પ્રમાણે વર્તવાનું હોય છે. કોઈ વખત ન પાળી શકે તો ગુરૂની ક્ષમા માગીને તેઓ પ્રાયશ્ચિત્ત કરે છે. પરંતુ જેઓએ કાયમ માટે ન પાળવા હોય અને શાસન જેમના વડે બદનામ થતું હોય તેવા સાધુઓને મારી વિનંતિ છે કે સાધુજીવનમાંથી નીકળી શ્રાવક થવું અને ફરીથી જ્યારે આ નિયમો પાળવાની શક્તિ આવે ત્યારે ફરીથી દિક્ષા લેવી. સંઘનું કામ પણ એ જોવાનું છે કે ક્યાંક સાધુજીવનમાં શિથિલતા દેખાય, ત્યાં તેમનું ધ્યાન દોરવું જોઈએ કે મહારાજ સાહેબ, આ આપના આચારને યોગ્ય નથી. સમજુ સાધુ સંઘનો ઉપકાર માનશે. હરજીજ કોઈપણ સાધુની શિથિલતાનો ખ્યાલ આવ્યા પછી સંઘે તે ચલાવી ન લેવી જોઈએ. આ માટે સંઘ પ્રભાવશાળી હોવા જોઈએ અને તેની વ્યવસ્થા પણ સુંદર રીતે થાય તેની પણ વિચારણા માગી લે છે.

સાધુ ભગવંતો કે જેમણે સંસારની માયા છોડલી છે તેમને સંસારિક વાતો કહીને, ઔપચારિક રીતે દરેકના સમાચાર આપીને આપણે એમનો ઘણોજ સમય બગાડીએ છીએ. રાજકીય બાબતોમાં તેમનો ઉપયોગ કરવા માંગીએ છીએ. આપણે કરવાની વ્યવસ્થામાં- દાખલા તરીકે દેરાસરની વ્યવસ્થામાં, દેરાસર અને જૈન સંસ્થાઓમાં કામ કરના ભાઈઓ અને બહેનોનો પગાર અને બીજા પ્રશ્નો સંબંધી તેમની સલાહ માંગીને તેમનો સમય બગાડીએ છીએ. એક પ્રકારનો રાજ ઉત્પન્ન કરાવીએ છીએ. એટલે જે કામ આપણે કરવાના હોય છે તેમાં સાધુભગવંતોની પેરણા જરૂરી ઈચ્છીએ અને તેઓ તે સંબંધી યોગ્ય કરશેજ, પરંતુ તેમનો ખોટી રીતે સમય ન બગાડીએ. તેમને ફરીથી મોહરાજના સામ્રાજ્યમાં ન લઈ જઈએ અને તેમનામાં અહમ્ ન ઉત્પન્ન કરાવીએ. ગમે તેટલા મહાન સાધુ હોય તો પણ અહમ્ અને ઘોડીક પણ આત્મશ્લાધા તેમને રાજદશા તરફ લઈ જાય છે. આ માટે આપણે શ્રાવકોએ ખાસ તકેદારી રાખવાની જરૂર છે.

અજઆપણે અન્યારે જોઈ રહ્યા છીએ કે સાધુભગવંતોમાં કેટલાય જચ્છ છે. જચ્છ શા માટે પડયા તેના વિશ્લેષણમાં હું જવા માંગતો નથી. બંધાજ મહાવીર પ્રભુએ આપેલ ઉપદેશમા માને છે. પરંતુ એક યા બીજા કારણે સાથે મળીને સંઘ અને શાસનના ઉન્કર્ષનું કામ કરના નથી. એકયના ન હોવાના કારણે જૈન શાસન માટે એક ઓથોરીટી કોઈ પણ વ્યક્તિ નથી. આ યુગમાં જ્યાં જ્યાં એક ઓથોરીટી હોય છે તેવા સમાજમાં વ્યવસ્થા સારી હોય છે અને તે સમાજમાનો ઉન્કર્ષ પણ થઈ રહ્યો છે, જેવાકે સ્વામીનારાયણ પંથ, ઈસ્માઈલી પંથ, કેથોલિક પંથ. આપણી પાસે આ બંધાં કરતાંય ઉચ્ચ અને સંપૂર્ણ વિચારસરણી છે. સુંદર સંઘ વ્યવસ્થા પ્રભુએ અર્પેલ છે. પરંતુ આ એક ઓથોરીટીના અભાવને લઈને કેટલાય નજીવા પ્રશ્નોનું આપણે નિકારણ નથી કરી શકતા અને પરિણામે તે માટે, તેની

વિચારણામાં ઘણોજ સમય ગુમાવીએ છીએ. અજૈનોને એક સંદેશ આપી શકતા નથી. નિથીઓ માટે, આપણા પર્વો માટે એક દિવસ નક્કી કરી શકતા નથી. પરિણામે આપણા શિક્ષિત વર્ગની અને બાળકોની સંઘ અને ધર્મ પ્રત્યેની શ્રદ્ધા ઓછી થતી જાય છે. આ માટે દરેક ગચ્છાધિપતિઓ અને આચાર્ય ભગવંતોને મારી પ્રર્થના છે આ બાબતમાં કંઈક વિચારી અને નિરાકારણ લાવીને એકય સાધવા જરૂરી પગલાં શાસનના હિત ખાતર લે. કદાચ એવું પણ કામચલાઉ નિરાકારણ થઈ શકે કે દરેકે દરેક ગચ્છાધિપતિ એક અથવા બે વર્ષ માટે આ સર્વોચ્ચ પદ સ્વાકારી અને શાસનની સેવા કરે. નિથિ માટે પણ જૈન ધર્મનો અનેકાંતવાદના સિદ્ધાંતનો ઉપયોગ કરીને એક દિવસ નક્કી કરી શકાય. વહેવારની દ્રષ્ટિએ પણ એક દિવસ હોવો બહુજ જરૂરી છે અને થોડીક પળો આગળ પાછળ હોય તો પણ ભાવપૂર્વક સાધના અથા એકજ દિવસે કરે તો જરૂર પુણ્ય ઉપાર્જન થાય તે વાત અધાને સમજાવી શકાય તેવી છે.

સંઘનું કાર્ય જિનાલયો અંધાવવાનું પુનરોદ્ધાર કરવાનું અને તેમાં થતી ક્રિયાઓ જ્ઞાન સહિત પદ્ધતિસર થતી રહે તે જોવાનું છે. આપણે દેરાસર અંધાવવા પાછળ, તેના સ્થાપત્ય માટે પુસ્કળ ખર્ચો કરીએ છીએ અને તે અનુમોદનીય છે, પરંતુ આ સુંદર જિનાલયો શ્રાવકોની ધાર્મિક ક્રિયાઓ માટે ભાવ ઉપજાવવા અને ભકિત કરવા માટે છે. અનુભવે આપણે જોઈ શકીએ કે મોટા ભાગના ભાવિકો આ ક્રિયાઓ જ્ઞાનસહિત પદ્ધતિસર કરતા નથી અને તેથીજ દરરોજ દેરાસરે જવા છતાંય, ચૈત્યવંદન અને પૂજા કરવા છતાંય, સામાયિક અને પ્રતિક્રમણ કરવા છતાંય જોઈએ તેટલો લાભ અને જીવનની આત્મસાધના માટેની પ્રગતિ થઈ શકતી નથી. આ માટે જિનાલયમાં ખર્ચાએ છીએ તેના અમુક ટકા (૨૫%) રકમ આ ક્રિયાઓ કરનારના સાચા શિક્ષણ અને ધાર્મિક સગવડ પાછળ ખર્ચાએ તો જૈન શાસનની ધાર્મિક ઉન્નતિ થશે. ધર્મ અને શાસન જૈનો માટે અને તેમના ઉત્કર્ષ માટે છે. વહેવાર રીતે પણ કોઈક વખત કામ કરવું પડે છે, કારણકે જ્યાં વહેવાર નથી ત્યાં ધર્મ નથી. ધર્મ ખાલી દેરાસર અને ઉપાશ્રયમાં પાળવા માટનો નથી, પરંતુ આપણા જીવનમાં ઉતારવા માટેનો છે. પુસ્તકાલયો અને જ્ઞાન પાછળ પણ સારો એવો ભોગ આપવો જોઈએ. આપણે આપણા બાળકોને સુંદર ધાર્મિક શિક્ષણ આપવું છે, પરંતુ ધાર્મિક શિક્ષકોના વેતન બહુજ ઓછા રાખવા છે. તેઓ સંસારી છે. તેમને પણ ધરની, બાળ બચ્ચાંઓની વ્યવસ્થા કરવાની હોય છે. તેમની પાસે સેવાની અપેક્ષા રાખએ છીએ. તે માટે જો સારા શિક્ષકો જોઈતા હોય તો તેમને યોગ્ય વેતન સંધે આપવું જોઈએ. શિક્ષકો માટે પણ આધુનિક સાધનોનો ઉપયોગ કરીને આપણને શિક્ષણ આપે તે માટે નાલીમ માટેની સંસ્થાની પણ વ્યવસ્થા કરવી જોઈએ. સારા, ભણેલા અને સંસ્કારી શિક્ષકો

વિના આપણે શાસનની પ્રભાવના ન કરી શકીએ.

આજે પચાસ લગ્નરથી પણ વધુ જૈન કુળમાં જન્મેલ ભાઈબહેનો પરદેશમાં વસે છે. દરેકે દરેકના દિલમાં ધર્મ પ્રત્યે લાગણી અને ભાવ છે. પાશ્ચાંત્ય દુનિયામાં અહિંસાની અને આપણી સંસ્કૃતિની બહુજ ભૂખ છે. આ માટે યોગ્ય સેવાભાવી પ્રચારકો અને સેવકો મોકલવાની અને તેમને નાલીમ આપવાની પણ વ્યવસ્થા કરવી જોઈએ. આપણે ખ્રિસ્તી પાદરીઓનો દાખલો લઈએ તેઓ કેવા જંગલોમાં પણ જઈને લોકોને તેમના ધર્મ વિષે સમજાવે છે. આપણે પણ આ કાર્ય માટે એક વ્યવસ્થા અથવા સંસ્થા ઊભી કરવાની જરૂર છે કે જેથી જૈનો અજૈનો ન બને અને બીજાઓને તેઓ આપણી સંસ્કૃતિ અને ધર્મ વિષે સમજાવી શકે. આ બરોબર અને વ્યવસ્થા પૂર્વક કરવામાં આવે તો પશ્ચિમની દુનિયામાં જૈન ધર્મનો પ્રચાર આપણી કલ્પનામાં પણ ન આવી શકે તે ઝડપે થશે. આપણા સાધુ ભગવંતો એ પંચ મહાવ્રત લીધેલા છે તેથી તેઓ વિહાર કરીને જ શક્ય હોય તો પરદેશમાં જઈ શકે. તેઓએ બીજા કોઈ સાધનનો ઉપયોગ કરીને આ પ્રવાસ કરવો ન જોઈએ. દિક્ષાર્થી ભાઈબહેન અથવા ઉચ્ચકોટિના પંડિતો શાસનને અનુરૂપ વેશ ધરાવીને આ પ્રવાસ કરી શકે.

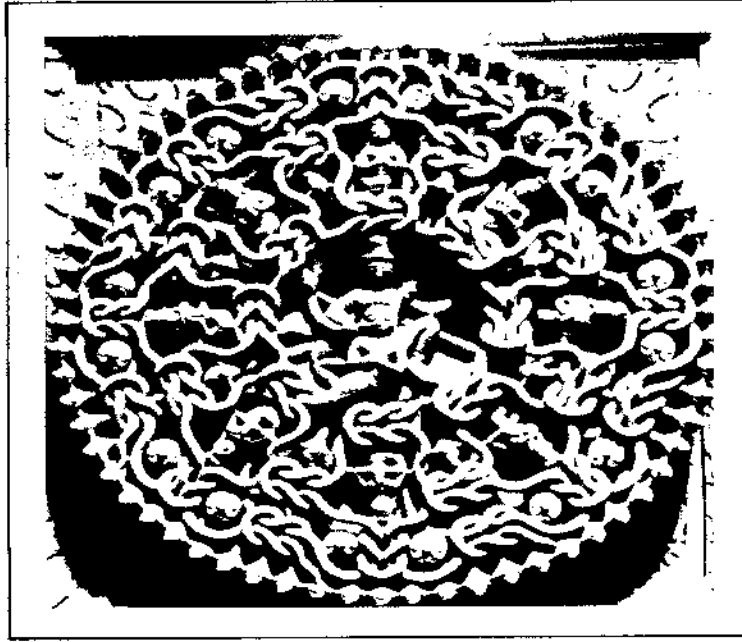
મહાન પરોપકારી પૂજ્ય આચાર્ય ભગવંતો પંચ મહાવ્રતોનો ભંગ કર્યા વિના જૈન શાસનની પ્રભાવના માટે સંઘોની સમંતિથીઆ ધરનીપર પધારે તો તેનો લાભ જૈન-જૈનેતર ને અ સુલભ અને અને ભ. મદાવીરનો અહિંસાનો સંદેશ સત્ર ફેલાય. અને જૈન ધર્મ વિશ્વધર્મ બની શકે.

ડૉ. નટુભાઈશાદ લેસ્ટર (ઈંગલેન્ડ)

સોખત તેવી અસર...

જ્ઞાન બદે ગુણુવાનકી સંગત
ધ્યાન બદે તપસી સંગકીને
મોહ બદે પરિવારકી સંગત
લોભ બદે ધનમે ચિત્તહીને
ક્રોધ બદે તર મૂઢકી સંગત
કામ બદે તિયકે સંગ કીને
બુદ્ધિ વિવેક વિચાર બદે
કવિ હીન સુસજ્જન સંગ કીને

સંઘ-ગરદ્યઃ વિવિધતામાં એકતા

પ્રભુ મહાવીરના ધ્વજ નીચે એક બનીએ.
ભલે તમારી ક્રિયામાં ફેર હોય
ભલે તમે જાદુ જાદુ પ્રદેશનાહો
ભલે તમારા આચાર્ય જાદુ જાદુ હોય
ભલે તમારામાં થોડા વિચાર ભેદ હોય - પરંતુ
તમારામાં એક વસ્તુ સામાન્ય છે કે:-

તમો સૌ પ્રભુ મહાવીરને તમારા
પ્રભુ માનતાહો - તો પ્રભુ મહાવીરના
ધ્વજ (જંડા) નીચે સૌ એક થઈ જૈન સમાજનું
કલ્યાણ થાય તથા પ્રભુના સિંધાતોનો
પ્રચાર થાય - જૈન સમાજની એકતા થાય -
તે માટે સૌ એકત્રીત થઈ સંગઠીત બની
પ્રચાર કાર્ય શરૂ કરો.

સંગઠનથી ચમત્કારિક લાભ થશે.

(વિજય વલ્લભસૂરિ)

વિશ્વને અહિંસાનો સંદેશો આપનાર જૈન ધર્મનો વિજયધ્વજ

મહાવીર સ્વામીના શાસનથી લહેરાતો આવ્યો છે. મહાવીરના
સંતાનો - મહાવીરના અનુયાયીઓ - એકજ નેજા નીચે જૈન
ધર્મનું પાલન કરતા હતા - કરી રહ્યા છે.

આત્માને મોક્ષ સુખ આપવા માટે પ્રભુએ તેમણે બતાવેલ માર્ગનું
બરોબર પાલન કરી શકે તેવા પૂણ્યશાળી જીવો માટે સાધુ અને
સાધ્વી - અને યથાશક્તિ પોતાના જીવનમાં ઉતારી શકે તેવી
વ્યક્તિઓ માટે શ્રાવક અને શ્રાવિકાનો વર્ગ સ્થાપ્યો, તેને ચતુર્વિધ
સંઘ કહેવાયો - ચતુર્વિધસંઘનું અન્યંત મહત્વ છે. - સંઘની
જવાબદારી જૈન શાસનની રક્ષા કરવાની ખૂબ મોટી છે.

શ્રી મહાવીરસ્વામી ૧૪૦૦૦ સાધુઓ - ૩૬૦૦૦ સાધ્વીજીઓ
૧૫૮૫૦૦૦ શ્રાવકો અને ૩૧૮૦૦ શ્રાવિકાના બનેલા શ્રેષ્ઠ
સંઘના પ્રણેતા હતા.

ગુરૂના નિર્વાણ પછી બાર વર્ષે ઈન્દ્રભૂતિ (ગૌતમ) ને મુકિતમળી -
તેમના પછી આઠ વર્ષે સુધર્માસ્વામીને મળી - જંબુસ્વામી
સુધર્માસ્વામીના શિષ્ય હતા. મહાવીરના નિર્વાણ પછી ચોસઠ વર્ષે
તેમણે નિર્વાણ પ્રાપ્ત થયું.

સુધર્માની મોક્ષ પ્રાપ્તિ પછી છઠ્ઠી પેઢીએ ભદ્રબાહુ અને સ્યુલિભદ્ર બે સમકાલીન આચાર્યો થઈ ગયા. તીર્થંકરે ઉપદેશેલા સિદ્ધાંતો અંગે તેમના અનુગામી વર્ગમાં મનભેદ થયો.

મહાવીરના જીવનકાળ દરમિયાન જ મકખલિ ગોશાલ અને જમાલિને મહાવીર સાથે મનભેદ થયો હતો અને તેમનાથી છૂટા પડ્યા હતા - ગોશાલકે આજીવલ સંપ્રદાય શરૂ કર્યો અને જમાલીએ બહુરત નામનો નવો પંથ સ્થાપન કર્યો.

ઈ.પૂ. ૨૯૮માં ૧૨૦૦૦ સાધુઓ સાથે ભદ્રબાહુ દક્ષિણમાં સ્થળાંતર કરી ગયા તે જૈન ધર્મના ઇતિહાસમાં સીમા ચિન્હ છે. કર્ણાટકના શ્રવાણ બેળગોલાનો ઇ.સ. ૬૦૦ નો પ્રથમ આવેશ આ બનાવનો ઉલ્લેખ કરે છે. દક્ષિણમાં થયેલુ સ્થળાંતર દિગંમબર પંથનો પ્રારંભ છે તેમ વિજ્ઞાનો જણાવે છે.

ભદ્રબાહુ પહેલા જૈન સમાજ અવિભક્ત હતો તેમના સમયથી શ્વેતાંબરથી દિગંમબરો જુદા પડ્યા. પંડિત બેચરદાસનો અભિપ્રાય છે કે - જંબુસ્વામીના નિર્વાણ પછી જ આચારમાં શિથિલતા આવી હશે. મહાવીર ઘોડલ નિયમોથી છૂટા પડવાની વૃત્તિ આવી હશે અને ભાગલાનુ વિષવૃક્ષ વધવા માંડ્યુ હશે - અને બે સંપ્રદાયોનો ઉદ્ભવ થયો હશે.

The essential unity of all Jain sects (Sangha Gaccha)

Since the time of Mahavira's nirvana Jainism has given rise to many schools or sects. The main sects are the Svetambar and Digambar, Sthanakvasi and Terapanthi. These sects are also divided into very many divisions (gaccha). The existence of these sects and divisions weakens the Jain community. It is essential to be united for the sake of the social development of Jainism and the propagation of the principles of non-violence. This Jain Centre for Europe (in Leicester) is a symbol of unity.

શ્વેતવસ્ત્ર ધારણ કરનાર શ્વેતાંબર કહેવાયા. અને દિશાઝપ વસ્ત્ર ધારણ કરનાર દિગંમબર કહેવાયા એવા બે સંપ્રદાયોમાં જૈન ધર્મનુ વિભાજન થયું. સ્થાળાંતરને પરિણામે સાધુઓના આચાર અંગે જૈન ધર્મમાં બે વિભાગ પડી ગયા -

દક્ષિણમાં ભદ્રબાહુ એ દિગંમબર રહેવાનું ચાલુ રાખવા અનુરોધ કર્યો અને ઉત્તરમાં રહેલા સાધુઓના અગ્રગણી સ્યુલભદ્રે દુષકાળની મૂશ્કેલીના કારણે પોતાના અનુયાયીઓને શ્વેતવસ્ત્ર પહેરવાની છૂટ આપી આને કારણે જૈનોમાં શ્વેતાંબર અને દિગંમબર એવા બે વિભાગ કાયમી બન્યા.

મૂળભેદ વિશેષ ન હોવા છતાં આજ સુધી આ વિભાગો ગોણબેદો

સાથે ચાલુ છે. -

શ્વેતાંબરો શ્વેત વસ્ત્ર પહેરે છે. જન પ્રતિમાને સુવર્ણહીરા ના અલંકારોથી અલંકૃત કરે છે - કારણ આવા મહાન પૂરૂષો રાજ્ય અને વૈભવ છોડી ત્યાગના પંથે ગયા તેનુ પ્રતિબિંબ બતાવે છે.

આદર્શ દિગંમબર સાધુઓ અને તેમની પ્રતિમા નિ:વસ્ત્ર હોય. શ્વેતાંબરો વ્વાદશાંગ અને બીજા ધર્મ ગ્રથોના પ્રામાણ્ય અને પવિત્રતાને સ્વીકારે છે.

દિગંમબરો મૂળ અને આગમ ગ્રથોને લુપ્ત થઈ ગયા માને છે. શ્વેતાંબરમાં ત્રણ પેટા સંધો - ગચ્છો - છે. - મૂર્તિપૂજક - સ્થાનકવાસી - અને તેરા પંથ. ચૈત્યવાસી એટલે દેરાસરમાં રહેનારા - પોતાને યતિ ગોરજ કે શ્રી પૂજ્ય કહેવડાવતા હતા.

સ્થાનકવાસી: ઇ.સ. ૧૪૧૫માં લોંકાશાહે આ સંધ સ્થાપ્યો હતો. તેને લાગ્યું કે મૂર્તિપૂજા કરવાની રીત પ્રચલીત હતી તે ધર્મ ગ્રથોને અનુસરતી ન હતી તેથી તેમાં સુધારો કર્યો પોતાની ક્રિયા “સ્થાનક” જે પ્રાર્થના ખંડ છે - ઉપાશ્રય છે તેમાં કરે છે. તેથી તેઓ સ્થાનકવાસી કહેવાયા. તેઓ મંદિર બંધતા નથી મૂર્તિપૂજામાં માનતા નથી. યાત્રા ધામોમાં પણ માનતા નથી - મુખઉપર મુહપત્તિ (વાયુકાયના જીવો બચાવવા) બાધે છે - તેઓ ૩૨ આગમોની માન્યતા ધરાવે છે. - શ્વેતાંબરો ૪૫ આગમોમાં માને છે. તેઓ મહાવીરની વાણીને મહત્વ આપે છે. મૂર્તિને નહીં. સ્થાનવાસી પંથમાથી તેરાપંથ વગેરે પંથોનો જન્મ થયો. તેરાપંથી દિગંબર જૈનો માને છે કે - નિર્થંકરો સિદ્ધત્વ પ્રાપ્ત કરી ચુકયા છે - કેસર - પુષ્પ રાગના પ્રતિકરૂપે લોઈ તેનો નિષેધ કરે છે.

તેરાપંથી: ધર્મનુ મૂળ અહિંસા હોવા છતાં આપણે આપણા દૈનિક જીવનમાં હિંસા આચરીને ધર્મની વીરધના કરીએ છીએ - એવી દલીલને આધારે તેમણે આ પંથ સ્થાપ્યો. મૂળ સ્થાનકવાસી પંથમાંથી આચાર્યે ભિક્ષુ તથા તેમનાં બાર અનુયાયીઓ એટલે કુલ તેર સાધુઓ જુદા પડ્યા તેથી તે તેરાપંથ કહેવાયો. આ પંથે જૈન ધર્મને લગતુ વિપુલ સાહિત્ય લખ્યું છે. મર્યાદા મહોત્સવ તેની વિશિષ્ટતા છે.

પંથોની સંખ્યા ગમે તેટલી હોય પણ નિર્થંકરો અને તેમણે ઉપદેશેલા સિદ્ધાંતોને બધાજ પંથો માન્ય રાખે છે. મનભેદો માત્ર ઉપર ઉપરનાજ ક્રિયાને લગતા સિદ્ધાંત અંગે કોઈને મનભેદ નથી.

- એકતા -

વિશ્વધર્મ તરીકે જગતના જીવમાત્રનું ભલું ઇચ્છનાર વિશ્વ શાંતિમાં અહિંસાનો સંદેશો આપી અગત્યનો ભાગ ભજવનાર જૈન ધર્મના અનુયાયીઓ એકજ મહાવીરના સંતાનો હોવા છતાં ભિન્ન ભિન્ન સંપ્રદાયો વ્વારા છિન્નભિન્ન થાય તે પહેલા એકતા નો આવલેક બુલંદનાદ - જગાવી જગતને હાકલ કરવી જોઈએ વિશ્વધર્મ - જૈનધર્મ અતૂટ અને શાંતિ તથા જનકલ્યાણનો દિવ્ય સંદેશ છે.

આટલી આટલી ભિન્નતા વચ્ચે આશાનુ કિરણ નમસ્કાર મહામંત્ર સૌને માન્ય મહામંત્ર છે. ૨૪ નિર્થકરો સહુને પૂજનિય છે.

પંચકલ્યાણક પંચમહાવ્રત ચારશિક્ષાવ્રત ત્રણ ગુણવ્રત ચાર પ્રકારના શાસ્ત્રો - ચારયોગ, તત્વાર્થસુત્ર - ભક્તનામર સ્તોત્ર વગેરે સૌને મન અકેજ સૂત્રે બંધાયેલ કંઠી સમાન છે.

શ્યાદવાદ - અનેકાન્તવાદ - સમતવાદ વગેરે સિધ્ધાંતોમાં કોઈ ભેદ નથી - ક્રિયામાં ભેદ છે પણ ક્રિયા તે ધર્મ નથી - ક્રિયામાંથી બ્રાહ્મિપ્રગટે તે તોડે છે પણ ક્રાંતિ પ્રગટ થાય તે તો જોડે છે, ધર્મ મનુષ્યને જોડે છે સંપ્રદાયો તોડે છે.

સંપ્રદાય તોડી ધર્મ જે બધાને જોડે છે તેમાં એકતા ધ્વારા પ્રવેશ કરી જૈન ધર્મનો - જૈન શાસનનો વિજય ડંકો વગાડવો જોઈશે.

રાજનીતિ ક્ષેત્રે ઇન્ન ભિન્ન થતા જઈએ છીએ આપણો અવાજ સંભળાનો નથી. - સામાજિક ક્ષેત્રે એકતા હશે તો એક બીજાને એક સમાજ તરીકે ઉભા રહેવાશે - અહિંસાનો - છવમાત્રનું રક્ષણ કરવાનો સંદેશનો વિશેષ ફેલાવો કરાવી શકશે.

ચાર જાડા જાડા વિભાગ પેડે તો શકિતનું વિભાજન થઈ જાય. અને વિભાગ નિર્બળ થતો જાય ચારનો સંપુટ સાક્ષમાં હોય તો આપૂટ બળ મળે અને સિધ્ધિ મળે.

ભારતમાં હવે એકતાનો ફેલાવો મહાવીર જયંતિ ઉજવણીથી શરૂ થયો છે - મોટા શહેરોમાં જાડી જાડી ઉજવણી અને જાડા જાડા વરઘોડા (શોભાયાત્રા) ને બદલે એકજ નેજા નીચે ભવ્ય શોભાયાત્રાના આયોજન થાય છે. - ભારત જૈન મહામંડળની સ્થાપના થઈ તેનો મુખ્ય ઉદ્દેશ્ય ચારે સંપ્રદાયોની એકતા છે. જૈન સૌશ્યલ ગ્રુપ્સ ફેડરેશને તેના મુખ્ય ઉદ્દેશમાં ચારે સંપ્રદાયોને સરખુજ મહત્વ આપી એકતાના માર્ગમાં સરળતાના બીજ વાવ્યા છે.

સૌ પ્રથમવાર: વિશ્વમાં અજોડ એવું સુદંર ઉદાહરણ એકતાનું જૈન સમાજ યુરોપે પુરૂ પાડ્યું છે. સ્વેતાંમ્બર - દ્વિગંમ્બર - સ્થાનકવાસી આધ્યાત્મિક સૂત્રોનો સમન્વય સાધવા પૂ. રાજચંદ્રજી નો ભકિત માર્ગ આરાધના સુવિધા - એકજ સ્થળે - એકજ સમયે સ્થાપના - પ્રતિષ્ઠા કરી - વિશ્વને એકતાનો અણમોલ સંદેશો પાઠવ્યો છે. જે જૈન ધર્મના ઇતિહાસમાં સુવર્ણ અક્ષરોએ લખાશે અને ભાવી પેઢીને સરળ માર્ગદર્શન ધ્વારા 'એકતા' નું પાલન કરાવશે.

ચાલો આપણે સહુ ભિન્નતાની દીવાલો તોડી 'એકતાના' વિશાળ પટાંગણમાં ધર્મની આરાધના કરવા કટિબધ્ધ બની ભાવિ પેઢીને માર્ગદર્શન રૂપ બનીએ.

મનુભાઈશેઠ ભાવનગર

હેમચંદ્રાચાર્ય અને તેમની રચનાઓ

મધ્યયુગીન ગુજરાતના ઇતિહાસમાં સોલંકી-કાલ સુવર્ણયુગ મનાયો છે. સોલંકી-કાલના બે શ્રેષ્ઠ રાજવીઓ-એ સિદ્ધરાજ જયસિંહ (ઈ.સ. ૧૦૬૪-૧૧૪૩) અને કુમારપાલ (ઈ.સ. ૧૧૪૩-૧૧૭૩). આ બે મહાન રાજવી-ઓના રાજ્યઅમલ દરમિયાન ગુજરાતની અસ્મિતા સર્જાઈ. એમનો શાસનકાલ ગુજરાતના ગૌરવનો મધ્યાહ્ન હતો. અણહીલપુર પાટણ ગુજરાતની અસ્મિતાનું આધારબિંદુ અને રાજનીતિ, ધર્મ તેમ જ વિદ્યોપાસનાનું મુખ્ય કેન્દ્ર બની રહેલું; પરંતુ ગુજરાતના એ ગૌરવયુગનાં આંદોલનો ઝીલીને ગુજરાતની અસ્મિતાનો પાયો નાખવામાં સૌથી વધારે વ્યક્તિગત ફાળો જે કોઈએ આપ્યો હોય તો તે હતા કલિકાલ સર્વજ્ઞ હેમચંદ્રાચાર્ય. આ મહાન વિભૂતિએ ધર્મ, રાજનીતિ અને જ્ઞાનનો સુમેળ સાધીને ગુજરાતી જનતાના સંસ્કારનિર્માણમાં અમૂલ્ય ફાળો આપ્યો છે. આચાર્ય હેમચંદ્રનું સ્મરણ એ એક રીતે તો દેવી સસ્વતીનું મંગલ સ્મરણ ગણી શકાય. આઠ સૈકાઓ પહેલાં પ્રબલપ્રતાપી ગુર્જરેશ્વરોનાં ઉન્નત મસ્તકો જેમને ભક્તિથી નમ્યાં, જે સૂરિશ્વરનાં ચરણકમલોને ગુર્જરેશ્વરોએ સુવર્ણ-કમલોથી પૂજ્યાં એ મહાન સાધુ, સંસ્કારપ્રેમી આત્માને સમગ્ર ગુજરાત આજે

પણ લક્ષ્મી નમે છે. સિદ્ધરાજ જ્યસિંહની પરાકમશીલતા અને કુમારપાલના પુરુષાર્થની સાથે આચાર્ય હેમચંદ્રની પવિત્રતા ભળી; પરિણામે ગુજરાતને વિજય ને સિદ્ધિ બંને વચો. સોલંકીઓનો ઇતિહાસ આચાર્ય હેમચંદ્ર વિના તો માત્ર લડાઈઓનો ઇતિહાસ બની જત, ગુજરાતી ભાષાનો ઇતિહાસ અપૂર્ણ અને અકિંચન લાગત. આચાર્ય વિના ગુજરાત પાસે દુનિયાના સાહિત્ય-ઇતિહાસમાં મૂકવા યોગ્ય વ્યક્તિઓ બહુ ઓછી છે. આચાર્ય સાધુતાને લેશમાત્ર છોડ્યા વગર જ જ્ઞાનોપાસના કરી વ્યવહારદક્ષતા આચરી બતાવી, રાજનીતિનિયુક્તા દાખવી અને સમગ્ર જીવનકાળ દરમિયાન ગુજરાતની સંસ્કારિતાને પ્રાણવાન કરી. આવા મહાન મનીષીનું નામસ્મરણ પણ પુણ્ય આપનારું છે. તેમને સામાન્ય અટપટ્ટ મનુષ્ય તો શું અર્થ ધરી શકે ?

આચાર્ય હેમચંદ્રનો જીવનકાલ સોલંકીયુગના બે મહાન રાજવીઓના શાસનકાલને આવરી લે છે. તેમણે પાટણમાં આવીને સતત સાઠ વર્ષ સુધી સરસ્વતીની ઉપાસના કરીને ગુજરાતને સાહિત્યના ક્ષેત્રે આગવું સ્થાન અપાવ્યું. ગુર્જરભૂમિને વિદ્યાવિભૂષિત કરી. ગુજરાતમાં તે સમયે જે કંઈ અસ્તિત્વમાં હતું તેની ઉપર પોતાની ન ભૂંસી શકાય એવી છાપ પાડી. એ પછી રાજસત્તા હોય કે લોકવ્યવહાર, વિદ્યાધાર્મો હોય કે નાટ્યગૃહો હોય એ બધું આચાર્યના વ્યક્તિત્વથી છવાઈ ગયું.

જીવન અને કાર્ય :

આચાર્ય હેમચંદ્રાચાર્યનો જન્મ ધંધુકા ગામમાં મોઢ વણિક શેઠ ચાચ (ચાચિગ) ને ત્યાં વિ. સં. ૧૧૪૫ (ઈ. સ. ૧૦૮૯) કાર્તિક શુદ્ધ પૂર્ણિમાએ થયેલો. તેમનાં માતા પાહિણી શ્રદ્ધા અને પ્રેમની મૂર્તિસમાં હતાં. સામાન્ય સ્ત્રીઓમાં ન જોવા મળતા આ બે ગુણોનો માતા પાહિણી-દેવીમાં વિકાસ થયેલો. આચાર્ય હેમચંદ્રે પોતાના જીવન દરમિયાન 'સ્વાદ્વાહ'ને સાધી બતાવ્યો તેમાં તેમનાં માતાએ આપેલા આનુવંશિક ગુણોનું પ્રમાણ ઓછું નહીં હોય ! આચાર્યનું જન્મનામ ચંગદેવ હતું. બાલ્યાવસ્થાથી જ તેઓ જિતેન્દ્રિય, સંયમી અને સ્થિરચિત્ત હતા. ચંગદેવનો દીક્ષા સમારોહ નાની ઉંમરમાં જ વિ. સં. ૧૧૫૪માં ખંભાતમાં થયેલો. 'કુમારપાલપ્રતિષ્ઠા'માં જણાવ્યા પ્રમાણે ચંગદેવનો દીક્ષાસમારોહ નાગોરમાં થયેલો અને તેનું ખર્ચ કરનાર ધનદ શ્રેષ્ઠિ હતા. પરંતુ 'પ્રભાવકચરિત્ર' પ્રમાણે તે ખંભાતમાં થયેલો અને મહોત્સવ ઉદ્દયનમંત્રીએ કરાવેલો. તેમના દીક્ષાગુરુ દેવચંદ્રસૂરિ ચંદ્રગચ્છમુકુટમણિ અને પૂર્ણતલગચ્છના પ્રાણુસમા હતા. વિદ્યા, વિરાગ અને વીતરગના તેઓ ઉપાસક હતા. દીક્ષાત્રણ પછી ચંગદેવ સોમમુહ - સૌમ્યમુખ - સોમચંદ્ર કહેવાયા.

દીક્ષાત્રણથી માંડીને સૂરિપદપ્રાપ્તિ સુધીના સમયના આચાર્યના જીવનની વિશ્વસનીય વિગતો મળતી નથી.

સોમચંદ્રને વિ. સં. ૧૧૬૬ (ઈ. સ. ૧૧૧૦) વૈશાખ સુદ ત્રીજના દિવસે નાગપુરમાં એકવીસ વર્ષની યુવાન વયે આચાર્યપદ - સૂરિપદ પ્રાપ્ત થયું ને તેઓ હેમચંદ્રાચાર્ય બન્યા. એક અન્ય મત પ્રમાણે તેમને સૂરિપદ વિ. સં. ૧૧૬૨ માં સત્તર વર્ષની વયે પ્રાપ્ત થયેલું. સૂરિપદની પ્રાપ્તિના ધન્ય સમયે હેમચંદ્રે ત્યાં ઉપસ્થિત રહેલાં તેમનાં માતા પાહિણીને પણ સાધ્વીવર્ગમાં પ્રવર્તિનીપદે સ્થાપ્યાં. પ્રવર્તિની-પદ અપાવ્યું અને પુત્રકણ અદ્વા કયું. સૂરિપદની પ્રાપ્તિ પછી આચાર્ય હેમચંદ્રની ઇચ્છા તો ભારતમાં અન્ય સ્થળોએ વિહાર કરવાની ઇચ્છા હતી તે સમયે કાશિમર વ્યાકરણના અભ્યાસનું પ્રસિદ્ધ કેન્દ્ર હતું; પરંતુ ગુરુ દેવસૂરિની સલાહથી ગુજરાતને જ તેમણે વિહારભૂમિ બનાવી. શારદાને શોધવા કરતાં શારદાને અહીં જન્માવો એવી સલાહ મળી તેથી ગુજરાતમાં જ રહ્યા.

પાટણમાં આગમન :

અણહિલપુર પાટણમાં આચાર્ય ક્યારે પધાર્યા તેનો નિશ્ચિત સમય જાણવાનું કોઈ સાધન નથી. તે કાળે પાટણ સરસ્વતીનું કેન્દ્ર હતું. પાટણમાં આચાર્યના આગમનની સાથે ત્યાં માળવાની રાજલક્ષ્મી સાથે સરસ્વતી પણ આવી. પાટણ તો મહાલયો, મહામંદિરો, મહાપુરુષો, મહાજનો અને મહાપાઠશાલાઓનું નગર હતું. હેમચંદ્રાચાર્ય પાટણથી અને પાટણ હેમચંદ્રાચાર્યથી મહાન દેખાવા લાગ્યાં. આચાર્ય પોતે જ તેમના 'દ્વયાશ્રય' કાવ્યમાં પાટણની યશસ્વિતા ટાંકી છે તે પ્રમાણે, "અત્રે રમૂતિ, શ્રુતિશાસ્ત્ર, વ્યાકરણ, ન્યૈતિષ, ષાડ્ગુણ એ સર્વેને ક'ઠે જાણનારો તેમ જ વડ્શાસ્ત્રના તર્કને જાણનારો એવો સુંદર વાણીવાળો કોણુ નથી?" (૧-૬૫) વળી પાટણના મંત્રીઓ મહા-વિચક્ષણ અને રાજનીતિ કુશળ ગણાતા અને તેમની ધાર્મિક સમન્વય સ્થાપવાની નીતિરીતિએ સૌને છક્ક કર્યો હતા. ત્યારે પાટણની ગાદીએ સોલંકી કુલશ્રેષ્ઠ રાજવી સિદ્ધરાજ જ્યસિંહનું શાસન હતું. સિદ્ધરાજ વિદ્યાપ્રેમી અને વિક્રાન હતા. તેને માલવતરેશ વિક્રમ જેવો યશ પ્રાપ્ત કરવાની ઇચ્છા હતી. ગુજરાતનો સુભટો, સેનિકો, સાધુઓ, સરસ્વતી પુત્રો, સુંદરીઓ, સમાજનેતાઓ એ બધાંને મહાન જોવાની ઇચ્છા હતી.

આચાર્ય પાટણ પધાર્યા તે પૂર્વે જ સિદ્ધરાજ જ્યસિંહને તેમનો પાંચમ થયેલો જ હતો. સિદ્ધરાજની રાજસભા શાસ્ત્ર-ચર્ચા અને વિક્રાનોને સન્માનવાનું સ્થળ હતું. પાટણમાં થયેલા કુસુદચંદ્ર અને દેવસૂરિના શાસ્ત્રાર્થ પ્રસંગે આચાર્ય હેમચંદ્ર હાજર હતા. આ પ્રસંગ પછી હેમચંદ્રાચાર્યનું સ્થાન વધારે પ્રતિષ્ઠાભર્યું થતું ગયું. 'પ્રભાવકચરિત્ર' અને 'કુમાર-પાલપ્રબંધ'માં આચાર્યના સિદ્ધરાજ જ્યસિંહ સાથેના પ્રથમ મિલનનો પ્રસંગ આવ્યો છે તે પ્રમાણે: "એક દિવસ સિદ્ધરાજ હસ્તિ ઉપર સવાર થઈને પાટણની બજારમાંથી

પસાર થતો હતો ત્યારે માનવમીડમાં આચાર્ય સામા મળ્યા. રાજવીની વિનંતીથી તેમણે એક પ્રલોક કહ્યો કે; ‘હે રાજન્ ! સદ્ગુણ ! તારા હાર્થને તો નિરંકુશ આગળ વધવા દે; દિગ્ગજે ધૂળે તો ભલે ધૂળતા, એ ચિંતા કરવાની તારે ન હોય; કારણ કે, તું પૃથ્વીના ભાર ધારણ કરે છે.’” આ પ્રસંગ પછી સિદ્ધરાજ આચાર્યને નિમંત્રણ આપ્યું. આમ સમરવિજયી રાજવીનું મારવજયી આચાર્ય સાથે મિલન થયું. પ્રસિદ્ધ ગુજરાતી સાહિત્યના લેખક સ્વ. ધૂમકેતુએ આ મિલનનું મૂલ્ય આકતાં લખ્યું છે કે, “એક યુગનિર્માતા અને ખીજે સંસ્કારાનમાર્તા, એક સરસ્વતીપ્રેમ અને ખીજે સરસ્વતી ધર્મી; એક મહાવલવશાળી અને ખીજે મહાવિરક્ત; એક મહત્વાકાંક્ષી ને ખીજે લોકસંગ્રહી એક ઉચ્ચને કાંઈ વ્યગ્રજ્યારે ખીજે જિતેન્દ્રિય ને શાંત; એવા એ યુગના બે મહાપુરુષો મળ્યા.” આચાર્યે પાટણને કર્મભૂમિ બનાવી.

હેમચંદ્રાચાર્યને મન ગુર્જર દેશ અને ગુર્જર રાજવીનું ગૌરવ વિશેષ હતું; સાથે સાથે ધર્મ અને વિદ્યા પણ એમને મન એટલાં જ મહાન હતાં. પાટણને તેમણે ગુજરાતનો આત્મા કરીને સ્થાપ્યું. એમણે વિક્રાનેને જીત્યા, અર્થાત જ્ઞાન વલોવી કૃતિઓ રચી અને ગુજરાતીઓને સંસ્કૃત સાહિત્યમાં સ્થાન અપાવ્યું. ગુજરાતમાં સાચા અર્થમાં સાહિત્ય-યુગ સર્જનાર આ વિદ્યાનિધિએ તે કાળના આંદોલનો જિંદગી અને કૃતિઓમાં વહાવ્યાં. માલવ વિજયથી સિદ્ધરાજ જયસિંહ ની રાજલક્ષ્મી વૃદ્ધિ પામેલી; પરંતુ એ વિદ્યાપ્રેમી રાજવીને પાટણમાં માળવામાં થયેલા જ્ઞાનવૃદ્ધિનો અભાવ સાલતો હતો એ ખોટ હેમચંદ્રાચાર્યે પૂરી કરી. આચાર્યે સિદ્ધરાજને મન સાલતી એ ખોટ પૂરવા સ્વ. ધૂમકેતુ લખે તે પ્રમાણે, “વ્યાકરણ, કૌશલ, તત્ત્વજ્ઞાન, ન્યાય, યોગ, રસ, અલંકાર, ઇતિહાસ, પુરાણ, ધાર્મિક વ્યાખ્યાનો અને અનેક કૃતિઓથી માતા ગુર્જરીને જે પ્રમાણે કોઈ મહાન પ્રાસાદિક શિલ્પી શણગારે તેમ આલરણ્યભરિત કરી દીધી.” પરિણામે પાટણમાં જે રાજલક્ષ્મી, સરસ્વતી અને ધર્મનો ત્રિવેણી સંગમ થયો, તેનો જીવંત ગંભીર પ્રવાહ જનહૃદય સુધી આચાર્યે પહોંચાડ્યો.

હેમચંદ્રાચાર્યના જીવનનો ઉત્તરકાલ મહારાજા કુમારપાલના સમયમાં વીત્યો. કુમારપાલના તો આચાર્ય, ગુરુ અને માર્ગદર્શક બની રહ્યા. કુમારપાલ ગાદીએ આવ્યો ત્યારે આચાર્યનું વય પચાસ વર્ષ વટાવી ચૂક્યું હતું. ત્યાર પછીનું આચાર્યનું સાહિત્ય મોટે ભાગે ધાર્મિક છે. આચાર્યના ઉપદેશની કુમારપાલ ઉપર પ્રગાઠ અસર થયેલી. રાજર્ષિ કુમારપાલ અને ગુરુ હેમચંદ્રાચાર્યના સાત્ત્વિક સંબંધે ગુજરાતને વિવેકી જીવન શીખવાડ્યું અને તેની ચિરસ્થાયી અસર ગુજરાતના જીવન ઉપર થઈ. જૈન ધર્મના ઘણા ધાર્મિક સિદ્ધાંતોને રાજનીતિમાં વણી લઈ ને કુમારપાલે તેને શબ્દમાં જ નહીં પણ કાર્યમાં પણ આણ્યા. તેણે કરેલી અમારિદોષણા, અપુત્રિકાધનત્યાગ એનાં શ્રેષ્ઠ ઉદાહરણરૂપ

છે. ઉપરાંત અનિષ્ટકારક સાત વ્યસનો તેણે દૂર કર્યાનું જૈન પરંપરામાં નોંધાયું છે. કુમારપાલના અનુગામી અજયપાલ (ઈ.સ. ૧૧૭૩-૭૬)ના મંત્રી યશપાલે ‘મોહરાજપરાજય’ નામે નાટક લખેલું તેમાં જણાવ્યા પ્રમાણે, “ધર્મ અને વિરતિની પુત્રી સાથે કુમારપાલનો વિવાહ સં. ૧૨૧૬ (ઈ.સ. ૧૧૬૦) માર્ગશીર્ષ શુકલ દ્વિતીયાને દિને હેમચંદ્રે કરાવ્યો.” આ ઉક્તિનો અર્થ કેટલાક વિક્રાને કુમારપાલે જૈનધર્મ સ્વીકાર્યો એવો કરે છે. કુમારપાલની વિનંતીથી જ આચાર્યે યોગશાસ્ત્ર, વીતરાગસ્તોત્ર, ત્રિષષ્ટિશલાકાપુરુષ-ચરિત્ર વગેરે કૃતિઓ રચેલી અને સંલખાવેલી. ગુર્જરભૂમિના આ શ્રેષ્ઠ રાજવીએ આચાર્યની સાથે શેત્રુંજય તીર્થની યાત્રા કરેલી.

વિ સં. ૧૨૨૯ (ઈ.સ. ૧૧૭૩)માં ચોર્યાસી વર્ષનું દીર્ઘ જીવન જીવી આચાર્ય હેમચંદ્ર દેવલોક પામ્યા. વીસ વર્ષની યુવાન વયથી સતત ચોસઠ વર્ષ સુધી તેમણે સરસ્વતી ઉપાસના કરી. જે કે એ વયોવૃદ્ધ અવસ્થાએ પણ તેમની ઉદ્યોગશીલતા યુવાન જેવી જ રહેલી. પરંતુ “હવે શરીરને વળગી રહેવું એ વૃત્તિ મોહ છે અને આત્મવિસર્જન એ ધર્મ છે” એમ જણાતાં પોતાના મૃત્યુનો સમય જણાવી, કાલનિર્માણ નજીક આવતાં સંઘને, શિષ્યોને, રાજવીને પાસે ખોલાવી બધાની છેલ્લી વિદાય લીધી અને અનશન મત ધારણ કરી દેહ પાડી નાખ્યો. તેમનું અંતિમ રંજણ હતું...

“ક્ષમયામિ સર્વાન્ સત્વાન્ સર્વે ક્ષામ્યન્તુ તે મયિ ।
મૈત્ર્યસ્તુ તેષુ સર્વેષુ ત્વદેકશરણસ્ય મે ॥

સાહિત્યોપાસના :

ગુર્જર દેશની અસ્મિતાને પાપો નાખાયો સોલંકીકુલ-શ્રેષ્ઠ એવા જે રાજવીઓ - સિદ્ધરાજ જયસિંહ અને કુમારપાલ - ના સમયમાં. આ અસ્મિતાને આચાર્ય હેમચંદ્રે પોતાની કૃતિઓમાં વહાવી. અને એ રીતે આચાર્ય ગુર્જર અસ્મિતાના પ્રથમ ઉદ્ગાતા બન્યા. સતત સાઠ વર્ષ સુધી તેમણે કરેલી સરસ્વતીની ઉપાસનાએ જીજ્ઞાસાને યશસ્વી સ્થાન અપાવ્યું. ન માત્ર ભારતભરમાં પરંતુ વિશ્વમાં પણ આચાર્યની સાહિત્ય સેવાઓથી ગુજરાત ઉન્નત મસ્તકે ઊભું રહી શકે તેમ છે. સાહિત્યનો એક પણ વિષય એમણે છોડ્યો નહોતો, એવો એક પણ વિષય નહોતો જેમાં આચાર્યે ખેડાણ કર્યું ન હોય, યા પારંગતપણું ન મેળવ્યું હોય. હેમચંદ્રાચાર્ય એટલે સર્વોત્ક્રમી પરિણત પ્રજ્ઞા, સાંગોપાંગ સંપૂર્ણ અભ્યાસ, રસભરી સર્વોત્કૃષ્ટ સર્જકતા, વિદ્યાના મહાસાગર, જીવંત જ્ઞાનકોશ, કલિકાલસર્વજ્ઞ. વિક્રાનેએ તેમને ગુજરાતના પાણિનિ, અમરસિંહ, પતંજલિ, મન્મથ અને પિંગલ કહ્યા છે. તેમના શિષ્ય રામચંદ્રે તેમને ‘વિદ્યાલોનિધિમંથમંદરગિરિ’ કહ્યા છે તે તેમની કલમે સાહિત્યની અનેક શાખાઓમાં કરેલાં વિહાર બેતાં યથાર્થ

જ છે. આચાર્યની વિદ્યોપાસના, તેમનું મહાન તપસ્વીપણું, સાહિત્યસર્જક તરીકેની તેમની પ્રતિભા, તેમનું સુત્સદીપણું, તેમની વ્યવહારનિપુણતા, તેમની સાધુતા એ બધું એમની અનેક કૃતિઓમાં પ્રગટ થયું છે.

હેમચંદ્રાચાર્યની કૃતિઓને બે વિભાગમાં વહેંચી શકાય. (૧) વ્યાકરણ-વિભાગ. આ વિભાગમાં કોષ, અલંકાર, છંદ, લિંગ વગેરેની ચર્ચા આવે છે. (૨) કાવ્ય અને ઉપદેશ વિભાગ.

સિદ્ધહૈમશબ્દાનુશાસન :

આચાર્યે આ વ્યાકરણ સિદ્ધરાજ જ્યસિંહ માટે - તેની વિનંતીથી રચ્યું તેથી 'સિદ્ધ' અને હેમચંદ્રનું હોવાથી 'હેમ.' પરંપરા કથા પ્રમાણે સિદ્ધરાજના મુખમાંથી અવંતીના લોજ - વ્યાકરણને જોઈને 'વિદ્યાન કોઠપિ કથ' નારિત દેશે વિપ્રવેપિ ગુર્જરે । એ ઉક્તિ સરી પડી ત્યારે, 'સર્વે સંભૂવ વિદ્યાંસો હેમચંદ્ર વ્યલોક્યન' । અને આચાર્યે વ્યાકરણની રચના કરી. એક કથા પ્રમાણે તે કાશિમરના પ્રવર-પુરમાં ભારતીકોશમાં રહેલા પુરાતન આઠ વ્યાકરણોની પ્રતો મંગાવાઈ, અન્ય દેશોમાંથી પણ વ્યાકરણો મંગાવાયાં અને આચાર્યે એક વર્ષમાં નવું વ્યાકરણ રચ્યું. અને રાજસભામાં સિદ્ધરાજને સંભળાવ્યું. સિદ્ધરાજે આ પ્રસંગનું બહુમાન કર્યું અને વ્યાકરણ-પ્રતને પટ્ટહસ્તિ ઉપર સ્થાપીને પાટણમાં ફેરવ્યું. આ અષ્ટાધ્યાયી વ્યાકરણ સંસ્કૃત અને પ્રાકૃતાદિ ષડ્ભાષાનું વ્યાકરણ છે. તેના આઠમા અધ્યાય પાકૃત-વ્યાકરણનો છે. તેના આઠ અધ્યાયોનાં લગભગ ૪૫૦૦ જેટલાં સૂત્રો છે. જેમાં લિંગાનુશાસન, ધાતુપારાયણ, ઉચ્ચાદિ ગણપાઠ વગેરે અંગોનો સમાવેશ થાય છે. સાથે સાથે આચાર્યે જ લઘુવૃત્તિ, બૃહવૃત્તિ અને બૃહન્યાસની પણ રચના કરી. તેના બધા મળીને ૧૨૨૭૩૪ શ્લોકો છે. ત્રણસો લલિયાઓએ સતત ત્રણ વર્ષ વ્યાકરણની પ્રતો તૈયાર કરીને તેને અદાર દેશોમાં પઠનપાઠનાથે મોકલાયાની પણ પરંપરા કથા છે. જિનમંડનગણિવિરચિત કુમારપાલ પ્રબંધમાં જણાવ્યા પ્રમાણે આ વ્યાકરણની પ્રતો કર્નાટ, ગુર્જર, લાટ, સુરાષ્ટ્ર, કચ્છ, સિંધુ, ઉચ્ચ, ભલેરી, મરૂ, માલવ, કોંકણ, રાષ્ટ્ર, કીર, બલધર, સપાહલક્ષ, મેવાટ, દીવ, આબીર, કારમીર વગેરે દેશોમાં મોકલાઈ હતી. તે સમયના પ્રસિદ્ધ વૈયાકરણી કાકલને પાઠશાળામાં અધ્યાપક નીમીને તેનું પઠન-પાઠન શરૂ કરાવ્યું.

આ વ્યાકરણની રચના પછી આચાર્ય હેમચંદ્રનું સ્થાન સિદ્ધરાજની વિદ્વદ્સભામાં અદ્વિતીય બન્યું. આચાર્યનો ઉદ્દેશ સરલ રીતિથી પોતાનો સંપ્રદાય, રાજન તથા પોતાના ગૌરવને માટે એવું વ્યાકરણ બનાવવાનો હતો કે જેમાં કોઈ વાત રહી ન જાય. પ્રસિદ્ધ વિદ્યાન શ્રી ભોગીરાલ સાંડેસરાએ આચાર્યની આ વ્યાકરણ રચનાને અંજલિ આપતાં લખ્યું છે, "માળવા અને ગુજરાતની રાજકીય

સ્પર્ધામાંથી જે સાંસ્કારિક સ્પર્ધા જન્મી અને એ સ્પર્ધાનું જે પરિણામ આવ્યું તે સિદ્ધરાજની વિનંતીથી હેમચંદ્રે રચેલું 'સિદ્ધહૈમ-વ્યાકરણ' સ્વ. મુનશીએ પણ લખ્યું, 'સિદ્ધરાજ અને હેમચંદ્રને એક કરતું 'સિદ્ધહૈમ' એ માત્ર વ્યાકરણ નથી, ગુજરાતનું જીવન ઝરાણું નિઃસારતી કૃપાશ્રવી અંગોત્રી છે."

દેશીનામમાલા : અભિધાન ચિંતામણિ વગેરે કોશો :

આ 'દશ્યશબ્દ સંગ્રહ' એ વ્યાકરણના નિયમોથી સિદ્ધ ન થતા અને ભાષામાં વપરાતા લોકવ્યવહારના શબ્દોનો સંગ્રહ છે. આ કોશની રચના આચાર્યે વર્તમાન પદ્ધતિ પ્રમાણે અકારાદિ ક્રમે કરેલી છે. તેમાં ૩૫૦૦ શ્લોકો છે. 'અભિધાન ચિંતામણિ' એક અર્થવાચી શબ્દોનો સંગ્રહ છે. એટલે તેમાં એક જ અર્થવાળા અનેક શબ્દો આપ્યા છે. તેમાં ૧૦,૦૦૦ શ્લોકો છે. તેની સાથે ૨૦૪ શ્લોક-પ્રમાણનું પરિશિષ્ટ આવ્યું છે. જ્યારે તેમણે રચેલા 'અનેકાર્થસંગ્રહ' માં એક શબ્દના અનેક અર્થ આપ્યા છે. તેના ૧૮૨૮ શ્લોક છે. જ્યારે આચાર્યે રચેલો 'નિઘંટુકોશ' વૈદકીય શબ્દો - વનસ્પતિનાં નામોનો સંગ્રહ છે. આ કોશ અન્યની સરખામણીમાં નાનો છે. તેમાં ૩૬૬ શ્લોક છે.

કાવ્યાનુશાસન, છંદોનુશાસન :

'કાવ્યાનુશાસન' એ અષ્ટાધ્યાયી, અલંકારચૂડામણિ નામે વિવરણ સાથે લખાયેલો અલંકાર ગ્રંથ છે. ૬૮૦૦ શ્લોકમાં લખાયેલા આ અલંકારશાસ્ત્રના ગ્રંથમાં આચાર્યે અલંકાર, રસ, ભાવ, રસાભાવ, ભાવાભાવ વગેરેનું વિવરણ કર્યું છે. જ્યારે 'છંદોનુશાસન' એ સંસ્કૃત-પ્રાકૃતનો પિંગલગ્રંથ છે. ૩૦૦૦ શ્લોકમાં લખાયેલા આ છંદશાસ્ત્રમાં અક્ષરમેળ - માત્રામેળ છંદોની વિગતે ચર્ચા કરી છે.

દ્વયાશ્રય (સંસ્કૃત) :

૨૮૨૮ શ્લોકમાં અને ૨૦ સર્ગમાં લખાયેલા આ મહાકાવ્યમાં આચાર્યે સોલંકી કુલની કીર્તિગાથા ગાઈ છે. મહારાજા મૂલરાજદેવના સમયથી માંડીને કુમારપાલના સમય સુધીનો ઇતિહાસ તેમાં નિરૂપાયો છે. જેવી રીતે કાલિદાસે 'રઘુવંશ' રચીને રઘુકુલની કીર્તિગાથા ગાઈ તેમ આ આચાર્યે આ કાવ્ય રચ્યું છે. ગુજરાતમાં પાટણના રાજવીઓ આસપાસ જે સ્થાનિક સામુદાયિક અસ્મિતા જન્મી તેનું પ્રથમ ગાન દ્વયાશ્રયમાં રજૂ થયું છે. સ્વ. ક. મા. મુનશીએ આચાર્યના આ કાર્યને અંજલિ અર્પતાં લખ્યું છે, "સિદ્ધરાજે સરજેલાં શક્તિ અનં સામર્થ્યમાંથી જન્મેલી પ્રાદેશિક અસ્મિતા જે પ્રજના અંતરમાં ઊભરાઈ રહી હતી તેની વીરત્વભરી વિજયગાથા આ મહાકાવ્યમાં અચિત થવા પામી છે." તે કાળના ગુજરાતમાં જે કંઈ હતું તે આચાર્યે આ કાવ્યમાં રજૂ કર્યું છે. તેમાં ધાર્મિક સહિષ્ણુતા છે,

નીતિ અને શૌર્યના પ્રસંગો છે પ્રબળા ઉત્સવો ને આનંદો છે. યોદ્ધાઓ, નાગરીકો, રમણીઓ, ગોપવધૂઓ, સ્ત્રીઓના મધુર સવાદો, વલાસવૃત્તિઓ વગેરે બધું જ છે. આ અંધની એક નોંધપાત્ર બાબત એ છે કે તેમાં આચાર્યે શબ્દાનુશાસનને અદ્ભુત રીતે કમશ રીતે ઐતિહાસિક કાવ્યમાં ઉતાર્યું છે. એક વિદ્વાને યોગ્ય જ કહ્યું છે કે, “દ્વયાશ્રય તમે ગમે ચાંથી ઉઘાડો તેમાં તમને મહાન આચાર્યની મૂર્તિ દેખાશે.”

દ્વયાશ્રય (પ્રાકૃતિ) :

આઠ સર્ગના મહાકાવ્યમાં આચાર્યે કુમારપાલના નિત્ય-જીવનનો પરિચય આપ્યો છે, આથી તેને ‘કુમારપાલ ચરિત’ પણ કહે છે. તેમાં પ્રાકૃત વ્યાકરણનાં ઉદાહરણો આપ્યાં છે.

અન્ય સાહિત્ય :

ઉપર્યુક્ત અને અન્ય અંથોની રચના દ્વારા આચાર્ય હેમચંદ્રે ગુજરાતી ભાષાને, ગુજરાતી સંસ્કારોને, ગુજરાતી પ્રબળ પોતાપણું રહે એવી અલેખ સાંકળ ચૂંથી આપી છે. તેથી ગુજરાત સમૃદ્ધ બન્યું છે અને પોતાની જાત જાળવી શક્યું છે. સંસારનો સાક્ષરસમાજ તેમના રચેલા અંથવૈભવ માટે સદા ઋણી છે.

‘ત્રિષષ્ટિશલાકાપુરુષચરિત’ એ ૧૦ પર્વનું ૩૨૦૦૦ શ્લોકોમાં લખાયેલું મહાકાવ્ય છે. આ કાવ્યમાં ત્રેસક મહાપુરુષો - ૨૪ તીર્થંકરો, ૧૨ ચક્રવર્તીઓ, ૬ વાસુદેવો, ૬ પ્રતિવાસુદેવો, ૬ બલદેવો - ના જીવનચરિત્રોનું તેમાં નિરૂપણ છે. તે અનેક આખ્યાનોનો મહાસાગર છે. આચાર્યનું કવિત્વ અને કલ્પના બંને તેમાં ખીલ્યાં છે. ‘પરિષિષ્ટપર્વ’માં મહાવીર પ્રભુ પછીના ૧૩ આચાર્યોના ચરિત્રોને નિરૂપતો પુરાણુઅંથ છે. ‘અન્યયોગ્યવચ્છેદ દ્વાત્રિંશિકા’ અને ‘અયોગ્યવચ્છેદ દ્વાત્રિંશિકા’ એ ૩૨ - ૩૨ શ્લોકની વીરસ્તુતિઓ છે. ‘પ્રમાણુગ્રીમાંસા’ એ ૨૫૦૦ શ્લોકોમાં લખાયેલો ન્યાય-પરામર્શનો દર્શનઅંથ છે. ‘વેદાક્રુશ’ પણ દર્શનઅંથ છે.

‘યોગશાસ્ત્ર’ આચાર્યે કુમારપાલ મહારાજ માટે રચેલો યોગના વ્યવહારુ સિદ્ધાંતો નિરૂપતો સ્વોપજ્ઞ ટીકા સહિતનો અંથ છે. સામાન્ય વ્યવહારુ જનને નિત્યજીવનમાં ઉપયોગી થઈ શકે એ રીતે તેમાં યોગના સિદ્ધાંતોનું નિરૂપણ કરાયું છે. યોગના વિવિધ પગથિયાં-યમ, નિયમ, આસન, પ્રાણાયામ, પ્રત્યાહાર, ધારણા, ધ્યાન, સમાધિનું તેમાં વિવરણ છે. ઉપરાંત આચાર્યે વીતરાગસ્તોત્ર, અહંનીતિ, મહાદેવસ્તોત્રની પણ રચના કરેલી.

આચાર્ય હેમચંદ્રે જીવનના પંખેપજનો ઉપયોગ કરીને વિપુલ સાહિત્ય અંથો રચીને ગુજરાતને ઉન્નત સ્થાન અપાવ્યું છે. ન માત્ર ભારતમાં પરંતુ વિશ્વમાં પણ આચાર્યની સેવાઓથી ગુજરાત ઉન્નત મસ્તકે ઊભું રહી શકે તેમ છે. મુનશીએ

યોગ્ય જ કહ્યું છે કે, “ગુજરાત પાસે એવા વિદ્વાનો બહુ થોડા છે કે જેમનું વિશ્વસાહિત્યમાં સ્થાન હોય. હેમચંદ્રાચાર્ય એવા વિદ્વાનોમાંના એક છે. અને તેમના વ્યક્તિત્વ વડે ગુજરાત વિશ્વવ્યાપક બની રહેલ છે.” અથાક પ્રયત્નોથી આચાર્યે કાશ્મીરવાસિની દેવી સરસ્વતીને જેમણે ગુજરાતવાસિની કર્યાં. ગુજરાતમાં જ્ઞાનગંગા વહેવડાવી, ગુજરાતને સુસંસ્કારો શીખવીને આચાર્ય તરીકેની પોતાની ગંભીર જવાબદારીવાળી ઉત્તમ ફરજ બજાવી તથા વિક્રતા સાથે સાધુતાની ભંચી કિંમત આંકી બતાવી.

આચાર્યે તેમના જીવનકાલમાં વિશાળ શિષ્યસમુદાય ઊભો કરવા પ્રયત્નો કરેલા નહીં. તેમ છતાં તેમની જ્ઞાન-પ્રતિભાથી આકર્ષાઈને અનેક જ્ઞાનપિયાસુઓ તેમની પાસે એકત્રિત થયેલા. સંસ્કારનિર્માણની પ્રવૃત્તિ તેમની હયાતીમાં અને કાલધર્મ કરી ગયા પછી પણ ચાલુ જ રહેલી. શ્રી ભોગીલાલ સાંડેસરા તેમની અને તેમના શિષ્યસમુદાયની પ્રવૃત્તિને ઊરદાવતાં લખે છે, “હેમચંદ્રાચાર્ય અને તેમનું શિષ્યમંડળ શ્રદ્ધમંડળ સાથેના સૂર્યની પેઠે ગુજરાતના સાહિત્યકાશમાં પ્રકાશે છે.” તેમના પ્રસિદ્ધ શિષ્યોમાં રામચંદ્ર, ગુણચંદ્ર, મહેન્દ્રસૂરિ, વર્ધમાનગણિ, ઉદયચંદ્ર, યશચંદ્ર, બાલચંદ્ર વગેરેને ગણાવી શકાય.

આચાર્યની અનેકવિધ ક્ષેત્રોમાં ખીલેલી પ્રતિભાને ગુજરાતના વિદ્વાનવર્ગે અનેક ઉપનામો આપીને ઊરદાવી છે. મુનિ શ્રી પુણ્યવિજયજીએ તેમને ‘સ્થાઈવાદવિજ્ઞાનમૂર્તિ’ કહ્યા છે. પિટર્સને તેમને ‘જ્ઞાનમહોદધિ’ કહ્યા. તો કેટલાકે તેમને સંસ્કારનેતા, સાહિત્યયુગસર્જક, મહાન તપસ્વી, મહાન સાધુ, સમર્થ વિભૂતિ, સંયમી સાધુ, ‘વિદ્યાભોનિધિમથ-મંદરગિરિ’, ‘કલિકાલ સર્વજ્ઞ’ કહ્યા છે. સ્વ. ક. મા. મુનશીએ આચાર્યને અંજલિ અર્પતાં લખ્યું છે, “એ સુત્સહીઓમાં ધૂમ્બા, અને રાજ્યાધિકાર પર નૈતિક સત્તા બેસાડી. મહત્વાકાંક્ષાથી ઊછળતા ગુજરાતની મહત્તાને શબ્દદેહ આપ્યો. જ્યારે એ સદ્ગત થયા ત્યારે ચૌલુક્યોની જાગીર અલોપ થઈ, વિજયી સેનાઓનું વિશ્રામસ્થાન અદશ્ય થયું; વીરતા, સંસ્કાર ને સામર્થ્યથી શોભતી લોકસમૂહની કલ્પનામાંથી એક અને અવિલાન્ય ગુજરાત બહાર પડ્યું.”

માનવઈતિહાસમાં આવી વિભૂતિઓ ભાગ્યે જ આવે છે અને આવે છે ત્યારે સમયને ફેરવી નાખે છે ને નવાં મૂલ્યો સ્થાપે છે. નહું જીવન રચે છે, નવી શક્તિ જન્માવે છે. સ્વ. ધૂમકેતુએ આચાર્યને શ્રદ્ધાંજલિ આપતાં લખ્યું છે— “સૂર્યોદય સમયે સરસ્વતી નદીકિનારે ઊભેલી એક મહાન શક્તિ, પોતાના પ્રકાશથી - તેજથી આખા ગુજરાતને છાઈ દેતી કલ્પો, અને તમને હેમચંદ્રાચાર્ય દેખાશે.”

- શ્રી મોહનભાઈ વી. મેલાણી

પરદેશમાં જૈન ધર્મની પ્રભાવના.

જૈન ધર્મ મુખ્યત્વે તો આચાર પ્રધાન ધર્મ છે, પ્રચાર પ્રધાન ધર્મ નથી તેમ કહેવાય છે. ઐત્દ ધર્મના અનુયાયિઓ પરદેશમાં ધર્મ-પ્રચારાર્થે ગયા હતા. જૈન ધર્મના સાધુઓ દરીઓ ઓળંગી દેશાવર જતા નથી તેથી જૈન સાધુઓ જૈન ધર્મના પ્રસારાર્થે દૂર દૂરના દેશોમાં ગયા હોય તેવું ભૂત કાળમાં નહીવતજ બન્યું છે.

સમ્રાટ સિકંદરે ભારત પર ચઢાઈ કરી અને ભારતમાં જય-પરાજય બન્નેનાં ફળો ચાખીને તે પોતાના દેશ યુનાનમાં પાછો ગયો ત્યારે તક્ષશિલાના એક જૈન મુનિ જેમનું નામ કલ્યાણ મુનિ હતું તે તેમની સાથે ગયા હતા. આ કલ્યાણ મુનિ રોલીનાસ મુનિને નામે ઓળખાયા હતા. તેઓ ઘણાં વર્ષો એથેન્સમાં રહેલા અને એથેન્સમાં તેઓએ સલ્લેખના લીધી હતી. કહેવાય છે કે તેમનું સમાધિસ્થાન એથેન્સમાં છે.

બેબિલોનથી એક રાજકુમાર ભારત આવ્યો હતો અને તે જૈન ધર્મ પાળતો હતો. એ રાજકુમાર ને આર્દ્રકુમાર, કે જેણે અભયકુમારની પ્રેરણાથી દીક્ષા લીધી હતી. આવા થોડાક સમાચારો સિવાય જૈન ધર્મનું વિદેશગમન કે વિદેશીઓનું જૈન ધર્મ કાજે ભારતમાં આગમન ખાસ બન્યું નથી.

જૈન ધર્મના ચતુર્વિધ સંઘના અત્યારના સ્વરૂપ પહેલા અથવા તો ભગવાન મહાવીર સ્વામીના સમય પૂર્વે ભારતમાં સ્પષ્ટ રૂપે બે ભિન્ન-ભિન્ન પ્રકારની સંસ્કૃતિઓનું અસ્તિત્વ હતું. આ બે સંસ્કૃતિ યા તો બે વિચાર ધારાઓ વૈદિક સંસ્કૃતિ અને શ્રમણ સંસ્કૃતિના નામથી જાણીતી છે. શ્રમણ સંસ્કૃતિ અહિંસાના પાયાપર રચાયેલી હતી અને ત્યાગ માર્ગ તેનો મૂળ માર્ગ હતો. સર્વ પ્રકારે અપરિગ્રહનો ઉપદેશ આ સંસ્કૃતિ સાથે વણાયેલો હતો. અહિંસા મૂલક સમાજ-વ્યવસ્થાના નિયમોમા માનતી અને આ ધર્મને આચરણમા મુકતી વિવિધ પ્રજાઓ હતી. આમા પશ્ચિ નામની જાતિ વેપારીઓની હતી. તેઓ પશ્ચિકાના નામથી પણ ઓળખાતા હતા. બીજી એક જાતિ પ્રાન્ય નામની હતી. વ્રત કરવાવાળા લોકો એટલે પ્રાન્ય એવી માન્યતા હતી. અથર્વવેદમા

આ જાતીઓનો ઉલ્લેખ છે. ત્રીજું નામ છે સાધ્ય જાતિઓનું. વેદોમાં તેમને વેદ-વિરોધિઓ તરીકે ઓળખાયા છે. જૈન ધર્મના હાલના સ્વરૂપમાં તો નહીં પરંતુ કોઈને કોઈ રીતે તુર્કસ્તાન, મંગોલીયા અને ચીન પહોંચ્યો હતો તેવી માન્યતા અને પુરાવાઓ છે. મંગોલિયામાંથી જૈન મંદિરનાં અવશેષો મળી આવ્યા તેનું મુંબઈ સમાચાર ના. ૪-૮-૧૯૩૪ ના અંકમાં ઉલ્લેખ હતો કે પેકિંગમાં તુનાવારે જાતિના જૈન મંદિરો હતા.

આમ છતાંએ બૌદ્ધ ધર્મની જેમ જૈન ધર્મનો પરદેશમાં પ્રચાર થયો નથી. અત્યારે જૈન ધર્મના પાળનારા ભાવિકો વિશ્વના અનેક દેશોમાં અને નગરોમાં છે પરંતુ તેઓ ભારતથી ગયેલ મૂળ ભારતવાસીઓ છે. પરદેશી પ્રજાએ હજુ જૈન ધર્મ અપનાવ્યો નથી. બહુ ઓછા અંગ્રેજો અને અમેરીકનો જૈન ધર્મ પાળે છે. જો કે જૈન ધર્મ પ્રત્યે વધુ ને વધુ રસ જાગૃત થતો જાય છે. જૈન ધર્મનો શાકાહારીપણાનો આદર્શ વ્યાપક થતો જાય છે. ધર્મના સિદ્ધાંતો સમજવાની ઈચ્છા વધતી જાય છે. જ્ઞાન જિજ્ઞાસા જાગૃત થઈ છે.

બ્રિટનમાં અને ખાસ કરીને ઈંગ્લેન્ડમાં ૨૫ થી ૩૦ હજાર જૈનો વસે છે. ભારત બહાર સહુથી વધારે જૈનો અમેરિકામાં છે. ત્યાં ૩૦ થી ૩૪ હજાર જૈન રહેતા હશે તેવો અંદાજ છે. બીજે નંબર ઈન્ગ્લેન્ડ આવે. અમેરિકા વિશાળ દેશ છે તેથી ત્યાંના જૈનો છુટા છવાયાં વસે છે. ન્યુયોર્ક, ન્યુજર્સી, લોસ એન્જેલેસ, શિકાગો ને બાદ કરતાં જૈનોનું પ્રમાણ અમેરિકાના બીજા વિસ્તારોમાં ઓછું છે. ઈન્ગ્લેન્ડમાં જે ૨૫ થી ૩૦ હજાર જૈનો વસે છે તેમાંથી પંદર હજાર ઉપર જૈનો બૃહદ્દ લંડનમાં વસે છે. બૃહદ્દ લંડનના ઉત્તર-પશ્ચિમ વિસ્તારોમાં વળી જૈનોનું પ્રમાણ બીજા વિસ્તારો કરતાં વધારે છે.

ઈન્ગ્લેન્ડમાં જે જૈનો વસે છે તેની એક વિશેષ બાબત એ છે કે આમાનાં મોટા ભાગનાં હાલારી વીસા ઓશવાળ છે. આમ મૂર્તિપૂજક જૈનો, સ્થાનકવાસી, દીગંબર એ બંધાયે કરતાં ઓશવાળોની સંખ્યા સવિશેષ છે. આ ઓશવાળો મૂળ ભારતથી પૂર્વ આફ્રિકાના દેશોમાં ગયેલાં અને પૂર્વ આફ્રિકાના દેશોની પરિસ્થિતિ પ્રતિકૂળ બનતાં જ ઘણા એશિયનોએ પૂર્વ આફ્રિકા છોડ્યું, ઓશવાળોમાંથી અર્ધાં તે બ્રિટનમાં આવીને વસ્યાં.

બ્રિટનમાં ઓશવાળોની સંસ્થા જૈનોમાં સૌથી મોટી છે એ પછી નવનાત વણિક એસોશિએશન આવે. નવનાત વણિક એસોશિએશન ઓસવાળ સિવાયના જૈનો તથા અન્ય વણિકોની સંસ્થા છે. જો કે નવનાત વણિક એસોશિએશન ઓશવાળોને પણ આજીવન સભ્યો તરીકે સ્વીકારે છે. ઓશવાળોની સંસ્થા ઓશવાળ સિવાયના જૈનોને આજીવન સભ્ય તરીકે નથી સ્વીકારતી તે દુઃખદ છે. અમેરિકાનાં જૈનોનો દાખલો સહુએ

લેવો જોઈએ અમેરિકાના જૈનો પોતાને મહાવીરના સંતાનો માને છે અને જ્ઞાતિ પ્રથા વગરની જૈનોની સંસ્થામાં મુખ્યત્વે માને છે.

બ્રિટન જૈન સમાજ યુરોપથી સહુ જૈનોની પ્રતિનિધિ-રૂપ સંસ્થા છે. લેસ્ટરનું જૈન સેન્ટર આનું જવલંત ઉદાહરણ છે (આ અંકમાંજ જૈન સમાજ યુરોપ તથા જૈન-સેન્ટરની વિસ્તાર માહિતી હોવાથી અત્રે પુનરાવર્તન કરવાનું આવશ્યક નથી) લેસ્ટરની સિધ્ધિમાં માત્ર લેસ્ટરનાંજ જૈનો નહીં પરંતુ લેસ્ટર બહારનાં જૈનોનો પણ અદિતીય ફાળો છે. પશ્ચિમની દુનિયાનું સહુથી પ્રથમ ભારતીય સંસ્કૃતિને અનુરૂપ, કલાકારીગરીથી યુક્ત જૈન-સેન્ટર સહુને ગૌરવ લેવા જેવું છે. જૈન એકતા અને જૈન ધર્મનો ઉન્કર્ષ જૈન સમાજ યુરોપનો ધ્યેય છે.

બ્રિટનમાં સ્થાયી થયેલાં પંદર હજારથી વધુ ઓશવાળ જૈનો તેમની વ્યવસ્થા શક્તિ માટે જાણીતાં છે. ધીરો પણ ચોક્કસ ગતિથી તેઓ પ્રગતિ કરી રહ્યા છે. લંડનની ઉત્તરે પોટર્સ બાર ગ્રામ પાસે આ સંસ્થાએ ૧૮૪૦ માં બંધાયેલું વીલા-સ્ટાઈલનું મકાન તથા ૮૪ એકર જમીન સંપાદિત કરેલ છે. એપ્રિલ ૧૯૮૦ માં ૪,૬૪,૦૦૦ પાઉન્ડના ખર્ચે ખરીદવામાં આવેલ આ પ્રોપર્ટીમાં મહાજનવાડી તથા દેરાસર માટેની પ્લાનિંગ પરમીશન મળવી છે. હવે મૂળ ભૂત બાંધકામના ત્વરિત નિણયો લઈને કામ હાથ ધરાશે તેવી ધારણા છે. સહુ પ્રથમ તેઓ મહાજનવાડી તૈયાર કરવાની ભાવના ધરાવે છે ત્યારે પછી થનારી શિખર બંધી દેરાસરમાં ૧૫ લાખ પાઉન્ડ કે તેથી વધારે ખર્ચાશે તેવી માન્યતા છે. ઓશવાળ એસોશિએશન દ્વારા દક્ષિણ લંડનમાં મહાજન વાડી ખરીદવામાં આવેલ છે ત્યાં પણ સાંસ્કૃતિક-ધાર્મિક પ્રવૃત્તિઓ થાય છે.

નવનાત વણિક એસોશિએશનમા વણિક જ્ઞાતિના જૈનો તથા અજૈનો સહુનો સમાવેશ થાય છે. આ સંસ્થામાં આશરે ૯૫% જૈન સભ્યો છે. સંસ્થાનું પોતાનું મથક હેરોમાં છે તેનો કબજો ૩૦ જાન્યુઆરી ૧૯૮૪ના રોજ મળ્યો હતો. “નવનાત ભવનના” નામથી ઓળખાતાં આ મકાનમાં હોલ તથા હિંદુ-જૈન મંદિર છે. બ્રિટનમાં આ સિવાય નવયુગ પ્રગતિ મંડળ, મહાવીર ફાઉન્ડેશન, ભકિત મંડળ, જૈન એસોશિએશન, વણિક સમાજ, જૈન-સમાજ માંચેસ્ટર વગેરે સંસ્થાઓ છે. જૈન ધર્મના ઉચ્ચ પ્રચારમાં આ સંસ્થાઓનો ફાળો નાનો સૂનો નથી. લંડન અને બહારનાં વિસ્તારોમાં નાના-નાના સાપ્તાહિક સ્વાધ્યાય - સત્સંગ ગ્રુપ પણ છે.

શ્રી જાપાન જૈન સંઘ:

જાપાનના કોબે શહેરમાં માત્ર ૨૮ કુટુંબોએ પોતાના તન-મન-ધનથી એક અનુપમ અને ભવ્ય જૈન દેરાસર બંધાવેલ છે. કીટાન-ચો વિસ્તારમાં ઘણા ધર્મોના કેન્દ્રો અને મંદિરો છે. આરસપહાણના ધુમ્મટ વાણું અને સુંદર સ્થંભો તથા શિખરો મંડિત

કેસલુચં કરતી દીક્ષા કલ્યાણકની પ્રતિમાઓ પણ છે. આગમગ્રંથો ચીનીભાષામાં છે. તાતારદેશમાં મનોહર ઉપદેશ આપતી મુદ્રામાં તીર્થંકર પ્રતિમા વિષે નોંધ છે. મુંગારદેશમાં ૮૦૦૦ જૈનોના પર હોવાના, ૨૦૦૦ જિનમંદિરોનો ઉલ્લેખ કરી ગર્ભકલ્યાણના ચિત્રો હોવાનો ઉલ્લેખ કરે છે. તિબેટમાં રાજા જૈની હોવાની તે વાત લખે છે. તેની નોંધ પ્રમાણે એક નદીકિનારે બીસાહજાર મંદિરો છે જે યાત્રાસ્થળ હોવાથી ખૂબજ યાત્રીઓ આવે છે. આરસપર સોનેરી કામમાં મેરૂપર્વત ચિત્રિત છે. જેનાપર જન્મકલ્યાણકના અભિષેકનું ચિત્ર છે. તે ઉપરાંત તિબેટના દક્ષિણમાં ખિલવનનગર, ચીનસીમાપર હનુવરનગરમાં અનેક જૈનમંદિરો હોવાનું જણાવે છે.

ઈતિહાસ લેખક છ. સી. મુરેના મત પ્રમાણે ઇસાના જન્મ પૂર્વ ૮૦૦ વર્ષ પહેલા ઇરાક, સિયામ, ફીલીપ્પીનમાં મોટી સંખ્યામાં જૈનમુનિ જૈનધર્મનો પ્રચાર કરતા હતા. વર્તમાન થોવીસ તીર્થંકરોમાં થી ઋષભદેવ, અરિષ્ટનેમિ, પાર્શ્વનાથ અને મહાવીરિ અનાર્થદેશોમાં જૈનધર્મનો પ્રચાર કરેલ તેની પુષ્ટિ પુરાણો અને ઇતિહાસમાં મળે છે. અરબદેશ, ઇરાન, શકસ્થાન જેવા દેશોમાં ચંદ્રગુપ્તમૌર્યના પ્રપૌત્ર સમ્રાટ સમ્પ્રતિએ જૈનધર્મના શ્રમણ અને પ્રચારકો મોકલાવ્યા હતાં.

૭માં સૈકામાં ચીની યાત્રી હુઅનસાંગે અફઘાનિસ્તાનમાં જૈનમંદિર, જૈનમુનિ અને જૈન પરિવાર હોવાના ઉલ્લેખ કર્યાં છે.

સિયાહનનામનો વિધ્વાન લખે છે કે ઇસ્લામધર્મનાં કલંદરી સમ્પ્રદાય પર જૈનધર્મનો વધુ પ્રભાવ હતો. ફકીરી (સાધુતા), પવિત્રતા, અપરિગ્રહવાદ અને અહિંસા પર તેઓ ખૂબ વિશ્વાસ કરતા હતા.

નેપાલમાં જૈનધર્મ: આ દેશમાં જૈનધર્મનો પ્રચાર અને મહિમાનો ઉલ્લેખ મળે છે. શ્રુતકેવલી ભદ્રબાહુ, સ્થૂલિભદ્ર જેવા આચાર્યો અને સેના, વેના, રેના સાધ્વીઓના વિહારનો ઉલ્લેખ છે. જૈનાગમોમાં ભદ્રબાહુની મહાપ્રાણાયામ ની સાધના અને સ્થૂલિદ્રના દષ્ટિવાદના અભ્યાસનાં વર્ણન છે.

બ્રહ્મદેશ (બરમા) માં જૈનધર્મ: ઇસાની એકશતાબ્દી પૂર્વ જૈનાચાર્ય કાલિક ત્યા તેમના શિષ્યાએ બ્રહ્મદેશમાં વિહાર કરી ધર્મપ્રભાવના ફેલાવવાના ઉલ્લેખ જૈન સાહિત્યમાં મળે છે.

ઓસ્ટ્રીઆના બુડાપેસ્ટના એક ગામમાં ખેતરમાં એક ભ. મહાવીરની મૂર્તિ મળી છે જે ત્યાંના મ્યુઝિયમમાં છે. તેવીજ રીતે રૂસના મંગોલિયા પ્રદેશમાંથી અનેક જૈનસ્મારકો પ્રાપ્ત થયા છે. અમેરિકાના ભૂ-ભાગમાંથી તાંબાનો મોટો સિંધ્યકનો ગટ્ટો મળ્યા છે.

એવા ઐતિહાસિક પ્રમાણો ઉપલબ્ધ છે કે ભ. ઋષભની પૂજા મધ્યએશિયા મિસ્ત્ર, યુનાનમાં થતી હતી. તેઓ નગ્રયોગી સ્વરૂપે અબદ ભગવાન (ઋષભ) નામે પૂજાતા હતા. મિસ્ત્રઓનાં પૂર્વજો ભારતીય હતા. મેડીટરેનિયનો ભગવાન ઋષભને રેક્લેભ, અપોલો, ટેશબ, બલી જેવા નામથી પૂજાતા હતા. સીરિયા ના એક નગરનું નામ 'રાષાફ' છે અને જૈન અવશેષોને આધારે કહી શકાયકે તે 'ઋષભ' ના નામનું અપભ્રંશજ હોય. એકેડિયા, સુમેરિયા, મેસોપોટેમિયાનો સિન્ધુનદીના ધાટી-પ્રદેશ સાથે સાંસ્કૃતિક સંબંધો હતા અને અહીંના પ્રવાસી વ્યાપારીઓ ભગવાન ઋષભનો ધર્મ ત્યાં લઈ ગયા હશે. એવા ઉલ્લેખ છે કે જયારે સિકંદરભારતથી યુનાન પાછો ફર્યો ત્યારે તક્ષશિલાના મુનિ કોલીનાસ કે કલ્યાણમુનિ તે સાથે જઈ એથેન્સનગરમાં રહી જૈનધર્મનો પ્રચાર કર્યો અને છેલ્લે સંલ્લેખના ધારણ કરી મૃત્યુને વર્ષા. યુનાની તત્ત્વચિંતક પીરોએ જૈન શ્રમણો પાસે જૈનધર્મનો અભ્યાસ કરી યુનાનમાં તેનો પ્રચાર કર્યો હતો.

The breadth of Jain religion

The Jain religion originated in India but it spread to many other countries, Turkey, Afghanistan, Egypt, Persia, Sri Lanka, Nepal, Bhutan, Tibet, China, Burma, Japan, Babylon etc. as is evidence by ancient sculpture revealed by archeological excavations and also by the writings of ancient pilgrims such as Mcgesthnise, Huen Sang and others . The scholar Nemicaandra Acharya in the **Uttaradhyana Sutra and Rajprasaniya Sutra** mentions Jainism in Cambodia and Afghanistan. Modern scholar Prof. Cakravarty, Jacobi, and other Indian scholars have mentioned this spread of Jainism. Images of Bahubali and Rsabhdev have been found in China. In the Tartar region, it is said that there were 8000 Jains and 2000 Jain Temples, as described by Mr Lamchidas Golalare in 1863, in his account of his travels. Mr G. C. Mure says that in 800 BC there were Jains temples and monks in Iraq, Siam and Palestine. A Muslim scholar writes about the impact of Jainism in the Kalandri Muslims. There is a record that Nebuchadnezzar, king of Babylon visited Mount Girnar and gave a donation for the renovation of the temples. From ancient times the Jain principle of non-violence has been widespread.

ટોકિયો યુનિવર્સિટીના પ્રોફેસર નાકામૂરાને ચીનીભાષામાં લખાયેલ જૈનસૂત્રોનું પુસ્તક પ્રાપ્ત થયું હતું જેથી સિંધ્ય થાય છે કે તે પ્રદેશોમાં જૈનધર્મ પ્રચલિત ધર્મ હતો. પ્રચીનકાલમાં ભારતનો

જૈન દેરાસર એપ્રિલ ૧૯૮૫માં ખુલ્લું મૂકવામાં આવ્યું છે. બે માળના ફેરી-કોફીટ મકાનમાં દેરાસર, એસેમ્બલી હોલ, શાવર રૂમ ઇત્યાદિ સગવડતાઓ છે. કોબેનું આ દેરાસર હવે ત્યાંનું ટુરીસ્ટ એટ્રેક્શન સમાન બની ગયું છે.

અમેરિકા અને કેનેડામાં જૈન ધર્મ:

અમેરિકામાં ૨૫ થી ૩૦ લગ્ગર જૈનો છે. અમેરિકા જેવા મોટા દેશમાં જૈનો જુદી જુદી સંખ્યામાં વસેલાં છે. ન્યુયોર્ક, લોસ એન્જેલસ, શિકાગોમાં જૈનોનું પ્રમાણ વિશેષ છે. અમેરિકામાં અત્યારે ફેડરેશન ઓફ જૈન એસો-ઇન નોર્થ અમેરિકા નામની માનવર સંસ્થા છે. આ ફેડરેશનમાં વીસેક જેટલાં શહેરોની જૈન-સંસ્થાઓ એક છત્ર નીચે આવી ગયાં છે. ન્યુયોર્ક, ન્યુ જર્સી, બોસ્ટન, ટોરોન્ટો (કેનેડા), લોસ એન્જેલસ વગેરે જગ્યાએ જૈનોનાં પોતાનાં મકાન કે મંદિર છે. લોસ એન્જેલસમાં તો આ વર્ષે જ અતિ સુંદર એવું જૈન-ભવન તૈયાર કરવામાં આવ્યું છે. બુએના-પાર્ક નામની જગ્યાએ આ જૈન-ભવન નવુંજ બાંધવામાં આવ્યું છે. તેમાં દેરાસર તથા હોલ ઇત્યાદિ સગવડતાઓ છે. શિકાગોમાં પણ સુંદર અને ભવ્ય દેરાસર નિર્માણ કરવાનાં ચક્રો ગતિમાન થયા છે.

આફ્રિકાના દેશોમાં જૈન ધર્મ:

પ્રથમ સુદાન, જીબુટી, ઝાંઝીબારમાં જૈનોની નાની-મોટી પ્રવૃત્તિઓ થતી હતી પરંતુ હવે ફરી પાછી જૈનોની વસ્તી ધટી છે તેથી પ્રવૃત્તિઓ મંદ થઈ છે યા તો બંધ પડી છે. દરેસલામ, યુગાન્ડામાં પણ પ્રવૃત્તિની મંદતા છે. કેન્યામાં જૈનોની વસ્તી ઓછી થઈ હોવા છતાંયે હજીયે મોમ્બાસા અને નાઈરોબીમાં વસ્તી ઘણી છે ત્યાં પણ ઓશવાળો વિશેષ પ્રમાણમાં છે. મોમ્બાસામાં ૨૬ મી જૂલાઈ ૧૯૬૩ શુભ દિને પાર્શ્વ વલ્લભ પ્રાસાદની પ્રતિષ્ઠા થઈ હતી. નૈરોબીમાં અગિયારમી ફેબ્રુવારી ૧૯૮૪ના મંગળ મુહુર્તે દેરાસરની પ્રતિષ્ઠા થઈ હતી. આ બંને દેરાસરો અનુપમ તથા ભવ્ય છે. ભારત બહાર, પાયામાંથી ચણેલ શિખર બંધ આ દેરાસરો છે. બાંધણી પણ ખૂબજ સરસ છે.

ભારત બહાર જૈન ધર્મની પ્રવૃત્તિમાં સાહિત્ય પ્રવૃત્તિ પણ ચાલે છે પરંતુ તે નહીં જ છે. સંસ્થાઓના પોત-પોતાના સમાયિકો બહાર પડે છે. લેસ્ટરથી જૈન સમાજ યુરોપનું 'ધી જૈન', લંડનથી ઓશવાળ એસોશિએશનનું ઓશવાળ ન્યુજ અગ્રેસ્થાને છે. અમેરિકાનું જૈન ડાયજેસ્ટ માહિતીથી ભરપૂર હોય છે. અને ત્યાંના ફેડરેશનની પ્રવૃત્તિઓનો સુંદર ખ્યાલ આપે છે. જૈન સમાજ યુરોપે 'Jainism Explained' and 'Jainism for Young Persons' એમ બે પુસ્તકો પ્રસિદ્ધ કર્યાં છે, છતાંય પુસ્તકોનાં પ્રકાશનમાં જોઈએ તેટલું કાર્ય હજી થયું નથી. પરદેશના જૈન યુવાનોમાં જૈન ધર્મના અંગ્રેજ પુસ્તકોની માંગ

સવિશેષ છે. આ જ્ઞાન-પિયાસા તૃપ્ત કરવા માટે વધુને વધુ પુસ્તકો બહાર પડે તે ઇચ્છનીય છે.

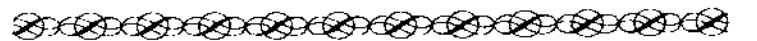
બ્રિટનની મોટાભાગની શાળાઓએ તેના ધાર્મિક શિક્ષણના અભ્યાસક્રમમાં હવે ધીરે ધીરે જૈન-ધર્મનો પણ સમાવેશ કરતી ગયા છે પરંતુ આ દિશામાં વધુ પ્રયત્નો થાય તે આવકાર્ય છે.

ભાવિ પેઢી અને જૈન-ધર્મની આવશ્યકતા:

જૈન ધર્મ વિશ્વને અહિંસાનો મહામંત્ર આપ્યો છે. અહિંસાનું મહત્વ ગઈકાલે હતું તેનાં કરતાંયે આજે અને આવતી કાલે વિશેષ છે. આપણી ભાવિ પેઢીના શ્રેય ખાતર અહિંસાના સિદ્ધાંતનો પ્રચાર થવો જોઈએ. આપણી ઉચ્ચ પ્રણાલિકા અને મૂલ્યોની જાળવણી થવી જોઈએ. આના માટે વ્યવસ્થિત અને સતત પ્રયત્નો કરવા પડશે. જમાનાને ઓળખીને તથા વિશ્વની ભૌતિક પ્રગતિને જાણી-પીછાણીને આ પ્રયત્નો કરવાનાં રહેશે.

પ્રથમ તો સાંપ્રદાયિક-ભેદ, ગચ્છ-ભેદ, ધોળ-ભેદ મીટાવવાં જ પડશે. જૈનો એકજ છે. ભગવાન મહાવીરનાં સંતાનો છે. પરદેશમાં હજારો માર્ઠવ દુર રહીને આ ભેદભાવ ભર્યા અહીંને આપણે કયાં સુધી પંપાળ્યા કરીશું? શ્વેતાંબર-દીગંબર ઓશવાળ નવનાત ના ભેદો આપણે કેટલી પેઢી સુધી સાચવી રાખીશું? અમેરિકાના જૈનોને ખરેખર ધન્યવાદ ઘટે છે. તેઓ જૈન સોસાયટીઓ જ સ્થાયે છે તેમાં કોઈ નામ હોતાં નથી. જૈન પુજાના ઉપયોગ માટે ના કેન્દ્રમાં પણ વિભાગ નથી કરવામાં આવતાં. બ્રિટનના જૈનોએ આ દિશામાં ધણું કરવાનું બાકી છે. દરેક સંસ્થાઓ ઉચ્ચ આદર્શો ધરાવે છે તેની ના નહીં પરંતુ ધણા કારણોસર આ ઉચ્ચ આદર્શો અને ધ્યેયો પાર પડતાં નથી. આપણે જૈન-ધર્મને પરદેશમાં ઉચ્ચ સ્થાન પ્રદાન કરાવવું હોય તો ધણો મોટો ભોગ આપવો જોઈશે. મંદિરો-દેરાસરના બાંધકામ જેટલું જ જ્ઞાન-પ્રચારનું કામ પણ અગત્યનું છે. વધુને વધુ પ્રમાણમાં મોડર્ન ટેકનોલોજીનો ઉપયોગ કરીને જૈન ધર્મનો પ્રચાર થવો જોઈએ. જૈન કલા અને સ્થાપત્યને પણ અગ્ર સ્થાન આપી શકાય. શાકાહારી પાણાના પ્રચાર માટે વ્યવસ્થિત રીતે પુસ્તકો, ફીલ્મો, સેમીનાર, મેળાનું આયોજન થવું ઘટે. શાળા-કોલેજોમાં ભવિષ્યમાં જૈન ધર્મના વિષય સાથે U.C.S.E. કે ડીગ્રી મળે તેવી વ્યવસ્થા થાય તો કેવું સારું! ગુજરાતી તથા અન્ય ભાષાઓનું શિક્ષણ આ માટે મહત્વનું છે.

આપણી ઉજવળ આવતીકાલ માટે આજનો પુરાધર્મ પાયાનું કામ કરી શકે. આપણી ઉન્નત-ગૌરવવંતી સંસ્કૃતિને આપણા આજના આયોજન રૂપ - શ્રમરૂપ જળ-સિંચનની આવશ્યકતા છે. આ જળસિંચનથી જ સંસ્કૃતિનો વટ-વૃક્ષ વિસ્તરશે.

જૈનધર્મની સર્વવ્યાપકતા

જૈનધર્મનો પ્રચાર માત્ર ભારતવર્ષમાં જ ન હતો પણ તેનો ફેલાવો ટર્કી, નેપાલ, ભૂતાન, બર્મા, અફઘાનિસ્તાન, ચીન, ઈરાન, ઈરાક, પર્શિઆ, તિબેટ, અરબસ્તાન, લંકા, ઓસ્ટ્રેલિયા, કાબુલ, કમ્બોડિયા, વગેરે દેશોમાં પણ હતો. જેની સાબીતી રૂપે અનેક ઉલ્લેખ અને સ્મારકો મળે છે.

ટર્કીમાં જૈનધર્મ: ટર્કી ખોદકામમાં પ્રચીનતમ ભારતીય અવશેષો મળ્યા છે. ખોદકામ વખતે મળેલ એક પુસ્તક મળ્યું છે જે વૃક્ષની છાલ પર લખાયેલ છે. તેમાં ભાષા ખરોચ્છી અને પ્રાકૃત છે. પ્રાકૃતભાષા તે જૈનધર્મની અધિકૃત ભાષા હોવાથી એમ સ્પષ્ટ થાય છે કે ત્યાં જૈનધર્મ નો વ્યાપક પ્રચાર હોવો જોઈએ. વિક્રમની ૧૭મી સદી સુધી વિશાળ મંદિરો, પૌષ્પશાળા, જિનાચાર્ય ચર્તુવિધિસંઘ હોવાના ચિન્હો મળ્યા છે. જેની સાબિતી એક જૈનસ્ત્રાવકે શાહજહાંના સમયે કરેલ યાત્રા પછીના પત્રમાં છે. બીજું સ્ટડીઝ ઇન ઇન્ડિયન પેઇટીગ પુસ્તકમાં શ્રી એન. સી. મહેતાએ ચીની તુર્કસ્તાનનાં જે ઉપલબ્ધ ચિત્રો રજૂ કર્યા છે તે જૈનધર્મથી સંબંધ ધટનાઓના છે.

અફઘાનિસ્તાનમાં જૈનધર્મ: પ્રાચીનકાલમાં અફઘાનિસ્તાનનો સમાવેશ ગાંધાર દેશમાં થતો હતો. જેનું પ્રાચીન નામ 'આશ્વકાયન' પણ મળે છે. અહીં જૈનધર્મનાં પ્રચારક - અનુયાયીઓ હોવાના વિપુલ પુરાવાઓ મળ્યા છે. અહીં ભ. ઋષભદેવની ત્રણ-છત્રધારી ૧૭૫ ફુટ ઉચી અને અન્ય તીર્થંકરોની મૂર્તિઓ પહાડમાં જ કોતરવામાં આવી હતી. જે સ્થાન યાત્રાધામ તરીકે જાણીતું હતું. ચીની યાત્રી હયેનસાંગે પણ અહીં પ્રચલિત બૌદ્ધ અને જૈનધર્મનો ઉલ્લેખ કરેલ છે. તેણે 'કપિલદેશ' નો ઉલ્લેખ કર્યો છે જે અફઘાનિસ્તાનમાં છે. જેનું બીજું નામ બેગ્રામ છે જે કંબોડિયાની દક્ષિણે આવેલ છે. કંબોજ કે કંબોડિયાનું નામ જૈન શાસ્ત્રોમાં પણ મળે છે. (નિમિચંદ્રાચાર્ય કૃત ઉત્તરાધ્યયન સૂત્ર અને રાજપ્રશ્નીયસૂત્ર).

પર્શિઆ અને મિસ્ત્રમાં જૈનધર્મ: પ્રો. અ. શકવર્ની પોતાના શોધગ્રંથમાં નોંધે છે કે પર્શિઆમાં તે સમયે એક વર્ગ એવો હતો જે અહિંસાનો સમર્થક હતો. આ વર્ગ નિશ્ચિત રૂપે પાર્શ્વનાથના સિદ્ધાંતોનો અનુયાયી હતો. મિસ્ત્રમાં એક સમૂહને જિમનોસોફિસ્ટ (Gymnosophists) કહેવામાં આવતો જેનો ઉલ્લેખ મેગેસ્થનીજે નિગ્રંથયાત્ર તરીકે કરેલા છે. જેઓ ઈજિપ્ત સુધી વિહાર કરતા હતા. જેઓએ સિકંદરને ઉપદેશ આપવાનાં પુરાવા મળ્યો છે. આ લોકો ધાર્મિક રીતે શાકાહારી હતા અને શરાબપીતા ન હતાં. તેઓ ઘેરાપૂતે તરીકે ઓળખાતા હતા જેનો અર્થ મૌની-અપરિચલ ધાય છે. અને ઘેર કે સ્થવિર શબ્દ જૈન ગ્રંથોમાં સાંધુ માટે છે.

કાબુલ અને ઈરાનમાં જૈનધર્મ: આ દેશોમાં જૈનધર્મનો વધુ પ્રચાર અને ફેલાવો હતો ત્યાં જૈન મંદિરો વગેરે હતા. આજે પણ ખોદકામમાં મળતી જૈન મૂર્તિઓ તેનો સ્પષ્ટ પુરાવો છે.

શ્રી લંકામાં જૈનધર્મ: શ્રી લંકામાં જૈનધર્મનો ખૂબજ ફેલાવો હતો આજે પણ ત્યાં જૈનધર્મના અનેક અવશેષ, સ્મારક તથા તીર્થંકરોની પ્રતિમાઓ મળી આવે છે. ૧૪મી સદીમાં થયેલ જિનપ્રભસૂરીજીએ લંકામાં સ્થિત શાંતિનાથ તીર્થંકરનો ઉલ્લેખ કરતા લખ્યું છે કે - પાતાલલંકામાં શ્રી શાંતિનાથનું મહાતીર્થ છે. ઇસાપૂર્વે ૩૭૭ સદીમાં લંકાના રાજાએ જૈન મંદિર અને ઉપાશ્રય બંધાવ્યા હતાં.

હિમાલયનાં પ્રદેશોમાં જૈનધર્મ: (નેપાલ, ભૂટાન, તિબેટ, તાનાર અને ચીન) એવા ઉલ્લેખ મળે છે કે હિમાલય-પ્રદેશના દેશોમાં જૈનધર્મનો ખૂબજો પ્રચાર હતો ત્યાં અનેક જૈન મંદિરો, જૈન તીર્થ, જૈન તીર્થંકરની મૂર્તિઓ, જૈન સ્મારક, જૈનરાજા, પ્રજા, સાંધુ-સાંધ્વીઓ મોટી સંખ્યામાં હતા. આ સ્થળોએ ભારતના જૈન યાત્રિકો આવતા હતાં. વિ.સ. ૧૮૦૬માં લામચીદાસ ગોલાવારે દિગંબર જૈન ભૂતાનથી પગપાળો પ્રવાસ કરી આ સ્થળોનાં જૈન તીર્થો-મંદિર વગેરેનો ઉલ્લેખ કરી હસ્તલિખિત પુસ્તક ની ૧૦૮ પ્રતો તૈયાર કરી વિવિધ દિગંબર મંદિરોમાં મુકાવી હતી. તેમાં તેણે કરેલ વર્ણન પ્રમાણે કોચીન પહાડી પર બાહુબલીની ખડગાસન પ્રતિમાઓ નો ઉલ્લેખ કર્યો છે. બીદમદેશ હોવીનગરના આમેઢના જાતિના જૈનોનો ઉલ્લેખ છે જેઓ સિંધના આકારની પ્રતિમા પૂજતા હતા.

ચીનમાં જૈન રાજા-પ્રજાનો જૈનધર્માનુસાર હતો. તેઓ તીર્થંકરની ચાર કલ્યાણક (કિવળજ્ઞાન સુધી) ની પ્રતિમાને પૂજે છે. ચીનપ્રદેશમાં તાનાર, તિબેટ, કોરિઆ, મલ્દાયીન, ખાસચીન તથા અનેક ટાપૂમાં જૈન સ્થાનાક, મંદિર અને 'નુનાવારે' જાતિનાં જૈનો છે. પેકિંગમાં ૩૦૦૦ જૈન મંદિરો હોવાનું તે ઉલ્લેખ કરે છે - જે શિખરબંધ છે. પ્રતિમાઓ કાયોન્સર્ગ મુદ્રામાં છે અને

જે-જે વિવિધ દેશો સાથે વ્યાપાર ચાલતો તે-તે પ્રદેશમાં ભારતીય સંસ્કૃતિ-દર્શન પણ ગયા જેમાં શ્રમાણ સંસ્કૃતિ મુખ્ય છે.

પરદેશમાં અનેક સંગ્રહાલયોમાં જૈનમૂર્તિઓ સવિશેષ ભ.ઋષભદેવની મૂર્તિઓ છે. જે ત્યાંના પ્રદેશોમાંથી મળી છે. તે ત્યાંના જૈનધર્મના અસ્તિત્વની સાક્ષી પૂરે છે.

ઐતિહાસિક ઉલ્લેખ છે કે ખેખીલોનના રાજા નેબુચંદ્રનેઝરે ગિરનાર પર્વત પર નેમિનાથના મંદિરનું જીર્ણોધ્ધાર કરાવેલ. ખેખીલોનમાં તેણે અનેક જૈનમંદિરો બંધાવ્યા હતાં. આ રાજા રાજાશ્રેણિકનો સમકાલીન હતો. જેને રાજાશ્રેણિકના પુત્ર અભયકુમારે જિનપ્રતિમા ભેટમાં મોકલાવી હતી. જેનાથી પ્રભાવિત થઈ તે રાજાકુમાર ભારત જૈનદર્શનના અભ્યાસ માટે આવ્યો હતો.

આ રીતે પૌરાણિક, ઐતિહાસિક તથા જૈનધર્મની પ્રાચીનતા અને વિશ્વના મોટા ભૂભાગપર તેના વિસ્તારના ઉલ્લેખ મળે છે પરંતુ જરૂર છે આવા ઉલ્લેખ વિષે અભ્યાસ અને સંશોધન કરવાની કે જેથી જૈન સંસ્કૃતિનો ઇતિહાસ સાચી રીતે રજૂ થઈ શકે.

આજે જૈન વિશ્વનાં દરેક દેશમાં છે. અમેરિકા, કેનેડા, ઇંગ્લેન્ડ, આફ્રિકામાં સવિશેષ છે. દરેક સ્થળે તેઓએ પોતાની જૈન સંસ્કૃતિ સાચવી છે. મંદિરો, ઉપશ્રય બંધાવ્યા છે. આવીજ રીતે પ્રાચીનકાળમાં થયું હશે. આજનું વર્તમાન ભવિષ્યમાં ઇતિહાસ બ્રહ્મણે તેવીજ રીતે આજે ભૂતકાળ ઇતિહાસ ખીની સ્મૃતિ કરાવે છે.

જૈનધર્મના આદિસાં, સત્યના સિધ્ધાંતો વિશ્વને એક વાપત દોરવાણી આપના હતા અને આજે પણ તેનાં સિધ્ધાંતોજ વિશ્વશાંતિ સ્થાપવા માટે જરૂરી બન્યા છે.

(‘મન્ય એશિયા ઓર પંજાબમેં જૈનધર્મ’ કોખનાં આધારે)

જૈન ધર્મ: તેની ફિલસૂફી - સિધ્ધાંત અને આધુનિક જીવનમાં તેની જરૂરીયાત

‘જૈન’ શબ્દની વ્યાખ્યા:-

‘જૈન’ શબ્દ તે શ્રમાણ ‘સંસ્કૃતિના સંદર્ભમાં અત્યંત આધુનિક શબ્દ ગણાય કારણ કે ‘વેદિક’ અને ‘શ્રમાણ’ શબ્દ અત્યંત પ્રાચીન છે. જયારે ‘હિન્દુ’ અને ‘જૈન’ શબ્દ આધુનિક છે. પ્રાચીનકાળમાં વેદિક અને શ્રમાણ સંસ્કૃતિ શબ્દો લગભગ એકજ અર્થમાં વપરાતા. કાલક્રમે શબ્દો ઘસાયા અને તૂટયા. કેટલાક ઔષ્ધિકોએ બુધ્ધિના અનિરેકમાં પોતાની મહત્તા સિધ્ધ કરવા નવા નવા પંથો સ્થાપ્યા, અને ધર્મની વિશાળ ભાવના તૂટતી ગઈ. અને જૈન ધર્મ કે હિંદુ ધર્મમાં અનેક શાખા પ્રશાખાઓ બનતી ગઈ. સાધારણરુપે ‘જૈન’ શબ્દ ની વ્યાખ્યા કરીએ તો તે કોઈ જાતિ કે કોમ માટે વાપરવા માટેનો શબ્દ નથી. પરંતુ પોતે ધર્મવાચક શબ્દ છે. જૈનની વ્યુત્પત્તિના મૂળમાં ‘જિન’ શબ્દ રહેલો છે. અને ‘જિન’ એ છે કે જે પંચ પરમેષ્ઠી છે. જેણે વિવેક જ્ઞાન-પ્રાપ્ત કરીને રાજાદિક ભાવોથી દૂર રહી ઈંદ્રિય સંયમ ધારણા કર્યા છે. જે મહાવૃત્તોનો પાલક છે. અન જે આત્મા ના ઉન્નયન માટે પરોક્ષ રુપે સંસારમાંથી દુઃખ દૂર કરવા માટે તપશ્ચો કરે છે, આત્મચિંતન કરે છે. અને જે સંસારમાં, ચતુર્ગતીમાં ભટકાવનાર ચંચળ ઈંદ્રિયોને જીતી લે છે, જે પંચ પાપો ઉપર વિજય પ્રાપ્ત કરે છે, જે અનેક પ્રકારના પરિસહો સહન કરીને પણ અડગ રહે છે. તેવા ઈંદ્રિયવિજેતા ને ‘જિન’ કહેવાય છે. એવા ઉત્તમ ‘જિન’ ને ભગવાન જિનેન્દ્રદેવ અને પંચપરમેષ્ઠી છે. વિશ્વના કલ્યાણ માટે તેમની જે વાણી પ્રવાહિત થઈ છે અને તેમના આદર્શો અને સિધ્ધાંતોને જે માને છે તે જૈન છે આ રીતે ‘જૈન’ શબ્દ તે સંયમવાસી, ત્યાગી, કષાયો ઉપર વિજય મેળવનાર મૈત્રી, પ્રમાદ કરણા, અને મન્યસ્થ ભાવ ધારણ કરનાર છે તે જૈન છે. ‘અદિસાં’ નો જેણે સર્વાંગ રુપે અને સર્વાંશરુપે સ્વીકાર કર્યો છે. તે જૈન છે જે આત્માના કલ્યાણની સાથે સાથે વિશ્વકલ્યાણની ભાવનાથી ઓતપ્રોત છે. જે પોતાના દ્રષ્ટિકોણ સાથે અન્યના દ્રષ્ટિકોણ ને પણ સમજવાનો પ્રયાસ કરે છે. અર્થાત જે સ્વાદ્વાદી છે તે જૈન છે જયારે આપણે જૈન શબ્દનો પ્રયોગ કરીએ છીએ ત્યારે કેટલાંક તત્ત્વો સ્પષ્ટ થાય છે સર્વ પ્રથમ

‘જૈન’ શબ્દ સંયમ વાચક છે અને હિંદુધર્મના સંદર્ભે તે અવતારવાદી નથી તેમાં કર્મની મહત્તા છે જૈન ધર્મ અને એના સંપ્રદાય વિષે આગળ ચર્ચા કરીશું. અહીંયા આપણે એક સ્પષ્ટતા કરી કે જૈન તે ગુણવાચક શબ્દ છે કોઈ જાતિ વિશેષ માટે નથી.

જૈન ધર્મની પ્રાચીનતા:

જૈન ધર્મ તેની ફિલ્સુફી સિદ્ધાંતોની દ્રષ્ટિએ વિશેષતા ધરાવે છે અને તેનો તાત્વિક સિદ્ધાંત જ તેના વિશિષ્ટ દર્શન તરીકે વેદકાલ જેટલાંજ પ્રાચીન દર્શન સ્વરુપે સર્વ સ્વીકૃત છે. જૈન ધર્મની પ્રાચીનતા વિશે જુદેથી સંશોધનાત્મક જુદોજ લેખ લખી શકાય, પરંતુ અત્રે અતિ સંક્ષેપમાં માત્ર ઉલ્લેખ પ્રસ્તુત છે. જે લોકો પૌરાણિક અને ઐતહાસિક સત્યને જાણે છે તેવા જૈન-અજૈન વિદ્વાનોએ જૈન ધર્મ અથવા શ્રમાણ સંસ્કૃતિને વેદ કાલ કરતાં પણ જુની માની છે. અને ઘણાંયે વૈદિક અને શ્રમાણ સંસ્કૃતિને સમકાલીન માની છે. પરંતુ જેઓ જૈન ધર્મને હિન્દુ ધર્મની એક ઉપશાખા કહે છે તેઓ ઐતહાસિક સત્યની ઉપેક્ષા કરે છે. ડો. વાસુદેવશરણ અગ્રવાલ, ડો. પી. સી. રાય ચૌધરી, ડો. જયશંકર મિશ્ર, વિશુધ્યાનંદ પાઠક, દિનકર, લોકમાન્ય નિલક વગેરે એ જૈન ધર્મ પ્રાચીન હોવાના અનેક ઉદાહરણો, પૌરાણિક દાખલાઓ અને પુરાવાઓ પ્રસ્તુત કર્યા છે. શ્રમાણ સંસ્કૃતિના મૂળમાં ત્યાગ, અહિંસા અને સર્વકલ્યાણની ભાવના રહેલી હતી. આ રીતે પુરાણ, બ્રહ્મણ ગ્રંથ, ભાગવત, સૂરસાગર, વાલ્મીકિ-રામાયણ, વૈરાગ્ય-શનક, સ્કંદપુરાણ, નાટ્યશાસ્ત્ર વગેરે અનેક ગ્રંથોમાં તેનો ઉલ્લેખ તેની પ્રચીનતાના સ્પષ્ટ પુરાવા છે.

જૈન ધર્મ વૈદિક ધર્મથી ભિન્ન કે વિશેષ જુદા દર્શન તરીકે તેની કેટલીક વિશેષતાઓને લીધે જુદો પડે છે. સૈથી પહેલા તો હિંસા અને અહિંસા તેનો મુખ્ય સ્વતંત્ર આધાર છે. તેવીજ રીતે ઈશ્વર, ષડ્દ્રવ્યની કલ્પના, સંસાર રચના, ઈશ્વરનું અસ્તિત્વ, કર્મવાદ, સ્યાદ્વાદ તેના મૌલિક સિદ્ધાંતો છે અને તેજ તેની ફિલ્સુફીના વિશિષ્ટ સિદ્ધાંતો સ્વરુપે તેને અન્ય દર્શનોથી જુદાં અને સ્વતંત્ર દર્શન તરીકે પ્રસ્થાપિત કરે છે.

જૈન ધર્મનો દર્શનપક્ષ:

જૈન ધર્મના કેટલાક મૌલિક દાર્શનિક સિદ્ધાંતોને આ સંદર્ભમાં સમજાવું. જૈન ધર્મમાં ઈશ્વરની કલ્પના, સંસારની રચના તેનો સ્યાદ્વાદ વગેરે એવા તત્ત્વો છે કે જે અન્ય દર્શનોથી મૌલિક અને જુદાં પડે છે.

ઈશ્વર:

જ્યાં સુધી ઈશ્વરની કલ્પના છે ત્યાં જૈન ધર્મ હિન્દુ ધર્મની જેમ અવતારવાદ માં માનનાં નથી. અન્ય ધર્મોમાં અને વિશેષકર હિન્દુ ધર્મમાં ઈશ્વર સંસારનો કર્તા છે, પાલક છે અને સંહારક પણ છે. તે સંસારમાં પાપ વધવાથી અવતાર લે છે, લીલા કરે છે. અને

Jain Religion: Philosophy, Principles and Relevance to modern life.

Jainism is perhaps the oldest Indian philosophy. The Vedic religion is mainly concerned with rituals, with the descent of god from heaven, and with the creation of the universe by god. Jain belief is different. Jains believe that every individual has the power of becoming god and that the universe was not created by any god. Everything in the universe is permanent but its form changes in time. Jains believe in **syadvada**, that truth is relative, and in the five great vows, of non-violence, truthfulness, non-stealing, chastity and non-acquisitiveness. Jainism seeks to show the path of non-violence in this era.

દુષ્ટોનો સંહાર કરે છે. જૈન ધર્મમાં કોઈ વ્યક્તિ વિશેષ ઈશ્વરની કલ્પના નથી, તેમાં કોઈ અવતાર લેતું નથી. પ્રત્યેક માનવ મુક્તિ પ્રાપ્ત કરવાની ક્ષમતા ધરાવે છે. અને જો માણસ સત્કાર્ય કરે તો તે શુદ્ધ સ્વરુપે ઉત્તરોત્તર ઉન્નયન કરીને મોક્ષ એટલે કે મુક્તિ પ્રાપ્ત કરી શકે છે. બીજા શબ્દમાં કહીએ તો જૈન ધર્મ માનવને ભગવાન બનાવવાની પ્રક્રિયાનું નામ છે. આ કારણેજ હિન્દુ ધર્મની દ્રષ્ટિએ તે ના સ્તિકવાદી ધર્મ છે કે અનીશ્વરવાદી ધર્મ છે, કારણ કે તે બ્રહ્મા, વિષ્ણુ, મહેશના અવતાર ની કલ્પનાને માનતું નથી. વેદો ઈશ્વરપ્રાણીત છે તે પણ તેને સ્વીકાર્ય નથી, જૈન ધર્મમાં તીર્થંકારો ની માન્યતા છે. પ્રારંભમાં ‘જૈન’ શબ્દ વિશે આપણે છાણાવટ કરી છે. જેઓ ‘જિન’ છે અને જેઓએ સમસ્ત પ્રકારના કર્મોનો ક્ષય કર્યો છે. જેઓના ગર્ભાદિક પંચકલ્યાણકો થાય છે, અને જેઓ સંપૂર્ણ સત્યને જોઈ શકવાની કેવળ જ્ઞાનરુપી દ્રષ્ટિ પ્રાપ્ત કરે છે. અને તે જ્ઞાન પ્રાપ્ત કર્યા પછી જેઓ આ વિશ્વના પ્રાણી માત્રને ઉપદેશ આપવા માટે ભ્રમણ કરે છે. જ્યાં પશુ-પક્ષીઓ, દેવ, નારકી, મનુષ્ય બધાજ પોતપોતાની ભાષામાં જન્મજાત વેર ભૂલીને આત્મકલ્યાણની વાણી શ્રવણ કરે છે જેને ‘સમવશરણ’ કહેવાય છે. અથવા જીવતા તીર્થોની સ્થાપના તેઓ કરે છે માટે તીર્થંકર કહેવાય છે. અને અંતમાં અષ્ટકર્મોનો નાશ કરીને તેઓ સિદ્ધ અને છે.

સૃષ્ટિ-રચના:

જૈન ધર્મમાં સૃષ્ટિની રચના વિશે પણ અલુજ તાર્કિક અને વૈજ્ઞાનિક માન્યતા છે. હિન્દુ ધર્મમાં માન્યતા છે કે સંસારનો પ્રલય થાય છે અને બ્રહ્મા સૃષ્ટિની રચના કરે છે. જૈન ધર્મમાં આ રીતે સૃષ્ટિના સંપૂર્ણ વિનાશની કોઈ કલ્પના નથી અને તેનો રચયિતા કોઈ વ્યક્તિ નથી. સંસાર નિરંતર નિર્મિત થાય છે, ક્ષય થાય છે ત્યાં ઉત્પાદ-વ્યય અને ત્રૈવ્ય નો સિદ્ધાંત છે. કોઈ પણ પદાર્થ

સંપૂર્ણ નાશ પામતો નથી. કાલ ક્રમાનુસાર તેના સ્વરૂપમાં પરિવર્તન થઈ શકે, નવા રુપો ધડાય પરંતુ તે સંપૂર્ણ નાશ થતો નથી. કર્મો અનુસાર સંસારની પણ ઉત્પત્તિ અને ક્ષય થયા કરે છે. આજના વિજ્ઞાને પણ આ વાતનો સ્વીકાર કર્યો છે. પ્રત્યેક વસ્તુને પરિવર્તનશીલ માનવામાં આવી છે. તે ક્ષણે-ક્ષણે થયા કરે છે. ગુણુપર્યાત્મક એજ દ્રવ્ય છે. સાધારણરૂપે ગુણુ નિત્ય છે, પણ પર્યાય અનિત્ય હોય છે. આ પરિવર્તન એટલું સૂક્ષ્મ છે. કે જે આપણે આંખોથી જોઈ શકતા નથી. ઉપર કહેલા ત્રણ ગુણો ઉત્પાદ, વ્યય અને શ્રીવ્ય એજ મુખ્ય લક્ષણ છે. દા.ત. સોનું તે કોઈ પણ ઘરેણાનું રુપ પ્રાપ્ત કરે તેને તોડાવીને બીજું ઘરેણું બનાવવામાં આવે પરંતુ સોનાના મૂળ સ્વરૂપમાં પરિવર્તન થતું નથી, તે મૂળ દ્રવ્ય છે. જૈન દર્શનમાં દ્રવ્ય એજ એવું તત્વ છે કે જે છ પ્રકારનું છે અને પ્રત્યેક પદાર્થ દ્રવ્યાટિક દ્રષ્ટિથી નિત્ય છે અને પર્યાય દ્રષ્ટિથી અનિત્ય છે. જૈન ધર્મમાં જીવ અગેરે છ દ્રવ્યોની કલ્પના કરવામાં આવી છે. અને કાલ, આકાશ વગેરેને પણ દ્રવ્ય માનવામાં આવ્યા છે. વંચકાયિક પદાર્થો એટલે પૃથ્વી, જલ, અગ્નિ, આકાશ અને વાયુ પ્રત્યેક માં જીવની કલ્પના કરવામાં આવી છે. અને એ રીતે જૈન ધર્મ સંસારને એક સ્વતંત્ર સત્તા તરીકે સ્વીકારે છે. તેનો કોઈ કર્તા નથી. અહીં સંસાર રચનાના સંદર્ભે પણ જૈન દર્શન પુરુષાર્થનેજ મહત્વ આપે છે.

સ્યાદ્વાદ:

જૈન દર્શનની સૌથી વિશિષ્ટતા અને મૌલિકતા છે. અન્ય ભારતીય દર્શનોમાં જ્યાં એકાન્તવાદ અર્થાત 'મારું કથન જ સત્ય છે' તેમ કહ્યું છે ત્યારે જૈન ધર્મમાં અનેકાન્ત વાદ ને મહત્વ આપવામાં આવ્યું છે. અર્થાત કોઈ પણ વસ્તુને જુદાં જુદાં દ્રષ્ટિકોણથી જુદી જુદી અપેક્ષાએથી જોઈને તેનું કથન કરવાની કે જોવાની ક્રિયા તે અનેકાન્તવાદ છે. એકાન્તવાદ માં 'આજ સત્ય છે' ત્યાં અનેકાન્તવાદમાં 'આ પણ એક સત્ય હોઈ શકે' તેમ કહી અન્ય અપેક્ષિત સત્યને નકારતા નથી. આ કથનને જે રીતે ભાષામાં પ્રસ્તુત કરવામાં આવે છે તે સ્યાદ્વાદ છે. 'સ્યાન્' શબ્દ વિશે ધણી ભ્રમાણા છે કેટલાક લોકો તેને કદાચિત અને અનિશ્ચિતતા અથવા બંને બાજુની ઢોલકી વગાડનાર શબ્દ માનીને તેની ટીકા કરી છે પરંતુ આ સાચું નથી. કારણ કે 'સ્યાન્' શબ્દ વિશે જૈન દર્શન ખૂબ સ્પષ્ટ છે તે કદાચિતનો નહિ પરંતુ અપેક્ષા અને દ્રષ્ટિકોણ નો પ્રતિભાવ વાચક શબ્દ છે. અહીં તે અવ્યયરૂપે અનેકાન્તનો સૂચક છે.

હેમચંદ્રાચાર્યે 'સિધ્ધહેમ શબ્દાનુશાસન' માં આની સ્પષ્ટતા કરી છે. સામાન્ય રીતે આપણે પણ જાણીએ છીએ કે પ્રત્યેક વસ્તુમાં અનેક ધર્મ અને ગુણુ વિદ્યમાન હોય છે એટલે આ દ્રષ્ટિએ પણ વસ્તુની મૂલવણી તેના વિવિધ ગુણુ અને ધર્મોની અપેક્ષાએ થઈ

શકે. જૈન ધર્મના આ સિધ્ધાંતે મોટામાં મોટું કાર્ય કે પ્રદાન એ કર્યું કે જ્યારે વિવિધ દર્શનના અનુયાયીઓ 'અમારું સાચું છે' એમ માની પરસ્પર વેર વધારી રહ્યા હતા ત્યારે સ્યાદ્વાદે દરેક દ્રષ્ટિથી જોવાની કળા વિકસિત કરી સંઘર્ષ ને દૂર કર્યો. અને બીજાઓની ભાવનાઓને સમજવાની દીર્ઘદષિટ આપી જેથી વેરભાવ ધટયા, વાણીમાંથી કટુતા દૂર થઈ અને આ રીતે હિંસાથી બચ્યા. 'સ્યાત' 'અસ્તિ'નું પ્રતીક છે. અર્થાત જ્યારે અપેક્ષાથી એક વસ્તુ નો સ્વીકાર કરીએ છીએ ત્યારે અન્ય ગુણુધર્મોને નકારતા નથી. ડો. મહેન્દ્ર જૈને લખ્યું છે કે જ્યાં અનેકાન્ત દર્શન ચિન્તમાં માધ્યસ્થભાવ, વીતરાગતા અને નિષ્પક્ષતા નો ઉદય કરે છે. ત્યાં સ્યાદ્વાદ વાણીમાં નિદોષતા વ્યક્ત કરવાનો સંપૂર્ણ અવસર આપે છે. એમ કહી શકાય કે 'સ્યાત' શબ્દ એવી અંજનશલાકા છે કે જે દ્રષ્ટિને વિકૃત નથી થવા દેતી. તેને નિર્મળ અને પૂર્ણદર્શી બનાવે છે. આ દ્રષ્ટિથી મનના સંશય દૂર થાય છે. મનના સંકલ્પવિકલ્પ દૂર થાય છે. માટેજ શ્રીમદ રાજચન્દ્રજી કહે છે, "કરોડો જ્ઞાનીઓની એકજ વિકલ્પ હોય છે જ્યારે એક અજ્ઞાની ને કરોડો વિકલ્પ હોય છે" આ અનેકાન્ત અને સ્યાદ્વાદ થી મહાવીરે સંપૂર્ણ દર્શનને સમજવાની અને વસ્તુના સંપૂર્ણ અસ્તિત્વને જાણવાની દ્રષ્ટિ આપી. આચાર્ય અકલંક દેવ, આચાર્ય સિધ્ધસેનગણી, અભયદેવ સૂરી, ઉપાધ્યાય યશો વિજયજી સૌએ આના ઉપર ઉત્તમ ગ્રંથો લખ્યા છે. જૈનેન્દ્ર સિધ્ધાંત કોશ 'માં લખ્યું છે કે મુખ્ય ધર્મને સાંભળતા - સાંભળતા શ્રોતાને અન્ય ધર્મોનો પણ સ્વીકાર થતો રહે, તેમનો નિષેધ ન થઈ જાય. આ પ્રયોજનથી અનેકાન્તવાદી યોતાના પ્રત્યેક વાકય સાથે 'સ્યાત' કે કથંચિત' શબ્દોનો પ્રયોગ કરે છે. સ્યાદ્વાદનો વ્યવહારિક પક્ષ વ્યકિતઓ વચ્ચે પ્રેમ, મૈત્રી અને સમભાવ ને વિકાસિત કરે છે. ચિન્તને રાગદ્વેષ થી મુક્ત બનાવે છે. વર્તમાન યુગમાં મહાન વૈજ્ઞાનિક આઈન્સ્ટાઈન ની સાપેક્ષવાદની દ્રષ્ટિમાં આ સ્યાદ્વાદ ના મૂળ પડેલાં છે.

કર્મવાદ:

કર્મવાદ જૈન દર્શનનું એક વિશિષ્ટ દર્શન છે. અહીં કર્મનો અર્થ ભાગ્ય નથી, પરંતુ કાર્યોની ક્રિયા-પ્રક્રિયા સાથે સંબંધ છે. હિન્દુધર્મ અને જૈન ધર્મ બન્નેનાં કર્મવાદ ઉપર ધાણું લખાયું છે. પૂર્વાર્ધમાં બન્નેમાં લગભગ સામ્ય છે. એટલે કે દરેક માણસ કાર્ય કરે છે. પરંતુ ઉત્તરાર્ધમાં ભિન્નતા છે. હિન્દુ ધર્મમાં જ્યાં એમ માનવામાં આવે છે કે કર્મ માણસ કરે છે જ્યારે તેનું પરિણમન ઈશ્વરની કૃપાથી થાય છે. અર્થાત ફળ આપનાર ભગવાન છે. અને ત્યાં ભગવાન એક વિશિષ્ટ વ્યકિતની કલ્પના રૂપે છે જ્યારે જૈન દર્શનમાં કર્મ પણ મનુષ્ય કરે છે અને તેના પરિણામનો ભોક્તા પણ તે સ્વયં છે કારણ કે જૈન દર્શનમાં કોઈ ભગવાન વિશિષ્ટ ની

કલ્પના નથી. દરેક આત્મા સ્વતંત્ર છે તે પોતાના કર્તા અને ભોક્તા છે માટે જે કર્મ જે કરશે તેના સુખદ કે દુઃખદ ધાર્મિક પરિભાષા માં 'પાપમય' કે 'પુન્યમય' પરિણામ તેને ભોગવવા પડશે. જૈન દર્શનમાં કર્મ એક પ્રકૃતિ છે. જેનું નિરંતર આગમન થાય છે. એનું બંધ થાય છે. અને એની નિર્જરા પણ થાય છે. નવા નવા કર્મો નિરંતર આવ્યાજ કરે છે. તે તેના પરિણામોની દ્રષ્ટિએ શુભ કે અશુભ હોય છે. આ કર્મોનું આગમન જૈનદર્શનની ભાષામાં 'આસ્ત્રવ' કહેવાય. શુભ કે અશુભ મનુષ્યની ભાવનાઓને કારણે, થતી ક્રિયા-પ્રક્રિયા કર્મોના આશ્રવના કારણ છે. અને ભાવનાની મલીનતા ના પરિમાણમાં તે બંધાય છે. દા. ત. ભીંતના બે ભાગો છે. એક ભાગ શૂક છે, અને બીજા ભાગ ઉપર તેલ ચોપડેલું છે. તો રીતે ધૂળના કણ તેલ વગરની ભીંત ઉપરવધુ સમય ટકતા નથી અને ખંખેરાઈ જાય છે જ્યારે તેલવાળી ભીંત પર ધૂળ હંમેશા માટે ચોટી જાય છે, અને ગંદગી વધારે છે તેવીજ રીતે જો મનમાં દુષ્ટ વિચારો ન હોય પરંતુ વ્યવહારિક જીવનમાં કરવા પડતાં કેટલાક કાર્યોથી જે કર્મ બંધાય છે તે તેલ વગરની ભીંત પર પડેલ રજકણ જેવા હોય, જ્યારે દુષ્ટ મનોવૃત્તિ હિંસાભાવથી કરવામાં આવેલ કર્મો આત્મપ્રદેશ સાથે ગાઢ રીતે ચોટી જાય છે. આ રીતે શુભ અને અશુભ કર્મો બંધાય તેને બંધ કહે છે. જાગૃત આત્માને જ્યારે ભાન થાય છે ત્યારે તે નવા અશુભ કર્મોને આવવા દેતો નથી અને સંચિત કર્મોનો ક્ષય કરવાનો પ્રયત્ન કરે છે જેને સંવર કહેવાય છે, અને પોતેજ આ કર્મોનો ક્ષય કરવા માટે વિવિધ અંતર અને બાહ્ય તપસ્યા કરીને તેમને દૂર કરે છે તે નિર્જરા કહેવાય. આ રીતે કર્મોની નિર્જરા કરીને તે આવાગમનથી મુક્ત એવા મોક્ષના સુખને પ્રાપ્ત કરે છે. જૈનદર્શન માં શુભ કર્મોને પણ બંધન માન્યા છે જો અશુભ કર્મને લોઢાની બેડી માનવામાં આવે તો શુભ કર્મને સોનાની બેડી માનવામાં આવી છે. વ્યવહારથી નિશ્ચયના પ્રદેશ માં અથવા સંસારથી આત્માના પ્રદેશમાં સ્થિત આ જીવ શુભ-અશુભ બંધાનોથી મુક્ત બને છે અને માટેજ મોક્ષ પહેલા શુભ અને અશુભ સર્વ કર્મોથી સ્વયંમુ મુક્ત બને છે. સુખદુઃખ, આયુ, ઉત્તમકુલ, વિદ્યા, ધર્મ ભાવના કે જે કંઈ માણસ ભોગવે છે તે સર્વ તેણે કરેલા કર્મોને કારણે છે. જૈન ધર્મમાં આઠ કર્મો માન્ય છે. જે વિશ્વના સમસ્ત પ્રાણીઓને જે તે દશામાં ભોગવવા જ પડે છે. માટેજ નરકગતિના દુઃખો, પશુગતિની વેદનાથી બચવું હોય તો ઉત્તમ કર્મ કરવાં જોઈએ અને અનંત સુખ પ્રાપ્ત કરવું હોય તો સર્વ કર્મ ખપાવી મોક્ષગામી બનવાની કોશિશ કરવી જોઈએ.

૫૩દ્રવ્ય એટલે છ દ્રવ્યો ની કલ્પના અને તેની વાસ્તવિકતા જૈન દર્શનની વિશિષ્ટ દેન છે. પંચા સ્તિકાય જીવોનું જ્ઞાન સર્વ પ્રથમ જૈન દર્શને આપ્યું છે. વનસ્પતિ, અગ્નિ, વાયુ, ધરતી સર્વમાં

એકેન્દ્રિય જીવ છે. તે સિદ્ધ કરનાર જૈન દર્શન છે. જીવ અને અજીવ બે મુખ્ય દ્રવ્ય જુદા પાડીને અજીવમાં પુદ્ગલ, ધર્મ, અધર્મ, અકાશ અને કાલની જે વ્યાખ્યા અને વિશાળતા જૈન દર્શને આપી છે તે અદ્ભુત છે. આજુ સ્કન્ધની કલ્પના, ગતિ કરવામાં અને રોકવામાં સહાય ધર્મ અને અધર્મની ચર્ચા અકાશના લોક અને અલોક વિભાજન, તેનો વિસ્તાર તેમાં સમાહિત પદાર્થો અને કાલના ઓછામાં ઓછા વિભાજનને પ્રસ્તુત કરી વિશ્વને અનેરું જ્ઞાન આપ્યું છે. વૈજ્ઞાનિક જગદીશચંદ્ર બોઝ જેવાએ પણ એકેન્દ્રિય જીવની જૈન ધર્મની કલ્પનાને પ્રયોગાત્મક રીતે સિદ્ધ કરી છે. ઘણાં લોકો તો હવે એમ માનવા માંડ્યા છે કે જૈન ધર્મની આજુની કલ્પનાથીજ બોમ્બ બનાવવાની પ્રેરણા પ્રાપ્ત થઈ હતી.

પંચમહાવ્રત:

જૈન ધર્મના પંચમહાવ્રતો અહિંસા, સત્ય, અસ્તેય, બ્રમ્હચર્ય અને અપરિગ્રહ છે. તેમાં અહિંસા તો જૈન ધર્મનો પાયો છે. વિશ્વના સર્વ ધર્મોએ અહિંસાનો સ્વીકાર તો કર્યો છે, પરંતુ જે દ્રઢતા અને સૂક્ષ્મતાથી જૈન ધર્મે સ્વીકાર કર્યો છે - તે તેનો પાયોજ બની ગયો છે. જૈન ધર્મ માં કોઈના પ્રત્યે ખરાબ વિચાર કરવા પણ હિંસા છે કટુવચન બોલીને બીજાના દિલને દુઃખાવવું તે પણ હિંસા છે અને કોઈને ભયભીત બનાવવું, ધમકી આપવી, માનસિક ત્રાસ, ક્રોધ કરવો તે સર્વ હિંસાનાજ અંગો છે. એટલે કે દ્રવ્ય અને ભાવ બન્ને પ્રકારની હિંસાને ત્યાજ્ય ગણી છે. 'જીવો અન જીવવા દો' નો મૂળ મંત્ર ભગવાને આપ્યો છે. એવીજ રીતે સત્ય, અસ્તેય, બ્રમ્હચર્ય માનવમાત્રના જીવની ઉત્તમતા અને પરસ્પર વિશ્વાસનાં સૂત્રો છે. અપરિગ્રહવાદ તે અહિંસાં જેટલું જ મહત્વનું વ્રત છે. ભગવાન મહાવીર એના સૌથી વધુ સમર્થક હતા. આ અપરિગ્રહવાદ તેમના સમતાવાદના નામે પ્રસિદ્ધ થયો. માણસ માણસનું શોષણ ન કરે, સંગ્રહ-કાળા બજાર ન વધે, કોઈ ભૂખ્યું ન રહે માટે જેની પાસે છે તે જરૂરિયાત વાળાને આપે. અનાવશ્યક સંગ્રહ ન થાય એવી શુભભાવના આ વ્રત માં રહેલી છે. વર્ગસંઘર્ષ ટાળીને સમાજમાં શ્રદ્ધા અને પ્રેમના વિકાસ માટે આ અપરિગ્રહવાદ સૌથી મહત્વપૂર્ણ છે માટેજ બાર વ્રતોમાં જે પરમાણુવ્રત છે, તે માણસને સંયમી બનાવે છે, લોભ-લાલચથી રોકે છે, સમતાવાન બનાવી પદાર્થો પ્રત્યેની મમતાથી રોકે છે. જીવન સાદું, ભોગોથી દૂર બની માણસ સંતોષી બને છે.

આધુનિક જીવનમાં જૈન સિદ્ધાંતોની ઉપયોગિતા:

જૈન ફિલસૂફી માત્ર શારત્રોમાં વર્ણન કરવા માટે કે પંડિતોની ચર્ચા માટે કે પુન્યનું ભાથું બાંધવા માટે નથી તે. હંમેશા સમાજને માર્ગદર્શક, બુરાઈઓથી બચાવનાર, પરસ્પર મૈત્રી અને વ્યકિત તથા સમાજના ઉન્નયન માટે ઉપયોગી રહ્યાં છે. વર્તમાનયુગમાં તેની વિશેષ જરૂરિયાત ઉભી થઈ છે. જો તેના સ્યાદવાદ ને વિશ્વ

અપનાવે તો શાંતિ કોઈ અધરું કાર્ય રહે નહિં. કારણ કે પ્રત્યેક વૈમનસ્ય યુધ્ધનાકારણમાં અહમ્ હોય છે. મારોજ કકો સાચો અથવા હું તેજ સન્ય છે એના સ્થાને જો આપણી ભાવનાની સાથે આપણે બીજાની ભાવનાની કદર કરીએ, બીજાના દ્રષ્ટિકોણને સમજીએ તો વિચારોની આપલે થઈ શકે અને પરસ્પરના દ્રષ્ટિકોણને સમજવાથી મનભેદ દૂર થાય અને સંઘર્ષ ટાળી શકાય. એવી જ રીતે અહિંસાનો સ્વીકાર એટલે સર્વ યુધ્ધોનો નિરસકાર. એકાન્તવાદના મદમાં ડૂબેલો આ માનવી ભયંકર યુધ્ધને સર્જે છે. બાજુ તેની લાલચુ વૃત્તિ, સંગ્રહવૃત્તિ, રાજ્ય વધારાની ઘેલછા તેને અસંતોષકારી બનાવે છે. અને તે શોષક બને છે. સંપૂર્ણ વિશ્વ ઉપર રાજ્ય કરવાની ઘેલછાને અપરિચલવાદથી જ નાથી શકાય. લાલચ, લોભ, ભોગની લાલસા આ બધાથી બચવા માટે અહિંસા અને અપરિચલ નોજ માર્ગ સ્વીકારવો પડશે. અન્યથા વિશ્વ યોતાનાજ નિર્મિત સુંદર સંસારને યોનેજ નષ્ટ કરી નાખશે. અહિંસા ના આ પ્રચાર માટે સૌથી પહેલા હિંસાત્મક વૃત્તિ બદલવી પડશે. અને તેને માટે હિંસાત્મક માંસાહાર નો ત્યાગ કરવો પડશે. તેને માટે આત્મસંતોષી બનવું પડશે. શસ્ત્રોની ભાષા ત્યાગીને શાસ્ત્રોની ભાષા સમજવી પડશે. જો માનવમાત્ર ને સુખી કરવાની ભાવના હશે તો નવંગર લોકોએ યોતાના અઢળક ધન નો ઉપયોગ વિલાસમાં નહિ, પરંતુ ગરીબ, ભૂખ્યા, અશિક્ષિત અને ઉપેક્ષિત લોકો માટે કરવો પડશે. અન્યથા રૂસ અને ચીનની લોહિયાળ ક્રાંતિ આપણાં બારણાં પણ ખખડાવી રહી છે. મહાવીરના સમતાવાદ ના પ્રચારની આજે જરૂર છે. હિંસાત્મક વૃત્તિમાં પરિવર્તન લાવવું પડશે. ભોગલિસા અને રાજલિસા પર સંયમની લગામ લગાવવી પડશે. વૈચારિક વિશાળતાને પ્રેમમય ભાષામાં વ્યક્ત કરવાની કળા શીખવી પડશે. આજે યુધ્ધના અપ્રગટ જવાળામુખી પર એકેલા આ વિશ્વને દમનની નહિ પણ અહિંસા, સન્ય, સ્યાદ્વાદ, મૈત્રી, દયા, ક્ષમાના શીતળ જાળની જરૂર છે.

લેખક: ડૉ. શેખરચંદ જૈન, M.A., Ph.D., LL.B.
ભાવનગર (ગુજરાત)

We are grateful to
LEICESTER CITY COUNCIL
and
LEICESTERSHIRE COUNTY COUNCIL
for
their help and support for
the modernisation of
The Jain Centre

The Executive Committee, Trustees,
Fellows & All Members of
JAIN SAMAJ EUROPE
wish to express sincere gratitude
to
YOGESH BHOGILAL MEHTA
(AMERTRANS)

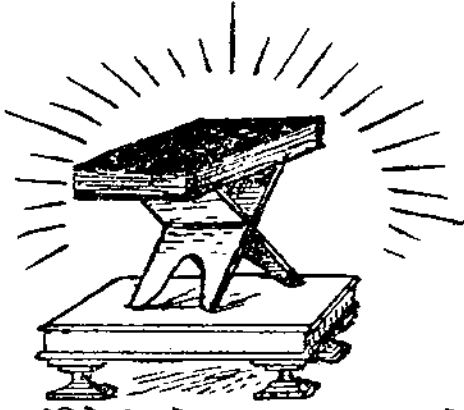
Amertrans Park, Bushey Mill Lane,
Watford, Herts. England WD2 4JG
for
Most generously organising and providing
free transport of all the containers
of marbles and stone work
for the temple from
ports of disembarkation to Leicester

જૈન સેન્ટર

જૈન ધર્મના ઉત્કર્ષ અને પ્રવૃત્તિઓનું મુરોપમાં વસતા દરેકે દરેક જૈન માટેનું સ્થાન છે.
તેને ટેકા આપવાની દરેકે દરેક જૈનની કરજ છે.

જૈન આગમ સાહિત્યનું સ્વરૂપ

ભારતની ધર્મત્રિવેણી રૂપે ગણાતા બ્રાહ્મણ, જૈન અને બૌદ્ધ ધર્મના મહાન (આચાર્યોએ) ધાર્મિક સાહિત્યનું સર્જન કર્યું અને આ સાહિત્ય દ્વારા ભારતની પ્રજામાં સંસ્કાર સીંચન કર્યું.

ભારતના સિદ્ધો, તપસ્વીઓ, આર્ષદંષ્ટાઓ અને યોગીઓ દ્વારા આપવામાં આવેલ આ જ્ઞાનજ્યોતના વારસાને સતેજ રાખીને આજપર્યંત અનેક પ્રકારના ધાર્મિક સાહિત્યની યુગપુરુષોએ રચના કરી છે. ધર્મના મૂળ તત્ત્વોથી શુદ્ધાયેલું આ ધાર્મિક સાહિત્ય આજે પણ ભારતને ગૌરવ અપાવે છે અને જીવનવ્યવહાર માટે એટલું જ પ્રસ્તુત છે. આચાર્યોએ ત્યાગથી વિશુદ્ધ બનીને આપેલા ઉપદેશમાં કેવળ શ્રદ્ધાના પીઠબળથી જ સમાજમાં ટકી રહેવાનું સામર્થ્ય હતું. વિજ્ઞાનના પ્રભાવના પરિણામે આજે શ્રદ્ધાને જ અભાવ જોવામાં આવે છે. એટલે ધર્મના સનાતન સત્યોને પણ આજના વૈજ્ઞાનિક યુગના પ્રત્યક્ષ પ્રમાણોની કસોટીમાંથી પાર જીતવું પડે છે. ધર્મના આ સત્યોને તેમના અસ્તિત્વની સાબિતી અને ઐતિહાસિક સાબિતીઓથી કસ્યા પછી જ આજે જનસમાજ તેમને અપનાવે છે. ધર્મોચાર્યોએ ઉપદેશેલા ધર્મતત્ત્વોને પણ આજના વૈજ્ઞાનિક યુગમાં તર્કની કસોટી પર કસવામાં આવે છે.

જૈનધર્મના ગૌરવને પ્રાચીન ઐતિહાસિક સાબિતીઓ દ્વારા આજે પ્રમાણિત કરવામાં ભારતીય અને વિદેશી વિદ્વાનોએ ભારે જહેમત ઉઠાવી છે. અને તેના ધર્મશાસ્ત્રો દ્વારા રજૂ કરવામાં આવેલ તત્ત્વજ્ઞાનને આ યુગની એક માત્ર આધારશીલા ગણવા આ કેટલાંક વિચારકો પ્રેરાયા છે. અને તેથી આજે ધર્મસાહિત્યના અભ્યાસ તરફતું વલણ જોવામાં આવે છે.

સમાન તાર્ત્વિક સિદ્ધાંતો અને ક્રિયાકાંડને માનનારાઓનો એક સંપ્રદાય બને છે, અને તેમના માર્ગદર્શન માટે દાર્શનિક સાહિત્ય સર્જાય છે. આ સાહિત્યના પ્રામાણિક, મૌલિક અને માનનીય ભાગ (શાસ્ત્ર) કહેવાય છે, સર્વમાન્ય ગણાય છે અને પૂજ્ય છે. માન્યતાઓની યથાર્થતા કે યોગ્યતા અને ચઢિયાતીપણું ખતાવવા આચાર્યો પ્રયત્ન

કરતા હોય છે. અને પંથનાં મૂળ લખાણોને શ્રેષ્ઠ તથા અંતિમ આધારરૂપે ગણતા હોય છે. તેઓ એમ માને છે કે શાસ્ત્રો ઈશ્વરરચિત છે અથવા કોઈ પુણ્યશાળી આત્માઓનું સર્જન છે. જૈનધર્મ સાહિત્યનું સર્જન પ્રધાનપણે ગણધરો, આચાર્યો, સૂરિઓ કે મુનિઓ દ્વારાજ થયું છે. ભગવાન મહાવીરનાં વચનોને આવરી લેતા મૂલ આગમ પર નિર્ધુક્તિ, ભાષ્ય, ચૂર્ણિ, અવચૂર્ણિ, ટીકા, વૃત્તિની રચના કરવામાં આવી છે. ઉપરાંત તે આગમોને અનુલક્ષીને ધાર્મિક ગ્રંથો તેમજ નાટક, કથા, (કાળખરી) વ્યાકરણ, છંદ, કોશ, ન્યેતિષ, કાવ્ય, મહાકાવ્ય, ન્યાય, તર્ક જેવું અન્ય સાહિત્ય રચાયું છે. સંસારત્યાગ કરી શ્રમણ દીક્ષા લઈ ધર્મોપદેશક તરીકે સ્થાને સ્થાને વિહરતા આચાર્યોએ અને તેમની શિષ્ય-પરંપરાએ આવું વિપુલ સાહિત્યનું સર્જન કર્યું છે.

જો સંસ્કૃત ભાષામાં હિન્દુ ધર્મશાસ્ત્ર, વેદ, પુરાણ, મહાભારત, રામાયણ જેવા અનેક મહાગ્રંથો રચાયાં છે. તેા અર્ધભાગથી ભાષા (પ્રાકૃત) માં રચાયેલા જૈનધર્મ શાસ્ત્રોમાં આગમસૂત્રો એટલાં જ મહત્ત્વનાં છે તે જ રીતે પાંચ ભાષામાં બૌદ્ધ ધર્મશાસ્ત્રોના ત્રિપિટક ગ્રંથોને પણ અગત્યનું સ્થાન મળ્યું છે. આમ ત્રણે પરંપરાના ધર્મશાસ્ત્રોની ભાષા અલગ અલગ છે અને તે જુદા જુદા મહાજ્ઞાની પુરુષોની રચના છે. આવો કર્ત્ત્વિહ હોવા છતાં તેમાં નિરૂપાયેલા સિદ્ધાંતોમાં ખૂબ જ સામ્ય જણાયું છે. ત્રણે ધર્મશાસ્ત્રોનું હાર્દ ત્રણ તત્ત્વોમાં સમાયેલું છે. (૧) કર્મવિપાક (૨) સંસારબંધન અને (૩) મુક્તિ. ત્રણે ધર્મસંસ્કૃતિનું આખરી ધ્યેય સર્વ કર્મોનો ક્ષય કરી મુક્તિ મેળવવાનું છે. આમ ત્રણે સૈધ્ધાંતિક દૃષ્ટિએ એક જ લક્ષ્યખિન્દુએ પહોંચવાનો આશય ધરાવે છે.

‘જૈન સાહિત્ય’ અને ‘જૈન આગમ સાહિત્ય’ એ બંને વચ્ચેની ભેદરેખા વિશે કેટલાંક અભ્યાસીઓમાં અસ્પષ્ટતા પ્રવર્તતી જોવામાં આવે છે. જૈન સાહિત્ય એટલે એવું જૈન-ધર્મવિષયક સાહિત્ય કે જેમાં જૈન ધાર્મિક સિદ્ધાંતસૂત્રો ઉપરાંત વિવિધ ધાર્મિક વિષયો પરના અન્ય સાહિત્યનો સમાવેશ થતો હોય. પ્રાચીન ભારતીય વાહમ્યના લલિત તેમ જ શાસ્ત્રીય તમામ પ્રકારોના નમૂના, જૈન સાહિત્યમાં પણ

પડેલા છે. 'જૈન આગમ સાહિત્ય' એટલે જૈનોના મૂળ ધાર્મિક ગ્રંથો-“ સિક્ષણ” અથવા કેન-સ તથા તે ઉપરનું ભાષ્યાત્મક અને ટીકાત્મક સાહિત્ય. શાર્વેન્દ્રિયરે “ સિદ્ધાંત” શબ્દનો ઉપયોગ જૈન આગમ સાહિત્યને અનુલક્ષીને જ કર્યો છે.

જૈન માન્યતા પ્રમાણે વિશ્વનું સર્જન થયું નથી અને તેનો અંત પણ નથી. બીજા શબ્દોમાં વિશ્વ કાળક્રમે બદલાયા કરે છે. સમયાનુસાર અને જરૂરિયાત પ્રમાણે તેનું સ્વરૂપ બદલાતું અને બદલાતું રહે છે. સમગ્ર બ્રહ્માંડમાં જૈનધર્મ સદાને માટે જીવંત છે. અને તેનું ધર્મસાહિત્ય પણ જીવંત છે.

અવસર્પિણી કાળમાં ભગવાન શાંતિનાથના સમયમાં જ જૈનશાસ્ત્રો રચાયાં તે સર્વ આજે પણ શબ્દશઃ અકબંધ છે એવું નથી. તે શાસ્ત્રો તેના મૂળ સ્વરૂપમાં કે માનસિક ચેતનામાં રહેલા છે એમ જૈન પરંપરા માને છે. પશ્ચિમના વિદ્વાનોએ જૈનશાસ્ત્રોનું મૂલ્ય ઘણું ઊંચું આંક્યું છે. પ્રો. હર્મન થાકોબીના જણાવ્યા પ્રમાણે જૈન સૂત્રો (classical) પ્રશિષ્ટ સંસ્કૃતથી પણ વધુ પ્રાચીન છે. અને તેમાંના કેટલાંક તે ઉત્તર ઐશ્વર્ય (મહાયાની) પંથના જૂનામાં જૂના પુસ્તકોની બરોબરી કરી શકે તેવાં છે.

જૈનધર્મનાં મૂળમૂલ સિદ્ધાંતોને આવરી લેતાં મૂળગ્રંથોને ‘આગમ’ સાહિત્ય તરીકે ઓળખવામાં આવે છે. તેના શાબ્દિક અર્થ અનુસાર “ આગમ” એટલે એવું ઉત્કૃષ્ટ સાહિત્ય જે માત્ર શ્રુતપુરુષોના મુખેથી ઉચ્ચારાયેલું હોય, અર્થાત્ અરિહંત ભગવંતેના ઉપદેશ અથવા તીર્થસ્વરૂપ શ્રમણ ભગવાન મહાવીરે આપેલાં તત્ત્વવિષયક પ્રવચનો એ જ આગમો છે.

જૈનધર્મ અનુસાર કેવલજ્ઞાન પ્રાપ્ત કર્યો પછી તીર્થંકર ઉપદેશ આપે છે. તીર્થંકરે ઉપદેશોલા સર્વોચ્ચ માર્ગને કેટલાંક ભવ્યાત્મકો અનુસરે છે અને દીક્ષા લે છે. આવા અનુયાયીઓના સમૂહના ચાર સ્થંભ છે : સાધુ, સાધ્વી, શ્રાવક અને શ્રાવિકા. સંપ્રદાયના અગ્રેસરને ગણુધર કહે છે. અને તેમણે ભગવાનના ઉપદેશને સુત્રબદ્ધ કર્યો છે. ગણુધરોએ રચેલા જે ગ્રંથો તે આગમો. આમ આગમોના કર્તા ગણુધરો કહેવાય છે. મહાવીર સ્વામીના અગિયાર ગણુધરો હતા. પ્રત્યેક ગણુધરે અંગોની રચના કરી છે અને તે દ્વાદશાંગીને નામે ઓળખાય છે. પ્રાચીન કાળમાં એ સાહિત્યની ઠીકઠીક પ્રમાણમાં રચના થઈ હોવા છતાં આજે તેમાંનું બધું જ સાહિત્ય પૂરું ઉપલબ્ધ નથી.

જૈનધર્મના બંને પંથો પ્રવેતાંબર અને દિગંબર મહાવીર નિર્વાણ પછી અચેલત્વ તથા બીજા અનેક પ્રશ્નોને કારણે ઊભા થયેલા. બંને પંથોનું સાહિત્ય જુદું જુદું છે. પરંતુ જૈનતત્ત્વજ્ઞાનનું સ્વરૂપ બંને શાખાઓમાં કોઈપણ ફેરફાર સિવાય એક જ છે. વૈદિક તેમજ ઐદમતના નાનામોટા અનેક ક્રાંટાઓ પડ્યા હતા અને કેટલાંક તે એકબીજાથી

તદન વિરોધી મંતવ્ય ધરાવતા હતા. જે આ સર્વ ક્રાંટાઓમાં આચારવિષયક મતભેદ ઉપરાંત તત્ત્વચિંતનની બાબતમાંયે કેટલાંક મતભેદ જોવામાં આવે છે. તે જૈનમતના તમામ ક્રાંટાઓ માત્ર આચારભેદ ઉપર જ સબંધેલા છે. તેમનામાં તત્ત્વચિંતનની બાબતમાં કોઈ મૌલિક ભેદ હલ્લુ સુધી જોવામાં આવતો નથી.

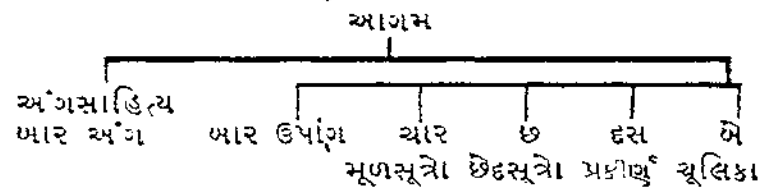
પ્રવેતાંબર મત પ્રમાણે આગમ સાહિત્ય મહાવીર પ્રણિત છે અને ગણુધરોએ તેને સૂત્રબદ્ધ કર્યું છે. જ્યારે દિગંબર મત અનુસાર તે મહાવીર પ્રણિત એટલે કે તેમનાં મુખેથી ઉચ્ચારાયેલું છે અને હાલ જે ઉપલબ્ધ છે તે મૂળ નથી, પાછળથી લખાયેલું છે. તેમના મતે મૂળ આગમ સાહિત્ય ઘણું નાશ પામ્યું છે. આમ છતાં તેમના ગ્રંથોમાં પ્રાચીન આગમોનો ઉલ્લેખ જોવા મળે છે. જૈન પરંપરાનુસાર ભગવાને આગમોનું નિરૂપણ કર્યું અને તેમના ગણુધરોએ તેને સૂત્ર રૂપ આપ્યું :

અર્થ માસદ્ અરહા, મુત્તં ગંથંતિ ગગહરા નિઝગં ।
સાત્તણસ્ત હિયજ્ઞાણ તમો મુત્તં પવ્વસેઈ ॥

સૂત્રબદ્ધ કરનાર ગણુધર અહીં જણાવે છે કે હું મારું સ્વતંત્ર કાંઈ કહેતો નથી. મેં ભગવાન પાસેથી આમ સાંભળ્યું છે અને ભગવાન મૂળ વક્તા છે. એક વ્યક્તિ કોઈની પાસેથી સાંભળેલી વાત જ્યારે ફરીથી કોઈને કહે ત્યારે તેમાં ભાવ એક જ હોવા છતાં શબ્દ, સ્વરૂપ, સ્વર, શૈલી વગેરેમાં ફેરફાર થવાની પૂરેપૂરી શક્યતા રહેલી હોય છે. સૌ પ્રથમ ભગવાન પોતાનો આશય પ્રગટ કરે છે. અને પછી ગણુધરો તે પ્રવચનોને પોતાપોતાની શૈલીમાં રજૂ કરે છે એવું પરંપરાનું માનવું છે.

પ્રત્યેક અંગસૂત્રની વાચના એક કરતાં વધુ છે એવું નંદીસૂત્ર અને સમવાયંગમાં જણાવવામાં આવ્યું છે. ભગવાનના અગિયાર ગણુધરોમાંના ઈન્દ્રજૂતિ અને સુધર્માસ્વામી સિવાયના સર્વ ગણુધરો મહાવીરસ્વામીની હયાતીમાં જ નિર્વાણ પામેલા. સુધર્માસ્વામી દીર્ઘાયુષી હતા તેથી ભગવાનનાં પ્રવચનોનો પ્રત્યક્ષ લાભ તેમને વિશેષ મળ્યો હતો. તેમણે અંગો આદિ યૂંથી શ્રીમહાવીરનો ઉપદેશ જાળવી રાખ્યો અને તે શિષ્ય - પ્રશિષ્ય પરંપરાને પ્રાપ્ત થયો. આ પરંપરાએ આ અમૂલ્ય વારસાને કંઠસ્થ રાખીને તેનું જતન કર્યું હતું.

પ્રવેતાંબર સંપ્રદાય આગમોની પીસ્તાળીસની સંખ્યા જણાવે છે. આ આગમ સાહિત્યને મુખ્ય બે વિભાગમાં વહેંચી નાંખવામાં આવ્યું છે.

આગમ સાહિત્યનો સમય ઈ.સ. પૂર્વે ૫મી શતાબ્દીથી ઈ.સ.ની ૫મી સદી સુધીનો ગણાય છે. મહાવીરસ્વામીએ સ્થાપેલા સંઘ માટેના નીતિનિયમો ઘણાં કડક હતાં. મહાવીરના પ્રચારનું કેન્દ્ર મગધ હતું અને ત્યાં એકધારી કુદરતી આક્રમો ચાલી હતા. જ્યારે સમ્રાટ ચંદ્રગુપ્ત મૌર્યના શાસન દરમિયાન મગધમાં બાર વર્ષનો ભયંકર દુષ્કાળ પડ્યો ત્યારે માનવજીવન હોદ્દાલું થઈ પડ્યું તે વખતે ત્યાં શ્રુત-કેવલી ભદ્રબાહુને લાવ્યું કે આ દુષ્કાળમાં તો ખોરાક પણ પ્રાપ્ત નહીં થાય અને ગૃહસ્થીઓને ભારરૂપ થવાશે એમ વિચારીને તેઓએ વિશાળ શિષ્યસમુદાય સાથે દક્ષિણ ભારત તરફ વિહાર કર્યો. વીર નિર્વાણ પછી ૧૬૦ વર્ષે એટલે આશરે ઈ. સ. પૂર્વે ૩૬૬માં સ્થલિભદ્ર થોડાક શિષ્યો સાથે મગધમાં જ રહ્યા. તેઓ ચૌદ પૂર્વધરના સંતા હતા.

વીરનિર્વાણ પછી લગભગ ૮૨૭-૮૪૦ વર્ષ પછી (ઈ. સ. ૩૦૦-૩૧૩ માં) આગમોને સુવ્યવસ્થિત સ્વરૂપ આપવા માટે આર્યસ્કંધિલના સાનિધ્યમાં મથુરામાં એક સંમેલન યોજાયું હતું. અહીં જે શ્રુતનું સંકલન કરવામાં આવ્યું તે કાલિક શ્રુત કહેવાયું. આગમશ્રુતના બે વિભાગ પાડવામાં આવેલા છે: (૧) અંગબાહ્ય (૨) અંગપ્રવિષ્ટ. અંગબાહ્યના બે ભેદ છે (૧) આવશ્યક (૨) આવશ્યક વ્યતિરિક્ત અને આવશ્યકના સામયિક વિ. છ ભેદ છે, તેવા આવશ્યક વ્યતિરિક્તના પણ કાલિક અને ઉત્કાલિક એમ બે ભેદ છે. આ સંમેલન મથુરામાં યોજાયેલું હોવાથી તેને માથુરીવાચના નામ આપવામાં આવ્યું.

આ સમયમાં વલ્લીમાં પણ નાગાર્જુન નામે એક શ્રુતધર હતા. તેમણે વલ્લીમાં એક મેળાવડો યોજ્યો હતો. તેમાં એકઠા થયેલા સાધુઓએ ભુલાઈ ગયેલું શ્રુત યાદ કરીને સૂત્રાર્થનો સંઘટનાપૂર્વક ઉદ્ધાર કર્યો, આને વલ્લીવાચના નામ આપવામાં આવ્યું અને તેનો નાગાર્જુનીય પાઠ તરીકે ઉલ્લેખ મળે છે. આ વાચનાઓનો ઉલ્લેખ આપણને નંદી-સૂત્ર અને સમવાયાંગસૂત્રમાં જ મળે છે અને આ ઉપરાંત જ્યોતિષ કરંટીકામાં પણ મળે છે. તેના રચયિતા આચાર્ય મલયગિરિના મતાનુસાર “અનુયોગદ્રાર” સૂત્ર માથુરી-વાચનાને આધારે લખાયું છે અને જ્યોતિષકરંટીકા વલ્લી-વાચનાના આધારે લખાઈ છે.

આ ઉપરાંત અન્ય વાચનાઓ પણ થઈ છે. ત્યાર બાદ વીર નિર્વાણના આશરે ૬૮૦ વર્ષ પછી (ઈ. સ. ૪૫૩-૪૬૬)માં વલ્લીમાં આચાર્ય દેવર્ધિગણિ ક્ષમાશ્રમજીના નેતૃત્વ નીચે એક સંમેલન ભરાયું ત્યારે સમય ઘણો વીતી ગયો હતો. આ સમયે જેને જેટલું યાદ હતું તે લેખી કરીને દેવર્ધિગણિએ અન્ય લિપિબદ્ધ સિદ્ધાંતોની સાથે પુસ્તકોમાં ઉતાર્યું ત્યારબાદ શ્રુત ભૂલાઈ જવાનો ભય જતો રહ્યો. આચાર્ય દેવર્ધિગણિનો ઉલ્લેખ વાચના પ્રવર્તક નહીં પણ

શ્રુતને પુસ્તકારૂઢ કરનાર તરીકે મળે છે. આવું મહાપ્રભાવક કામ કરનાર વિશે આપણી પાસે ઝાઝી માહિતી નથી એ એક કમનસીબી છે. આમ દેવર્ધિગણિ દ્વારા શ્રુતનો ઉદ્ધાર થયો આ વિશેનો ઉલ્લેખ શિલાલેખોમાંથી મળે છે. આ પ્રયત્ન મહારાજા ખારવેલે કલિંગદેશમાં આવેલા ખંડગિરિ અને ઉદયગિરિ પર શિલાલેખ કોતરાવ્યો છે તે આ પ્રમાણે છે: મૌર્યકાળમાં વિચ્છિન્ન થયેલાં અને ૬૪ અધ્યાયવાળી અંગ સાહિત્યનો ૪થો ભાગ ફરીથી તૈયાર કરાવ્યો અને કલિંગી વાચના કહેવામાં આવે છે.

આગમોનું મહત્ત્વ:— જૈન પરંપરા પ્રમાણે આગમોની રચના મહાવીર સ્વામીના ગણધરોએ કરી છે. તેમના ઉપદેશને સૂત્રરૂપમાં બાંધ્યો. “સુત્તં વ્રંથન્તિ ગણહરા નિઝગ્” આ દ્રાહશાંગને “ગણિપિક” પણ કહે છે. વૈદિક સાહિત્યમાં “અંગ” (વેદાંગ) શબ્દ સંહિતાઓમાં જે પ્રધાનવેદ હતા તેના અંગભૂત ગ્રંથો માટે વપરાતી સંજ્ઞા છે અર્થાત્ વૈદિક વાહમ્યનો અર્થ મૌલિક નહીં પણ ગૌણ ગ્રંથો સાથે છે. જ્યારે જૈનોમાં અંગ શબ્દને આ અર્થમાં લેખવામાં નથી આવતો પણ બાર ગ્રંથોના બનેલા વર્ગનું એક્ય હોવાથી તેને અંગ કહેવામાં આવે છે. તે અંગના રચનાર શ્રુતપુરુષ માનવામાં આવ્યા છે. અને બાર અંગોને શ્રુતકેવળીનાં બાર અંગો ગણવામાં આવ્યા છે.

ઉપલબ્ધ જૈનાગમો વેદ જેટલા પ્રાચીન નથી પણ તેમને બૌદ્ધ પિટકના સમકાલીન ગ્રંથો ગણવામાં આવ્યા છે. ડો. યાકોબીના જણાવ્યા પ્રમાણે સમયની દૃષ્ટિએ જૈન આગમોનો રચનાકાળ કેઈપણ માનવામાં આવે પરંતુ તેમાં સંઘટિત તથ્યોનો સંબંધ પ્રાચીન પૂર્વપરંપરા સાથેનો છે. જૈન પરંપરાનુસાર ભલે અનેક તીર્થંકરો થઈ ગયા, પરંતુ તેમના ઉપદેશમાં સામ્ય જરૂર છે. તત્કાલીન પ્રબલ છેલ્લા તીર્થંકરના ઉપદેશ, શાસન અને વિચારને વધારે મહત્ત્વ આપે એ સ્વાભાવિક છે. છેલ્લા તીર્થંકર મહાવીરસ્વામી છે અને તેમનો ઉપદેશ વધુ પ્રચલિત બન્યો છે.

મહાવીર સ્વામીએ જે ઉપદેશ આપ્યો તેને ગણધરોએ સૂત્રબદ્ધ કર્યો તેથી અર્થોપદેશક અથવા અર્થરૂપ શાસ્ત્રના કર્તા ભગવાન મહાવીર ગણાય છે અને શબ્દરૂપ શાસ્ત્રના કર્તા ગણધરો મનાય છે. મહાવીર સ્વામીએ પોતે જ જણાવ્યું છે કે મારા અને મારા પૂર્વવર્તી પાર્શ્વનાથ ભગવાનના ઉપદેશમાં કેઈ જ ભેદ નથી અને બાહ્યાચારમાં ભેદ હોવા છતાં પણ મારો ઉપદેશ એજ પાર્શ્વનાથનો ઉપદેશ છે.

જૈન પરંપરા પોતાના ધર્મશાસ્ત્રને આગમના નામે ઓળખે છે. પ્રાચીન સમયમાં તેને શ્રુત અથવા સમ્યક્શ્રુત તરીકે ઓળખવામાં આવતું હતું. આના ઉપરથી શ્રુતકેવલી શબ્દ ઉતરી આવ્યો છે. સ્યવિરોની ગણનામાં શ્રુત સ્યવિરોને મહત્ત્વનું સ્થાન મળ્યું છે. આચાર્ય ઉમાસ્વાતિએ શ્રુતના પર્યાયોનો સંગ્રહ કર્યો છે. શ્રુત આપ્તવચન, આગમ ઉપદેશ, અંતિહય,

આમનાય, પ્રવચન, જિનવચન વિગેરે પર્યાયોમાંથી આજે આગમ નામે પ્રચલિત છે. સૌ પ્રથમ અનુયોગદ્વાર સૂત્રમાં લોકોત્તર આગમોમાં દ્વાદશાંગ ગણિપિટકનો સમાવેશ કરવામાં આવેલો હતો. ત્યારબાદ તેના લેહ પાડવામાં આવ્યા અને મહાવીર સ્વામીના ઉપદેશની સંકલના દ્વાદશાંગીમાં કરવામાં આવી તેને ગણિપિટક નામ આપવામાં આવ્યું, કારણ કે તેમાં ગણિને માટે દ્રુતજ્ઞાનનો ભંડાર હતો.

ગણધરો સિવાય પ્રત્યેક પુદ્ગલે જે ઉપદેશ આપેલો તે ઉપદેશને તેઓ કેવલી થવાને લીધે આગમ સાહિત્યમાં સમાવવામાં કોઈ વિધન ન હતું. તેથી આગમોની સંખ્યામાં અનેકગણો વધારો થઈ ગયો. તે ઉપદે સમ્યગ્ દષ્ટિવાળો હોવાથી તેનો કોઈ વિરોધ થયો નહીં. મૂલાચારની ગાથામાં આ વિશે ઉલ્લેખ છે.

સુત્ત ગણધર કથિદં તદેવ પત્તેય બુદ્ધકથિદં ચ ।
સુવક્રેવલિણા કથિદં અમિણ્ણા દસપુઙ્ગવ કથિદં ચ ॥

જે દશપૂર્વી જ્ઞાતા હોય તેઓ જ આગમ ગ્રંથમાં પ્રવેશી શકતા. ન્યારથી દશપૂર્વી ન રહ્યા ત્યારથી આગમોની સંખ્યા વધતી બંધ થઈ એમ મનાય છે.

આગમોની સંખ્યા વધવાની સાથે સાથે તેમનું વર્ગી-કરણ પણ થતું ગયું તેથી ગણધરકૃત ગ્રંથોને અંગ સાહિત્યમાં ગણવામાં આવ્યા ને બાકીનાને અંગબાહ્ય ગ્રંથોમાં સમાવવામાં આવ્યા. મહત્વની દૃષ્ટિએ જોવામાં આવે તો ઉપલબ્ધ આગમ સાહિત્ય પ્રાચીન જૈન પરંપરાઓની અનુ-શ્રુતિઓ, લોકકથાઓ, તત્કાલીન રીતરિવાજો, ધર્મોપદેશની પદ્ધતિઓ, આચાર વિચાર, સંયમપાલનની વિધિઓ વગેરેનાં દર્શન થાય છે. વ્યાખ્યા પ્રજ્ઞપિતમાંથી મહાવીર સ્વામીનું તત્ત્વજ્ઞાન તેમની શિષ્યપરંપરા અને તત્કાલીન રાજા મહારાજાઓ અને તિર્થંકોનો ઉલ્લેખ મળે છે.

કલ્પસૂત્રમાં મહાવીર સ્વામીના જીવન વિશે તેમની વિહારયાત્રા અને જૈન શ્રમણોની સ્થવિરાવલીની માહિતી મળે છે. કનિષ્ઠ રાજાના સમયના મથુરાના જૈન શિલાલેખોમાં તે સ્થવિરાવલીના જુદા જુદા ગણ અને કુલની શાખાઓનો ઉલ્લેખ મળે છે. જ્ઞાતાધર્મ કથામાં નિગ્રંથ પ્રવચનની ઉદ્દે-ષોધક અનેક ભાવપૂર્ણ કથાઓ, ઉપમાઓ અને દષ્ટાંતોનો સંગ્રહ છે. તેમાં મહાવીર સ્વામીની સરલ ઉપદેશ પદ્ધતિનો પરિચય થાય છે. ન્યારે આચારાંગા, સૂત્રકૃતાંગ, ઉત્તરાધ્યયન અને દસવૈકાલિકમાંથી જૈનમુનિઓના કઠોર સંયમ પાલનનો પરિચય થાય છે.

ડૉ. વિન્ટરનિજે આ પ્રકારના સાહિત્યને પ્રવચ્ચકાચ્ય નામ આપ્યું છે. આપું સાહિત્ય મહાભારત તથા પુર્વના ધર્મપદ અને સુતનિયાતમાં પણ મળે છે. રાજપ્રત્નીય જીવાભિગમ અને પ્રજ્ઞાપના જેવા સૂત્રોમાં વાસ્તુશાસ્ત્ર, સંગીત, નાટ્યકલાઓ, પ્રાણીવિજ્ઞાન, વનસ્પતિ વિજ્ઞાન વિગેરે

વિષયોનો પરિચય મળે છે. છેલ્લેસૂત્ર તો આગમ સાહિત્યનું પ્રાચીનતમ મહાશાસ્ત્ર ગણાય છે. તેમાં નિગ્રંથ શ્રમણોને-આહાર-વિહાર, ગમનાગમન, રોગચિકિત્સા, વિદ્યામંત્ર, સ્વાધ્યાય, ઉપસર્ગ, દુર્ભિક્ષ મહામારી, તપઉપવાસ પ્રાય-શ્રિત વિગેરે વિષયોની વિપુલ માહિતી મળે છે. તેના અધ્યયનથી તત્કાલીન સમાજનું એક જીવંતચિત્ર ઉપસી આવે છે. ભાષાશાસ્ત્રની દૃષ્ટિએ પણ આગમ સાહિત્ય અગત્યનું છે.

આગમોનો સમય:— આગમોનો સમય નક્કી કરવો ઘણો મુશ્કેલ છે. તેનો સમય નિર્ધારિત કરવા માટે તે ગ્રંથના વિષય, વર્ણન, શૈલી વિગેરેનો તુલનાત્મક અભ્યાસ કરવો આવશ્યક છે. આગમના સમયની બાબતમાં મતભેદ છે. પશ્ચિમના વિદ્વાનો માને છે કે દેવર્ધિગણિએ આગમોને પુસ્તકારૂઠ કરીને તેને સંરક્ષણ આપ્યું, પરંતુ તેમણે તેની રચના કરી છે તે કહી શકાય નહીં કારણકે આગમ તો પ્રાચીન છે. તેને વ્યવસ્થિત કરવાનું માન દેવર્ધિગણિના કાળે જાય છે. ડૉ. ચાકોબીના કથન પ્રમાણે તેઓ માત્ર આગમોના ઉદ્ધારક છે. આગમોનો કેટલોક ભાગ વિચિત્ર છે પણ આ વિચિત્રતાને લીધે સર્વ આગમોનો સમય દેવર્ધિ-ગણિનો સમય ન ગણી શકાય, તેમાંનો કેટલોક ભાગ મૌલિક પણ છે. તેથી સર્વ આગમોનો કોઈ એક જ સમય નથી. સામાન્ય રીતે વિદ્વાનોએ આગમોનો સમય પાટલીપુત્રની વાચનાનો સમય માન્યો છે.

આ પાટલીપુત્રની વાચના મહાવીર સ્વામીના નિર્વાણ પછી આચાર્ય ભદ્રબાહુના સમયમાં થઈ હતી. તેનો કાળ ઈ. સ. નો બીજો સૈકો મનાય છે.

ડૉ. ચાકોબીએ ઉંડો અભ્યાસ કરીને નિશ્ચિત કર્યું કે કોઈપણ હાલતમાં આગમોનો પ્રાચીન ભાગ ઈ. પૂ. ચોથીના અંતથી લઈને ઈ. પૂ. ૩ ની શરુઆતથી વધારે પ્રાચીન ગણાતો નથી. આમ આગમોનો પ્રાચીન અંશ ઈ. પૂ. નો ગણાય છે. વલ્લીમાં આગમોનો લેખનકાળ ઈ. સ. ૪૫૩ મનાય છે. તે સમયે કેટલા આગમો લિપિબદ્ધ થયા હતા તેની કોઈ જ માહિતી મળતી નથી. પરંતુ તે શ્રુતરૂપે જળવાયેલા અંગસાહિત્યનું અંતિમ લેખિત સંકલન મનાય છે. કેટલાક વિદ્વાનો આગમોના લેખન કાળને જ રચના કાળ ગણવાની ભૂલ કરે છે.

સમગ્ર આગમોને જોતાં અંગસાહિત્ય ગણધર રચિત છે-તો તેનો સમય ગણધરોનો જ સમય હોવો જોઈએ. ન્યારે અંગબાહ્ય ગ્રંથો અન્ય મહાપુરુષોની રચના છે. તેથી તેમનો સમય ગ્રંથના રચના કાળ પરથી નક્કી થઈ શકે છે. અંગ બાહ્યમાં પ્રજ્ઞાપનાસૂત્રના કર્તા આર્યશ્યામ છે. તેથી તેનો સમય વીરનિર્વાણ સંવત ૩૩૫ થી ૩૭૬ વચ્ચેનો કોઈપણ સમય હોવો જોઈએ એટલે તેનો રચના કાળ ઈ. પૂ. ૧૬૨

થી ઈ સ. પૂ. ૧૫૧ ની વચ્ચેનો હોઈ શકે.

સૂર્ય, ચંદ્ર અને જંબુપ્રજ્ઞાસિ એ ત્રણે અંથો ખૂબ જ પ્રાચીન છે. તેમાં કોઈ શંકા નથી. આ ત્રણે પ્રજ્ઞાસિઓનો ઉદ્દેશ્ય પ્રવેતાંબર અને દિગંબર પંથના સાહિત્યમાં આવે છે. તેથી એ નિશ્ચિત છે કે દિગંબર અને પ્રવેતાંબર એમ બે પંથ પડયા તે પહેલાં આ ત્રણે પ્રજ્ઞાસિઓની રચના થઈ હોવી જોઈએ. તેમનો સમય વિક્રમ સંવત પૂર્વનો હોઈ શકે.

છેદસૂત્રોમાંના દશાશ્રુત સ્કંધ, બૃહદ્શ્રુતકલ્પ અને વ્યવહારની રચના ભદ્રબાહુએ કરી હતી. તેમનો સમય ઈ. સ. પૂ. ૩૫૭ ની આસપાસનો મનાય છે. તેથી આ સમય છેદસૂત્રોનો પણ ગણી શકાય. યાકોબી તથા શુશ્રિંગના જણાવ્યા પ્રમાણે પ્રાચીન છેદસૂત્રોનો સમય ઈ. સ. પૂ. ચોથીના અંતથી ઈ. સ. ત્રીજી સદીની સુધીનો ગણે છે. જીતકલ્પ આચાર્ય જિનભદ્રની કૃતિ હોવાથી તેનો સમય નક્કી છે. મહાનિશીથનું સંશોધન હરિભદ્રસૂરિએ કર્યું છે. મૂલસૂત્રોમાં દસવૈકલિકની રચના શશ્યંભવ સૂરિએ કરી છે, તેમનો સમય વીરનિર્વાણ સંવત ૭૫ થી ૯૦ નો ગણાય છે, એટલે તેમનો સમય ઈ. પૂ. ૪૫૨ થી ૪૨૬ નો છે.

ઉત્તરાધ્યયનસૂત્ર એક જ લેખકની કૃતિ નથી પણ એ એક સંકલન છે. વિદ્વાનો તેનો સમય ઈ. ત્રીજી-ચોથી શતાબ્દી માને છે. આવશ્યક સૂત્ર તો અંગસાહિત્ય જેટલું જ પ્રાચીન છે. તેથી તેનો સમય મહાવીર નિર્વાણની આસપાસનો ગણવામાં આવે છે.

નંદીસૂત્ર દેવવાચકની કૃતિ છે. તેનો સમય પાંચ-છ શતાબ્દી મનાય છે. અનુયોગદ્વાર વિક્રમ સંવત પૂર્વના સમયનો અંધ છે. તેની વ્યાખ્યા આવશ્યકસૂત્રમાં આવે છે. પ્રકીર્ણકમાં ચતુઃશરણુ, આતુરપ્રત્યાખ્યાન અને ભક્ત પરિજ્ઞા વીરભદ્રની રચનાઓ છે. એવો એક મત છે. તેમનો સમય ઈ. સ. ૬૫૧ છે. આમ સમગ્ર વ્યક્તિગત અંથોનો અભ્યાસ કર્યા પછી જ આપણે તેમનો નિશ્ચિત સમય બતાવી શકીએ.

આગમો વિશે મતભેદો :-

વિન્ટરનિત્જના જણાવ્યા પ્રમાણે બૌદ્ધ ધર્મ કરતાં જૈન ધર્મે ત્યાગધર્મ તથા સંઘનિયમન પર વિશેષ ભાર મૂક્યો છે. બુદ્ધના સુકાબલામાં મહાવીરે તત્ત્વજ્ઞાનની એક વધુ વિકસિત પદ્ધતિ એટલે કે આત્મપ્રદાનો ઉપદેશ આપ્યો છે. ઈ. સ. પહેલા-બીજા સૈકાના શિલાલેખો પરથી જણાય છે કે મહાવીર નિર્વાણ પછી અચેલત્વના પ્રશ્ન પર જૈનધર્મના પ્રવેતાંબર અને દિગંબર એવા બે કૂંટા પડી ગયા હતા. આ સમયે જૈનધર્મમાં ગણા હતા અને તેમાં આચાર્યોની પરંપરા હતી એમ આગમોમાં જણાવ્યું છે. તે લેખોમાં વાચકનું બિરૂદ પામેલાનો ઉદ્દેશ્ય છે, તે પરથી જણાય છે કે વાચક

એટલે વાંચનાર માટે તે વખતે સિદ્ધાંતો અને આગમો વિદ્યમાન હોવા જ જોઈએ.

બંને પંથો પવિત્ર આગમ અંથોનો સ્વીકાર કરે છે. અને પ્રથમ અંગસાહિત્યના બાર અંગોને સૌથી પ્રાચીન અને ઉપયોગી ગણવામાં તેઓ એક મત છે. અન્ય બાબતોમાં મતભેદ છે તે આપણે આગળ ઉપર વિચારીશું. એટલું તો સત્ય છે કે સિદ્ધાંતનાં અંથો એક જ સમયે અસ્તિત્વમાં આવ્યા હોય તેમ નથી. જ્યારે સંઘ વ્યવસ્થિત થયો ત્યારથી સાહિત્યિક ખેડાણ શરુ થયું. આમ વીર નિર્વાણ પછી બહુ જ લાંબા સમયે આ બન્યું છે. તેથી આગમના પ્રાચીનતમ ભાગો મહાવીર સ્વામીના પહેલા શિષ્યના સમયનાં હોય અથવા વીરનિર્વાણથી બીજા સૈકામાં ચંદ્રગુપ્ત મૌર્યના સમયનાં હોય અને તે સમયમાં પાટલી પુત્રની વાચના થઈ એમ માનવામાં આવે છે. તેમાંના કેટલાંક ઉત્તર કાલીન ભાગો દેવર્ધિગણિના સમયનાં હોઈ શકે.

દિગંબરના આગમો :

દિગંબરોની આગમ વિશેની માન્યતા પ્રમાણે હાલ ઉપલબ્ધ આગમ સાહિત્ય છે એ મૂળ આગમો નથી, પણ પાછળથી રચાયેલા છે અને તેના કર્તા તરીકે તેઓ મહાવીર સ્વામી પછીના ગૌતમ, સુધર્મા, જંબુસ્વામી અને ભદ્રબાહુને તેઓ સ્વીકારતા નથી. પ્રાચીન પરંપરા પ્રમાણે ઉપલબ્ધ આગમ સાહિત્યના વિષય અને ગાથાઓ સમાન હતા. ભગવતી આરાધના, મૂલાચારના વિષય અને ગાથાઓ તેમજ સંધારગ, ભક્તિપરિજ્ઞા, મરણસમાધિ, પિંડનિર્ચુક્તિ, આવશ્યકનિર્ચુક્તિ અને બૃહદ્શ્રુતકલ્પમાખ્ય વિગેરે અંથો અક્ષરશઃ સમાન છે. આથી સાબિત થાય છે કે બંને સંપ્રદાયોનો સ્ત્રોત એક જ હતો.

ઈ. સ. પહેલી શતાબ્દીની આસપાસના સમયમાં અચેલત્વના પ્રશ્ન પર જૈન પરંપરામાં બે પંથ પડી ગયા અને આગળ જતાં આગમ સંબંધી માન્યતામાં પણ મતભેદ ઊભા થયા. મૂળ આગમોને તેઓ વિહિત્ર થયેલું ગણે છે, આમ છતાં તેમના અંથોમાં પ્રાચીન આગમોનો ઉદ્દેશ્ય જરૂર મળે છે.

પ્રવેતાંબરીય નંદીસૂત્રમાં આગમોની સંખ્યામાં બાર ઉપાંગોનો ઉદ્દેશ્ય નથી તેમ દિગંબરો ઉપાંગોને આગમોમાં ગણતા નથી. પ્રવેતાંબરો દ્વાદશાંગ આગમોને ગણુધરકૃત ગણે છે અને તેની ભાષા અર્ધમાગધી માને છે. જ્યારે દિગંબરો આગમોને ગણુધર-રચિત તથા શૌરશીની ભાષામાં રચાયેલાં માને છે. બંને પંથ દેષ્ટિવાદના પાંચ ભેદને સ્વીકારે છે, અને જેમાં ચૌદ પૂર્વોનો સમાવેશ થાય છે. દિગંબરો આગમ સાહિત્યને બે ભાગમાં વહેંચી નાંખે છે. (૧) અંગબાહ્ય (૨) અંગપ્રવિષ્ટ. અંગબાહ્યના ચૌદ ભેદો છે. સામાયિક, ચતુર્વિંશતિ-સ્તવ, વંદના, પ્રતિકંભણ, વનચિક, કૃતિકર્મ, દસ વૈકલિક, ઉત્તરાધ્યયન કલ્પન્યવહાર, કલ્પા-

કલ્પ, મહાકલ્પ, પુંડરીક, મહાપુડરીક, નિષિદ્ધિકા.

ન્યારે અંગપ્રવિષ્ઠના બાર અંગો છે. આચારાંગ, સૂત્રકૃતાંગ, સ્થાનાંગ, સમવાયાંગ વ્યાખ્યા પ્રજ્ઞપ્તિ, જ્ઞાતા ધર્મ કથાઓ, ઉપાસકદશાઓ, અંતકૃતદશાંગ, અનુત્તરોપ-પાતિક દશાંગ, પ્રશ્ન વ્યાકરણ, વિપાક સૂત્ર અને દૃષ્ટિવાદ. દૃષ્ટિવાદના પાંચ ભેદ ગણે છે. પરિકર્મ, સૂત્ર, પ્રથમાનુયોગ પૂર્વગત, ચૂલિકા, તે પરિકર્મના પાંચ ભેદ ગણે છે, ચંદ્રપ્રજ્ઞપ્તિ, સૂર્યપ્રજ્ઞપ્તિ, જંબુદ્વિપપ્રજ્ઞપ્તિ, દ્વિપસાગર પ્રજ્ઞપ્તિ, વ્યાખ્યા પ્રજ્ઞપ્તિ, સૂત્રઅધિકારમાં જીવ તથા ત્રેશશિકવાદનો ઉલ્લેખ છે. નિયતિવાદ, વિજ્ઞાનવાદ, શબ્દ-વાદ, પ્રધાનવાદ, દ્રવ્યવાદ, અને પુરુષવાદનું વર્ણન છે. પ્રથમાનુયોગમાં પુરાણોનો, ઉપદેશ છે પૂર્વગત અધિકારમાં ઉપાદ, વ્યય અને ધૌવ્યનું કથન છે. તેની સંખ્યા ચૌદ છે. ચૂલિકાના જલગતા, સ્થલગતા, માયાગતા, રૂપગતા અને આકાશગતા જેવા પાંચ ભેદ છે.

દિગંબરોની માન્યતા પ્રમાણે દાંડવાદનો કેટલોક ભાગ અર્થે છે. અને તે ષટ્પદાંગમ નામે મોજૂદ છે. દિગંબરોએ જેન આગમને ચાર વિભાગમાં વહેંચી નાખ્યું છે, પ્રથમાનુ-યોગમાં રવિષેણનું પદ્મપુગણ જ્ઞાનસેનનું હરિવંશપુરાણ, જ્ઞાનસેન (ખીજા) અને તેમના શિષ્ય ગુણભદ્રનું આદિપુરાણ અને ઉત્તરપુરાણ. કરણાનુયોગમાં સૂર્યપ્રજ્ઞપ્તિ, ચંદ્રપ્રજ્ઞપ્તિ, ષટ્પદાંગમ - ધવલા, જ્યધવાલા, ગોમ્મટસાર વગેરેનો સમાવેશ થાય છે.

દ્રવ્યાનુયોગમાં કુંદકુંદાચાર્યની રચનાઓ જેવી કે પ્રવચન-સાર, પંચાસ્તિકાય, સમયસાર વિગેરે, ઉમાસ્વાતિનું તત્ત્વાર્થ સૂત્ર અને તેની ટીકાઓ, સમંતલદ્રની આપતમીમાંસા અને ટીકાઓ છે. ચરણાનુયોગમાં વટ્ટકેરનું મૂલાચાર, ત્રિવર્ણાચાર, અને સમંતલદ્રના રત્નકરંડ - શ્રાવકાચારનો સમાવેશ થાય છે. આ સર્વ દિગંબરોનું આગમ સાહિત્ય ગણાય છે.

એમ કહેવાય છે કે મહાવીર સ્વામી પછી ૭ પંથો પડી ગયા હતા. આજે તેમાંના ઘણાં લુપ્ત થઈ ગયા છે અથવા નામશેષ રહ્યા છે. તેમાં સ્થાનકવાસી પોતાના આગમોની સંખ્યા બત્રીસ ગણાવે છે. અગિયાર અંગો, બાર ઉપાંગો સાથે સંખ્યા ત્રેવીસ થાય છે. તેમાં ચોવીસમું નિશિય, પચ્ચીસમું બૃહકલ્પ, છઠ્ઠીસમું વ્યવહાર અને સત્તાવીસમું દશાશ્રુતસ્કંધ ઉપરાંત અનુયોગદ્વાર, નંદીસૂત્ર, દસ વૈકાલિક ઉત્તરધ્યયન અને આવશ્યક આમ પાંચ ઉમેરાતા સંખ્યા બત્રીસની થાય છે. કેટલાંકને મતે (૮૪) ચોર્યાશી આગમો પણ છે. અગિયાર અંગો, બાર ઉપાંગો પાંચ છેદ સૂત્રો, ત્રણ મૂલસૂત્રો, બે ચૂલિકાઓ, આઠ છૂટક અંગો, ત્રીસ પ્રકીર્ણક, બાર નિર્ચુક્રિતઓ, એક સ્વતંત્ર નિર્ચુક્રિત (વિશેષાવશ્યક લાભ્ય) આમ ચોર્યાશી આગમો ગણે છે.

આમાં અગિયાર અંગો અને ઉપાંગો સર્વ સ્વીકૃત છે.

છેદસૂત્રમાં પંચકલ્પને ગણતા નથી. મૂળસૂત્રોનું છેલ્લું નિર્ચુક્રિતમાં ગણ્યું છે. ન્યારે અન્ય અંગો નીચે પ્રમાણે છે. કલ્પસૂત્ર, જ્ઞાનકલ્પ, યતિજ્ઞાનકલ્પ, આધ્યજ્ઞાનકલ્પ, પાક્ષિક, ક્ષમણ્યા, વંદિતુ, ઋષિભાષિત ત્રીસ પ્રકીર્ણક અંગો — ચઉશરણ, આતુર પ્રત્યાખ્યાન, ભક્તપરીજ્ઞા, સંસ્તારક, તંદૂલ વૈચારિક, ચંદ્રવેદ્યક, દેવેન્દ્રસ્તવ, ગણિવિદ્યા, મહાપ્રત્યાખ્યાન, વીરસ્તવ, અજીવકલ્પ, ગચ્છાચાર, મરણસમાધિ, સિદ્ધપ્રાભૂત તીર્થોદ્ધાર, આરાધના પતાકા, દ્વીપસાગર પ્રજ્ઞપ્તિ, ન્યૌતિષ કરંડક, અંગવિદ્યા, તિથિ પ્રકીર્ણક, પિંડનિર્ચુક્રિત, સારાવલી, પર્યંતા-રાધના, જીવવિભક્તિ, કવચ, યોનિપ્રાભૂત, અંગચૂલિકા, વંગચૂલિકા, પુદ્ગલપુશરણ, જંબૂપયત્ના.

બાર નિર્ચુક્રિતઓ: — આવશ્યક, દસવૈકાલિક, ઉત્તરા-ધ્યયન, આચારાંગ, સૂત્રકૃતાંગ, બૃહકલ્પ વ્યવહાર, દશાશ્રુત, કલ્પસૂત્ર, પિંડનિર્ચુક્રિત, ઓઘનિર્ચુક્રિત, શંસક્રાનિર્ચુક્રિત, અને એક અંગ તે વિશેષાવશ્યક લાભ્ય, આમ ૮૪ (ચોર્યાશી) આગમો છે.

આગમ સાહિત્ય અખંડપણે દ્રવ્ય-કાળ-ક્ષેત્ર અને ભાવના પરિણામે હાલ ઉપલબ્ધ નથી. પ્રવેન્માન્ય જપ આગમો છે. જેમાં બાર અંગો જેમાં છેલ્લું દૃષ્ટિવાદ વિછિત્ર થયેલું મનાય છે. (૧૨) બાર ઉપાંગસૂત્રો, ચાર મૂળસૂત્રો, છ છેદસૂત્રો, બે ચૂલિકાસૂત્ર, અને ૧૦ પ્રકીર્ણક અંગો ગણાય છે.

(૧) આચારાંગસૂત્ર - આચારાંગમાં બે મુખ્ય વિભાગો છે. શ્રમણ નિર્જ-ચોનો સુપ્રશસ્ત આચાર, ગાચરી લેવાનો વિધિ, વિનય, વૈનયિક, કાર્યોત્સર્ગોદ્દે, સ્થાન વિહાર-ભૂમિ આદિમાં ગમન, સંક્રમણ (એટલે શરીરનો શ્રમ દૂર કરવા ખીજા સ્થાનમાં ગમન) આહારાદિ પદાર્થોનું માપ, સ્વાધ્યા-યાદિમાં નિયોગ લાભાસમિતિ, ગુપ્તિ, શય્યા, ઉપધિ, ભક્ત-પાન, ઉદ્દગમ આદિને લગતા દોષોની વિશુદ્ધિ, શુદ્ધાશુદ્ધ ગ્રહણ, વ્રત, નિયમ, તપ અને ઉપધાન, આદિ વિષયોને તેમાં સમાવી લેવામાં આવ્યા છે.

(૨) સૂત્રકૃતાંગસૂત્ર: — સ્વસિદ્ધાંત, પરસિદ્ધાંત, જીવ-અજીવ, જીવાજીવ, લોક, અલોક, લોકાલોક, પાપ-પુણ્ય, આસવ, સંવર, નિર્જરા, બંધ, મોક્ષ આદિ પદાર્થો, ઈતર દર્શનથી મોહિત, સંદિગ્ધ અને નવદીક્ષિતની શુદ્ધિ માટે ક્રિયાવાદના મત, અક્રિયાવાદના મત, અજ્ઞાનવાદ, વિનયવાદ, મળીને ૩૬૩ અન્ય દૃષ્ટિના મતનો પરિક્ષેપ કરીને સ્વસમય-સ્થાપન, વગેરેની ચર્ચા આમાં કરવામાં આવી છે. આમ સૂત્રકૃતાંગ સૂત્રમાં પ્રધાનપણે ભિન્ન ભિન્ન દર્શનોનું આલેખન છે. એથી આ સૂત્ર દ્રવ્યાનુયોગને લગતું કહેવાય.

(૩) સ્થાનાંગસૂત્ર: — દસ અધ્યયનો છે. એક સંખ્યાથી માંડીને દસ સંખ્યા સુધી ક્રમિક વસ્તુઓનું વર્ણન છે, જીવ, પુદ્ગલ, ધર્મ, અધર્મ, કાળ અને આકાશ આ છ દ્રવ્યોનું વર્ણન છે. ૭૮૩ સૂત્રો છે. શ્રુત સાહિત્યના અંગબાહ્ય અને

અંગપ્રવિષ્ઠ લેદ અતાવ્યા છે. નિર્ઞંથ અને નિર્ઞંથિનીઓના વચ્ચે અને પાત્રોનો, ચાતુર્યોમ ધર્મનો, ત્રણ પ્રકારની દીક્ષાનો, ચાર પ્રકારનાં હાથી, ચાર નોકરો, ચાર પ્રકારની વિક્રયાઓનો, પાંચ મહાવ્રત, પાંચ રાજચિહ્નો, પાંચ પ્રકારની આજીવિકા, તથા વર્ષાઋતુમાં વિહાર આદિનો નિષેધ અતાવ્યો છે. વાસુપૂજ્યસ્વામિ, મંદલીનાથ અને અરિષ્ટનેમિ, પાર્થ તથા ભગવાન મહાવીરની પ્રવચ્ચાનો ઉલ્લેખ છે. દષ્ટિવાદના દસ નામો અતાવ્યા છે. અને દશ આશ્ચર્યોમાં ભગવાન મહાવીરના ગર્ભહરણની ખીના અને સ્ત્રી ભવે તીર્થંકર થયાનો ઉલ્લેખ છે.

(૪) સમવાયાંગ સૂત્ર - આ સૂત્રમાં એક સંખ્યાથી શરૂ કરીને કરોડોની સંખ્યા સુધીની વસ્તુઓનો સંગ્રહ છે. બાર અંગ ચૌદ પૂર્વાના વિષયવર્ણન, અઠાર પ્રકારની લિપિઓ, નંદિસૂત્રનો, ઉલ્લેખ છે. અભયદેવસૂરિએ આના પર ટીકા લખી છે. 'આત્મા, જીવ, અજીવ, ત્રણ ગુપ્ત ચાર કષાય પાંચ મહાવ્રત, છ જીવનિકાય, સાત સમુદ્ધાત, આઠ મદ, નવતત્ત્વ દસ પ્રકારના શ્રમણ ધર્મ, અગિયાર ગણધરો, બાર ભિક્ષુપ્રતિમા, તેર ક્રિયારથાનો, સત્તર પ્રકારનો અસંયમ, આ ઉપરાંત ભગવાન મહાવીર નેમિનાથ પાર્થનાથ મલ્લિનાથ અને વાસુપૂજ્ય સિવાયના તીર્થંકરોની દીક્ષાનો ઉલ્લેખ છે, ગોશાલકના આજીવિક સંપ્રદાયનો ઉલ્લેખ મળે છે.

(૫) વ્યાખ્યાપ્રજ્ઞપિ - (ભગવતીસૂત્ર) - આ સૂત્રમાં જીવાદિ પદાર્થોની વ્યાખ્યાઓનું પ્રરૂપણ કરવામાં આવ્યું હોવાથી તેને વ્યાખ્યા પ્રજ્ઞપિ નામ આપવામાં આવ્યું છે. મહાવીરના જીવનને લગતી કેટલીક વિગતો મળે છે. ગૌતમ ગણધર શ્રમણ ભગવાન મહાવીરને જૈન સિદ્ધાંત વિશે જે પ્રશ્નો પૂછે છે તેનો વિસ્તારપૂર્વક ઉત્તર આપે છે, અન્ય મતવાદીઓ સાથેના ભગવાન મહાવીરના વાદવિવાદનું પણ આમાં વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે. ભગવાન મહાવીરે આપેલા આ ઉત્તરો દ્રવ્યજુષુ, ક્ષેત્ર, કાલ - પર્યાવ પ્રદેશ અને પરિણામના અનુગમ, નિક્ષેપણ તથા પ્રમાણ છે. આ ગ્રંથનું જૈનોમાં વિશેષ મહત્ત્વ છે. વ્યાખ્યા પ્રજ્ઞપિની વ્યુત્પત્તિ, સ્વ. પંડિત ઐચરહાસ દોશી આ રીતે કરે છે. "વિ - વિવિધ આ - અવધિ રૂપા - કથન પ્રજ્ઞપિ - પ્રરૂપણા."

આ ઉપરાંત મહાવીરના પ્રથમ શિષ્ય ગોશાલક જે અંતિમ સમયે ભગવાનનો પ્રતિસ્પર્ધી તરીકેનો ઉલ્લેખ મળે છે, તથા તેનો આજીવિક સંપ્રદાયનો પણ ઉલ્લેખ છે. તથા તેનો આજીવિક સંપ્રદાયનો પણ ઉલ્લેખ છે સોળ જનપદોનો, વિષયવર્ણનમાં કમખંધતા નથી. કેટલાંક અતિશય લાંબા તો કેટલાંક સંક્ષિપ્ત છે. અભયદેવસૂરિની ટીકા છે. આ ગ્રંથના પદોની સંખ્યામાં મતભેદ છે. અભયદેવના મતાનુસાર છત્રીસ હજાર પ્રશ્નો અને જે લાખ અકૃયાશી હજાર પદો છે જ્યારે સમવાયાંગ અને નંદીસૂત્ર પ્રમાણે ચોર્યાશી હજાર પ્રશ્નો અને એક લાખ ચુસ્માલીશ હજાર પદો છે. અવચૂર્ણીની રચના યર્ષ છે. બ્રાહ્મી લિપિને નમસ્કાર કરવામાં આવ્યા છે. અર્ધમાગધી ભાષાનો ઉલ્લેખ છે.

(૬) જ્ઞાતાર્ધમકથા - જૈન આગમ સાહિત્યમાં વાણમયના પ્રકારની દષ્ટિએ ધર્મકથાનુયોગ નામનો એક આખો સ્વતંત્ર વિભાગ જ કરવામાં આવેલો છે. અને જ્ઞાતાધર્મ કથા નામના આ આગમને એ વિભાગના નિર્દેશક તરીકે ગણવામાં આવે છે. હાલમાં ૧૯ અધ્યયનો જ ઉપલબ્ધ છે. આ ગ્રંથમાં રાજપુરુષોનાં નામો, નગરો, ઉદ્યાનો, ચૈત્યો, વનખંડો, સમવસરણો, ધર્મચાર્યો, ધર્મકથાઓ, ઈહલૌકિક, પારલૌકિક, ઋધિવિશેષો, ભોગપરિત્યાગો પ્રવચ્ચાઓ, શ્રતપરિચ્છેદો, તપ, ઉપવાન, પર્યાયો, સંવેખના, ભક્તપ્રત્યાખ્યાનો, પાદપોષગમનો, દેવલોકગમનો, સુકુલમાં પત્યવતારો, યોધિલાલ અને અંત ક્રિયાઓ વિશે માહિતી આપવામાં આવી છે.

(૭) ઉપાસકદસાઓ સૂત્ર :- આ ગ્રંથમાં અધ્યયનો દસ છે. અને ભગવાન મહાવીરના દસ ઉપાસકોના આચારનું વર્ણન છે. અભયદેવસૂરિએ આની પર ટીકા લખી છે. આનંદ ઉપાસક, કામદેવ ઉપાસક, ચુલણી પિતાગૃહપતિ, સુરાદેવ ગૃહપતિ, ચુલ્લશતક, કુંડકૌલિક, શ્રમણોપાસક, સદાલયુત્ર કુંભારની, મહાશતક ગૃહપતિ, નંદિનીપિતા અને સાલિ હીપિતાની કથાઓના વર્ણન છે. વર્ણનોમાં વિવિધતા ખૂબજ ઓછી છે. આમ આ ગ્રંથમાં ઉપાસકોના સંક્ષિપ્ત જીવનની માહિતિ છે.

(૮) અંતગડદસાઓ :- જેમના કર્મોનો ક્ષય થયો છે તેને અંતકૃત કહેવાય છે. જેમના કર્મોનો ક્ષય થયો છે તેવા કેવલીઓના કથન કહેતો આ ગ્રંથ આઠ વર્ગમાં રચાયેલો છે. પ્રથમ વર્ગમાં ગૌતમ કેવલીની કઠોર તપશ્ચર્યાનું વર્ણન છે. બીજા વર્ગમાં આઠ અધ્યયન છે. ત્રીજા વર્ગમાં અણીયસ ગૃહપતિની વાત આવે છે. જેણે શત્રુજય પર્વત પર જઈને કેવલજ્ઞાન પ્રાપ્ત કર્યોનો ઉલ્લેખ છે. ચોથા-પાંચમા વર્ગમાં દસ - દસ અધ્યયન છે. ભગવાન અરિષ્ટનેમિનો ઉલ્લેખ આવે છે. છઠા વર્ગમાં સોળ અધ્યયન છે. અભયદેવ સૂરિની ટીકા મળે છે. આઠમા છેલ્લા વર્ગમાં અનેક વ્રત, ઉપવાસ, તપના પ્રકારોનો ઉલ્લેખ છે.

(૯) અનુત્તરૌપપાતિક સૂત્ર - અનુત્તર વિમાંનોમાં ઉપવ્રત થનાર વિશાળ ૩૩ પુરુષોના આજ્ઞાન છે. જૈનધર્મ ગ્રંથમાં અનુત્તરવિમાન નામના સ્વર્ગનું વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે. આ ગ્રંથમાં મૂળ દસ અધ્યયનો હતા. ત્રણ વર્ગમાં વહેંચાયેલો છે, જલિકુમાર, દીર્ઘસેન સુનક્ષત્ર, ધન્ય, ઋષિદાસ, પેલક, રામપુત્ર, ચંદ્રકુમાર, પોષ્ટીપુત્ર, પેઠાલકુમાર પોટિલકુમાર, અને વહલકુમારના આજ્ઞાનો છે. આ સૂત્ર સંક્ષિપ્ત છે.

(૧૦) પ્રશ્નચાકરણુ દશા - વિદ્યા સંબંધી વ્યાકરણનું વિવેચન, પ્રતિપાદન એવો અર્થ થાય છે. તેમાં દસ અધ્યયનો છે. આસવ અને સંવરનું વર્ણન મળે છે. મૂળસૂત્ર નાશ પામ્યું હોય તેમ જણાય છે. નંદિસૂત્રના ઉલ્લેખ પ્રમાણેનો વિવચ કોઈ જ દેખાતો નથી મળતો નથી. અભયદેવે ટીકા

લખી છે. અહિંસા વ્રતની પાંચ લાવનાઓનો ઉલ્લેખ છે- વ્રતની પાંચ લાવનાઓ, બ્રહ્મચર્યના પ્રતિપાદન માટે ખત્રીસ પ્રકારની ઉપમાઓ ખતાવીને પાંચ લાવનાઓનો ઉલ્લેખ છે.

(૧૧) વિપાકસૂત્ર - આ સૂત્રમાં પાપ અને પુણ્યના ફળનું નિર્દેશન હોવાથી તેનું નામ વિપાક સૂત્ર રાખવામાં આવ્યું છે. આ ગ્રંથમાં જકખાયતન મંદિરનો ઉલ્લેખ આવે છે. ઐશ્વર્યસ્કંધમાં અને દરેકમાં દસ દસ અધ્યયનોમાં વહેંચાયેલા છે. મૃગાપુત્ર, ઉન્નિજત અભગ્નસેન, શકટ, ખુહસ્પતિદત્ત, નંદિષેષુ, ઉમ્બરદત્ત સોરિયદત્ત, દેવદત્તા, અંજૂદેવી તથા સુખાહુ અને લદ્રનંદિ વિગેરે પર ટૂંકા અધ્યયનો છે.

(૧૨) દષ્ટિવાદ - છેલ્લું બારમું અંગ હાલ ઉપલબ્ધ નથી તેમાં વિભિન્ન દષ્ટિઓની પ્રરૂપણા હોવાથી તેને દષ્ટિવાદ કહેવામાં આવે છે. વિશેષ નિશીથ ચૂર્ણિમાં જણાવ્યા પ્રમાણે આ ગ્રંથમાં દ્રવ્યાનુયોગ, ચરણાનુયોગ, ધર્માનુયોગ, અને ગણિતાનુયોગના વિષયો હોવાથી છેદસૂત્રોની જેમ તેને ઉભય શ્રુત કહેવામાં આવ્યું છે. દષ્ટિવાદના વિષય વસ્તુને પાંચ વિભાગમાં વહેંચવામાં આવી છે. (૧) પરિકર્મ, સૂત્ર, પૂર્વ અનુયોગ અને ચૂલિકા, ઉપયુક્ત જણાવેલાં ૧૨ અંગોની વિષયસામગ્રી વર્તમાનકાળે પૂર્ણસ્વરૂપે ઉપલબ્ધ નથી. દષ્ટિવાદનો પ્રથમભાગ પરિકર્મ સાત પ્રકારનો છે. (૧) સિદ્ધ શ્રેણિક પરિકર્મ, મનુષ્ય શ્રેણિક, પુષ્ટ શ્રેણિક, અવગ્રહ શ્રેણિક, ઉપસંપાદન શ્રેણિક, વિપન્નગ્રહ શ્રેણિક, ચ્યુતાચ્યુતશ્રેણિક, સૂત્ર વિભાગના ૮૮ લેહો છે. પૂર્વો-૧૪ પ્રકારનાં છે-(૧) ઉત્પાદ, અગ્રાયણી, વીર્યપ્રવાદ, અસ્તિનાસ્તિ, જ્ઞાનપ્રવાદ, સત્યપ્રવાદ, આત્મપ્રવાદ, સમયપ્રવાદ, પ્રત્યાખ્યાનવાદ, વિદ્યાનુપ્રવાદ, અવન્ધય, પ્રાણુવાદ, ક્રિયાવિશાલ અને લોકબિન્દુસાર. આ ૧૪ પૂર્વોનો વિસ્તૃત વિષય સમવાયાંગની ટીકામાં છે. અનુયોગ બે પ્રકારના ખતાવ્યા છે. (૧) મૂલ પ્રથમાનુયોગ (૨) ગંડિકાનુયોગ. સૂત્રવિભાગમાં અન્ય તીર્થિકોના મતમતાંતરનું ખંડન કરવામાં આવ્યું છે. ચૂલિકાની સંખ્યા ખત્રીશ ખતાવી છે. દષ્ટિવાદનો જે વિષય પરિકર્મ, સૂત્ર, પૂર્વ અને અનુયોગમાં નથી ખતાવ્યો તે બધાનો સમાવેશ ચૂલિકામાં કર્યો છે. બૃહત્કલ્પનિર્ચુકિતના જણાવ્યા પ્રમાણે, અભિમાન, અંચલ સ્વભાવવાળી, અને મંદબુદ્ધિવાળી સ્ત્રીઓને માટે દષ્ટિવાદના અધ્યયનનો નિષેધ કરવામાં આવ્યો છે.

ઉપાંગ સાહિત્ય

આ સાહિત્યમાં બાર ગ્રંથો છે. (૧) ઔપપાતિકસૂત્ર- ઉપપાત એટલે જન્મ. દેવ કે નરકલોકમાં જન્મ અથવા સિદ્ધ-ગમન અને તેના અધિકારવાળો આ ગ્રંથ છે. જનો, તાપસો, શ્રમણો, પરિત્રાજકો આદિનાં સ્વરૂપો તેમાં દર્શાવ્યાં છે. અખંડ પરિત્રાજકનો અધિકાર આવે છે. શ્રમણો, આજીવિકો, નિન્હવો, આદિ ખતાવી કેવલી સમુદ્ધાત અને સિદ્ધ સ્વરૂપનું નિરૂપણ કર્યું છે.

(૨) રાજપ્રશ્નનીય :- રાયપલેણીય ગ્રંથમાં પ્રથમ સૂર્યાલદેવ ભગવાન મહાવીરને વંદવા જાય છે. ત્યારબાદ પાર્શ્વનાથના ગણધર શ્રી કેશીનો શ્રાવસ્તી નગરીમાં પ્રદેશીરાજ સાથેનો સંવાદ છે. સાહિત્યિક દષ્ટિએ આ રસપ્રદ ગ્રંથ છે, એમ વિન્ટરનિજ કહે છે. આના પર મલયગિરિની ટીકા છે.

(૩) જીવાભિગમ :- જેમાં જીવનું અભિગમ-જ્ઞાન છે તેનું નામ જીવાભિગમ, આ ગ્રંથમાં જીવ, અજીવ, જંબુ-દ્વિપનું ક્ષેત્ર, પર્વત વગેરેનું વિસ્તૃત વર્ણન છે. આ ગ્રંથની ગણના ઉત્કાલિક શ્રુત સાહિત્યમાં કરવામાં આવી છે. ભગવાન મહાવીર અને ગૌતમ ગણધરની વચ્ચેના જીવ-અજીવના પ્રલેહોના પ્રશ્નો-ઉત્તરોનું વર્ણન છે. મલયગિરિની ટીકા છે. આચાર્ય હરિલદ્રસરિ અને દેવસૂરિએ આના પર લઘુવૃત્તિઓ લખી છે. નવ પ્રકરણમાં વહેંચાયેલો છે.

(૪) પ્રજ્ઞાપના :- આના કર્તા વાયકવંશીય આર્યશ્યામાચાર્ય છે. ૩૬ પદોમાં વિલક્ષ્ણ છે. અંગસાહિત્યમાં જે સ્થાન ભગવતીસૂત્રનું છે તેનું સ્થાન પ્રજ્ઞાપના ગ્રંથનું ઉપાંગ સાહિત્યમાં છે. આ ગ્રંથમાં જીવ, અજીવ, આસવ, ખંધ, સંવર, નિર્જરા અને મોક્ષનું વર્ણન છે. જેમાં જીવાજીવ પદાર્થોની પ્રજ્ઞાપના અર્થાત્ સુન્યવસ્થિત જાણકારી છે તેનું નામ પ્રજ્ઞાપના છે. લેશ્યા, સમાધિ અને લોકસ્વરૂપની સમજણ આપી છે.

(૫) સૂર્યપ્રજ્ઞપ્તિ :- આ ગ્રંથમાં સૂર્યાદિ જ્યોતિષચક્રનું વર્ણન છે, લદ્રબાહુએ આના પર નિર્ચુકિત રચી છે. આમાં ૨૦ પ્રાલુત છે (૧) મંડલગતિ સંખ્યા, સૂર્યનો તિર્યક, પરિભ્રમ, પ્રકાશ્ય ક્ષેત્રપરિમાણ, પ્રકાશસંસ્થાન, લેશ્યા પ્રતિઘાત, ઓજ : સંસ્થિતિ, સૂર્યોવારક ઉદયસંસ્થિતિ, પૌરૂષી છાયાપ્રમાણ યોગસ્વરૂપ, સંવત્સરોના આદિ અને અંત, સંવત્સરના લેક, ચંદ્રની વૃદ્ધિ-અપવૃદ્ધિ, જ્યોત્સનાપ્રમાણ શીત્રગતિ નિર્ણય જ્યોત્સના લક્ષણ સ્થવન અને ઉપપાત, ચંદ્રસૂર્યાદિની ઉંચાઈ, તેમનું પરિમાણ અને ચંદ્રાદિનો અનુભાવ આદિ વિષયોની વિસ્તૃત ચર્ચા છે. આ ગ્રંથ ખગોળશાસ્ત્રના અભ્યાસીને ઉત્તમ પ્રેરણા આપે તેવો છે.

(૬) જંબુદ્વિપ પ્રજ્ઞપ્તિ :- આમાં જંબુદ્વીપનું વિસ્તારથી વર્ણન છે. ભૂગોળ વિષયક ગ્રંથ છે. આના પર શાંતિચંદ્રની ટીકા મળે છે. આમાં ભારત વર્ષના વર્ણનમાં રાજ ભરતની ઘણી કથાઓ આવે છે. ગ્રંથ બે ભાગમાં છે. પૂર્વાર્ધમાં ચાર અને ઉત્તરાર્ધમાં ત્રણ વક્ષસ્કાર છે.

પ્રથમ વક્ષસ્કારમાં ભરતક્ષેત્રનું વર્ણન છે, ખીજામાં અવસર્પિણી અને ઉત્સર્પિણી કાળના છ લેહ ખતાવ્યા છે. ત્રીજામાં ભરતરાજના દિગ્વિજયનું વર્ણન છે. પાંચમાં વક્ષસ્કારમાં તીર્થંકરોના જન્મોત્સવનું વર્ણન છે.

(૭) ચંદ્રપ્રજ્ઞપ્તિ :- ચંદ્રપ્રજ્ઞપ્તિનો વિષય સૂર્યપ્રજ્ઞપ્તિના

વિષયને મળતો આવે છે. ૨૦ પ્રાણુઓમાં ચંદ્રના પરિભ્રમણનું વર્ણન છે. આમ ચંદ્રચોરિતને લગતો ગ્રંથ છે. વિન્ટર નિલ્જના મત પ્રમાણે આ પ્રજ્ઞપિત્રથી વૈજ્ઞાનિકગ્રંથો છે. આના પર મલયગિરિની ટીકા મળે છે. સ્થાનાંગસૂત્રમાં ચંદ્રપ્રજ્ઞપિત્ર, સૂર્યપ્રજ્ઞપિત્ર, જંબૂદ્વિપપ્રજ્ઞપિત્ર અને ક્વીપસાગર પ્રજ્ઞપિત્રની ગણના અંગબાહ્યશ્રુતમાં કરવામાં આવી છે.

(૮) કલ્પિકા :- આનુ ળીનુ' નામ નિરયાવલિ પણુ છે. નિરય એટલે નરકચોનિની આવલિ કરનાર ગ્રંથ તે નિરયાવલિ. આ ગ્રંથમાં મગધના રાજા શ્રેણિકનુ' મૃત્યુ તેના પુત્ર કોણિકથી થયેલી વાતનો ઉલ્લેખ છે. જે ળીદ્ધ સાહિત્યમાં પણુ છે. નિરયાવલિ ગ્રંથમાં દસ અધ્યયનો છે. શ્રેણિકના દસ પુત્રો કાલિકુમાર આદિ તેમના પિતામહ વૈશાલિના રાજા એટક સાથે યુદ્ધમાં લડતાં મરાયા અને નરકમાં જઈ મોક્ષ પામશે તેવી હકીકત છે.

(૯) પુષ્પિકા - દસ અધ્યયનોમાં વહેંચાયેલો છે. પુષ્પક વિમાનમાં એસી દેવદેવીઓ લગવાન મહાવીરને વંદન કરવા આવે છે, અને તેમના પૂર્વલવ વિશે મહાવીર ગૌતમને સમજાવે છે. ચંદ્ર અને સૂર્યની પૂર્વકરણી, મહાશુકદેવનો પૂર્વલવ, સોમલબ્રાહ્મણ, બહુપુત્રીયા દેવીનો પૂર્વલવ-સુભદ્રા સાધ્વી, પૂર્ણભદ્ર દેવનો લવ, માણિભદ્ર, દત્તદેવ, બલનામ દેવ, શિવદેવ, અને અનાદિતદેવના પૂર્વલવનું વર્ણન આવે છે. લગવતીસૂત્ર જેમ આમાં પણુ બ્રાહ્મણ શાસ્ત્રોનો ઉલ્લેખ છે.

(૧૦) પુષ્પચૂલિકા-આ દસ અધ્યયનોનો ગ્રંથ છે. પુષ્પિકા પ્રમાણે શ્રી હરિ વગેરે દસ દેવીઓની પૂર્વકરણીનું વર્ણન છે. શ્રીનો પૂર્વલવ ભૂતા નામની સ્ત્રી હતો તેને પાર્શ્વલગવાને નિગ્રંથ પ્રવચનમાં શ્રદ્ધા કરાવી હતી.

વૃષ્ણિદશા :- ૧૨ અધ્યયનોમાં આ ગ્રંથ રચાયો છે. વૃષ્ણિવંશના બલભદ્રના ૧૨ પુત્રો લગવાન નેમિનાથ પાસે ઠીક્ષા લઈ મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં મોક્ષે જશે તેનું વર્ણન છે.

મૂલસૂત્રો-

મૂલસૂત્રો ચાર પ્રકારનાં છે. આવશ્યક, દસ વૈકાલિક, ઉત્તરાધ્યયન, પિંડનિર્ચુકિત કે ઓધનિર્ચુકિત. મૂલસૂત્રને અર્થ પ્રમાણે જેઈ એ સર્વ નવદિક્ષિત સાધુઓને મૂળમાં એટલે કે સૌથી પ્રથમ પઠન કરવાનું સૂત્ર, ળીજના મતે મૂળસૂત્ર એટલે જેના પર નિર્ચુકિતઓ રચાઈ હોય તેને મૂળસૂત્ર કહેવામાં આવે છે, વેગરના મતે ઉત્તરાધ્યયન, આવશ્યક, દસવૈકાલિક અને પિંડનિર્ચુકિત એવો સૂત્રોનો ક્રમ છે.

(૧) આવશ્યક સૂત્ર :- આવશ્યક સૂત્ર અંગ આગમ જેટલું પ્રાચીન છે. આ ગ્રંથમાં જૈન સાધુઓ માટે પ્રતિદિન આવશ્યક ક્રિયા સંબંધી કરવાના પાઠ છે, તેના છ પ્રકાર છે. ૧ સામયિક, ચતુર્વિંશતિસ્તવ, વંદનકા, પ્રતિક્રમણ, કાયો-ત્સર્ગ અને પ્રત્યાખ્યાન. આ સૂત્ર પર આચાર્ય ભદ્રબાહુની નિર્ચુકિત અને લાખ્ય છે, ક્ષમાશ્રમણ જિનમદ્રગણિએ

વિશેષાવશ્યક લાખ્યની રચના કરી છે, જિનદાસગણિમહત્તરે ચૂણી લખી છે, આચાર્ય હરિભદ્રની શિષ્યહિતા નામની ટીકા છે. મલયગિરિની પણુ ટીકા છે. હરિભદ્રસૂરિએ પોતાની ટીકામાં છ પ્રકરણોનું પાંચીસ અધ્યયનોમાં વર્ણન કર્યું છે. જેમાં સંસ્કૃત અને પ્રાકૃત કથાઓ મળે છે. તિલકાચાર્યે લઘુવૃત્તિ લખી છે. પ્રથમ આવશ્યક સામાયિકમાં મન, વચન અને કાયા વડે સર્વ કામોનો ત્યાગ કરી સમલાવથી સામાયિક વ્રત લઈ એક આસને ૪૮ મિનિટ સુધી સ્વાધ્યાય કરવું. ળીજ આવશ્યકમાં ચોવીસ તીર્થકરોના સ્તવનો આવે છે. ત્રીજમાં વંદન અને સ્તુતિ કરવામાં આવી છે, પ્રતિક્રમણ કરતાં સર્વજીવોને મન, વચન અને કાયિક રીતે ક્ષમા કરવાની તથા માગવાની હોય છે. કાયોત્સર્ગોવસ્થામાં સર્વ વિકૃત્તિઓથી મન અને શરીરને હટાવી એક જ ધ્યાનમાં સ્થિત કરવાનું, છઠ્ઠામાં અશન, પાન, ખાવું, અને સ્વાદનો ત્યાગ કરવાનું કહેલું છે.

(૨) દસવૈકાલિક સૂત્ર :- આના રચયિતા આચાર્ય શચ્યંભવસૂરિ છે. શિર્ષક પ્રમાણે દસ અધ્યાપયનો છે. વૈકાલિકનો અર્થ કાલથી નિવૃત્ત-વિકાલે અધ્યયન થઈ શકે તે દસ વૈકાલિક. આચાર્ય શચ્યંભવસૂરિએ પોતાના પુત્ર મનક માટે પૂર્વમાંથી લઈને રચ્યું હતું. પ્રથમ ગાથામાં જ ધમ્મો મંગલમુક્કિઠ અહિંસા સંજમો ત્વો. અહિંસા સંયમ અને તપ એ ઉત્કૃષ્ટ મંગલરૂપ ધર્મ છે. ઉત્તમોત્તમ છે. આચાર્ય ભદ્રબાહુએ આની પર નિર્ચુકિત રચી છે. આ ગ્રંથોમાં આવતાં ઉદાહરણો જેવા જ ળીદ્ધ ધર્મના ધર્મપદમાં ઉલ્લેખો આવે છે. આ ગ્રંથનું અધ્યયન સંધ્યા સમયે કરવામાં આવતું હતું. આ ગ્રંથ પર અને ગસાયસિંહ અને જિનદાસગણિ મહત્તરે ચૂણી લખી છે. અને આચાર્ય હરિભદ્રસૂરિએ ટીકા રચી છે. આ ઉપરાંત તિલકાચાર્યની, સુમતિસૂરિની અને વિનયહંસની વૃત્તિઓ ઉપલબ્ધ છે.

વોટ્ટર શૂપ્રિંગે આ ગ્રંથનો ભૂમિકા સાથે તથા પ્રો. લાયમને મૂલસૂત્ર અને નિર્ચુકિતનો જર્મન ભાષામાં અનુવાદ કર્યો છે. પિશલના મતાનુસાર ભાષાશાસ્ત્રની દૃષ્ટિએ આ ગ્રંથ અતિ મહત્વનો માન્યો છે.

(૩) ઉત્તરાધ્યયન સૂત્ર :- આ ગ્રંથના ૩૬ અધ્યયનોમાં લગવાન મહાવીરનો અતિમ ઉપદેશ લખવામાં આવ્યો છે. લગવાન મહાવીર પ્રજુએ નિર્વાણના સમયે સોળ પહોરની દેશના આપી તેમાં પંચાવન અધ્યયનો પુણ્યરૂપ વિપાકના અને પંચાવન અધ્યયનો પાપરૂપ વિપાકના કહ્યા છે. ત્યાર પછી અપૃષ્ટ એવા ઉત્તરાધ્યયનનાં ૩૬ અધ્યયનો પ્રકારમાં છે. તેથી તેનું ળીનુ' નામ અપૃષ્ટ વ્યાકરણ પણુ કહેવાય છે. વિન્ટર નિલ્જ આ ગ્રંથને શ્રમણ-કાવ્યનું નામ આપી વૈદિક સાહિત્ય મહાભારત, ળીદ્ધના ધર્મપદ અને સુત્તનિપાતની સાથે તુલના કરી છે. જર્મલ શાર્પેન્ટિયરે અંગ્રેજી ભાષામાં પ્રસ્તાવના સાથે મૂલ પાઠનું સંશોધન કર્યું છે. આના પર વ્યાખ્યા સાહિત્ય ઘણું બધું લખાયું છે. જેમાં આચાર્ય

ભદ્રબાહુની નિર્ચુક્રિત, જ્ઞાનદાસગણી મહત્તરની ચૂણી, વાહિવેતાલ શાંતીસૂરિની શિષ્યહિતા નામની પ્રાકૃત ટીકા, નેમિચંદ્રસૂરિએ સુખખોધા નામની ટીકા, આ ઉપરાંત-લક્ષ્મીવલ્લભ, જ્યકીર્તિ, કમલસંયમ, ભાવવિજય, વિનય-હંસ, હર્ષકૂલ આદિ વિદ્વાનોની ટીકાઓ લખાઈ છે. હર્મન યાકોવીએ સેકેડ બુક્સ ઓફ ધ ઇસ્ટના ૪૫ માં ભાગમાં અંગ્રેજી અનુવાદ સાથે પ્રસિદ્ધ કરેલું છે.

(૪) પિંડ નિર્ચુક્રિત :-

પિંડ એટલે આહાર-તે સંબંધી વર્ણન છે. આ ગ્રંથમાં પિંડનિરૂપણ, ઉદ્દગમદોષો, ઉત્પાદનદોષો, એષણાદોષોનું વર્ણન કરતી ૬૭૧ ગાથાઓ આઠ અધિકારમાં રચાયેલી છે. આના રચયિતા આચાર્ય ભદ્રબાહુ છે. ઉદ્દગમ, ઉત્પાદન, એષણા, સંયોજના, પ્રમાણ, અંગાર, ધૂમ અને કારણ પિંડના ૬ ભેદ બતાવ્યા છે. ઉદ્દગમના ૧૬ પ્રકાર, ઉત્પાદનના ૧૬ ભેદ, એષણાના ૬૬ ભેદ, સ્વાદને માટે ગૌચરીમાં પ્રાપ્ત વસ્તુઓને મેળવી ખાવી તે સંયોજના દોષ છે, આહારના પ્રમાણને (માપને) ધ્યાનમાં લઈને લિક્ષા ગ્રહણ કરવી નહીં તે પ્રમાણદોષ છે. આગમાં સારી રીતે પકવેલા લોજનમાં આસક્તિ રાખવી તે અંગારદોષ છે. લોજનની નિંદા કરવી તે ધૂમ દોષ અને સંયમ, ધ્યાન ને લક્ષમાં લીધા વિના લોજન કરવું તે કારણદોષ માનવામાં આવ્યા છે.

અથવા-ઓઘનિર્ચુક્રિત :-

ઓઘ એટલે સામાન્ય કે સાધારણ આવો અર્થ નિર્ચુક્રિતમાં કરવામાં આવ્યો છે. આના રચયિતા ભદ્રબાહુ છે. આને આવશ્યક-નિર્ચુક્રિતનો અંશ મનાય છે. સાધુઓના સામાન્ય આચારવિચારનું વર્ણન ૮૧૧ ગાથાઓમાં કરેલું છે. દ્રોણાચાર્યે આના પર ચૂણી જેમ પ્રાકૃત પ્રધાન ટીકા રચી છે. મલયગિરિની વૃત્તિ અને અવચૂરિ પણ મળે છે. ઓઘનિર્ચુક્રિતમાં પ્રતિલેખન, પિંડદ્વાર, ઉપધિનિરૂપણ, અનાયતનવર્જન, પ્રતિષેવણાદ્વાર, આલોચનાદ્વાર અને વિશુદ્ધિદ્વાર એમ ચરણ કરણનું વર્ણન છે.

છેદસૂત્રો—

છેદસૂત્રોની સંખ્યા છ છે. (૧) નિશીથ, બૃહત્કલ્પ, વ્યવહાર, દશાશ્રુતસ્કંધ, પંચકલ્પ, અને મહાનિશીથ. આ ગ્રંથોમાં નિશીથ, પંચકલ્પ, અને મહાનિશીથ ગણધરચિત છે. જ્યારે બૃહત્કલ્પ, અને દશાશ્રુતસ્કંધના રચયિતા ભદ્ર-બાહુ સ્વામી છે. તેમાં પંચકલ્પ નામનું છેદસૂત્ર વિછિત્ત થયેલું છે. તેના પર સંઘદાસગણિએ લાખ્ય રચ્યું છે. તે આજે ઉપલબ્ધ છે. આ છેદસૂત્રો પર નિર્ચુક્રિત, ભાષ્યો, બૃહત્ભાષ્ય, ચૂણી, અવચૂરિ અને ટિપ્પણ સાહિત્ય લખાયું છે. તેનો વિષય સાધુસાધ્વીઓના આચાર, ગૌચરી, લિક્ષા.

કલ્પ, ક્રિયા અને સામાન્ય નિયમમાર્ગોનું પ્રતિપાદન કર્યું છે. તેની સાથે દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાલ અને ભાવ ઉત્સર્ગ અપવાદો માર્ગોનું પણ સમયાનુસાર નિરૂપણ કર્યું છે.

સામાન્ય રીતે આ છેદસૂત્રો અપવાદ માર્ગના સૂત્રો ગણાય છે. આમાં વિશેષતઃ સાધુઓના આચારનું પ્રતિપાદન છે. છતાં કયાંક કયાંક શ્રાવકના આચાર સંબંધી પણ ચર્ચા છે. જેવાં કે અગિયાર પ્રતિમાઓ (વતો), શુરુની તેત્રીસ પ્રકારની આશાતના ટાળવી. કોઈ આચાર્ય પદવીદાનને યોગ્ય ન હોય તો તે પદવી છોડાવવી અને આલોચના કરવી વગેરે આચારોનું નિરૂપણ છે. વિન્ટરનિત્ય કહે છે કે આ છેદસૂત્રોમાં ખરી ઉપયોગી વાત ત્રીભદ્રી પાંચમા છેદ સૂત્રોમાં જ છે. જે ઘણાં પ્રાચીન છે. ટૂંકમાં આ આખો ગ્રંથ ટૂંકમાં સાધુસંઘને નિયમનગ્રંથ છે. આને મળતો આવતો બૌદ્ધગ્રંથ વિનયપિટક છે. છેદસૂત્રોમાંનું બૃહત્કલ્પ સૂત્ર એ પ્રાચીન કલ્પસૂત્ર છે. સંક્ષિપ્ત શૈલીમાં લખાયેલાં છે.

(૧) નિશીથસૂત્ર :-

સ્ખલન કરનાર સાધુઓને પ્રાયશ્ચિત્ત રૂપે કરવાની ક્રિયાઓ વિશે નિશીથસૂત્રમાં કહેવામાં આવ્યું છે. એકવાર અભાષ્યે પણ અકૃત્ય થયું હોય તો આલોચના કરી શુદ્ધ થવું, ફરી તે અકૃત્ય ન થાય તેની તકેદારી રાખવી આમ ધર્મનિયમોનો ખભનો છે. ૨૦ ઉદ્દેશકમાં રચાયેલો છે. પ્રથમ ઉદ્દેશકમાં ૬૦ બોલ છે. બીજામાં ૬૦, ૮૦, ૧૦૦, ૮૦, ૭૭, ૬૧, ૧૭, ૨૮, ૪૭, ૯૨, ૩૦, ૬૦, ૪૫, ૧૫૪, ૫૦, ૧૫૧, ૬૪, ૩૬ એમ કેમિક બોલ છે. જ્યારે વીસમા ઉદ્દેશકમાં આલોચનાપૂર્વકના પ્રાયશ્ચિતો — માસિક, લઘુમાસિક ચતુર્માસિક, આદિ પ્રાયશ્ચિતોની વિધિનું વર્ણન છે.

(૨) બૃહત્કલ્પ સૂત્ર —

છ ઉદ્દેશકમાં સાધુસાધ્વીઓના આચારવિચારનું વર્ણન છે વિન્ટર નિત્યનાના મત પ્રમાણે બહુ પ્રાચીન ભાષાનું છેદસૂત્ર છે. અમુક અપરાધ માટે અમુક પ્રાયશ્ચિત્ત કરવું તે આ ગ્રંથમાં બતાવ્યું છે. આ પ્રાચીનતમ આચારસૂત્રોનું મહાશાસ્ત્ર છે. ટીકાકારોએ બીજા આગમોની જેમ આમાં પણ ઘણાં ફેરફાર કર્યા છે. પ્રથમ ઉદ્દેશકમાં ૫૧ સૂત્રો છે, તેમાં સાધુસાધ્વીઓના આહાર, વિહાર, ગમનાગમનની ક્ષેત્રમર્યાદા નક્કી કરેલ છે. તે સિવાય આગળનાં ક્ષેત્રમાં વિહાર નિષેધ ગણાવ્યો છે. ઉપાશ્રયની જગ્યા પણ સ્વચ્છ અને અહિંસાયુક્ત હોવી જોઈએ. પાંચ પ્રકારનાં વસ્ત્ર અને રજોહરણનું કથન છે. આ ઉપરાંત સાધુસાધ્વીઓએ એક બીજાના સ્થાને (ઉપાશ્રયમાં) આવવા જવાની મર્યાદાનો ઉલ્લેખ કર્યો છે. પ્રાયશ્ચિત્ત અને આચારવિધિનો ઉલ્લેખ છે. આહાર લેવો — વાપરવો વિગેરેના નિયમો બતાવ્યા છે. છેલ્લા ઉદ્દેશકમાં સાધુસાધ્વીઓને છ પ્રકારનાં દુર્વચનો બોલવાનો નિષેધ કર્યો છે.

(૩) વ્યવહાર

આ ગ્રંથના દસ ઉદ્દેશકમાં આચારથી પતિત થયેલા મુનિઓએ કરવી પડતી આલોચના અને તે આલોચના સંભળનાર અને કરનાર મુનિઓ કેવા હોવા જોઈએ તે કેવા ભાવથી કરવા જોઈએ તેનું વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે. તેમના વિહાર વર્ણવ્યા છે. કેને ગણિ, મુનિ, આચાર્ય, ઉપાધ્યાયની પદવી આપવી તે બતાવ્યું છે. ગોચરી માટેના નિતિનિયમોનું વર્ણન છે. વ્યવહારસૂત્રને દ્વાદશાંગનું નવનીત કહેવામાં આવ્યું છે. સ્વાધ્યાય કરવાના, ગોચરી આપનાર ગૃહસ્થ સાથે કેવી રીતે વર્તવું, કેમ આજ્ઞા લેવી, કેવું અને કેટલું ભોજન લેવું, ક્યારે ભોજન કરવું, આગમોનું અધ્યયન કરવું તે ક્યારે કરવું વિગેરેનું વર્ણન છે, આમ સાધુ-સાધ્વીઓના વ્યવહારોનું વર્ણન હોવાથી તે વ્યવહારસૂત્ર નામ યથાર્થ છે. આના કર્તા શ્રુતકેવલી ભદ્રબાહુ છે જેમણે નિર્ચુકિત લખી છે; ભાષ્ય પણ મળી આવે છે પણ નામોલ્લેખ નથી. મળતો મલયગિરિએ ભાષ્ય પર વિવરણ લખ્યું છે. અવચૂરિ પણ લખાઈ છે.

(૪) દશાશ્રુત સ્કંધ :-

દશાશ્રુતસ્કંધ દસ અધ્યયનોમાં ભદ્રબાહુએ રચીને તેના પર નિર્ચુકિત લખી છે. ચૂર્ણિ પણ લખાઈ છે. બ્રહ્મર્ષિ પાર્શ્વચંદ્રે આના પર વૃત્તિ લખી છે. પુરુષ પોતાની પ્રકૃતિથી પ્રતિકૂળ આચરણ કરે તો અસમાધિનું કારણ થાય છે. તે પ્રમાણે મુનિ પોતાના સંયમથી પ્રતિકૂળ આચરણ કરે તો સંયમમાં અસમાધિ મેળવે છે. તેથી અસમાધિના ૨૦ સ્થાનો દર્શાવ્યાં છે સબલ પ્રહાર થાય તો અશક્તિ આવે છે તેમ સાધુને ચારિત્રમાં અશક્તિ લાવનાર ૨૧ સબળ દોષ, ગુરુની ત્રેત્રીસ આશાતના, આચાર્યની આઠ સંપદા તેના ભેદ, શિષ્ય માટેની ચાર પ્રકારની વિનય પ્રવૃત્તિ અને તેના પ્રભેદ, ચિત્તસમાધિનાં દસ સ્થાન, શ્રાવકની અગિયાર પ્રતિમાઓ, ભિક્ષુપ્રતિમા, વીરપ્રભુના સ્થવન, જન્મ, સંહરણ, દીક્ષા, કેવલજ્ઞાન, ને મોક્ષ ક્યારે પામ્યા તે સંબંધીનું પર્યુષણા કલ્પ, મોહનીય કર્મ-બંધન વિશેનું વિવરણ અને તેના ત્રીસ સ્થાન, નવ નિદાનો તેમાં બતાવ્યા છે.

(૫) પંચકલ્પ સૂત્ર :-

આ છેદસૂત્ર હાલ મૂળ સ્વરૂપે ઉપલબ્ધ નથી. આના પર સંઘદાસગણિએ ભાષ્ય રચ્યું છે. ચૂર્ણિ પણ લખાઈ છે જે ઉપલબ્ધ નથી. પંચકલ્પ ભાષ્ય એ બહુલકલ્પ ભાષ્યનો અંશ માનવામાં આવે છે. મલયગિરિ અને શ્વેમકિર્તિસૂરિએ આનો ઉલ્લેખ કર્યો છે.

(૬) મહાનિશીય સૂત્ર :-

મહાનિશીય સૂત્રને સમગ્ર પ્રવચનનો પરમસાર પણ કહેવામાં આવ્યું છે. આ સૂત્ર મૂળ નષ્ટ પામ્યું હતું. તેના

ઉદ્ધારક આચાર્ય હરિભદ્રસૂરિ છે. આ ગ્રંથમાં તંત્ર સંબંધી તથા જ્ઞેનાગમેના અતિરિક્ત અન્ય ગ્રંથોનો ઉલ્લેખ છે. છ અધ્યયનો આવેલાં છે. પ્રથમમાં ૧૮ પાપસ્થાનકો, કર્મોનાં વિપાક ફળનું વિવેચન, ત્રીજા ગ્રંથમાં કુશીલ સાધુઓના સંસર્ગનો નિષેધ કર્યો છે. નવકારમંત્ર અને ઉપધાન, દયા, અને અનુકંપાના અધિકારોનું વિવેચન છે. પાંચમા અધ્યયનમાં ગુરુશિષ્યના સંબંધને વર્ણવી ગચ્છનું વર્ણન છે. આના પ્રકરણના આધારે 'ગચ્છાચાર' નામનું પ્રકીર્ણક ગ્રંથ રચવામાં આવ્યું છે. છઠ્ઠા અધ્યયનમાં પ્રાયશ્ચિત્તના દસ અને આલોચનાના ચાર પ્રકારોનું વર્ણન છે. આ ઉપરાંત કમલપ્રભા આદિની કથાઓ, તાંત્રિક કથનો તથા અન્ય ગ્રંથોનો ઉલ્લેખ છે. વિન્ટર નિત્યના મતે આગમ પછીનો આ ગ્રંથ હોય તેવું જણાય છે.

દસ પ્રકીર્ણક--

આ પ્રકીર્ણ ગ્રંથો છૂટા છે. તે રચના પદ્ધતિમાં વેદનાં પરિશિષ્ટોને મળતાં આવે છે. તે પદ્ધતિ છે. ભગવાન મહાવીરના સમયમાં પ્રકીર્ણક ગ્રંથોની રચના ૧૪૦૦૦ બતાવી છે તેમાંથી આજે દસ ઉપલબ્ધ છે. (૧) ચતુઃશરણુ, આતુર પ્રત્યાખ્યાન, મહાપ્રત્યાખ્યાન, ભક્તપરિણા, તંદુલ-વૈચારિક, સંસ્તારક, ગચ્છાચાર, ગણિવિદ્યા, દેવેન્દ્રસ્તવ, મરણુસમાધિ.

(૧) ચતુઃશરણુ:—આનું બીજું નામ 'કુશલાનુબંધિ' પણ છે. ૬૩ ગાથાઓમાં અરિહંત, સિદ્ધ, સાધુ અને ધર્મ-ઓ ચારનું શરણુ લેવાનું કહ્યું છે. આના કર્તા વીરભદ્ર મનાય છે. આના પર ભુવનતુંગની વૃત્તિ અને ગુણરત્નની અવચૂરિ છે. ચારનું શરણુ લેવાથી દુષ્ટતાની નિંદા અને સુકૃતની અનુમોહના થાય છે તેનું વર્ણન છે.

(૨) આતુર પ્રત્યાખ્યાન:—૭૦ ગાથાઓમાં બાલમરણુ, બાલપંડિત મરણુ, અને પંડિતમરણુ કેનાં થાય છે તેનું વર્ણન છે. આના કર્તા વીરભદ્ર છે. ભુવનતુંગની વૃત્તિ અને ગુણરત્નની અવચૂરિ મળે છે. આ ઉપરાંત પંડિને આતુર-રોગાવસ્થામાં શેનાં શેનાં પ્રત્યાખ્યાન લેવા, શું શું વોસરાવવું, (ત્યજવું) કેવી કેવી ભાવના ભાવવી, સર્વ જીવોને ખમાવવા અને ઉત્તમ મરણુ કેવી રીતે થાય છે તે બતાવ્યું છે.

(૩) મહા પ્રત્યાખ્યાન:—મોટાં પ્રત્યાખ્યાનો ને ૧૪૨ ગાથાઓને અનુષ્ટુપ છંદમાં રચવામાં આવ્યા છે. જે પાપો થયા હોય, તેને ચાઠ કરી, તેનો ત્યાગ કરવો, ભાવ શક્ય કાઢી નાંખવું, પંડિત મરણુ થાય તેવી આત્મસ્થિતિ જાગૃત કરી સર્વ અસત્ પ્રવૃત્તિ ને ત્યજવી, દુઃખમય સંસાર પ્રત્યે વૈરાગ્ય ઉભો કરવો વિગેરે પ્રત્યાખ્યાન કરવાથી સિદ્ધિ મળે છે. તેનું વર્ણન છે.

(૪) ભક્તપરીક્ષા :-

વીરભદ્રચિત ૧૭૨ ગાથાઓમાં અભ્યુદયત મરણ્યથી આરાધના થાય છે. તે મરણ્ય ભક્તપરીક્ષા, ઈગિની અને પાદપોપગમન એમ ત્રણ પ્રકારનું વર્ણવ્યું છે. ભક્ત પરીક્ષા પ્રમાણે મરણ્ય સવિચાર અને અવિચાર એમ બે પ્રકારનું છે. સંસારની નિર્ગુણતા ઓળખી પશ્ચાત્તાપ પૂર્વક સર્વ દોષ ત્યજી આલોચના મેં સંસારમાં ઘણું લોગવ્યું વગેરેનો વિચાર કરી ભક્ત પરીક્ષા-મરણ્યની અનશનવિધિ અને ભાવના આચરવાનું કહ્યું છે. મનેને માંકડા સાથે સરખાવ્યું છે. અહીં સ્ત્રીભક્તિને ભુજંગીની, અવિશ્વાસની ભૂમિ, શોકની નહીં, પાપની ગુફા, કપટની કુટી, ફલેશ કરનારી, અને દુઃખની ખાણ એવી ઉપમાઓ આપી છે.

(૫) તંદુલવૈચારિક :-

આ ગ્રંથમાં ૫૮૬ ગાથાઓમાં ગર્ભનો કાળ, યોનિનું, સ્વરૂપ, ગર્ભવતીસ્ત્રીઓના ખાવાપીવાની તથા માતા-પિતાના અંગોનું વર્ણન છે. આ ઉપરાંત જોડકા વર્ણન તદુ-લગણના, વિગેરેનું વિવેચન ગાથાઓ આ ઉપરાંત ગદ્યમાં પણ છે. છવની દસ અવસ્થાઓનું વર્ણન છે. સ્ત્રીની ઉપમાઓમાં પ્રકૃતિની વિષમ, પ્રિય વચન બોલનારી, બળનો વિનાશ, કરનારી, વૈરી સ્વભાવવાળી, આમ પુરુષને કામુક બનાવનારી તરીકે ઉલ્લેખ કર્યો છે. વિજયવિમલની વૃત્તિ મળે છે. એકસો વર્ષના આયુષ્યવાળો પુરુષ પ્રતિદિન તંદુલ-ભાત ખાય તેની સંખ્યાના વિચારના ઉપલક્ષણથી આ સૂત્રનું નામ તંદુલ-વૈચારિક રાખવામાં આવ્યું હોય તેમ લાગે છે.

(૬) સંસ્તારક :-

૧૨૩ ગાથાઓમાં મરણ્ય થયાં પહેલાં સંચારો કરવામાં આવે છે તેના માહાત્મ્યનું વર્ણન છે. એક જ સ્થળે એક આસન પર મૃત્યુ સુધી અનશન લેવામાં આવે છે તેનું વર્ણન છે.

ગુણરતનની અવચરિ મળે છે. જેમ મણિઓમાં વૈદ્યૃમણિ સુગંધિત પદાર્થોમાં ગોશીર્ષચન્દન અને રતનમાં વજ્ર શ્રેષ્ઠ છે તેવી રીતે સંસ્તારકને સર્વ શ્રેષ્ઠ ગણવામાં આવે છે.

(૭) ગચ્છાચાર :-

ગચ્છનું સ્વરૂપ બતાવ્યું છે. સારો ગચ્છ સારા આચાર્યથી બને છે. તેમાં આચાર્યના લક્ષણો, શિષ્યની દશા, ગચ્છના લક્ષણો બતાવી શિષ્યે સારા ગચ્છમાં ગુરુની આજ્ઞાપૂર્વક નિવાસ કરવાનું જણાવ્યું છે. ૧૩૭ ગાથાઓ અનુષ્ટુપ છંદમાં અને આર્યો છંદમાં છે. આના પર આનંદ-વિમલસૂરેના શિષ્ય વિજયવિમલની ટીકા મળે છે. આચાર બ્રહ્મ કરવાવાળા અને ઉન્માર્ગ સ્થિત આચાર્યમાર્ગને નાશ કરનારા ગણવામાં આવ્યા છે. આમાં ત્રણ અધિકાર છે. આ ગ્રંથમાં સાધુને બાલિકા, વૃદ્ધા, નાતિન, દુહિતા અને

બેનના સ્પર્શનો નિષેધ કર્યો છે. આના પરની ટીકામાં વરાહમિહિરને ભદ્રબાહુના ભાઈ તરીકેનો ઉલ્લેખ છે. આ ઉપરાંત ચંદ્રસૂરપ્રસન્નિ વગેરેનો અભ્યાસ કરીને વરાહમિહિરે વારાહીસંહિતાની રચના કર્યાનો ઉલ્લેખ મળે છે.

(૮) ગણિવિદ્યા :-

આ જ્યોતિષનો ગ્રંથ છે. તેમાં દિવસ, રાત્રિ, તિથિ, નક્ષત્ર, કરણ, અહાદવસ, સુહૃત, શકુન લક્ષ અને નિમિત્તના બલને દરેકનું ૮૨ ગાથાઓમાં વર્ણન કરેલું છે. હોરા શબ્દનો ઉલ્લેખ અહીં મળે છે.

(૯) દેવેન્દ્રસ્તવ :-

૨૦૭ ગાથાઓમાં દેવેન્દ્ર લગવાન મહાવીરની સ્તુતિ કરે છે તે ૩૨ પ્રકારના દેવોનું સ્વરૂપ તેના પેટાવિભાગો, ચંદ્ર, સૂર્ય, અહ, નક્ષત્રાદિનાં નામ, સ્થિતિ, ભવન, પરિચ્છ વગેરેનું કથન કરવામાં આવ્યું છે. વીરભદ્ર રચયિતા માનવામાં આવે છે.

(૧૦) મરણ્યસમાધિ :-

૬૬૩ ગાથાઓ છે. સમાધિથી મરણ્ય કેમ થાય છે તેનું વિધિપૂર્વકનું વર્ણન છે. શિષ્યના મરણના પ્રશ્નના જવાબરૂપે આરાધના, આરાધક, આલોચના, સંલપના, ક્ષામણા, કાલ, ઉત્સર્ગ, અવકાશ, સંસ્તારક, નિસર્ગ, વૈરાગ્ય, મોક્ષ, ધ્યાનવિશેષ, લેશ્યા, સમ્યકત્વ, અને પાદોપગમન વિગેરે ચૌદ કારોનું વિવેચન છે. અંતમાં ખાર ભાવનાઓનું વર્ણન છે.

આ દસ પ્રકીર્ણક ઉપરાંત બીજા પ્રકીર્ણકોની રચના થઈ છે. તેમાં ઋષિસાધિત, તીથોદ્ગાર, અણ્વકલ્પ, સિદ્ધ-પાહુડ, આરાધના પતાકા, દ્વીપસાગર પ્રસન્નિ, જ્યોતિષ-કરંડક, અંગવિદ્યા, યોનિપ્રાભૂત વિગેરે છે.

(૨) ચૂલિકાઓ

(૧) નંદી (૨) અનુયોગ દ્વાર-નંદિસૂત્રની ગણના અનુયોગદ્વાર સાથે કરવામાં આવે છે. નંદીસૂત્રમાં ૬૦ પદાત્મક ગાથાઓ અને ૫૬ સૂત્ર છે. શરૂઆતની ગાથાઓમાં મહાવીર, સંઘ અને શ્રમણોની સ્તુતિ કરવામાં આવી છે. જ્ઞાનના પાંચ લેહ વર્ણવ્યા છે. દ્વાદશાંગ ગલિપિટક ગ્રંથોનો ઉલ્લેખ અહીં મળે છે. નંદીસૂત્રમાં શ્રુતના બે ભાગ પડવામાં આવ્યા છે. (૧) ગમિકશ્રુત (૨) આગમિકશ્રુત, ગમિકશ્રુતમાં દષ્ટિવાદ અને આગમિકમાં કાલિકશ્રુતનો સમાવેશ કરવામાં આવ્યો છે. શ્રતસાહિત્યના બે લેહ પાડયા છે. અંગબાહ્ય અને અંગપ્રવિષ્ટ. ટીકાકારના મતે પ્રવિષ્ટોની રચના ગણ્યુરોએ અને અંગબાહ્યની રચના સ્થવિરોએ કરેલી છે. અંગબાહ્યના પણ બે લેહ, આવશ્યક અને આવશ્યકવ્યતિરિક્ત એમ પાડવામાં આવ્યા છે. આના પણ પ્રભેદ પાડયા છે. ૭૨ કલાઓ અને સાંગોપાંગ ચાર વેદોનો ઉલ્લેખ મળે છે. આના

રચયિતામાં મતભેદ છે. કેટલાકને મતે દેવવાચક છે. કેટલાકને મતે દેવર્ધિગણિ ક્ષમાશ્રમણ છે. કેટલાંક બંનેને એક જ માને છે. પરંતુ દેવવાચક અને દેવર્ધિગણિના ગચ્છ જુદા જુદા હતા આ ગ્રંથ પર જનદાસગણિની ચૂલ્હી, ભદ્રબાહુની અને મહાયગિરિની ટીકાઓ ઉપલબ્ધ છે.

આ ઉપરાંત આ સૂત્રમાં સ્થવિરાવલિમાં ભદ્રબાહુ, રથૂલભદ્ર, મહાગિરિ, આર્યશ્યામ, આર્યસમુદ્ર આર્યમંથુ, આર્યનાગહરિત, સ્કંદિલાચાર્ય નાગાર્જુન, ભૂતદિવ્ય વિગેરેનો ઉલ્લેખ મળે છે.

આ ઉપરાંત કાલિક શ્રુત અને ઉત્કાલિક શ્રુત ને લેઈ પ્રભેદ બતાવ્યા છે.

(૨) અનુયોગદ્વાર

આ ગ્રંથ આર્યરક્ષિત સૂરિકૃત માનવામાં આવે છે ભાષા અને વિષય જોતા આ ગ્રંથ અર્વાચીન લાગે છે. આના પર જનદાસગણિમહત્તરની ચૂલ્હી, હરિભદ્ર અભયદેવના શિષ્ય મહાધારી ઉમચંદ્રની ટીકાઓ મળે છે. આની શૈલી પ્રશ્નોત્તરી છે. આમાં પ્રમાણ - પદ્યોપમ, સાગરોપમ, સંખ્યાત, અસંખ્યાત અને અનંતના પકારો નયનું સ્વરૂપ બતાવ્યું છે. નામના દસ પ્રકાર, કાવ્યરસના પ્રકાર, મિથ્યાશાસ્ત્ર સ્વરોના નામ સ્થાન, તેના લક્ષણ, ગ્રામ, મૂર્છના વિગેરેનું વર્ણન મળે છે. આગમલોપ, પ્રકૃતિ અને વિકારનું પ્રતિપાદન કરતા વ્યાકરણ સંબંધી ઉદાહરણો છે. આ ઉપરાંત આમાં આવશ્યક શ્રુતસ્કંધના નિક્ષેપો, ઉપકેમાધિકાર, અનુપૂર્વી પ્રમાણદ્વાર અધિકાર, નિક્ષેપ અધિકાર અનુગમ અધિકાર અને નય નો અધિકાર છે. આમાં મહાભારત, રામાયણ કૌટિલ્ય, ઘોટકમુખ વિ.નો ઉલ્લેખ મળે છે.

શ્રી કોકિલા સિ. ભટ્ટ

જૈન શાસ્ત્ર ભંડારો:

જૈન ગ્રંથો ખાસ ભંડારોમાં સાચવીને રાખવાની પ્રથા હતી તેને લઈને હજારો ગ્રંથો જળવાઈ રહ્યા છે. દેરાસરોના ભોયરામાં મુખ્યત્વે ગ્રંથો મૂકી રાખવાની પ્રથા હતી અને હજીયે છે. આ રીતે મુસ્લીમ આક્રમણખોરોથી આપણા ગ્રંથો બચાવી શકાયા છે. આજે આ રીતે ૨ લાખથી પણ વધારે જૈન હસ્તપ્રતો ભારતમાં વિવિધ ભંડારોમાં પડેલી છે. જેસલમેર, પાટણ, ખંભાત, લીમડી, અમદાવાદના ભંડારો વિશેષ જાણીતા છે. પાટણ, ખંભાત અને જેસલમેરમાં તાડપત્ર પરની અનેક હસ્તપ્રતો વિદ્યમાન છે. જેસલમેરમાં કુલ ૧૦ જૈન જ્ઞાન ભંડારો છે. કિલ્લામાં શ્રી સંભવનાથજી ના મંદિરના ભોયરામાં આવેલો શ્રી જિનભદ્રસૂરિ જ્ઞાન ભંડાર, વેગડગચ્છીય જ્ઞાન ભંડાર, પંચનો જ્ઞાન ભંડાર,

આચાર્ય ગચ્છના ઉપાશ્રયનો જ્ઞાન ભંડાર થાણકશાહનો જ્ઞાન ભંડાર, ડુંગરજી યતિનો જ્ઞાન ભંડાર, લોંકાગચ્છનો જ્ઞાન ભંડાર, તયાગચ્છનો જ્ઞાન ભંડાર.

જેસલમેરમાં અમૂક હસ્તપ્રતો પાટણથી પણ આવેલ છે. પાટણમાં મહારાજ કુમારપાળના અવસાન બાદ આવેલો રાજા અજયપાળ જૈન દ્રેષી હતો. અજયપાળના ડરથી ત્યાંની અમૂલ્ય હસ્તપ્રતો છાનામાના જેસલમેર ખસેડવામાં આવી હતી. હવે વિક્રમ સવંત ૨૦૦૬ માં ફરી પાછી પાટણ લઈ જવામાં આવી છે. પાટણમાં ઉમચંદ્રાચાર્યના સમય દરમ્યાન જૈન સાહિત્યમાં અભૂતપૂર્વ પ્રગતિ થઈ. ન્યાય, વ્યાકરણ, યોગ, કાવ્યશાસ્ત્ર, કથાનુયોગ તથા જૈન - સિદ્ધાંત વિષયક અનેક ગ્રંથોનું નિરૂપણ થયું હતું. પાટણનો જ્ઞાન ભંડાર વિશાલ છે. અમદાવાદના જ્ઞાન ભંડારોમાં મોગલકાળથી માંડીને યઈસદી સુધીના અલભ્ય ગ્રંથો છે. હવે તો આ જ્ઞાનભંડારોની હસ્તપ્રતો ને સારી રીતે સાચવીને રાખવામાં આવેલ છે. દરેક હસ્તપ્રત પર કાગળ મૂકીને તેનો ક્રમાંક તથા નોંધ આપવામાં આવે છે. વસ્ત્રમાં બાંધીને રખાયેલી પ્રતો એલ્યુમીનીય-મની નાની પેટીમાં રખાય છે. સૂચિપત્ર પણ સારી રીતે તૈયાર થયાં છે. કેટલીક અમૂલ્ય હસ્તપ્રતોની માર્કકોફી પણ લેવામાં આવેલી છે. કેટલાંક ગ્રંથોની નકલ અને પ્રેસકોપી પણ કરવાનું કામ ચાલુ જ છે. અત્યારે દિલ્હીમાં પણ આત્મવલ્લભ સ્મારક ભવનમાં વિશાળ જ્ઞાન ભંડારનું આયોજન છે.

પરદેશમાં બર્લિન (જર્મન) માં તથા લંડન, ઓક્સફર્ડમાં જૈન હસ્તપ્રતોનો નોંધપાત્ર સંગ્રહ છે. આ સિવાય પેરીસ, વિએના, વોશિંગટન તથા ન્યુયોર્કમાં પણ જૈન હસ્તપ્રતો સંગ્રહાયેલી છે. પરદેશમાં જે હસ્તપ્રતો રખાયેલ છે તેના કેટલોગ બહાર પડેલાં છે. પરંતુ કેટલાક કેટલોગ તો સો વર્ષથી વધારે જૂના છે. કેટલોગ બહાર પડ્યાં પછી હસ્તપ્રતો અન્ય સ્થળે ખસેડવામાં આવી છે. તથા અમૂક નવા કેટલોગ પણ બહાર પાડવામાં આવ્યાં છે. આ રીતે જોતાં પરદેશની હસ્તપ્રતોમાં થોડો થોડો ગૂંચવાડો જરૂર છે. પરંતુ એકંદરે લંડન અને ખાસ કરીને બ્રિટીશ મ્યુઝીયમની લાયબ્રેરીઓની હસ્તપ્રતો વધારે વ્યવસ્થિત સ્વરૂપમાં છે. આ હસ્તપ્રતોના સંશોધનમાં ઊંડો રસ લઈને નવા કેટલોગ બહાર પાડવાની પૂરી આવશ્યકતા છે.

દ્વીગંબર હસ્તપ્રતો મુખ્યત્વે દક્ષિણ-ભારતમાં વધારે પ્રમાણમાં ઉપલબ્ધ છે. દક્ષિણ-ભારતનાં મઠોમાં જ્ઞાન ભંડાર પણ છે ત્યાં વિશાળ સંગ્રહ છે. આ હસ્તપ્રતોની ભાષા મુખ્યત્વે કન્નડ છે. જૈન પ્રાચીન સાહિત્ય આપણો અમૂલ્ય વારસો છે. તેમાં આપેલું જ્ઞાન માત્ર જૈનોનેજ ઉપયોગી છે તેવું નથી પરંતુ સહુ કોઈને ઉપયોગી થઈ શકે છે. સર્વ ધર્મના વિજ્ઞાનોએ આ બાબતમાં રસ કેળવીને જૈન સાહિત્યના નવનીતનો સદુપયોગ કરવો ઘટે.

જૈન સામયિકો (પત્ર-પત્રિકાઓ)

(સૌજન્ય - શ્રી ગુણવંતશાહ ના લેખ અને અન્ય પુસ્તકોમાંથી) જૈન પત્રકારિતાનો ઇતિહાસ લગભગ ૧૨૫ વર્ષ પ્રાચીન ગણી શકાય. આ યુગ એટલે જૈન સમાજનો વિવિધ ધાર્મિક - રાજનીતિક - સામાજિક આક્રમણોથી નામશેષ બનેલ સમય અને યતિ-ભટ્ટારકો દ્વારા પુનઃ ઉદ્ધારનો ઉષ્ણકાળ ગણી શકાય. સન ૧૮૫૯ માં અમદાવાદથી “જૈન દીપક” નામનું માસિક પ્રકટ થયું, અને આ પત્ર-બીજની પ્રેરણા માં પ્રકટ થયેલ સામયિકોની સંખ્યા ભારતવર્ષમાં, ૧૯૮૨ સુધી બધા સમ્પ્રદાયોનાં મળી લગભગ ૬૦૦ સુધી પહોંચી. તે તેની ઉત્તરોત્તર પ્રગતિની વિકાસ યાત્રા કહી શકાય. જેની ઉપલબ્ધ માહિતી આ પ્રમાણે છે. અંગ્રેજી ૧૧, ઉર્દૂ ૭ (પાકિસ્તાન ની રચના પછી લગભગ બંદ) કન્નડ-૫, ગુજરાતી ૧૨૬, તામીલ ૬, બંગાળી ૩, મરાઠી ૨૪, સંસ્કૃત ૧, અને હિન્દીમાં ૨૭૯ જેટલા પત્રો પ્રકટ થયા છે. પત્રોના પ્રકાશન સ્થળ અંગેની માહિતી મુજબ - આસામમાંથી ૧, આંધ્રમાંથી ૪, ઉ. પ્રથી ૮૬, કર્નાટકથી ૫, ગુજરાતમાં ૬૮, તામિલનાડુ ૭, દિલ્હીમાંથી ૫૦, નાગાલેન્ડમાંથી ૧, પંજાબ-હરિયાણાથી ૭, પ. બંગાળમાંથી ૨૫, બિહારમાંથી ૬, મધ્યપ્રદેશમાંથી ૩૫, મહારાષ્ટ્રમાંથી ૮૦ અને રાજસ્થાનમાંથી ૮૫ એમ કુલ ૪૬૦ પત્રો પ્રકટ થયા. આ પત્રો માંથી બધાની માહિતી ઉપલબ્ધ નથી. માત્રજૂના રેકૉડ માંથી નામ ઉપલબ્ધ થયા છે. જૈનપત્રોમાં અધિકાંશ માસિક - પાક્ષિક - અઠવાડિક વધુ પ્રકાશનો થયા છે. જૈન ત્રૈમાસિક અર્ધવાર્ષિક, વિશેષાંકો પણ પ્રકટ થયા છે. કેટલાક ૨-૩ પત્રો દૈનિક પણ બન્યા પણ આજે માત્ર ૧ જયપુરથી ‘જૈન દૈનિકજ’ પ્રકાશિત થાય છે.

પ્રમુખ જૈન પત્રોને કાલક્રમાનુસાર ગોઠવીએ તો -

- જૈનદીપક (ગુજરાતી ૧૮૫૯ અમદાવાદ)
- જૈન પત્રિકા (હિન્દી ૧૮૮૦ - પ્રયાગ)
- જૈન બોધક (મરાઠી ૧૮૮૪ - શોલાપુર)
- જીઆવાલપ્રકાશ (ઉર્દૂ ૧૮૮૪ - ફરૂખનગર)
- ધર્મશીલન (અંગ્રેજી ૧૯૦૩ - મદ્રાસ)
- જિનવિજય (કન્નડ ૧૯૦૩ - બેલગામ)
- જિનવાણી (બંગલા ૧૯૨૩ - કલકત્તા)

ગુજરાતી જૈન પત્રો -

૧૮૫૯ થી ૧૯૮૨ સુધી ૧૨૬ ગુજરાતી જૈન પત્રો પ્રકટ થયા

છે જેમાં સૌથી વધુ મુંબઈથી ૫૮, અમદાવાદથી ૨૬, ભાવનગરથી ૯, રાજકોટથી ૪, પાલીનાણા - વઢવાણથી ૩-૩, ડીસા-સુરેન્દ્ર નગર - સોનગઢથી ૨-૨, અને કપડવંજ, કલકત્તા, છાણી, ખંભાત, ગાંધીધામ, જામનગર, પૂના, લીંબડી, ભાંબર, વડોદરા, સૂરત, હિંમતનગરથી ૧-૧ પ્રકટ થયા છે. હાલ ૧૨૬માંથી ૫૮ પત્રો પ્રકટ થાય છે જેમાં ૨ સાપ્તાહિક, ૮ પાક્ષિક, ૪૭ માસિક અને ૧ વાર્ષિક છે.

ભરતભરના પ્રકાશિત જૈનપત્રોમાં સર્વપ્રથમ પત્ર ગુજરાતીભાષામાં પ્રકટ થયેલ તે ગૌરવ ગુજરાતી ભાષાને મળે.

જૈનપત્રોએ સાધુ અને શ્રાવકો બન્ને માટે ખૂબજ ઉપકારી કાર્યો કર્યા છે. જેમાં સાધુના આચાર-વિચાર, શ્રાવકોના કર્તવ્યો, જૈનધર્મ-સંસ્કૃતિનો પ્રચાર-પ્રસાર, ધાર્મિક ક્રિયા અનુકાન, શાસ્ત્ર ચર્ચા અને સામાજિક સુધારણાના અનેક કાર્યો કર્યા છે. શિક્ષિત વર્ગમાં ધર્મપ્રચારનું મહત્વ પૂર્ણ કાર્ય કર્યું છે. ધાર્મિક અને લૌકિક કેળવણી, સામાજિક દૂષણોથી મુક્તિ વગેરે સુધારક કાર્યો માં ખૂબ ફાળો આપ્યો છે. સ્વતંત્રતા સંગ્રામમાં રાષ્ટ્રભક્તિને ધર્મભક્તિનો અંગ બનાવી ઉત્તમ સેવા કરી છે. ‘જૈન એકતા’ ના પ્રયાસો આ પત્ર દ્વારા સતત થતા રહ્યા છે. અને જે-તે ભાષાના વિકાસમાં પણ યોગદાન આપેલ છે.

ઉપલબ્ધ ગુજરાતી જૈન પત્રોની યાદી આપની સમજ પ્રસ્તુત છે.

ગુજરાતી ઉપરાંત વિવિધ ભારતીય ભાષાઓ કે અંગ્રેજી ભાષામાં પ્રકટ થયેલ ઉપલબ્ધ જૈન પત્રપત્રિકાઓની યાદી પણ પ્રસ્તુત છે.

હવે પરદેશમાં સવિશેષ અમેરિકા, કેનેડા, ઈંગ્લેન્ડ, આફ્રિકાનાં દેશોમાં વ્યાપારાર્થે ગયેલ જૈનોએ વ્યાપાર ઉપરાંત પોતાની જૈન સંસ્કૃતિને પ્રજ્વલિત રાખવા માટે, જૈન મંદિરો, વાડીઓની સ્થાપના તો કરીજ છે. જૈન પત્રો પ્રકટ કરી નવી પેઢીને જૈન ધર્મ-દર્શન - સંસ્કૃતિ ની સાથે સતત સંપર્ક રાખી સંસ્કાર આપવાનું ઉત્તમ કાર્ય; કર્યું છે.

પરદેશથી પ્રકટ થતા પત્રોની યાદી (ઉપલબ્ધ)

(૧) ધી. જૈન (અંગ્રેજી - ગુજરાતી - હિન્દી સંયુક્ત - લેસ્ટરથી)

(૨) જૈન ડાયજેસ્ટ (અંગ્રેજી)

આ ઉપરાંત વિવિધ ફિરકાઓ પોતાના અંકો પણ પ્રકટ કરે છે.

ગુજરાતી જૈન પત્રોની યાદી
અમીધારા થી જ્ઞાનપ્રકાશ

૧ અમીધારા	૧૯૬૩	ડીસા	૪૦ જૈન યુગ	૧૯૨૪	મુંબઈ
૨ અપાર્ણ	૧૯૭૧	સુરત	૪૧ જૈન પ્રવચન	૧૯૨૯	અમદાવાદ
૩ આત્માનંદ પ્રકાશ	૧૯૦૨	ભાવનગર	૪૨ જૈન જ્યોતિ	૧૯૩૧	અમદાવાદ
૪ આત્માનંદ જૈન પત્રિકા	૧૯૯૭	ભાવનગર (?)	૪૩ જૈન યુગ	૧૯૩૧	મુંબઈ
૫ આનંદ	૧૯૦૩	પાલીતાણા	૪૪ જૈન એડવોકેટ	૧૯૩૪	--
૬ આત્મધર્મ	૧૯૪૨	સોનગઢ	૪૫ જૈન સિદ્ધાંત	૧૯૪૬	મુંબઈ
૭ આત્મજ્યોત	૧૯૬૫	કપડવંજ	૪૬ જૈન શ્વેતામ્બર કોન્ફરન્સ પત્રિકા	૧૯૫૦	મુંબઈ
૮ ઓસવાલ સમાચાર	૧૯૭૮	મુંબઈ	૪૭ જૈન ધાર્મિક શિક્ષણ સાહિત્ય પત્રિકા	૧૯૫૭	મુંબઈ
૯ કચ્છી દશા ઓસવાલ પ્રકાશ સમીક્ષા	૧૯૨૧	મુંબઈ	૪૮ જૈન યુગ	૧૯૫૭	મુંબઈ
૧૦ કલ્યાણ	૧૯૪૩	વઢવાણ	૪૯ જૈન સેવક	૧૯૬૧	મુંબઈ
૧૧ કથા ભારતી	૧૯૫૫	અમદાવાદ	૫૦ જૈનોદય	૧૯૩૪	મુંબઈ
૧૨ રઘી દશા ઓસવાલ જ્ઞાતિપત્રિકા	૧૯૬૯	મુંબઈ	૫૧ જૈનોદય (સચિત્ર)	૧૯૬૪	સુરેન્દ્રનગર
૧૩ કચ્છી વિકાસ	૧૯૬૦	મુંબઈ	૫૨ જૈન શાસન	૧૯૬૪	હીમતનગર
૧૪ કોન્ફરન્સ સંદેશ	૧૯૮૨	મુંબઈ	૫૩ જૈન જગત	૧૯૭૨	મુંબઈ
૧૫ ખંભાત જૈન સમાચાર	૧૯૭૭	મુંબઈ	૫૪ જૈન દર્પણ	૧૯૭૩	ગાંધીધામ
૧૬ ગુલાબ	૧૯૪૮ (?)	વડોદરા	૫૫ જૈન સૌરભ	૧૯૭૬	રાજકોટ
૧૭ ઘોઘારી જૈન દર્શન	૧૯૭૮	મુંબઈ	૫૬ જૈન ધર્મલાભ	૧૯૭૯	ભાવનગર
૧૮ ચિનજારી	૧૯૮૨	મુંબઈ	૫૭ ક્રાંતિ	૧૯૮૨	રાજકોટ
૧૯ જીવદયા	૧૯૨૯	મુંબઈ	૫૮ જૈન વિવેક	૧૯૦૩	મુંબઈ
૨૦ જામનગર સમાચાર	૧૯૭૨	મુંબઈ	૫૯ જૈન સમાચાર	૧૯૧૯	મુંબઈ
૨૧ જિનસંદેશ	૧૯૭૦	મુંબઈ	૬૦ જૈન ઓસોસીએશન ઓફ ઈન્ડિયા (બુલેટીન)	૧૯૮૦	મુંબઈ
૨૨ જિનવાણી	૧૯૮૧ (?)	વઢવાણ	૬૧ ઝાલાવાડ સ્થાનકવાસી જૈન સભા પત્રિકા	૧૯૫૪	મુંબઈ
૨૩ જૈન દિવાકર	૧૯૩૫	અમદાવાદ	૬૨ ટપાલ ટ્રારા તત્ત્વજ્ઞાન	---	મુંબઈ
૨૪ જૈન દીપક	૧૯૫૯	અમદાવાદ	૬૩ ઝાલાવાડ જૈન દર્શન	૧૯૭૬	મુંબઈ
૨૫ જૈન સુધારસ	૧૯૭૭	અમદાવાદ	૬૪ નવ વિવેચક	૧૯૦૧	અમદાવાદ
૨૬ જૈન ધર્મ પ્રકાશ	૧૯૮૪	ભાવનગર	૬૫ નરંજનરણી	૧૯૦૭	ભાવનગર
૨૭ જૈન હિતેચ્છુ	૧૯૮૪	ભાવનગર	૬૬ તરૂણ જૈન	૧૯૩૪	મુંબઈ
૨૮ જૈન હિતેચ્છુ	૧૯૮૮	અમદાવાદ	૬૭ ત્રિશલા	૧૯૭૫	મુંબઈ
૨૯ જૈન ધર્મોદય	૧૯૮૯	લીંબડી	૬૮ દશા શ્રમાળી	૧૯૫૧	મુંબઈ
૩૦ જૈન હિતેચ્છુ	૧૯૮૮	--	૬૯ દક્ષિણ્યોત	૧૯૭૫	મુંબઈ
૩૧ જૈન વિજય	૧૯૦૬	પાલીતાણા (?)	૭૦ દિવ્ય દર્શન	૧૯૫૨	અમદાવાદ
૩૨ જૈન શુભેચ્છક (પા.)	૧૯૦૭	ભાવનગર	૭૧ દુર્લભધર્મ	૧૯૮૧	અમદાવાદ
૩૩ જૈન	૧૯૦૩	અમદાવાદ	૭૨ ધર્મચક્ર	૧૯૬૦	ડીસા
૩૪ જૈન શ્વેતામ્બર કોન્ફરન્સ હેરોલ્ડ	૧૯૦૫	મુંબઈ	૭૩ ધર્મ પ્રગતિ	૧૯૭૬	કલકત્તા
૩૫ જૈન પતાકા	૧૯૦૬	--	૭૪ યજ્ઞડી	૧૯૬૮	મુંબઈ
૩૬ જૈન શાસન	૧૯૧૧	મુંબઈ	૭૫ યરાગ	૧૯૭૧	મુંબઈ
૩૭ જૈનોદય (સચિત્ર)	૧૯૩૪	૧૯૩૪	૭૫ યરાગ	૧૯૭૧	મુંબઈ
૩૮ જૈન સન્યપ્રકાશ (દ્વિ.મા.)	૧૯૩૬	અમદાવાદ	૭૬ પુણ્ય સ્મૃતિ	૧૯૭૬	મુંબઈ
૩૯ જૈન પ્રકાશ	૧૯૧૩	મુંબઈ	૭૭ પ્રબુધ્ધ જીવન	૧૯૩૬	મુંબઈ
			૭૮ પ્રતિષ્ઠા	૧૯૬૦	પુના
			૭૯ પ્રતિક્રાંતિ	૧૯૭૫	મુંબઈ
			૮૦ પ્રતિબિંબ	૧૯૭૮	મુંબઈ
			૮૧ પ્રતિભા	૧૯૮૨	મુંબઈ
			૮૨ ભુક્ષિપ્રભા	૧૯૦૯	અમદાવાદ

૮૩ બુધ્ધિપ્રભા	૧૯૫૯	ખંભાત
૮૪ ભૂતપૂર્વ વિદ્યાર્થી સંઘ પત્રિકા જૈન કેળવણી મંડળ	૧૯૭૮	મુંબઈ
૮૫ મહાવીર શાસન	૧૯૫૨	જામનગર
૮૬ મુક્તદૂત	૧૯૬૯	અમદાવાદ
૮૭ મુંબઈ જૈન યુવક મંડળ પત્રિકા	૧૯૨૯	મુંબઈ
૮૮ મુંબઈ જૈન યુવક મંડળ પત્રિકા	૧૯૩૧	મુંબઈ
૮૯ મંજલ મંદિર	૧૯૭૮	અમદાવાદ
૯૦ મંજલ યાત્રા	૧૯૭૮	મુંબઈ
૯૧ મંજલ હિ. ગુ.)	૧૯૪૩	ઈન્દોર
૯૨ રત્નજ્યોતિ	૧૯૪૫	સુરેન્દ્રનગર
૯૩ રત્નત્રય	---	મુંબઈ
૯૪ રાધનપુર જૈન દર્શન	૧૯૭૮	મુંબઈ
૯૫ લબ્ધિ કૃપા	૧૯૭૩	છાણી
૯૬ વઢવાણ મિત્રમંડળ પત્રિકા	૧૯૬૧	---
૯૭ વર્ધમાન જૈન	૧૯૭૪	મુંબઈ
૯૮ વીર શાસન	૧૯૨૪ (?)	---
૯૯ વીશા શ્રીમાળી હિનેચ્છુ	૧૯૦૭ (?)	ભાવનગર
૧૦૦ વીતરાગ સંદેશ	૧૯૭૩	મુંબઈ
૧૦૧ વિધવા	૧૯૩૧ (?)	---
૧૦૨ વિશ્વવાન્સલ્ય	૧૯૪૬	અમદાવાદ
૧૦૩ વિકાસ	૧૯૫૦	મુંબઈ
૧૦૪ વિદ્યાલય દર્શન	૧૯૭૯	મુંબઈ
૧૦૫ વિજયાનંદ	૧૯૪૩	મુંબઈ
૧૦૬ વાગડ સંદેશ	---	મુંબઈ
૧૦૭ વંદના	---	મુંબઈ
૧૦૮ સનાતન જૈન	૧૯૦૪	રાજકોટ
૧૦૯ સમાલોચક	૧૯૦૭	ભાવનગર
૧૧૦ સમય ધર્મ	૧૯૩૦	સોનગઢ
૧૧૧ સાણંદ-વિરમગામ નાલુકા પત્રિકા	૧૯૭૩	મુંબઈ
૧૧૨ સેવાસમાજ	૧૯૫૪	મુંબઈ
૧૧૩ સોરઠ વીસા શ્રીમાળી	૧૯૭૫	મુંબઈ
૧૧૪ સુરેન્દ્રનગર પત્રિકા	૧૯૫૬	મુંબઈ
૧૧૫ સુધોષા	૧૯૬૨	પાલીનાણા
૧૧૬ સિંધ્વચક્ર	૧૯૩૨	મુંબઈ
૧૧૭ સંઘોદય	---	અમદાવાદ
૧૧૮ સ્વાદવાદ સુધા	૧૯૮૪	ભાવનગર
૧૧૯ સ્થાનવાસી જૈન	૧૯૩૩	અમદાવાદ
૧૨૦ સ્વાધ્યાય	૧૯૪૧	વઢવાણ
૧૨૧ સ્વબળ	૧૯૬૬	મુંબઈ
૧૨૨ શ્રાવક	૧૯૦૩	રાજકોટ
૧૨૩ શ્વેતામ્બર જૈન	૧૯૨૯ (?)	---
૧૨૪ શાંતિ સૌરભ	૧૯૭૪	---
૧૨૫ હિંસા વિરોધ	૧૯૪૯	અમદાવાદ
૧૨૬ હિત-મિત-પથ્યસન્ધ્યમ્	૧૯૫૭	અમદાવાદ
૧૨૭ જ્ઞાન પ્રકાશ	૧૯૮૮	અમદાવાદ

અન્ય ભાષાઓના પ્રમુખ જૈન સામાયિકોની યાદી

- ૧ અપરિગ્રહ (હિન્દી માસિક)
F94, જવાહર પાર્ક વેસ્ટ, લક્ષ્મીનગર, દિલ્લી. ૧૧૦૦૯૨
- ૨ અમર ભારતી (હિન્દી માસિક), વીરાયતન
પો. રાજગૃહી ૮૦૩૧૨૪ (નાલંદા)
- ૩ અરિહંત (હિન્દી માસિક)
અરિહંત પ્રકાશન મંદિર, કમવોઈ નગર પાસે.
મહેસાણા ૩૮૪૦૦૨ ગુજરાત.
- ૪ અહિંસા - દર્શન (હિન્દી માસિક)
અખિલ ભારતીય અહિંસા પ્રચાર સંઘ
૧૪૨, ઉગ્રે બ્લોક, ત્યાગરાજ નગર, બેંગલોર ૨૮
- ૫ કુશલ નિર્દેશ: (હિન્દી માસિક)
જિનદત્ત સુરિ સેવાસંઘ
૧૫એ લક્ષ્મી નારાયણ, મુખજી રોડ, કલકત્તા ૭૦૦૦૦૬
- ૬ જિનવાણી (હિન્દી)
સમ્યક્જ્ઞાન પ્રચારક મંડળ
બાંપુ બજાર, દુકાન નં ૧૮૨-૧૮૩ ઉપર,
જયપુર, ૩૦૨૦૦૩
- ૭ જિનપ્રતિભા: (હિન્દી)
૮૦૬, ચૌપાસની રોડ, જોધપુર ૩૪૦૦૩
- ૮ જૈન ગઝેટ (હિન્દી)
ઐશબાગ, લખનઉ ૨૨૬૦૦૪, ઉત્તરપ્રદેશ.
- ૯ જૈન જગત (હિન્દી + ગુજરાતી)
ભારત જૈન મહામંડળ
૧૦૮-A સ્ટાન્ડર્ડ હાઉસ, પહેલે માળે,
૮૩, મહર્ષિ કર્વે રોડ, મુંબઈ ૪૦૦૦૦૨.
- ૧૦ જૈન જર્નલ (અંગ્રેજી)
જૈન ભવન, પી-૨૫, કલાકર સ્ટ્રીટ, કલકત્તા ૭૦૦૦૦૭.
- ૧૧ જૈન ભારતી - હિન્દી
જૈન શ્વેતામ્બર તેરાપંથી મહાસભા,
૩, પોર્ટુગીઝ ચર્ચ સ્ટ્રીટ, કલકત્તા, ૭૦૦૦૦૧
- ૧૨ જૈન મિત્ર (હિન્દી)
ખપાટિયા ચકલા, ગાંધી ચોક, સુરત ૩૯૫૦૦૩.
- ૧૩ જૈન સંદેશ (હિન્દી)
ભારત વર્ષીય દીગંબર જૈન સંઘ,
ચૌરાસી મથુરા, ૨૮૧૦૦૪ ઉ. પ્રદેશ.
- ૧૪ જૈન સિંધ્યાન ભાસ્કર: (હિન્દી)
ઓરીએન્ટલ રીસર્ચ ઈન્સ્ટીટ્યુટ,
જૈન સિંધ્યાન ભવન, આરા (બિહાર)

- ૧૫ જૈન વિદ્યા:
દીગંબર જૈન અનિશય ક્ષેત્ર,
પોસ્ટ શ્રી મહાવીરજી (સવાઈ માધોપુર), રાજસ્થાન.
- ૧૬ નીર્થેકર (હિન્દી)
જૈન ભવન, પી-૨૫ કલાકર સ્ટ્રીટ, કલકત્તા, ૭૦૦૦૦૭.
- ૧૭ નીર્થેકર (હિન્દી)
ડો. નેમીચંદ જૈન, હીરા ભૈયા પ્રકાશન,
૬૫ પત્રકાર કોલોની, કનાડિયા માર્ગ, ઈન્દોર,
૪૫૨૦૦૧, મ. પ્રદેશ.
- ૧૮ તુલસીપ્રજ્ઞા (હિન્દી-અંગ્રેજી)
અનેકાંત શોધ પીઠ, જૈન વિશ્વભારતી, લાડનું, રાજસ્થાન.
- ૧૯ દિવ્ય ધ્વનિ: (ગુજરાતી - હિન્દી)
શ્રી સન્શ્રુત સેવા સાધના કેન્દ્ર,
પોસ્ટ કોબા, ૩૮૨૦૦૦, ગાંધીનગર, ગુજરાત.
- ૨૦ ધર્મધારા (ગુજરાતી માસિક)
વિકાસ ઓટોમોબાઈલ્સ, કે.બી. કોમર્શીઅલ સેન્ટર,
લાલદરવાજા પાસે, અમદાવાદ ૩૮૦૦૦૧.
- ૨૧ પ્રબુધ્ધ જીવન: (ગુજરાતી)
સ્માણલાલ ચી. શાહ,
૩૮૫ સરદાર વી.પી. રોડ, મુંબઈ ૪૦૦૦૦૪.
- ૨૨ મંગલયાત્રા:
નિરૂપમ સાડી માર્ટ, પરા બજાર, રાજકોટ-૧.
- ૨૩ વર્ણી પ્રવચન: (હિન્દી)
૧૫, પ્રેમપુરી, મુજફ્ફરનગર, ૨૫૧૦૦૨, ઉ. પ્રદેશ.
- ૨૪ વિજ્યાનંદ (હિન્દી)
મહાવીર ભુવન, ચાવલ બજાર, લુધિયાના, પંજાબ.
- ૨૫ વિશ્વ વાત્સલ્ય (ગુજરાતી)
હરીભાઈની વાડી, દિલ્હી દરવાજા, અમદાવાદ ૩૮૦૦૦૪.
- ૨૬ વીતરાગ - વિજ્ઞાન (હિન્દી)
પંડિત ટોડરમલ ટ્રસ્ટ,
સ્મારક ભવન, એ-૪ બાપુનગર, જયપુર, ૩૦૨૦૧૫.
- ૨૭ શ્રમાણ (હિન્દી)
શ્રી પાર્શ્વનાથ વિદ્યાશ્રમ, હિન્દુ યુનીવર્સિટી, બનારસ-૫, ઉ. પ્ર.
- ૨૮ શ્રમાણોપાસક હિન્દી
- ૨૯ સમ્યજ્ઞાન (હિન્દી)
દિગંબર જૈન ત્રિલોક શોધ સંસ્થાન,
પો. હસ્તિનાપુર, મેરઠ, ઉ. પ્રદેશ.
- ૩૦ ગોમ્મટવાણી (અંગ્રેજી)
શ્રી જૈન મઠ, શ્રવાણ બેલ્ગોલા, ૫૭૩૧૩૫, કર્ણાટક.

— પ્રભાવના —

‘પ્રભાવના’ શબ્દ જૈનોમાં વિશેષ પ્રચલિત છે. સમાન્ય રીતે મંદિરો-ઉપાશ્રમોમાં ‘પ્રભાવના’ નો શબ્દ પ્રયોગ સ્નાત્રપૂજા કે કોઈ મોટી પૂજા, વ્યાખ્યાન, પ્રતિક્રમણ અથવા વિશેષ ધાર્મિક અનુષ્ઠાન પછી ભાગ લેનાર સહુને પનાસા, શ્રીફળ, લાડુ કે રોકડ નાણું આપીને ભેટ આપવામાં આવે છે. કેટલીક વખતે કોઈ ગૃહસ્થના ઘરે તપશ્ચર્યા કે મંગલ ભક્તિસંગીત પછી પણ આવી ભેટ આપવામાં આવે છે-તેના માટે પણ આ શબ્દનો પ્રયોગ કરવામાં આવે છે. સ્થૂળ અને રૂઢ અર્થમાં આ શબ્દ જૈનાથી ધર્મની

પ્રભાવના કે આકર્ષણ વધે- તેવી નિમિત્તરૂપ વસ્તુ માટે વપરાવા લાગ્યો છે.

આ ‘પ્રભાવના’ શબ્દની છણાવટ કરીએ અને વિશેષ અર્થમાં સમજીએ તો પ્રભાવના શબ્દ પ્ર+ભાવના થી બનેલો છે. પ્ર એટલે વિશેષ. અર્થાત વિશેષપણે પ્રવર્તની ભાવના. આવી ભાવના અન્ય વ્યક્તિઓમાં પણ વિશેષ ભાવના જન્માવે છે એમ પણ ભાવાર્થ કરી શકાય. કેટલાક આ શબ્દને ‘પ્રભા’ એટલે વિશિષ્ટ તેજ અથવા પ્રકાશના અર્થમાં લે છે. જેનો અર્થ થાય છે-જે ક્રિયાથી

આત્માનું તેજ વધે તે ક્રિયાને પ્રભાવના કહી શકાય.

વ્યવહારિક દૃષ્ટિએ 'પ્રભાવના' લોકોમાં ધર્મ પ્રત્યે આકર્ષણ અને પ્રભાવ વધારવા માટે અપાતી ભેટ વસ્તુઓ માટે વધરાય છે જયારે નિશ્ચય દૃષ્ટિએ તે રત્નત્રય દ્વારા આત્મપ્રકાશ કરનાર તત્વ છે. અને આવો સમ્યક્દૃષ્ટિ ભગવાન જિનેન્દ્રના જ્ઞાનની પ્રભાવના કરે છે. મોહરૂપી શત્રુનો નાશ કરતાં જઈ શુદ્ધમાંથી શુદ્ધતર અને શુદ્ધતરમાંથી શુદ્ધતમ ભૂમિકા ઉપર પહોંચવાનો પુરુષાર્થ તે આત્મ પ્રભાવના છે. આમ નિજ જ્ઞાનને નિરંતર વધારી આત્મા-પ્રત્યે જન્મગૃત થવું નિશ્ચય પ્રભાવના છે.

પ્રભાવના અનેક સ્વરૂપે થઈ શકે છે. જે જીવો સ્વકલ્યાણ સાધવા અને અનેક જીવોને ધર્મના પંથે વાળી શકે તેઓ ધર્મની પ્રભાવના વિશેષપણે કરી શકે છે. આ પ્રભાવના ઉત્પન્ન કરવા માટે ધર્મ પ્રત્યે સમજણપૂર્વકની ઉંડી શ્રદ્ધાની પ્રથમ આવશ્યકતા છે. સમ્યક દૃષ્ટિ વ્યક્તિ જ ધર્મની સારી પ્રભાવના કરી શકે. પ્રભાવનાનો તેથીજ સમ્યક્દર્શન સાથે ગાઢ સંબંધ છે.

જૈન ધર્મ આચાર પ્રધાન ધર્મ છે. દરેકે દરેક બાબતમાં શું-શું કરવા યોગ્ય છે અને શું-શું ન કરવા જેવું છે તેની છણાવટ તેમાં કરવામાં આવી છે. મોક્ષ માર્ગ માટે સમ્યક્દર્શન જ્ઞાન ચારિત્ર પર ભાર મુકવામાં આવ્યો છે. અને તેની પુષ્ટિ આપવા તપ અને વીર્ય પર ભાર મુકવામાં આવ્યો છે. તે માટે ૧-વિધિપૂર્વક દોષરહિત થઈને જ્ઞાનગ્રહણ કરવું તે જ્ઞાનાચાર છે. ૨- શંકાવગર દોષોનો ત્યાગ કરીને શુદ્ધ સમ્યક્ત્વની સાચી આરાધના કરવી તે દર્શનાચાર છે. ૩- પાંચસમિતિ, ત્રણગુમિતું શુદ્ધ પાલન કરવું તે ચારિત્રાચાર છે. ૪- આત્મકલ્યાણ માટે ભાર પ્રકારનું તપ યથાશક્તિ કરીને કર્મની નિર્જરા કરવી તે તપાચાર છે. ૫- ધર્મકરણીમાં શક્ય તેટલી શક્તિ સ્ફુરવવી તે વીર્યોચાર છે.

સમ્યક્દર્શન કે દર્શનાચારના આઠ અંગોમાં પ્રભાવના એક અંગ છે. જેમાં પ્રવચન, ધર્મકથા, વાદીવિજય, દુષ્કર તપ વગેરે કરી ધર્મનો પ્રભાવ વધારવાનો ઉલ્લેખ છે. એવાં કાર્યો કરવાં જેથી અન્ય લોકો પણ ધર્મની પ્રસંશા, અનુમોદના કરે અને ધર્મનું આલંબન સ્વીકારવા પ્રેરાય. ધર્મની પ્રભાવના તીર્થંકર ભગવાન કરતા હોય છે પણ તેમની અનુપરિચિતીમાં આચાર્યો, સાધુભગવંતો પોતાના આચાર-ધર્મકથન દ્વારા કરતા હોય છે. સમકિતના સઠસઠ બોલમાં પ્રભાવનાનો નિર્દેશ બે વખત કરવામાં આવ્યો છે. સમકિતના પાંચ ભૂષણોમાંથી એક ભૂષણ તે પ્રભાવના છે. પ્રભાવનાને તીર્થંકર નામ કર્મના કારણરૂપ માનવામાં આવે છે.

પ્રભાવના ધર્મ પ્રચાર માટે ઉપયોગી તત્વ છે. પરંતુ વર્તમાન યુગમાં પ્રચાર શબ્દમાં પરિશુદ્ધતા કરતા રાજનીતિક દાવ-પેચ નો ભાવ વધુ હોવાથી 'પ્રસાર' શબ્દ વધુ યોગ્ય છે. અને તેનાથી વધુ ચત્વિયાતો શબ્દ પ્રભાવના છે. જેમાં વ્યક્તિને ધર્મની પ્રતીતિ થાય, શ્રદ્ધા વધે અને સ્વેચ્છાએ તે પ્રભાવિત બની ધર્મને જીવનમાં

ઉતારવાનો સંકલ્પ કરે. અહીં પ્રચાર જેવી છેતરપિંડી લાલચ કે પ્રસાર માટેનો ખર્ચ કે પ્રયાસ નથી પણ સ્વયં સ્ફુરિત ભાવના હોય છે. જૈનધર્મમાં પ્રભાવ વધારનાર આઠ પ્રકારની વ્યક્તિઓનો ઉલ્લેખ છે જેમાં પ્રવચન પ્રભાવક, ધર્મકથા પ્રભાવક, વાદી પ્રભાવક, નિમિત્તવેત્તા પ્રભાવક, તપસ્વી પ્રભાવક, વિદ્યા પ્રભાવક, સિદ્ધ પ્રભાવક અને કવિ પ્રભાવક. આ બધામાં દ્વાદશાંગવાણીનો પ્રવચન પ્રભાવક સૌથી વધુ મહત્વપૂર્ણ હોય છે. વિવિધ ધર્મકથા દ્વારા અંતરને પ્રભાવિત કરી ધર્મપ્રત્યે શ્રદ્ધા વધારી શકાય છે. ભગવાને કહ્યું છે- 'ધર્મકથા સાંભળવાથી કે સંભળાવવાથી જીવ સૌભાગ્ય શાળી બને છે અને કર્મની નિર્જરા કરે છે.'

કેટલીક વખતે ઉત્તમ દલીલો, શાસ્ત્રોક્ત તર્કો દ્વારા વાદવિવાદ થી પણ ધર્મની પ્રભાવના વધે છે તેનાં ઘણાં ઉદાહરણો ઉપલબ્ધ છે. કેટલાક ભદ્રબાહુ જેવા મહાન નૈમિત્તિકો કાળ, યોદ્ધાક્રિયા, પશુ પક્ષિઓનાં આવાજ દ્વારા નિમિત્તજ્ઞાનનો ઉપયોગ કરી ધર્મપ્રભાવના વધારતા હતા. ઉગ્ર તપશ્ચર્યા સ્વયંની શ્રદ્ધા અને અન્યમાં પ્રભાવના વધારનાર મહત્વપૂર્ણ બાબત છે. ભ. મહાવીરની ૧૨ ૧/૨ વર્ષની તપસ્યા કે સાધુ-શ્રાવકોની સલ્લેખના, કે માસક્ષમાણ વગેરે તપસ્યા પ્રભાવનાને વધારે છે. કેટલીક વખતે યોગી-યતિઓ પોતાની લબ્ધિ-મંત્ર-તંત્રથી પણ ચમત્કાર સર્જી ધર્મ-પ્રભાવના વધારતા રહ્યા છે. ઉત્તમ કાવ્યશક્તિ દ્વારા પદ રચના કરીને લોકોમાં પ્રભાવના વધારવા માટે સિદ્ધસેન દિવાકર, માનનુંગસૂરી, હરિભદ્રસૂરી, હેમચંદ્રાચાર્ય, ઉ.પશોવિજયજી, આનંદઘનજીએ ખૂબજ ઉત્તમ રચનાઓ કરી છે.

સારરૂપે કહી શકાય કે 'પ્રભાવના' તે સાધર્મી બંધુઓ અને જૈનેતરો દ્વારા ધાર્મિક ઉત્તમ ક્રિયાઓ, ઉત્સવો ઉજવીને ઉત્પન્ન કરી શકાય છે. પંચ કલ્યાણક, અંજન શલાકા, પ્રતિષ્ઠા ઉત્સવો જેવા વિધિ-વિધાનોનું આયોજન, ઉત્તમ મંદિર-ઉપાશ્રયો, ધર્મ-સ્થળોનું નિર્માણ કરાવીને તથા ધાર્મિક ઉત્સવો ઉજવીને, શોભાયાત્રા કાઢીને, પોસ્ટર-બેનર લગાવીને, આચાર્ય ભગવંતો, વિદ્વાનોના પ્રવચન ગોઠવીને, ધર્મની વીડીયો બતાવીને, સ્વાધ્યાય-ધ્યાન શિબિર યોજીને, સત્સંગ યોજીને, વિવિધ પ્રકારે ધર્મની પ્રભાવના કરી શકાય. અને આવા શુભ પ્રસંગે સ્વામી વાત્સલ્ય, નવકારશી દ્વારા સમૂહ ભોજનનું આયોજન તથા અન્ય 'પ્રભાવના' (વસ્તુ-પનાસા-લાડુ) હેંચવાથી પણ પ્રભાવના વધે છે. મંદિર જેવા સ્થળેથી ખાલી હાથ પાછા નહિં ફરવાની ભાવના પણ પ્રભાવનામાં વધારો કરે છે.

લૌકિક રીતે પ્રભાવના વધારી આત્મ પ્રભાવના તરફ વધીએ એ સંકલ્પ કરીને ધર્મચરણ કરવું જોઈએ.

પ્રો. રમણલાલ ચિ. શાહ.

શાસ્ત્ર દ્રષ્ટીએ ટ્રસ્ટી અને સાત ક્ષેત્રો

કર્મના યોગે મંડાયેલા સંસારમાં જીવાન્માઓ અનેક પ્રકારનાં પાપ સેવીને ધન મેળવે છે. પાપો સેવીને મેળવી મેળવેલું ધન પણ મોટે ભાગે સંસારના ભોગવિલાસ અને મિજબાનીઓ ઉડવવામાં જ વપરાય છે.

જેમ ઉખર ભૂમિમાં પડેલું શ્રીજ ક્યારેય કળ તો આપતું જ નથી તથા કે શ્રીજ પણ નિષ્કળ જાય છે, તેમ ભોગવિલાસમાં વાપરેલું ધન પુણ્યકર્મનો અંધ વગેરે કશા જ કળને આપતું નથી. એટલું જ નહીં પણ આત્માને ભારે નુકશાન પમાડી રહે છે.

માટે સમજૂ અને ડાહ્યા શ્રાવકોએ પોતાના ધનનો પ્રવાહ ભોગવિલાસના ખાળમાં વહી જતો અટકાવીને સાત ક્ષેત્રના ક્ષીરદધિ તરફ વળવો જોઈએ અને મહાન પુણ્ય ઉપાર્જન કરીને અક્ષય આત્મ—લક્ષ્મીને આપનાર મોક્ષને મેળવવો જોઈએ.

હવે આપણે આ મહાન ક્ષેત્રનાં સાત ક્ષેત્રના વહીવટના અધિકારીમાં કેવા ગુણો હોવા જોઈએ તે અને સાત ક્ષેત્રમાં દ્રવ્યની આવક-જવકના હિસાબો કેવી રીતે કરવા? તે દ્રવ્યસખતિક્ષા આદિ પ્રાચીન ગ્રંથોના આધારે જોઈશું.

શાસ્ત્ર દ્રષ્ટીએ ટ્રસ્ટી બનવાને લાયક કોણ?

સાત ક્ષેત્રનો વહીવટ કરનાર ટ્રસ્ટીમાં નીચે મુજબના ગુણો હોવા આવશ્યક છે :

- (૧) જેનો કુટુંબ પરિવાર ધર્મના રંગે રંગાયેલો હોય.
- (૨) જે ન્યાય નીતિ પૂર્વક ધનને મેળવનારો હોય. (આજના જલિમ ટેક વગેરેમાં પણ યથાશક્ય દોષથી અચવાના પ્રયત્નવાળો હોય.)
- (૩) જે લોકોમાં સહુ માટે આદરપાત્ર હોય.
- (૪) જેની કુળપરંપરા ઉજ્જવલ હોય.
- (૫) જે ધર્મક્ષેત્રોમાં શક્તિ મુજબ દાન કરવામાં ઉદારદિલ હોય.
- (૬) જે ધર્મક્ષેત્રોની રક્ષા કરવામાં વીર હોય.
- (૭) જે ધર્મદ્રવ્યની વ્યવસ્થા કરવામાં બુદ્ધિમાન હોય.
- (૮) જેનું હૈયું ધર્મના અવિહલ રંગે રંગાયેલું હોય.
- (૯) જે સુગુરુની સેવામાં સદા તત્પર હોય.
- (૧૦) જે શુશ્રૂષાદિ બુદ્ધિના આઠ ગુણો વાળો હોય.
- (૧૧) જે શાસ્ત્રના નિયમોને અને સુગુરુદેવોની આજ્ઞાને સદા વક્ષાદાર હોય.
- (૧૨) જે જીવનમાં યથાશક્ય શ્રાવક જીવનના આચારોને પાળનારો હોય.

This is an account, extracted from the Jain scriptures, of the qualities of a trustee. It lists the various kinds of charitable funds, eg for temple upkeep, for the needs of monks and nuns, for the upkeep of less - fortunate Jains, for helping animals and birds, or for humanity in general, and emphasises that the moneys of each fund may not be diverted for other use. Only the general fund may used for other activities, whether administrative or social or for uplift of the community.

આવા અનેક પ્રકારના ગુણો વાળો આત્મા પરમાત્માની પેઢીનો વહીવટ કરતાં કરતાં તીર્થંકર નામ કર્મને પેદા કરે છે. અને અલ્પ સંસારી બને છે.

આવા ગુણોથી રહિત આવા ગુણોને પામવાની ક્રમનાથી પણ રહિત અને ગુર્વાજ્ઞ-શાસ્ત્રજ્ઞાને અભરદઈએ મૂકીને મન કાવે તેમ સ્વછંદપણે એકામ રીતે વહીવટ કરનારો ટ્રસ્ટી દુર્ગતિગામી અને અનંત સંસારી બને છે. શાસ્ત્રોએ ઉચ્ચારેલી આ ગંભીર ચેતવણીની સહુએ નોંધ લેવી જરૂરી છે.

સાત ક્ષેત્રની આવક અને સદૃવ્યની વ્યવસ્થા

(૧) જિનમૂર્તિ દ્રવ્ય:

આવક:

જિન મૂર્તિના નિર્માણ માટે આવેલ દ્રવ્ય તથા માત્ર જિન પ્રતિમાજીની ભક્તિ માટે આવેલું દ્રવ્ય જિન મૂર્તિ દ્રવ્ય કહેવાય છે.

સદુપયોગ :

- (૧) જિન મૂર્તિ ભરવવા માટે.
- (૨) જિન મૂર્તિને લેપ કરવવામાં.
- (૩) જિન મૂર્તિના ચક્ષુ ટીકા, તિલક આંગ્રી બનાવવામાં.
- (૪) જિન મૂર્તિની અંગ સ્વનાદિ કરવામાં.

(૨) જિનમંદિર દ્રવ્ય:

આવક:

(૧) પરમાત્માના પાંચ કલ્યાણકોને અનુસરીને બોલાતી ઉછમણી.

- (૨) સ્વપ્ન અવતરણ દર્શનાદિની ઉછરમણી.
- (૩) અષ્ટપ્રકારી પૂજા વગેરેની ઉછરમણી.
- (૪) શાંતિસ્નાત્ર, સિદ્ધ્યક પૂજન, પ્રતિષ્ઠા, અંજનશલાકા આદિ મહોત્સવોમાં જિન ભક્તિને લગતી તમામ ઉછરમણીઓ.

(૫) ઉપધાન પ્રવેશના નકરાની રકમ.

(૬) ઉપધાન માલાચેપણની ઉછરમણી,

(૭) તીર્થ માલાચેપણની ઉછરમણી.

(૮) સ્થયાત્રાદિની ઉછરમણી.

(૯) ગુરુપૂજનમાં તેમ જ ગણુલીમાં આવેલી રકમ.

(૧૦) દેવદ્રવ્યનાં મક્કનો, ખેતચે, બગીચાઓ વગેરેની આવક તથા દેવદ્રવ્યના વ્યાજની આવક.

(૧૧) મંદિરમાં પરમાત્માને ભેટ કરેલાં છત્ર, ચામર, ભંડાર, કર્ચનચર આદિ.

(૧૨) પરમાત્માને ધરેલાં કળ, નૈવેદ્ય, ચોખ્ખા વગેરે.

(૧૩) આરતી મંગળાદીવાની ઉછરમણી તથા થાળીના પૈસા.

(૧૪) પરમાત્માના ભંડારમાંથી નીકળતી તમામ રકમ.

સદુપયોગ:

(૧) જિન પ્રતિમાજી ભરાવવામાં તથા લેપ કરાવવામાં

(૨) જિન પ્રતિમાજીનાં આભૂષણો બનાવવામાં

(૩) સ્નાત્ર પૂજા માટે ત્રિજડુ વગેરે બનાવવામાં.

(૪) જિન ભક્તિ માટે ઉપકરણો બનાવવામાં.

(૫) જિનપ્રસાદ નિર્માણ કરવામાં.

(૬) જિનપ્રસાદોનો જીણોટ્તર કરવામાં.

(૭) આકમણ સમયે જિનમૂર્તિ, મંદિર આદિનાં સ્નાણમાં.

(૮) આપદ્ ધર્મ સમજીને દેવદ્રવ્યની રકમ પરનો ટેકા વગેરે ભરવામાં.

કેટલાંક સૂચનો:

(અ) જિન મંદિરમાં રાખેલ પૂજારીનો પગાર દેવદ્રવ્યમાંથી અપાય નહિ, કેમ કે મંદિરનાં જે કાર્યો શ્રાવકોએ કરવાનાં છે એ કાર્યો શ્રાવકોના જ નોકર તરીકે તે કામ કરે છે; તેને દેવદ્રવ્યમાંથી પગાર કેમ આપી શકાય?

(બ) દેવદ્રવ્યનો પગાર લઈને કામ કરતા શિલ્પી, સુથાર, ક્રીડ્યા, પેઈન્ટર વગેરેને તેની ચાલુ સર્વિસના ટોઈમે ઉપાશ્રય પેઢી કે આંચબિલ ખાતાના કામમાં જોડી શકાય નહીં. તેમ કરવું હોય તો તે કામો કરાવ્યા પૂરનો પગાર સાધારણ ખાતામાંથી ચૂકવે કરવો જોઈએ.

(ક) કળ, નૈવેદ્ય, ચોખ્ખા, વરખ, બાદલુ વગેરે તમામ દેવદ્રવ્ય ગણાય છે.

તેને પૂજારીઓને કે માણસોને મક્કતમાં કે પગાર પેટે આપી દેવું ઉચિત ગણાતું નથી.

(ડ) મોટાં પૂજનોમાં આવતાં કૂટ, નૈવેદ્ય વગેરેને વેચીને તેની રકમ દેવદ્રવ્ય ખાતે જમા કરવી જોઈએ. વેચવાની વ્યવસ્થા ન થઈ શકે. તો પૂજા ભણાવનાર પાસેથી જોટલા રૂપિયાનાં કળ-નૈવેદ્ય આવ્યાં હોય તેટલા રૂપિયા તેમની પાસેથી લઈ ને દેવદ્રવ્યમાં જમા કરવા જોઈએ. ન આપે તો સાધારણ ખાતામાંથી તેટલી રકમ દેવદ્રવ્ય ખાતે જમા કરવી જોઈએ. અને પછી તે કળ-નૈવેદ્ય ભેટરૂપે આપી દેવા ઉચિત ગણાય છે.

(ઈ) દેવદ્રવ્યનો પગાર જેમને અપાતો હોય તેવા માણસો પાસે પેનાનું કોઈ કાર્ય કરાવી શકાય નહિ. તેમની સલામ પણ સ્વીકારી શકાય નહીં.

(૩) જ્ઞાનદ્રવ્ય:

આવક:

(૧) કલ્પસૂત્ર અને અન્ય કોઈ પણ સૂત્ર વલોરવા, પૂજા કરવા અને વધાવવા નિમિત્તે બોલાયેલ ઉછરમણી.

(૨) જપ, આગમના વચ્ચોડમાં આગમ માથે લેવાની બોલાયેલી ઉછરમણી.

(૩) જ્ઞાન સમક્ષ ચડવેલ કળ, નૈવેદ્ય, રૂપાનાણું, ક્લમ, પોથી આદી.

(૪) જ્ઞાન ભંડારનાં પુસ્તકો વાંચવા માટે શ્રાવકે ભરેલા નકરાની રકમ.

(૫) ગુરુમહાસજ પાસે વાસજોપ લેતાં પુસ્તક પર પૂજારૂપે ચઢવેલ રકમ.

(૬) પ્રતિકમણમાં સૂત્રો બોલવાની ઉછરમણીની રકમ.

સદુપયોગ

(૧) સાધુ સાધ્વીજી-મહાસજને ભણાવતા અજૈન પંડિતોને પગાર પેટે આપવામાં.

(૨) સાધુ સાધ્વીજીને અધ્યયન અર્થે પુસ્તક પ્રનાદિ અર્પણ કરવામાં.

(૩) જિનાગમો લખાવવામાં તથા છપાવવામાં.

(૪) જિનાગમો રાખવા માટે જ્ઞાનમંદિરનું નિર્માણ કરવામાં.

(૫) જ્ઞાનભંડારના કાગાટો લાવવા માટે.

(૬) જ્ઞાન પર બાંધવાના ચંદરવા પૂંકિયા બનાવવામાં.

(૭) જ્ઞાનભંડારોની સંભાળ માટે રાખેલા અજૈન કર્મચારી (લાયબ્રેરિયન) ગેરેને પગાર આપવામાં.

(૮) જીર્ણ થયેલાં, કાટલાં પુસ્તકાદિના બાઈન્ડિંગ વગેરે કરાવવામાં.

સમ્યક જ્ઞાનના સ્નાણ માટે કેટલાંક સૂચનો

(અ) જ્ઞાનદ્રવ્યોનો ઉપયોગ પાઠશાળાના પંડિત કે માસ્તરને પગાર આપવામાં કરવો નહિ.

(બ) શ્રાવક-શ્રાવિકને ભણાવવા માટે જ્ઞાનદ્રવ્ય વાપરી શકાય નહિ.

(ક) જ્ઞાનખાતામાંથી છપાવેલ પુસ્તકો શ્રાવક-શ્રાવિકઓને ભેટ આપી શકાય નહિ.

(ડ) જ્ઞાનખાતાની રકમમાંથી બનેલ જ્ઞાનમંદિરમાં સાધર્મિક વાત્સલ્ય, સંઘની મીટિંગ કે બહુમાન સમારંભ વગેરે રાખી શકાય નહિ.

(ઈ) સાધુ સાધ્વીજીનાં તૈલચિત્રો વગેરે બનાવવામાં જ્ઞાનદ્રવ્ય વાપરી શકાય નહિ.

(ક) મહોત્સવની કંકોત્રીઓ, હેન્ડબીલ્ડ કે પોસ્ટરો છપાવવામાં જ્ઞાનદ્રવ્ય વાપરી શકાય નહિ.

(જ) જ્ઞાનખાતાની રકમમાંથી બનેલા જ્ઞાનમંદિર પર કોઈ પણ સાધુ-સાધ્વીજીનું કે શ્રાવક-શ્રાવિકનું નામ લખાવી શકાય નહિ. જેટલી રકમ જ્ઞાનખાતાની વપરાઈ હોય તેટલી રકમ જે શ્રાવક ચૂકવે કરે તે તેનું નામ જરૂર લખી શકાય પણ એક લાખ રૂપિયા જ્ઞાનખાતાના વપરાયા અને તે પચીસ-પચાસ હજાર રૂપિયા આપે તે તેનું નામ આખા જ્ઞાનમંદિર પર ચઢાવી શકાય નહિ. જ્ઞાનમંદિર નિર્માણમાં આટલો લાભ તેમણે લીધો છે તેવી નાની તકની મૂકી શકાય.

(ઢ) વિહારમાં સાધુ-સાધ્વીની વ્યવસ્થા માટે કે વૈયાવચ્ચ માટે જ્ઞાનદ્રવ્ય વપરાય નહિ.

(ઝ) સાધુ દ્રવ્ય - (ઞ) સાધ્વી દ્રવ્ય

આવક:

(૧) અસાર સંસારનો ન્યાગ કરીને મોક્ષમાર્ગની આરંભનામાં લીન બનેલા પૂજનીય સાધુસાધ્વીજી મહારાજની વૈયાવચ્ચ માટે શ્રાવક-શ્રાવિકઓએ અર્પણ કરેલું દ્રવ્ય સાધુદ્રવ્ય તથા સાધ્વીદ્રવ્ય કહેવાય છે.

(૨) દીક્ષાપ્રસંગે દીક્ષાર્થીને વહેરાવવાના ઉપકરણની ઉદ્દમણીની રકમ પણ આ ખાતામાં લઈ જવાય છે.

સદુપયોગ:

(૧) પૂજનીય સાધુસાધ્વીજી મહારાજની વૈયાવચ્ચમાં.

(૨) તેમનાં વિહારદિની વ્યવસ્થા કરવામાં.

(૩) તેમને જરૂર વસ્ત્ર પાત્ર ઉપકરણ આદિ વહેરાવવામાં.

કેટલાં સૂચનો:

(અ) વિહારમાર્ગમાં સાધુ-સાધ્વીજીને ગોચરી -પાણી વગેરે વહેરાવવા માટે ત્રસ વગેરેમાં જવા આવવાનું ભાડું શ્રાવકને વૈયાવચ્ચ ખાતામાંથી ખર્ચી શકે નહિ.

(બ) સંયમ જીવનની આરંભનામાં શ્રાવક બનતી જે કોઈ બ્રાહ્મ પ્રવૃત્તિ હોય, જેવી કે કોટા પહાવવા, તૈલચિત્રો તૈયાર કરાવવાં ઈત્યાદિ પ્રવૃત્તિમાં પણ વૈયાવચ્ચની રકમ વાપરવી ઉચિત નથી.

(ક) શ્રાવકદ્રવ્ય - (ક) શ્રાવિકદ્રવ્ય

જિનેશ્વર પરમ્પ્રામાની તમામ આજ્ઞાઓને શિરસાવધ કરી યથાશક્ય

આજ્ઞાઓનું જીવનમાં પાલન કરનારા જે આજ્ઞા પાળી ન શકાય તેનું દુઃખ વ્યક્ત કરનારા શ્રાવક અને શ્રાવિકઓને પણ છૂટા સાતમાં નંબરનું ધર્મશ્રેત્ર જણવામાં આવ્યાં છે.

આવાં આરંધક શ્રાવક-શ્રાવિકઓને પૂર્વના કોઈ અંતરય કર્મના ઉદ્દયે ધનસંપત્તિ આદિ ચાલી જાય અને જીવનનિર્વાહ કરવાની મુશ્કેલ ઊભી થાય તો તેમનો આરંધક ભાવ ટકાવી રાખવા માટે તેમની ઉચિત ભકિત કરવી એ ધનાઢય શ્રાવક-શ્રાવિકઓની કરજ બની રહે છે.

આવક:

શ્રાવક-શ્રાવિકની ભકિત માટે કોઈએ ભેટ કરેલી રકમ વગેરે આ ક્ષેત્રમાં વાપરી શકાય.

સદુપયોગ:

જિનશાસનની આરંધના કરનારા તથા સાતે પ્રકારના વ્યસનાદિ,

પાપાચારોથી સદાને માટે મુક્ત અને આર્થિક રીતે નબળા પડી ગયેલા એવા શ્રાવક-શ્રાવિકને આવાસ માટે, ભોજન માટે, વસ્ત્ર માટે, ધંધા વગેરે માટે આ દ્રવ્યનો સદુપયોગ કરી શકાય.

કેટલીક સાવધાનીઓ:

(અ) આ દ્રવ્ય પણ ધર્મદા હોવાથી સામાજિક કાર્યો કે અનુકંપાનાં કાર્યોમાં વાપરી શકાય નહિ.

(બ) આ સાતે ખાતાઓ નીચેથી ઉપર એક એકથી વધુ પવિત્ર અને શ્રેષ્ઠ હોવાથી ઉપરના ખાતાની રકમ નીચેના ખાતામાં ક્યાસે લઈ જઈ શકાય નહિ. હા, કદાચ નીચેના ખાતાની રકમનો જે તે ખાતામાં ત્રિલકુલ ઉપયોગ ન હોય તો તેને ઉપરના ખાતામાં લઈ જઈ શકાય.

બીજા કેટલાંક ખાતાઓ

(૧) સાધારણ ખાતું :

આ ખાતું એટલે જનરલ ખાતું છે. આ ખાતામાંથી સાતે ક્ષેત્રમાં ધન વાપરી શકાય છે.

બીજા ખાતાઓની અપેક્ષાએ આ ખાતું જગભજ લમેશાં નંબરું પડતું હોય છે. લમેશાં ખાતેમાં ચાલતું હોય છે. આ એજે ઉદાર દિલ શ્રાવકોએ આ ખાતાને સંબંધુ અને સરકાર બનાવવું જોઈએ. શાસ્ત્રમાં પણ કહેવાયું છે કે જે ખાતું નંબરું પડતું હોય તેને સૌ પ્રથમ સંબંધુ કરવું. શરીરમાં જે અંજ નંબરું પડતું હોય તેની જેમ સૌ પ્રથમ કામજી લેવાય છે અને તેના કારણે આખાંમે દેહમાં જેમ સ્ફૂર્તિ અને તાજગી અનુભવાય છે. તેમ નંબરું પડતા આ ખાતાની જે કામજી લેવાય તો ઉપરનાં અનેક ખાતાઓમાં સુંદર અસર પડેલ્યા વિના નહિ રહે.

સાધારણ ખાતાની આવકના કેટલાક ઉપાયો

(૧) એસના વર્ષના દિવસે સાધારણ ખાતાની ટીપ શરૂ કરવી અને ગયા

વર્ષ જેટલી ખોટ રહી હોય તે શ્રીમંત શ્રાવકોએ ભેગા મળીને પૂરી કરી દેવી.

(૨) સંઘના સભ્યોનો પોતાનો જે રસોડાખર્ચ હોય તેના અમુક ટક્ર સાધારણ ખાતે લખાવવા એવો ઠરાવ પાસ કરાવી સાધારણ આવક કરી શકાય, દા.ત. જેનો રસોડાખર્ચ મહિને ૧૦૦૦ રૂ. નો હોય તે ૨૫% લેખે ૨૫ રૂપિયા સાધારણ ખાતામાં આપે. જેનો ૨૦૦૦ રૂપિયા રસોડાખર્ચ હોય તે રૂપિયા ૫૦ સાધારણ ખાતે આપે. આમ કરવાથી સાધારણ ખાતું તરતું થયા વિના નહિ રહે.

(૩) વાર્ષિક જે ખર્ચ થતો હોય તેના માટે ભાગે પડતા ૧૦૦/૧૦૦ રૂપિયા વાળા વાર્ષિક સભ્યો બનાવી શકાય. કુલ ખર્ચને ૧૦૦/૧૦૦ રૂપિયા આપીને પૂરો કરી આપે.

(૪) વર્ષ દરમિયાન થતા લગ્ન સમારંભો, જન્મપ્રસંગો, મરણના પ્રસંગોમાં સાધારણ ખાતામાં સારી રકમ લખાવવા માટે આગેવાનોએ પ્રેરણા કરવી જોઈએ.

(૫) શાસનમાન્ય સમ્યક્દષ્ટિ, અધિષ્ટાયક દેવ દેવી-જેવાં કે મણીભદ્રજી, પદમાવતીદેવી, ચક્રેશ્વરીદેવી આદિની દેરી પર વર્ષગાંઠના દિવસ ધજા ચડાવવાની ઓલી વગેરે દ્વારા તેમજ ત્યાં ભંડાર મૂકીને તેમાં આવતી રકમ સાધારણ ખાતે લઈ જઈ શકાય, પરંતુ આ દ્રવ્ય શ્રાવક-શ્રાવિકાના ઉપયોગમાં ન વાપરી શકાય, તેમ જ અધિષ્ઠાયકોની મૂર્તિના મસ્તક ઉપર જે તીર્થંકર દેવની પ્રતિમા હોય તો તે દ્રવ્ય દેવદ્રવ્ય જ ગણવું જરૂરી છે.

(૬) સંઘમાં થયેલ તપસ્યા બ્રાહ્મ તપસ્વીઓનું પ્રહુમાન નિલક વગેરેકરવાની ઓલી.

(૭) સંઘની કંકોતરીમાં દસ્કત કરવાની ઓલી.

(૮) સંઘપતિનું પ્રહુમાન કરવાની ઓલી.

(૯) ૧૪ સ્વપ્ન ઉત્તરે ત્યારે તે તે ઓલીનો આદેશ લેનાર શ્રાવક-શ્રાવિકાને નિલક કરવાની ઓલી.

(૧૦) દીક્ષાર્થીનું પ્રહુમાન કરવાની ઓલી ઈત્યાદિ ઓલીઓ સાધારણખાતામાં લઈ જઈ શકાય છે.

(૧૧) સાધારણ ખાતાની કાયમી નિશિ યોજના કરી શકાય.

(૧૨) જિનેશ્વર દેવની અષ્ટપ્રકારી પૂજના દ્રવ્યોની ઉછામણી કરી તે દ્રવ્યે લાવી શકાય.

(૧૩) એક એક માસનો સાધારણ ખર્ચનો લાભ લેવા માટે કાસ્તક, માગસર આદિ એક એક માસની ઉછામણી કરી ૧૨ પુણ્યવાનોને બાર માસનો લાભ આપી શકાય.

સાધારણ દ્રવ્યનો સદુપયોગ:

(૧) જિનમંદિરમાં અષ્ટપ્રકારી પૂજાની સામગ્રી તેમ જ ઉપકરણ આદિ ખરીદવામાં.

(૨) પેઢીના મંદિરના નોકરો વગેરેને વેતન આપવામાં.

(૩) ઉપાશ્રયના રંજ યોગાન આદિ કરવામાં.

(૪) આગળ જણાવેલ સાતે ખાતાઓમાં આ દ્રવ્ય વાપરી શકાય છે.

(૨) અનુકંપા ખાતું:

જિનેશ્વરદેવે કરમાવેલા પાંચ પ્રકારના દાનમાં અનુકંપા દાનનો પણ સમાવેશ થાય છે. અંધ-અપંગ, દીન-દુઃખી, અનાથ, અસહાય માણસોને વસ્ત્ર, અન્ન, ઔષધ, આપવા માટે ભેગું કરેલું કંડ તે અનુકંપા દ્રવ્ય કહેવાય. તે ઉપરનાં કાર્યોમાં વાપરી શકાય છે.

(૩) જીવદયા ખાતું:

માત્ર નિર્યય ઝનિનાં પશુ-પક્ષી આદી જીવોના સ્કાણ માટે તથા પોષણ માટે ભેગું કરેલું દ્રવ્ય જીવદયા દ્રવ્ય કહેવાય છે.

આ ધનનો ઉપયોગ તે જીવોને કતલખાનેથી છોડવામાં, પાંજરેથી મુક્ત કરવામાં, પાંજરપોષામાં તેમના સ્કાણ-પોષણ આદિ માટે વાપરી શકાય છે.

જીવદયાના પૈસા બોલનારે રકમ તરત પહોંચતી કરવી જોઈએ.

જીવદયાના પૈસા-પેઢી પર આવી જયા બ્રાહ્મ રાખી શકાય નહિ. તુર્તજ

જીવદયાના કાર્યો માટે મોકલી આપવા જોઈએ, અન્યથા છતે પૈસે જીવો રીઆય, કપાય તેનો દોષ લાગે. આ દ્રવ્યને બીજા કોઈ ખાતામાં વાપરી શકાય નહિ. ના દેવમંદિરમાં પણ આ દ્રવ્ય ન વપરાય.

(૪) આંધબિલ ખાતું:

આંધબિલ કરનારા તપસ્વીઓની ભક્તિરૂપે આપેલું દ્રવ્ય આંધબિલની રસોઈ વગેરે બનાવવામાં તેમ જ આંધબિલના તપસ્વીઓની યોગ્ય માટે વાપરી શકાય છે. આ દ્રવ્યમાં જે વધારે હોય તો અન્ય ગ્રામના ભવનમાં તે દ્રવ્ય આપી શકાય છે.

લેખક: મુનિશ્રી હેમચન્દ્ર વિજયજી

(જૈન સમાજ યુરોપ આપણી ધર્મ પ્રસાલિકા મુજબ ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણે જુદા જુદા ખાતાઓ રાખે છે અને તેની વ્યવસ્થા કરે છે. અન્યારે રાખેલ ખાતાઓ દેવદ્રવ્ય, જનસ્વ કંડ, પાઠશાળા કંડ, જીવ દયા કંડ, પર્યુષણ અને બીજી ઉજવણીઓ માટેનું કંડ, ભાતી કંડ, 'ધી જૈન' અને પબ્લીકેશન કંડ, ભગિની કેન્દ્ર કંડ અને યુથ કંડ છે. આમાં અનુકંપા કંડનો ઉમેરો કરવામાં આવશે કે જેથી માનવ સેવા માટે પણ આપણે કંઈ કરી શકીએ. તેથી)

જૈન યોગ-ધ્યાન

(Jain Yoga & Meditation)

સામાન્ય અર્થમાં યોગ એટલે જોડાવવું. બીજા શબ્દોમાં કહીએ તો જે વિખુટ્ટ પડેલું છે, જે જુદા-જુદા સ્વરૂપે ભિન્ન છે તેને એકસૂત્રમાં ગુંથવાનું, સાથે જોડવાનું અને અનેક માંથી એકમા પરિવર્તન કરવાની ભાવના અને ક્રિયા. આ સામાન્ય લૌકિક અર્થ કરી શકાય, પરંતુ જ્યારે આધ્યાત્મિક સંદર્ભે વિચાર કરીએ તો યોગ એટલે નિજ શુદ્ધ આત્મ સ્વરૂપમાં જોડાણ અને સ્મરણ. અનિત્ય સંસારની મોહમાયા, કષાય વગેરેથી શ્રદ્ધા-જ્ઞાનમાં સ્થિરતા, મિથ્યાત્વથી મુક્તિ અને ચૈતન્યસ્વરૂપ આત્મા સાથે એકાગ્રતા. વધુમાં એમ કહેવાયકે આત્માનું હિત જેમાંથી પુષ્ટ થાય એવો જે પોતાનો આત્મા એવી એકાગ્રતાનો જે ભાવ છે અને જે વીતરાગતા પ્રગટ થાય છે અને સદચિત લક્ષ્મી સાથે જોડાણ થાય છે તે યોગ છે. આવા યોગી બાહ્યજગતના વલણથી છૂટીને પોતાના આત્મા તરફ દિશા-વર્તન કરી સમ્યકદષ્ટિ બની ઈન્દ્રિય વિજય પ્રાપ્ત કરે છે. યોગસારમાં કહ્યું છે -

જ્યારે બહિરાત્મા બાહ્ય જગતથી સમ્પર્ક તોડી અંતરાત્મામાં સ્મરણ કરે અને ચિત્તની સંપૂર્ણ એકાગ્રતાથી ઈન્દ્રિય સંયમપાળીને દૃઢતા સાથે આ ચિદાનંદસ્વરૂપ આત્મામાં રત બને ત્યારેજ કર્મોની નિર્જરા કરી પરમાત્મા બની શકે. એટલે બહિરાત્માથી અંતરાત્મા સાથે યોગસાધી પરમાત્મા બનવાની ક્ષમતા આ યોગસાધના દ્વારાજ પ્રાપ્ત થઈ શકે છે.

વિશ્વના સર્વે ધર્મોમાં આ ઈશ્વરકે નિજાત્મસ્વરૂપને પામવા માટે ચિત્તની એકાગ્રતાને મહત્વપૂર્ણ ગણીને બાહ્યજગતથી અન્નરજગતમાં પ્રવેશીને માત્ર આત્મ ચિંતવનનો સ્વીકાર કર્યો છે.

ચતુર્ગતિમાં ભટકતા આ જીવને અનંતકાળથી કયારેય સુખ મળ્યો નથી જે પણ બાહ્ય સુખ છે તે દેહના છે અને તેના પરિણામમાં અનંત વેદનાઓજ રહેલી છે. શાશ્વત સુખ આ દેહસુખમાં નથી આ જ્ઞાન થતાં જ સાધક બાહ્ય જગતથી વિમુખ બની અંતરજગત એટલે આ નિરાકાર, નિરંજન, સ્વતંત્ર, નિષ્કામ, નિશ્ચળ, જ્ઞાતા, દ્રષ્ટા, અનંતવીર્યયુક્ત આત્મા સાથે તાદાત્મ્ય સાધવા તત્પર બને છે. આ તત્પરતાનો ભાવ જ તેને અન્નરાત્મામાં સ્થિર બનાવે છે. પ્રશ્ન એ થાય કે આ બાહ્ય જગત થી તેને વિમુખ થવાનું કેમ સૂઝયું? આ અંગે સંક્ષેપમાં વિચારીએ તો આ જીવ અનાદિકાળથી કષાય, નૃષણા, હિંસાદિક પંચપાપ, વિકાર, અસંયમ અને ભ્રમવશ અનેક પાપાચાર આચરતો રહ્યો. મૂઢતાને લીધે આ દુખ આપનાર તત્ત્વોમાં ફસાયેલો રહ્યો. અને પરિણામે લાખો યોનિયોમાં ભટકીને અનેક વખત જન્મ-મરણના દુખોને સહન કરતો રહ્યો. તે મૃગમરીચિકા પાછળ સુખાભાસને સુખમાની દોડતો રહ્યો - થાક્યો અને મરણ પામ્યો આવા કલેષયુક્ત જીવનની વેદના સહન કરી. પરંતુ જ્યારે તેને ગુરૂકૃપાથી ભેદવિજ્ઞાન સમજાયું અને તેને ક્ષણિક પણ આત્માનુભૂતિ થઈ ત્યારે તેના જ્ઞાન ચક્ષુ ઉઘડ્યા. તે સમજી શક્યોકે જે જીવન તે જીવ્યો છે તે નિરર્થક અને દુખના કારણ હતું. આ ભાન થવાની સાથેજ તેનાં આત્મપ્રદેશ પર લાગેલી ધૂળ ખરી ગઈ. અને તે આ બાહ્ય જગતમાંથી ક્રમશઃ અંતર જગત સાથે જોડાતો ગયો. તેની ઈન્દ્રિયોની ઉચ્છૃંખલતા સંયમથી દ્રઢ બનતી ગઈ અને જે રાગી-કામી હતો તે યોગી બનતો ગયો. આમ દુખનો આત્મ અનુભવ તેની સાથેની વેદનામાંથીજ આ આત્મયોગ નો ઝોંધ જન્મે છે.

યોગની સાથે ધ્યાન નિરંતર સહયોગી ક્રિયા છે. એક સિકાની બન્ને બાજુઓ છે. બન્ને એક બીજાના પ્રેરક છે. માટેજ 'યોગ-ધ્યાન' કહેવાય છે. હકીકતે તો પ્રથમ 'યોગ' (સંયોગ) કરીને પછી ધ્યાન (સ્થિરતા) ઉદભવે છે. એટલે આત્મા સાથે યોગ કરી નિરંતર ધ્યાનના માધ્યમથી તેમાં સ્થિર થઈ પરમાત્મપદ સુધીની યાત્રા થાય છે.

ભારતીયદર્શનોમાં સવિશેષ રૂપે હિન્દુદર્શનમાં યોગ-ધ્યાન ને ખૂબજ મહત્વ આપવામાં આવેલ છે. પાંતજલે યોગશાસ્ત્ર દ્વારા યોગની મહત્તા અને ધ્યનિગ્રોનું સૂક્ષ્મતમ આલેખન કર્યું છે. આ ઉપરાંત કબીર વગેરેએ તેનું પ્રાયોગિક પક્ષ પ્રસ્તુત કરેલ છે. જૈન દર્શનમાં આગમગ્રંથો વિશેષ કરી ઉત્તરાધ્યયનસૂત્ર, તત્ત્વાર્થસૂત્ર, ભગવતીસૂત્ર, જ્ઞાનાર્ણવ જેવા ગ્રંથો ઉપરાંત આ. લેમચંદ્રાચાર્યના

યોગસાર જેવા ગ્રંથોમાં વિષદ અને વૈજ્ઞાનિક છણાવટ કરવામાં આવી છે. આમ આ 'યોગધ્યાન' ભારતના સર્વે દર્શનોમાં ઈશ્વરપ્રાપ્તિ નાં ઉત્તમ અને સાચા માધ્યમ તરીકે આલેખવામાં આવ્યા છે. જૈન ધર્મમાં આ 'યોગ-ધ્યાન' નો સમાવેશ 'સામાયિક અને સ્વાધ્યાયમાં ત્યા 'તપ' સંપૂર્ણ રીતે થઈ જાય છે. એટલે જૈન દ્રષ્ટિએ યોગ-ધ્યાન સમાજવા માટે આ ત્રણ બાબતો સમજવાની વિશેષ જરૂરી છે.

જૈન ધર્મમાં ધ્યાન અને યોગને સંયમ માટે ખૂબજ મહત્વ પૂર્ણ માનવામાં આવેલ છે. પ્રાયઃ બધા ગ્રંથોમાં આ દર્શનની પ્રારંભથીજ ચર્ચા કરવામાં આવી છે. જ્ઞાનાર્ણવ, ઉત્તરાધ્યયન વગેરે અનેક ગ્રંથોમાં તેનો ઉલ્લેખ છે. પરંતુ કલિકાળ સર્વજ્ઞ શ્રી હેમચંદ્રાચાર્યજીએ તેનો વિધિવત ઉલ્લેખ ક્રિયા-પ્રક્રિયા દ્વારા આ લેખન કર્યું છે અને આલેખનો મૂળ આધાર તે યોગસાર ગ્રંથ છે.

યોગમાં આસનોની મહત્તાનો ઉલ્લેખ છે પરંતુ આસનને માત્ર બાહ્ય ક્રિયા છે જે શરીરને સ્થિર થવામાં મદદ કરે છે એટલે આ લેખમાં આસનોની ચર્ચા ઉપયુક્ત માની નથી.

જૈન યોગની વિષદ સમીક્ષા પૂર્વે સંક્ષેપમાં પાનંજલી અને કબીરની યોગ સાધના સમજવી પણ જરૂરી છે. જે કે ઉદ્દેશ્યમાં તો સૌ એકજ વાતને માને છે અને તે છે સંસારથી મુક્તિ. જન્મ મરણથી મુક્તિ.

પતંજલિએ અષ્ટાંગ માર્ગમાં યમ, નિયમ, સંયમ, પ્રાણાયામ પ્રત્યાહાર, ધારણા, ધ્યાન અને સમાધિ ની ચર્ચા કરી છે. આ બધા અંગો જૈન 'ધ્યાન-યોગ' ની ચર્ચામાં આવીજ જશે.

કબીરે કુંડલિની જાગૃત કરી વિવિધ ચક્રોમાં થી ઉર્ધ્વગમન કરી સહસ્રાર ચક્ર સુધી પહોંચી પરમપદ કે સિદ્ધિ પ્રાપ્તિ ની વાતકરી છે. પતંજલિએ જે યમ-નિયમની વાત કરી છે તેનો સમાવેશ નપમાં થઈ જાય છે અને ધારણા-ધ્યાન-સમાધિનો ધ્યાનમાં આવશ્યક થઈ જાય છે. સમાધિ એટલે સંપૂર્ણ આત્મલીન બનવાની સાધનાનું પરિણામ, અને સહસ્ત્રારચક્ર સુધી પહોંચવાની ક્રિયા એટલે સંપૂર્ણ જગતથી ઉપર વઠમોણ સુધી પહોંચવાની પ્રયાસ.

જૈનયોગ - (સામાયિક-સ્વાધ્યાય-તપ)

જૈનદર્શનમાં સામાયિક અને સ્વાધ્યાય ત્યા તપ આત્મ આરાધનાના ઉત્કૃષ્ટ ઉપાયો છે. સામાયિકમાં સ્થિત સાધક આત્મયોગી બને છે. બૌદ્ધ ધર્મમાં પણ ચાર આર્ય સત્ય અને અપરાંગી માર્ગની ચર્ચા કરીને તે દુષ્ટોમાંથી છુટવા યોગ અને ધ્યાનની ચર્ચા કરવામાં આવી છે. બૌદ્ધો પણ સહજ સમાધિને સ્વીકારે છે. તેઓ પણ ઈન્દ્રિયવિજય ને મુક્તિ માટે જરૂરી માને છે અને તે માટે સંયમ, તપની મહત્તાનો સ્વીકાર કરે છે. હા!

તેઓ જૈનો જેટલા ઉગ્ર તપસુધી જતા નથી પણ સાધના માટે, સિદ્ધિ માટે બુધ્તની પ્રાપ્તિ માટે યોગ-ધ્યાનને સાધનાનો મહત્વપૂર્ણ અંગ માને છે.

Jain Yoga and Meditation

The word **yoga** means to have connection with the soul (**atman**): the person who achieves this deeply can reach **moksha**. Meditation and yoga are important in all world religions. The soul (**atman**) has three layers, exterior, interior and transcendental. This is the Fundamental purpose of meditation. In the **yogasastra** Patanjali describes this, Sant Kabir also stresses the importance of meditation by which spiritual awareness (**Kundalini**) can be awakened. In **Jainism this is practised in samayika and swadhyaya**: training shows how to sit, to breath, to utter **mantras** and how to concentrate the mind, and to go deeper into the soul. **Samayika** means to know oneself, to realise 'I am the master of my soul.' By this we can become free from worldly cares and could achieve **moksha**. In meditation one feed compassion for all living beings. For meditation a **solitary** or quiet place is best. The acceptance of austerities is conducive to firmness in meditation. Control of the five senses is made possible by control of the appetite for food. There are four kinds of meditation in the Jain writings , Two are good but two are bad. Meditation on worldly things and harm to living beings are bad forms. The good forms are known as **dharm dhyana** and **sukla dharm** and these are the valuable forms of meditation. In meditation we concentrate on the image of the Tirthankara.

સામાયિકની વિધિ જાણવાથી તેની વધુ સ્પષ્ટતા થઈ શકશે. કેમ બેસવું: વિશ્વમાં એક માત્ર જૈનમૂર્તિઓજ સંપૂર્ણ યોગમુદ્રા ની અવસ્થા દર્શાવે છે. સાધકે પચાસનમાં બેસીને બન્ને હાથ નાભિની નીચે એક બીજા ઉપર મૂકી ટટ્ટાર કરોડરજજૂને ૯૦% સીધી રાખી ગર્દનને ટટ્ટાર રાખીને બેસવું જોઈએ. આંખોની દ્રષ્ટિ નાકને ટેરવે રાખવી જોઈએ. આ આસન અને દ્રષ્ટિ સ્થિરતામાં પ્રારંભમાં કષ્ટ પણ થશે. પરંતુ આ આસનથી અન્તર-ઉર્જા જન્મે છે અને શક્તિ મળે છે. નાસાગ્રદ્રષ્ટિથી ભાલ પ્રદેશમાં દર્દ પણ થાય પણ તેના પર વિજય એટલે શારીરિક કષ્ટ પરનો પ્રથમ વિજય થયો કહેવાય. જૈન મૂર્તિયો પચાસન કે

ખડુગાસન (કાયોત્સર્ગી) ની યોગ મુદ્રામાંજ લોચ છે. વૈજ્ઞાનિક દ્રષ્ટિએ જોઈએ તો જેમ ડાયનામામાં સતત ધારાપ્રવાહિક ગતિને લીધે ઉર્જા જન્મે છે - ગરમી વધે છે આવીજ રીતે આ યોગમુદ્રાને લીધે શરીરની શક્તિ બહાર વેડફાતી નથી પણ અંદરજ ગતિમાન બની ઉર્જા કે શક્તિ ઉત્પન્ન કરે છે. અને ક્રમશઃ દ્રઢતા આપે છે જયારે સાધક આ આસનો માં દઢ બને છેત્યારે તેની આ શક્તિ તેને નવીન સંચેતના-ભાવના આપે છે. જે શક્તિ વેડફાતી હતી તે એકત્ર થઈ ઈન્દ્રિયોને મજબુત અને સંયમિત બનાવે છે. જયારે આ શરીરરૂપી જનરેટરમાં આવી વીજળીક શક્તિનો પ્રવાહ નિરંતર પ્રવાહિત થવા માટે ત્યારે બ્રહ્મજ્ઞાન, આત્મદર્શન સિધ્ધિ કે કેવળજ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય છે આમ તીર્થંક-મુદ્રામાં ધ્યાનસ્થ સાધક મુક્તિ પ્રાપ્ત કરી શકે છે.

મનનીસ્થિરતા: જેમ શરીરની એકાગ્રતા (સ્થિરતા) જરૂરી છે તેમ મનની સ્થિરતા તેનાથીયે વધુ જરૂરી છે કારણકે આ ઈન્દ્રિયોને અસંયમિત બનાવનાર મનજ છે. જે મન સ્થિર ના લોચ તો ગમેતેવી મુદ્રામાં બેસીને પણ આત્માલાથે યોગ કે તેનું ધ્યાન થઈજ ના શકે. મન તે ઓ ચંચળ અશ્વ છે. ઈન્દ્રિયોને વશીભૂત થઈને પુદ્ગલ પરમાણુઓથી સિપ્ત થઈ સંસારનાં ભૌતિક સુખોની કામના કર્યા કરે છે અને અપ્રાપ્ય થતાં દુખી બને છે અને પ્રાપ્ત કરીને તૃષ્ણાવાન બને છે. તેની સ્થિતિ તરતાના આવડે તેવી વ્યકિત જેવી થાય છે જે પાણીની ઉંડાઈ જાણ્યા વગર તેમાં ઝંપલાવે અને પછી ગોતું ખાઈ ડૂબી જાય. ઈન્દ્રિયસુખની ઘેલછા માણસને સિથર નથી થવા દેતી. અરે! કેટલું વિરોધાભાસી છે આ મનનો ચંચળ માનવી! જે સર્વજ્ઞ વીતરાગી, સર્વન્યાગી ની ભકિત પણ ધન-જન ના સુખ માટે કરે છે! એટલે આ લગામ વગરના ઘોડાને સર્વ પ્રથમ સંયમની લગામ થી બાંધવો પડશે. સર્વે દિશામાં ભટકતા આ ચંચળ મનને એકાગ્ર બનાવવો પડશે. આપણે સહુ અનુભવીએ છીએ કે જયારે સામાયિક કરવા આંખ બંધ કરીએ છીએ ત્યારે અનેક વિચારોનું આક્રમણ થાય છે. માત્ર મોઢેથી પદ બોલાય, હાથમાં માણકા ફેરે પણ મનનો વિવિધ દિશાઓમાં ભટકતું લોચ માટેજ કબરિ કહ્યું છે -

“માલાતો કરમેં ફિરે જીભ ફિરે મુખ માંહિ
મનુવા તો ચહું ફિશિ ફિરે યહ વિધિ સુમરન નાહિ”

મનોવિજ્ઞાન પણ ચિત્તની એકાગ્રતાને મહત્વપૂર્ણ માને છે. ગીતાકારે તો મનનેજ મોક્ષ અને બંધ ના કારણ સ્વરૂપ માન્યો છે. એટલે મનને સમગ્ર બાહ્ય જગતથી ઈન્દ્રિયોના સમાગમથી છૂટુ પાડી સ્થિર કરવું પડશે ત્યારેજ બેસવાની સ્થિરતામાં દ્રઢતા અને ક્ષમતા આવશે.

આમ તન-મનની દ્રઢતા ધ્યાન યોગ ની પ્રાથમિક પણ સૌથી વધુ મહત્વની બાબત છે.

સ્વાસની સ્થિરતા: જેમ શરીરના અંગો, દ્રષ્ટિની એકાગ્રતા મહત્વપૂર્ણ છે તેમ સ્વાસની સ્થિરતા જરૂરી છે. મનુષ્ય જેમ જેમ સ્વાસ પર સંયમ કેળવે તેમ તેમ તેની દ્રઢતા અને આયુષ્ય વધે છે. સામાન્ય રીતે આપણે એક મિનિટમાં પચ્ચીસથી ત્રીસ વખત સ્વાસો સ્વસ્વાસની ક્રિયા કરીએ છીએ. તેને ક્રમશઃ ઘટાડીને ૪ થી ૫ સ્વાસ સુધી કરવી જોઈએ અને તે પણ દીર્ઘ સ્વાસ દ્વારા. વૈજ્ઞાનિકો પણ માને છે કે લાંબા-દીર્ઘ સ્વાસ સંપૂર્ણ શરીરને પ્રાણવાયુ આપે છે અને સ્ફૂર્તિ પણ. એટલે દીર્ઘ સ્વાસોસ્વસ્વાસની સ્થિરતા ધ્યાન-યોગ માટે ખૂબજ જરૂરી છે, જે સ્વાસ પર કાબુ મેળવે છે અને ઈન્દ્રિયો પર કાબુ મેળવે છે. ઘણાં લોકો આ સ્વાસ પર કાબુ મેળવીને મહિનાઓ સુધી મૈન ધારણ કરી આત્મ-દર્શનમાં લીન બની શકે છે. શરીરને શક્તિ ઉત્પન્ન કરવામાં અને કુવિચારોથી મુક્ત થવામાં આ દીર્ઘ સ્વાસ ખુબજ મહત્વ પૂર્ણ છે. આમ જે સાધકને બેસતા, જોતા અને સ્વાસ પર કાબુ મેળવના આવડે તેજ સામાયિકમાં સ્થિર થઈ શકે.

સામાયિક એટલે શું?: આપણે સહુ સામાયિક શબ્દથી પરિચિત છીએ અને માળા ફેરવવાની ક્રિયાને સામાયિક કહીએ છીએ. પરંતુ, તેને જો ઉંડાણથી સમજીએ તો સમય નામ આત્માનો છે જે ક્રિયાથી આ આત્માને જાણવાની તક મળે છે તે સામાયિક છે. જયારે સાધક સામાયિકમાં લીન બને છે ત્યારે આત્માની સાથે એકતા સ્થાપિત કરી તમામ પ્રકારના બાહ્ય હિંસાદિક કાર્યોથી મુક્ત બને છે મન-વચન-કાય થી આત્મપ્રદેશ સાથે જોડાય છે. અને ઉચ્ચભૂમિ પર સ્થિત બની તે ચિંતવે છે કે “હું આત્મા છું, મારું સ્વરૂપ જ્ઞાતા-દ્રષ્ટા છે, હું અનંત દર્શન-જ્ઞાન-વીર્ય થી યુક્ત છું, હું જ્ઞેય અને જ્ઞાતા છું,” સામાયિકના મૂળમાં આ આત્મામાં રહેલ સમતાભાવનો વિકાસ છે. જેથી ધન, સંપત્તિ, સંસાર, ઈષ્ટ-અષ્ટિ, સ્વ-પર ના તમામ ભાવો પ્રત્યે સાધક સમતાવાન બને છે. સુખ-દુઃખમાં, નિંદા-પ્રસંશામાં સર્વત્ર તેનો માધ્યસ્થ ભાવ બને છે. આ રીતે સામાયિકથી પ્રથમ ગુણ સમતા જન્મે છે.

સામાયિકધારી રાગ-દ્વેષથી મૂક્ત બને છે તે સત્યા દેવ-શાસ્ત્ર-ગુરુમાં શ્રદ્ધા રાખી નિશ્ચય ભાવ પ્રાપ્ત કરે છે. તે સતત જિતેન્દ્રીય બનવાનો પ્રયાસ કરે છે. આમ સંયમ જેનો આધાર છે એવો સ્થિર સાધક બાહ્ય આક્રમણ કે ભય કે ઉપસર્જથી ચલિત થયા વગર સમસ્ત કષાયોનો નિરોધ કરે છે. આવા સાધકના મનમાં પ્રાણી માત્રનાં કલ્યાણની ભાવના, દયા, મૈત્રી, પ્રમોદભાવ જન્મે છે.

સામાયિક માટે યોગ્ય સ્થળ: સામાયિક ઘરમાં પણ કરી શકાય પરંતુ ઉત્તમ સ્થળ મંદિર કે ઉપાશ્રય લોચ છે. તે ઉપરાંત કોઈ શાંત બગીચો, જીવજંતુરહિત સ્થાન પણ લોઈ શકે. બાહ્ય શાંતિ મનને સ્થિર બનાવે છે. સામાયિકનો સમય પૂર્વાહ્ન, મધ્યાહ્ન અને

અપરાન્ધ (સવાર, બપોર, સાંજ) ગણવામાં આવે છે. તેનો વધુમાંવધુ સમય ગમેતેટલો લોઈ શકે પણ જઘન્ય (ઓછામાં ઓછો) ૪૮ મિનિટ તો લોવોજ જોઈએ. તેને માટે જરૂરી છે સર્વ પ્રથમ શરીર શુધ્ધિ. એટલે સ્નાન કરી, શુધ્ધ વસ્ત્ર ધારણ કરી સામાયિકના સ્થળે ઉત્તરમુખ કે પૂર્વમુખ થઈ જિનવાણી, જિનધર્મ, જિનબિંબ ની ત્રિકાળ વંદના કરવામાં આવે, અને સતત સંસારથી મુક્ત થઈ મોક્ષની કામના કરવામાં આવે. આરાધ્ય નું સતત સ્મરણ કરી ગુણોનું ધ્યાન થાય છે. આવો સાધક ગૃહસ્થ જીવનમાં પણ સદાચારી, વિવેકી, કઙ્કણામય બને છે. આ રીતે આ સામાયિક કે આત્મયોગ મનને શાંતિ, સત્ય ની સમજ અને પ્રાણી પ્રત્યે ઉદારતા જન્માવે છે જે આજે વિશ્વ શાંતિ માટે પણ ખૂબજ જરૂરી છે.

સ્વાધ્યાય: જે રીતે યોગ-ધ્યાન પરસ્પર સંકલિત છે તેમ યોગ-ધ્યાન માટે સામાયિક અને સ્વાધ્યાય પરસ્પર પૂરક છે. સ્વાધ્યાય એટલે સ્વ + અધ્યાય = અર્થાત પોતાને ઓળખવાની દ્રષ્ટિ. આત્મસ્વરૂપને જાણવાની કળા. આત્મદર્શનનો ઓષ. ‘સ્વ’ શબ્દ આત્મવાચક છે. જયારે સાધનામાં સ્થિર સાધક આત્મા વિષે જાણે, સમજે, મનન-ચિંતન કરે ત્યારેજ તે સ્વાધ્યાયી ગણાય. ડકીકને આપણે સંપૂર્ણ વિશ્વ વિષે જાણીએ છીએ પણ પોતાની જાતનેજ જાણના નથી. આ પોતાની જાતને જાણવાની, પીછાનવાની દ્રષ્ટિ તેજ સ્વાધ્યાયનો મર્મ અને મહિમા છે. જ્યાં સુધી બીજાને જાણશું ત્યાં સુધી રાગ-દ્વેષ, સંસાર, મોહ-માયા, સંઘર્ષ અને એધાગા જ જન્મશે. પણ, જયારે આત્માને સ્વને ઓળખવા લાગશું ત્યારે આ બધાથી મુક્ત થઈ એક માત્ર અનંત ગુણાત્મક આત્માને જાણી શકીશું. સ્વાધ્યાયી સતત વિચારે છે - ‘હું કોણ છું? ક્યાંથી આવ્યો છું? ક્યાં જવાનો છું?’ આ જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવા માટે શાસ્ત્રોનું વાંચન જરૂરી છે. અને વૈકલ્પિક સ્વાધ્યાયમાં પણ માત્ર પુસ્તક વાંચી જવાનું નથી પણ તેમાં વાંચન, પૃચ્છના, અનુપ્રેક્ષા, ધર્મકથા વાંચન શ્રવણ વગેરેની મહત્તા છે. અને વાંચ્યા પછી જીવનમાં ઉતારવું એટલે ચરિત્રપાલન તે તેની પ્રાયોગાત્મક ઉપલબ્ધિ છે. વાંચન પણ ‘સત’ શાસ્ત્રોનું જ્ઞાનવર્ધક હોવું જોઈએ જે આત્મ પરિચય અને વિકાસમાં સાધન બને. જે પંચપરમેષ્ટીના ગુણમાં લીન બનાવે. ‘ભગવતી આરાધના’ માં કહ્યું છે - “સર્વજ દેવના ઉપદેશેલા તપના બાર પ્રકારોમાં સ્વાધ્યાય ઉત્તમ તપ છે. અને જ્ઞાની સાધક અંતર્મુહુર્તમાં કર્મોનો ક્ષય કરી શકે છે. અનેક પ્રકારના જ્ઞાન-રહિત તપ-ઉપવાસ કરનાર કરતા સ્વાધ્યાયમાં તત્પર સમ્યક્દ્રષ્ટિ પરિણામોને વધુ સારી રીતે વિશુદ્ધ બનાવી શકે છે.” વલવામાં કહ્યું છે - “જેઓએ સિદ્ધાંતોનો ઉત્તમ પ્રકારે અભ્યાસ કર્યો છે એવા પુરુષોનું જ્ઞાન સૂર્યના કિરણોની જેમ નિર્મળ હોય છે. . . . સ્વાધ્યાય કરનારને નિર્ધયજનિ મળતી નથી.” સ્વાધ્યાય કરનારમાં જિજ્ઞાસાવૃત્તિ

જરૂરી છે. જેમ-જેમ તેની જિજ્ઞાસાનો ઉકેલ મળતો જાય છે તેમ-તેમ તેને અલૌકિક આનંદ મળે છે. તેની મૂઢતા દૂર થાય છે. આત્માનુશાસનમાં સુંદર રૂપકથી સમજાવે છે કે - “શ્રુત-સ્કંધરૂપી વૃક્ષ, વિવિધ ધર્માત્મક પદાર્થરૂપ ફૂલો અને ફળોના ભારથી નમેલુ છે, વચનરૂપી પાંદડાથી આચ્છાદિત છે. વિસ્તૃત વિવિધ નયરૂપી ડાળીઓથી ભરપૂર અને ઉન્નત છે તથા સમીચીન્દ અને વિસ્તૃત મતિજ્ઞાન રૂપ જળથી સ્થિર છે એવા વૃક્ષ ઉપર બુધ્ધિમાન સાધુએ પોતાના મનરૂપી વાંદરાને સ્થિર કરવો જોઈએ.” સ્વાધ્યાયી ‘સ્વ’ ને કારણે સ્વાધીન બને છે એટલે સંયમી બને છે. સંયમની લગામને કારણે તે ઈન્દ્રિયોને નાથી શકે છે. આ સંયમ માટે ખાન-પાન, આહાર-વ્યવહાર ની પરિશુદ્ધતા પણ જરૂરી છે.

તપ: શરીરની સ્થિરતા, મનની દ્રઢતા પર ખાન-પાન, વગેરેનો ખુબજ પ્રભાવ પડે છે. જેવું અન્ન ખાઈએ તેવું મન બને. ઈચ્છાઓને રોકવા ભોજન-સંયમ ખુબજ જરૂરી છે. ભોજન-સંયમથી ઈન્દ્રિય-સંયમ થાય અને ઈચ્છાઓ ઉપર કાબુ મેળવી શકાય માટેજ કહ્યું છે - “સંસ્કૃતવાક્ય” અર્થાત ઈચ્છાઓનો નિરોધ તેજ તપ છે. આ સંયમ માટે સ્વેચ્છાએ રસના ઈન્દ્રિય (જીભ) પર સંયમ જરૂરી છે અને તેના માટે ભોજન-સંયમ જરૂરી છે. તેથીજ ઉપવાસ, એકારાન, પોષા વગેરેની મહત્તા અને જરૂરીઆત સમજી શકાય છે. આ વ્રત-ઉપવાસ ઈન્દ્રિય-દમન નથી પણ ઈન્દ્રિયોને સંયમિત કરી આત્માને દ્રઢ કરવાની પ્રક્રિયા છે. આમ કહી શકાય કે વ્રત એટલે સંયમ પૂર્વક નિયમોનું પાલન કરવું અને ઈચ્છિત વસ્તુઓ પ્રત્યે વૈરાગ્ય કેળવવો. જૈન દર્શનની દ્રષ્ટિએ પંચ પાપોમાંથી નિવૃત્ત થવું તેનું નામ વ્રત છે. વ્રતની અનેક વ્યાખ્યાઓ કરવામાં આવી છે. બધાનો સાર સંયમ છે પદાર્થોના સેવનનું અથવા દિંસાદિ અશુભ કર્મોનો નિશ્ચિત સમય માટે કે આજીવન માટે સંકલ્પ પૂર્વક ત્યાગ કરવો તે વ્રત છે. નિશ્ચયની દ્રષ્ટિએ - વિશુદ્ધ જ્ઞાન-દર્શન રૂપ સ્વભાવ ધારક પોતાના આત્મ તત્વની ભાવનાથી ઉત્પન્ન સુખરૂપી અમૃતના આસ્વાદ વેડ તમામ પ્રકારના શુભ અને અશુભ રાગ અને વિકલ્પોથી રહિત બને છે તે વ્રત છે. વ્રતોની આરાધનામાં સમ્યક્ત્વની સર્વાધિક જરૂર છે. મુનિઓના મહાવ્રત અને શ્રાવકના આચ્યવ્રત સમ્યક્દર્શન યુક્ત હોય તોજ સકળ ગણાય. ડકીકને જે શ્રાવક દેવ-શાસ્ત્ર-ગુરુમાં શ્રદ્ધા ધરાવતો હોય તે ગુરુની સામે પાપમુક્તિ માટે વ્રત ધારણ કરતા હોય છે અને તે પૂર્વે પરિણામોની શુધ્ધિ જરૂરી છે. આ વ્રતારાધના પાછળનો મૂળ હેતુ કર્મોનો ક્ષય કરી મુક્તિ પ્રાપ્તિનો છે.

જૈન દર્શનમાં આત્મ્યાંતર અને બાહ્ય કુલ ૧૨ વ્રતોનો સમાવેશ થાય છે જેમા પંચમહાવ્રત, ચાર શિક્ષાવ્રત અને ત્રણ ગુણવ્રત છે. અને તેવીજ રીતે બાર તપ માં છ આત્મ્યાંતર અને છ બાહ્ય છે.

જેમા - બાહ્ય તપમાં - અનશન, અવમૌદર્ય (એકાશન), વૃતપરિસંખ્યાન, રસપરિત્યાગ, વિવિત્ત શૈથ્યાસન અને કાયકલેષ છે જ્યારે આત્મીય તપમાં - પ્રાયશ્ચિત્ત, વિનય, વૈયાવૃત્ત, સ્વાધ્યાય, વ્યુત્થર્ગ અને ધ્યાન છે.

ઉપરોક્ત બાર તપમાં ભોજન, ઈન્દ્રિય-સંયમ કષ્ટ સહિષ્ણુતા અને ધ્યાનનો સમાવેશ થઈ જ જાય છે અને બધાનો ઉદ્દેશ્ય તો ઈન્દ્રિય-સંયમજ છે. ખાસ કરીને ભોજનમાં અભક્ષ્ય, કંદમૂળ વગેરે, રાત્રિ ભોજન, પંચઉદંબર, મઘ-માંસ-મધુ, દ્વિદળ વગેરેનો ત્યાગ અનિવાર્ય છે કારણકે આવા ભોજનથી ઈન્દ્રિયો અસંયમિત બને છે. તબીબી દ્રષ્ટિએ પણ માંસાહાર વગેરે ભોજન નામસ-વૃત્તિ અને અનેક રોગો જન્માવે છે.

આત્મકલ્યાણાર્થે ધ્યાનસ્થ બનેલ યોગી પંચમહાવ્રતોની દ્રઢતાથી પાલન કરે છે તે સંપૂર્ણ વિશ્વ પ્રત્યે અહિંસાત્મક બને છે, સત્યાચરણ કરે. અસ્તેયધારી બને અને શીલવ્રત પાલન કરી બ્રહ્મચર્યમાં સ્થિર બને છે. જેને સંગ્રહ કે કોઈ લોભ રહેતાજ નથી. આ મહાવ્રતો મનુષ્યને ઉર્ધ્વગતિ તરફ લઈ જાય છે.

જૈન ધર્મમાં સંયમની સૂક્ષ્મતા તો એટલી હદે દર્શાવી છે કે ઉપયોગમાં ના આવતા પદાર્થોનો ઉપયોગ નહિં કરવાનો પણ નિયમ લેવો. અમુક દિશા સુધીજ જમન કરવું. અમુકજ વસ્ત્ર-ધન-ધાન્ય રાખવા. આ સંયમદ્વારા કરવામાં આવતા યોગ અને ધ્યાન પંચપાપોથી મુક્ત કરે છે. જ્ઞાનવરણી આદિ અષ્ટકર્મોનો નાશ કરે છે. અને અશુભ ભાવથી શુભ ભાવમાં મનને પરિવર્તિત કરે છે. જેને અશુભ લેશ્યામાંથી શુભલેશ્યા માં પરિવર્તિત કરી મનને પવિત્ર બનાવે છે.

ધ્યાનના પ્રકાર: જૈન દર્શનમાં શુભ અને અશુભ બન્ને પ્રકારના ગુણો કે માનવ સ્વભાવની ચર્ચા કરે છે. અને આ રીતે ધ્યાનના ચાર પ્રકારો નું વર્ણન કરવામાં આવેલ છે.

(૧) શુભધ્યાન (૨) અશુભધ્યાન

શુભધ્યાનમાં ચિત્તની સ્થિરતા થાય. આત્મા સાથે એકતા સંધાય. વિચારોમાં નિર્મળતા આવે. આવા ધ્યાન છે - ધર્મધ્યાન અને શુકલ ધ્યાન.

જ્યારે બીજાને પીડા આપવી, કૂરતાના ભાવોથી પોતાનાજ સુખના સ્વાર્થનો વિચાર કરવો તેવા અશુભ ધ્યાન છે - આર્ત અને રૌદ્ર ધ્યાન.

આ અશુભ આર્ત અને રૌદ્રધ્યાનના ભાવના અને વિચારોની કલુષતાને લીધે ચાર-ચાર પ્રકારો છે.

આર્તધ્યાન: (૧) અનિષ્ટસંયોગ: જેમાં કોઈ પણ અજ્ઞાનમતી ઘટના ઘટે વ્યક્તિ કે ભાવનો સંપર્ક થાય ત્યારે સતત અનિષ્ટ ની શંકા જન્મે અને આવા સંયોગથી હમેશ ભયભીત બની તેનોજ વિચાર અને વિનાશનો ભાવ આવ્યા કરે અને ચિત્તને દૂષિત કરે.

(૨) ઈષ્ટ વિયોગ: જ્યારે મનગમતી વસ્તુ-સ્વજનનો વિયોગ થાય ત્યારે તે અંગે સતત દુખી રહી તેમાંજ ધ્યાનસ્થ રહી તેનુંજ ચિંતન કરે અને દુખી બને.

(૩) રોગ-ચિંતા: માં ખાસ તો કોઈ પણ નાની મોટી વ્યાધિ થાય તો હવે શું થશે? તેનીજ ચિંતા કર્યા કરે અને સતત દુખ થાય. તે શરીર કે વ્યાધિમાંજ ડૂબીને આત્માને તે યાદજ ન કરી શકે.

(૪) અગ્રશ્રોતિ: ભવિષ્ય ની સતત ચિંતા માં દુખી રહે. તેની પાસે પૈસા હોય તો અને ના હોય તો શું કરવું? સંપત્તિ કેમ સાચવવી - મારા પછી શું થશે જેવી ચિંતામાંજ ચિત્તને પરોવી રાખે ધર્મ તરફ તેનો ધ્યાનજ ન જાય. અંત કાળે પણ તે ધર્મ કે આત્માનો વિચાર ન કરે પણ મારા પછી શું થશે તેનીજ ચિંતા કરે.

રૌદ્રધ્યાન: રૌદ્રધ્યાનમાં ક્રોધની પ્રધાનતા હોય અને પ્રસંગે-પ્રસંગે મહાવ્રતોનું ભંગ થાય. તે ચાર પ્રકારના હોય છે.

(૧) હિંસાનંદિ - બીજાને કષ્ટ આપવાની, મારવાની, દુખ આપવાની સતત ઈચ્છા કરે. અન્યને કષ્ટ આપવાનોજ વિચાર કર્યા કરે.

(૨) મૂષાનંદિ - માં અસત્ય બોલવાની ભાવના જન્મે. કોઈને પણ અસત્ય બોલીને છેતરવાની - મૂર્ખ બનાવવાની ભાવના સતત થયા કરે. કૂર આવેજોજ આવે.

(૩) ચૌર્યાનંદિ - ચોરીની, હરણ કરવાની, બીજાની વસ્તુ પડાવવાનોજ વિચાર સતત આવ્યા કરે.

(૪) સંરક્ષણાનંદિ - સતત પોતાની વસ્તુનાં રક્ષણનીજ ભાવના રહે. તેને નુકસાન ના થાય વગેરે ભાવનાજ નિરંતર રહે અને સતત આવી ખેવના કયારેય ધર્મ તરફ વળવા ના છે.

આ બન્ને ધ્યાનમાં પરઅહિંત અને આત્મપ્રલાધા જન્મે - ક્રોધાદિક્રધાય ને લીધે નકરગતિજ મળે. અને અશુભ લેશ્યાઓને લીધે તે વ્યક્તિ સતત ધુણાસ્પદ બને.

જ્યારે તેનાથી વિપરીત ધર્મધ્યાન અને શુકલધ્યાન છે.

ધર્મધ્યાન: માં ચિત્તની નિર્મળતા થાય - એકાગ્રતા વધે અને સાધક સતત આત્મચિંતનમાં મશગુલ થાય. આવો ધ્યાનસ્થ સાધક આત્માનેજ જુએ ત્યાંજ ધ્યાન રાખે જેથી અન્યત્ર તેની દ્રષ્ટિ જાયજ નહિં. આસપાસનાં પ્રલોભન - રાગ-દ્વેષ, માયા તેને સ્પર્શેજ નહિં. તેની દ્રષ્ટિ તો એક વાત આત્માનેજ જુવે. વાસનાનાં પ્રવાહમાંથી પણ તે મુક્ત આત્માનાં દ્રીપમાં વિચરે. ચિંતન-ભાવના-અનુપ્રેક્ષા દ્વારા ધર્મ ધ્યાનમાં સ્થિર થાય. અને તે સતત ચિંતન કરે કે સંસાર શું છે? તેના વિવિધ વિષયો, વિવિધતા શું છે અને મારે આમાંથી બહાર નીકળી આજગ ધર્મ ભાવના તરફ જવું છે અને તેને માટે જ્ઞાન, દર્શન-ચારિત્ર અને વૈરાગ્યની ભાવનામાં આજગ વધે. આ રીતે જ્ઞાન, દ્વારા અનાશકન ભાવ માં

વૃદ્ધિ કરે.

દર્શનથી ધર્મની શ્રદ્ધા વધે અને ચારિત્રથી દ્રઢતા આવે ત્યાં વૈરાગ્યથી અનાશકત ભાવ દ્રઢ થાય. આ ધર્મધ્યાન પણ ચાર પ્રકારનો છે.

(૧) આજ્ઞાવિચય: જેમાં વિવિધ વાદ-વિવાદ, સિદ્ધાંત, એકાંતવાદ વગેરે સાંભળીને પણ સંપૂર્ણ શ્રદ્ધાનો જિનવચનોમાંજ રહે. જિનવચનની દ્રઢતા આનું મુખ્ય લક્ષણ છે. દ્વાદશાંગવાણીને સ્વાધ્યાય ના માધ્યમથી સમજે વિચારે અને દ્રઢતાથી આસ્ત્રા રાખીને જીવનમાં ઉતારે.

(૨) અપાય વિચય: આ ધ્યાનમાં કષ્ટ કે પીડામાં કષાયભાવના જન્મે. મિથ્યાત્વ કેમ દૂર થાય. વગેરે સદ્વિચારો નુંજ ચિંતન ચાલે.

(૩) વિપાક વિચય: આ ધ્યાનમાં વ્યક્તિ સતત કર્મોનીદશા તેને લીધે થતી ભવ-ભ્રમણાનો વિચાર કરે. તે અષ્ટ કર્મો અંગે વિચાર કરીને એમજ ચિંતવે કે આ જ્ઞાનાવરણી કર્મથી મારા જ્ઞાનઉપર આવરણ આવેલ છે તે દૂર થાય. સતજ્ઞાન કેમ પ્રગટે? દર્શનાવરણી કર્મનાં ઉદયથી મને જે દર્શનબાધા થઈ છે તે કેમ દૂર થાય. આ મોહનીય કર્મ મારા આવ્યાબાધ પ્રગટ નથી થવા દેતો. આ વેદનીય કર્મ મારા આવ્યાબાધ સુખમાં કાપ મૂકે છે. જયારે આયુકર્મ આ અજ-અમર આત્માની પ્રતીતી થવા દેતો નથી. નામકર્મ અનંત વ્યાપી આત્માના અરૂપી સ્વભાવની પ્રતીતિ થવા દેતો નથી. ગોત્રકર્મ ને લીધે અલુધ-ગુરૂના સ્વરૂપની પ્રતીતિ થી વંચિત રાખે છે અને અંતરાય કર્મ થી હું મારી અનંત શક્તિ ને ઓળખી શકતો નથી. આમ સતત અષ્ટકર્મના ક્ષયથી ભાવના કરી આત્મસ્વરૂપના નિર્વિકાર રૂપને ઓળખવાનો પ્રયાસ કરે છે.

(૪) સંસ્થાન વિચય: આ ધ્યાનમાં સંસારનું સ્વરૂપ, પંચાસ્તિકાયનું સ્વરૂપ તેની ગોઠવણ અને ચતુર્ગતિનો વિચાર કરી પોતાના આત્માને સતત ઉર્ધ્વ ગતિએ લઈ જવાનો સિદ્ધાવસ્થા પ્રાપ્ત કરવાની ખેવના કર્યા કરે છે.

આજના વર્તમાન યુગમાં શકલ ધ્યાન સંલનનની (શક્તિ) લીનતાને લીધે શકય નથી. વાતાવરણ પણ નથી. આ ધ્યાન નિરાલંબન અને નિર્વિકલ્પતા માંથી ઉદ્ભવે છે. પરંતુ ધર્મ ધ્યાનની સાધના માં નિતંતર સ્થિર સાધક યોગ્ય સમયે પરમાત્મપદ સુધી અગ્રસર ખનવાનો પ્રયાસ કરે છે. આવી સાધક શુકલ-લેશ્યાથી પ્રભામંતિ હોય છે.

આમ કલ્પી શકાય કે એકાગ્રતા તો અશુભ ધ્યાનમાં પણ હોય પણ તેમાં પ્રસન્નતા હોતી નથી જયારે શુભ ધ્યાનમાં પ્રસન્નતા અને પર કલ્યાણની સાથે આત્મકલ્યાણની ભાવના હોય છે.

ધ્યાનનાં અંગો: માં ચાર અંગ મુખ્ય છે -

(૧) ધ્યાતા (૨) ધ્યાન (૩) ધ્યેય (૪) ધ્યેય ફળ. ધ્યાતા અર્થાત

સાધક. જે ઉત્તમ ધર્મ-ધ્યાનનો સાધક હોય છે. જે સમ્યકદ્રષ્ટિ હોય છે. કષાયોથી મુક્ત, આત્મીન હોય છે. જયારે ધ્યાન તે મુખ્ય ક્રિયા છે. જેની વિષદ ચર્ચા કરી જ છે. ત્રીજો ધ્યેયમાં શુભ ભાવના, સાંસારિક રીતે મૈત્રી, કરૂણા, દયા વગેરે ગુણોનો વિકાસ થાય અને આત્મિક રીતે ધર્મધ્યાન દ્વારા આત્મ વિકાસની ઉત્તરોત્તર ભાવનાજ ધ્યેય હોય. પરમાત્મપદની પ્રાપ્તિ જ મુખ્ય ધ્યેય હોય છે અને અંતે ધ્યેયફળમાં જે ધ્યેય નક્કી કરેલ છે. તેની પ્રાપ્તિ એટલે મુક્તિ મળે. આમ આ અંગો પરસ્પર સાધકને ઉન્નત બનાવી આત્મરત અને આત્મસ્થિર બનાવે છે.

કોનો ધ્યાન કરવો: પૂર્વમાં વર્ણવેલ ધ્યાનસ્થ યોત્રીએ સર્વ પ્રથમ તન-મનની સ્થિરતા કરી આરાધ્યનુ ધ્યાન કરવું જોઈએ. અને ક્રમશઃ આરાધ્યની ઉપાસનામાંથી નિરાકારની ઉપાસના સુધી આગળ વધી નિશ્ચય આત્મસ્વરૂપમાં સ્થિર થવું જોઈએ. આ નિરાકારમાં ઐ શ્રેવક ધ્યાન માટેનું આલંબન હોય છે. ઐમાં પંચપરમેષ્ઠીનો સમાવેશ હોય છે. અને તેમાં સિદ્ધ શિલા સુધી ઉન્નયન કરવાની ભાવના રહેલ હોય છે. ઐ શબ્દનો ધ્વનિ નાભિમાંથી ઉચ્ચરિત કરી બ્રહ્માંડ સુધી અનુગૂંજ ની સાથે ધ્વનિત થાય. દીર્ઘશ્વાસોચ્છવાસ થી તે દીર્ઘ અને તો ચેતના જાગ્રત બને છે. અંદરનો દૂષિત વાયુ નષ્ટ થાય છે. નવીન પ્રેરણા સ્ફુરે છે. કબીરની ભાષામાં નાભિચક થી ઉદ્ભવેલ ધ્વનિ ઉત્તરોત્તર ચક્રોને જાગૃત કરી ને સાધકને દ્રઢ બનાવતો જાય છે. તે આજ્ઞાયક માં ધ્યાનસ્થ પંચપરમેષ્ઠી ને નિહાળે છે અને ઉગતાસૂર્યની રશ્મિનો કોમળ પ્રકાશ અનુભવે છે. જે આત્માને આલલાદ આપે છે જેથી નિવર્ચનીય સુખનો અનુભવ થાય છે.

લકીકને તો 'ધ્યાન-યોગ' માં સ્થિત સાધકની ની દ્રષ્ટિ કશુંજ બાહ્ય જોતી નથી. તે આત્મા સિવાય અન્ય વિચારતો નથી. તેના મનમાં માત્ર કેવળજ્ઞાનનો પ્રકાશ જન્મે છે. તે નહીં-જોવાનો, નહીં-બોલવાનો અને નહીં-વિચારવાનો આંદ અનુભવે છે તેનો સંપૂર્ણ યોગ આત્મા સાથે થઈ જાય છે.

જૈન યોગ સંસારી દ્રષ્ટિએ માણસને સંયમી, સદાચારી, દયાવંત બનાવવાની કળા સીખવે છે જે વિકસિત થઈ પરમાત્મપદ સુધી પહોંચવા માટેનો માર્ગનાં કષાયો, દુષ્ણો દૂર કરી દે છે.

ડો. શેખરચંદ્ર જૈન, ભાવનગર

વિધિ, વિધાનો તથા આશાતના

આપણા ધર્મના વિધિ-વિધાનો, અનુષ્ઠાનો એ કંઈ માત્ર બાહ્ય ક્રિયા નથી. શુદ્ધ કાર્યમાંથી પરિણમતી ધર્મ-વેલણા નથી. એની પાછળ ઊંડુ સહસ્ય છે અને મહાન ભાવના છૂપાયેલી છે. સામાન્ય, ધર્મ પ્રેમી જનતામાં અંધ શ્રદ્ધા પ્રેરવાના આ કિર્મીયા નથી આ તો આરાધના વિધિના એક ભાગ રૂપ મંગળ અનુષ્ઠાનો છે. જીવનમાં દરેક કાર્ય વ્યવસ્થિત પણે, ચોક્કસ ક્રમમાં અને તેની યોગ્ય પદ્ધતિ પ્રમાણે કરવું જોઈએ એમ માનીએ છીએ. ખાસ કરીને કોઈ કાર્ય કરીને સમુદ્ધમાં કરવાનું હોય ત્યારે સહુ એક સરખી રીતે કરે તો જ વ્યવસ્થા અને શાંતિ જળવાય તથા ધાર્મિક ક્રિયાની અદબ જળવાય. આ વ્યવસ્થા રાખવા માટે હમેશા એક ચોક્કસ ધોરણ અપનાવવું પડે છે. જે જે કરવાનું હોય, જે જે બોલવાનું હોય તે એક સરખી રીતે - ચોક્કસ પદ્ધતિથી કરવાનું હોય છે. આમ કરવાથી એક વાક્યતા આવે છે. એક સરખાં સામુદ્ધિક ઉચ્ચારો તથા ક્રિયાથી ભાવના યુક્ત વાતાવરણ સર્જાય છે અને ભાગ લેનારાઓના મન પર પણ ઊંડી અસર કરે છે. બ્રિટનમાં પાર્લામેન્ટનું ઉદઘાટન થાય એટલે કે નવું સત્ર શરૂ થાય ત્યારે ખૂબજ ચોક્કસાઈથી તેની વિધિ કરવામાં આવે છે. અમુક જ પ્રકારનાં કપડાં, અમુક રીતે ચાલવાનું બોલવાનું - નવા ચૂંટાયેલા સંસદ સભ્યો એક મોટા ખંડમાં બેસી જાય છે. રાણીનો (કે રાજાનો) પ્રતિનિધિ એક ખાસ દંડ લઈને આવે છે. તેને જોઈને ખંડના દરવાજા અંધ કરીને સંસદ સભ્યો બેસી જાય છે. પ્રતિનિધિ પોતાની પાસેના દંડથી ત્રણ વાર બારણું ખખડાવે છે. બારણા પરની અમુક જ જગ્યાએ સેકંડો વર્ષથી આ દંડ ખખડાવવામાં આવે છે. દંડ પણ ચારસોથી વધુ વર્ષોથી સચવાયેલો છે. બદલાવામાં નથી આવ્યો. ત્રણ વાર ખખડાવવામાં આવે ત્યારે બારણું ઉઘાડવામાં આવે છે. રાણીનો પ્રતિનિધિ સંસદ સભ્યોને આમ રાણીનો સંદેશો આપે છે. બંધાંજ સભ્યો વિધિવત્ પાર્લામેન્ટના ખંડ તરફ જાય છે અને ત્યારબાદ રાણી સંસદના આ સત્રનું ઉદઘાટન કરે છે. આ વિધિ સેકંડો વર્ષથી જરાયે બદલાવવામાં નથી આવી અને પૂરી ચોક્કસાઈથી હજીયે કરવામાં આવે છે. આ પ્રકારની ક્રિયાને ધાર્મિક વિધિથી ઓછી ન ગણી શકાય. આ વિધિથી એક સૂત્રતા જળવાઈ રહે છે. ચોક્કસ વાતાવરણ ખડુ થાય છે અને 'ડીગનીટી' ઊભી થાય છે.

ધાર્મિક ક્રિયા કાંડની પાછળ શિસ્ત જાળવીને ધાર્મિક વાતાવરણ ઊભું કરવાનું હોય છે. પ્રભુના પૂજન અર્ચન તથા એવા બીજા

ક્રિયા કાંડોમાં પદ્ધતિસરની વિધિ દાખલ કરવામાં આવી છે. આવી વિધિ પાછળ જ્ઞાન સાથે ધર્મ ભાવનામાં વધારો થાય છે. ચૈત્યવંદન તથા સ્નાત્ર પૂજા બીજી પૂજાઓમાં સમધુર કંઠે સ્તવનો પણ ગાવામાં આવે છે. વાતાવરણની પવિત્રતામાં આથી વધારો થાય છે અને સુદંર સંગીતથી આનંદ સાથે ભક્તિ ભાવમાં વધારો થાય છે. સ્નાત્ર પૂજાની રચનાઓમાં આપણા સાધુ ભગવંતોએ જૈન ધર્મના સિદ્ધાંતો પણ વણી લીધા છે. પંચકલ્યાણક પૂજામાં તીર્થકરના પાંચ મંગળમય કલ્યાણકોને યાદ કરીને પૂજવામાં આવે છે. આ પાંચ કલ્યાણક તે અવન, જન્મ, દીક્ષા, કેવળજ્ઞાન તથા મોક્ષ. આઠ પ્રકારી પૂજામાં જળ પૂજા, ચંદન પૂજા, પુષ્પ પૂજા, ધુપ પૂજા, દીપક પૂજા, અક્ષત પૂજા, નૈવેદ્ય પૂજા, ફળ પૂજા એમ આઠ પ્રકારે પૂજા કરાય છે. આ આઠ પ્રકારના પૂજાના જે દૂડાઓ છે તેમાં તેનું મહત્વ તથા પૂજાનું ફળ સમજાવેલ છે. આ રીતે પૂજા કરનાં કરનાં જ્ઞાન પણ મળે છે. આ રીતે બાર વ્રતની પૂજા, પીસ્તાલીસ આગમની પૂજા, નવપદ પૂજન, સિદ્ધચક્ર પૂજન એમ વિવિધ પ્રકારની પૂજાઓ થાય છે. દરેક પૂજા માં કંઈને કંઈ શીખવાનું હોય છે. જૈન ધર્મના સિદ્ધાંતોની સમજણ હોય છે. પૂજા કરતાં પહેલાં પણ સ્નાન ઇત્યાદિથી શુદ્ધ થઈને, શુદ્ધ વસ્ત્રો પહેરીને ક્રિયા કરવાની હોય છે આનાથી મન પણ શુદ્ધ અને પવિત્ર થાય છે.

સામાયિક અને પ્રતિક્રમણ જેવી વિધિઓ તો સાધના માર્ગના ઉચ્ચતર પગથીયાં છે. સામાયિક એટલે ધ્યાન માર્ગ - સમતા ભાવમાં લીન થવાનું ઉત્તમ સાધન તે સામાયિક - સામાયિક ચિત્તને નિર્મળ બનાવે છે. શાંતિ આપે છે અને સમતા ભાવ ઉત્પન્ન કરે છે. સામાયિક દરમ્યાન ધર્મ-ગ્રંથોનું વાંચન પણ થઈ શકે છે તેનાથી જ્ઞાનની વૃદ્ધિ પણ થાય છે.

પ્રતિક્રમણમાં સર્વ જીવો પ્રત્યે જાણતાં અજાણતાં થયેલાં સર્વ પ્રકારનાં દોષોની ક્ષમા-યાચના કરવામાં આવે છે. જૈન ધર્મનું આ આગવું પ્રદાન છે. જીવનમાં પાપ-કર્મ થયું હોય તો પશ્ચાત્તાપ કરવો, માફી માગવી અને પુનઃ આ પ્રકારનું કર્મ ન થાય તેવી ભાવના સેવવી તે પ્રતિક્રમણ-વિધિનું ધ્યેય છે. આમ આ વિધિ કોઈ શુદ્ધ કંટાળા ભરેલી પ્રક્રિયા નથી.

જૈનો અવારનવાર મોટા મહોત્સવો પણ ઉજવે છે. અંજન શલાકા મહોત્સવ, પ્રતિષ્ઠા મહોત્સવ આમાં મુખ્ય છે. આવા

મહોત્સવ દરમ્યાન દિવસો સુધી ધાર્મિક અનુષ્ઠાનો કરાય છે. મુખ્ય વિધિની સાથે સાથે અનેક નાના મોટા પૂજનો ને સાંકળીને તથા અન્ય આનુસંગિક વિધિઓને સાંકળીને સહુ ધર્મપ્રેમી ભાઈ બહેનો ધર્મ ભાવનામાં મશગુલ બને છે. વિધિ વિધાનોની સાથે સાથે વસ્ત્રોડો - બેન્ડ વાજા તથા બાહ્ય સાધનોનો આશ્રય લઈને જૈનતર પ્રજાને પણ જૈન ધર્મ વિષે કંઈક ખ્યાલ આવે તેવા કાર્યક્રમો થાય છે. સવળા કાર્યક્રમોની પાછળની ભાવના ઉમદા હોય છે અને જે વાતાવરણ ખડું થાય છે તે સહુને સ્પર્શી જાય છે.

વિધિ વિધાનો - મહોત્સવોમાં આભાવ-વૃધ્ધ, જ્ઞાની-અજ્ઞાની સહુને એક સરખો આનંદ આવે છે. સહુ આનંદથી ભાગ લઈ શકે છે. સહુ સાથે મળીને ભાગ લે તેથી પ્રેમ-ભાવ વધે અને સંઘબળ વધે. સંઘબળ અને એકતા વધે એટલે ખરેખર જિન પ્રરૂપિત ધર્મની પ્રભાવના વધે.

જેઓ વિધિ-વિધાનોનો વિરોધ કરે છે તેઓ ખરેખર તેની પાછળનું સહસ્ય સમજતાં નથી. તેનાથી બહુ-જન સમાજને જે ફાયદા થાય છે તે સમજતાં નથી. વિધિ દરમ્યાન જે દિવ્ય વાતાવરણ ખડું થાય છે તેનાથી જ પવિત્રતા અને ધર્મ ભાવના વધી જાય છે. આવા વાતાવરણની અસર સહુના દિલમાં થાય છે.

વિધિ વિધાનો દ્રવ્યથી, ક્ષેત્રથી, કાળથી, ભાવથી આમ ચાર રીતે થઈ શકે. દ્રવ્યથી કરવાથી હું કોણ છું, મારું સાચું સ્વરૂપ શું છે તે વિચારી શકાય. દ્રવ્યના ઉપયોગ પાછળની ભાવના સમજી શકાય. આ મુખ્ય ક્રિયા કાંડ છે. ક્ષેત્ર એટલે જગ્યા. પોતાના ક્ષેત્રનો વિચાર કરવો; તે પછી કાળનો વિચાર અને છેલ્લે ભાવથી એટલે માનસિક રીતે વિધિમાં તલ્લીનતા. વિધિ-મહોત્સવોથી દર્શન, ઉપદેશ શ્રવણ, સંત સમાજમનો લાભ મળે છે. આપણા દોષો પ્રત્યે દષ્ટિપાત કરીને આપણી ખામીઓ જોવી જોઈએ. મહાપુરુષોના ગુણો અને ખુબીઓના દર્શન કરીને તેમના અનંત ઉપકારોનું સ્મરણ કરી શકાય છે. આપણા દુર્ગુણો અને ખરાબ વિચારો દૂર કરવાની ભાવના જાગૃત થાય છે.

નાણું સ્વભાવ જે છવનો, સ્વપર પ્રકાશક જેહ
તેહ નાણું દીપક સમું, પ્રણમો ધર્મ સ્નેહ
બહુ કોડો વરસે ખપે, કર્મ અજ્ઞાન જેહ
જ્ઞાની સ્વાસો સ્વાસમાં કર્મ ખપાવે તે હ . . .

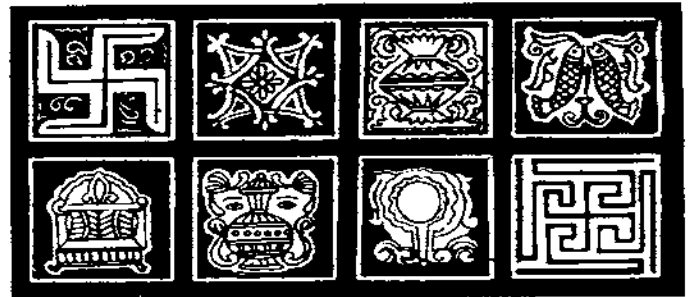
હવે આશાતના વિષે વિચાર કરીએ તો જણાશે કે દરેક ક્રિયા કાંડ અને તેના માટે વપરાતી સામગ્રી તથા ધાર્મિક પુસ્તકો ઇત્યાદિ આપણે પવિત્ર ગણીએ છીએ. જિન મંદિર, ઉપાશ્રય જ્ઞાન-ભંડાર

પણ પવિત્ર સ્થળો છે. આવા સ્થળોની પણ આમન્યા જાળવાવી જોઈએ; માન જાળવાવું જોઈએ. માનના તથા પવિત્રતાના નીતિ-નિયમોનો ભંગ થાય તો આશાતના થાય. દેરાસરમાં શુધ્ધ વસ્ત્રોથી, સ્વચ્છ મુખે જવું જોઈએ. ભગવાનની પ્રતિમા સમક્ષ સંપૂર્ણ સન્માન અને સમર્પણની ભાવનાથી ખડા રહેવું જોઈએ. આમ ન કરીએ તો આશાતના થાય, દોષ લાગે. ધાર્મિક ગ્રંથ પણ જિનેશ્વર પ્રભુનો ઉપદેશ રજુ કરે છે. આ જ્ઞાન અને વિદ્યાનું પણ યથા-યોગ્ય માન જાળવાવું જોઈએ. પુસ્તકને જેમ તેમ વંચાય નહીં જેમ તેમ રખાય નહીં અને યોગ્ય સમયે જ વાંચવું જોઈએ. આમ ન થાય તો આશાતનાનો દોષ લાગે. આશાતનાની પાછળની ભાવના એ જ છે કે સ્વચ્છતા, પવિત્રતા અને સંપૂર્ણ અદબ જાળવાઈ રહે. જેમ જિનેશ્વર ભગવંતની પ્રતિમા પ્રતિભાવંત મહામૂલી, દિવ્ય હોય છે તેમજ તેમને લગતાં સ્થળો, સાધનો, ગ્રંથો મૂલ્યવાન અને પવિત્ર છે. નાનામાં નાની બાબતો પ્રત્યે ચોક્કસાઈ, માન-જાળવવાની ભાવનાં તેનું નામ આશાતના - સહીત કાર્ય. આમ આશાતના ન થાય તે જોવાની હરહંમેશ, આપણી તમ્મ ફરજ બની રહે છે.

આશાતના: કેટલાક ઉદાહરણો

જિન મંદિરની દસ જથ્થા આશાતનાઓ આ પ્રમાણે છે
(૧) પાન ખાવું (૨) પાણી પીવું (૩) ભોજન કરવું (૪) વજરખા પહેરવાં (૫) સ્ત્રી સેવન કરવું (૬) યુક્તવું (૭) શ્વેભ્મ ફેંકવું (૮) પેશાબ (૯) ઝાડો કરવો (૧૦) જુગાર ખેલવો. ઉપરોક્ત દસ જથ્થા - સૌથી ખરાબ છે.

સૂત્ર ભણાતી વખતે ૩૨ પ્રકારનાં નિષેધ વર્ણવ્યાં છે. દા.ત. નજદીકમાં હાડકા પડ્યાં હોય, સૂર્ય ગ્રહણ હોય, ચંદ્ર ગ્રહણ હોય, સૂર્યોદય પહેલાં, સૂર્યાસ્ત પછી તથા ચોક્કસ અશુભ દિવસોએ એમ વિવિધ રીતે ૩૨ પ્રકારે નિષેધ હોય છે. આમ આશાતના ન થાય તે રીતે કાર્ય કરવાનો આદેશ આપણા ધર્મે આપેલ છે તે આદેશનું સર્વથા પાલન થાય તે ઇચ્છનીય છે.

વિસ્મૃતિના ધુમ્મસમાં વીસરાઈ ગયેલી તેજસ્વી વિભૂતિ શ્રી વીરચંદ્ર રાઘવજી ગાંધી

ડૉ. કુમારપાળ કેસાઈ

કાળનું સતત ફરતું ચક્ર પણ કેટલીક ઘટના અને વિભૂતિઓને લોપી શકતું નથી. કેટલાય વંટોળ પસાર થઈ જાય તેમ છતાં સમયની રતી પર પડેલાં એ પગલાં ભૂંસાઈ શકતાં નથી.

આજથી બાણું વર્ષ પહેલાં અમેરિકાના શિકાગો શહેરમાં ભરાયેલી વિશ્વધર્મ પરિષદમાં, પહેલી વાર અમેરિકાના નૂતન વિશ્વને, ભારતીય દર્શન અને ભારતીય સંસ્કૃતિનો દૃઢ અને તેજસ્વી ટંકાર અને રણુકાર સંભળાયો. આ પરિષદમાં આવેલા ભારતના એ પ્રતિનિધિઓએ સ્વદેશના આધ્યાત્મિક વારસા પ્રત્યે જગતને જાગૃતું કર્યું. આમાં એક હતા સ્વામી વિવેકાનંદ, કે જેમની શિકાગો વિશ્વધર્મ પરિષદની કામચાખી આજે સહુના હોઠે રમે છે. પરંતુ એથીયે અધિક સિદ્ધિ મેળવનારા જૈન ધર્મના પ્રતિનિધિ શ્રી વીરચંદ્રભાઈનાં રાઘવજી ગાંધી હતા, પરંતુ ઘરઘીવડાઓને ભૂલી જનારો આપણો સમાજ વીરચંદ્રભાઈનાં સિદ્ધિ અને સામર્થ્યને વીસરી ગયો છે. જે પ્રજા પોતાના ચેતનશ્રંથો જેવા સત્વશીલ યુગ્મોને વીસરી જાય છે એ પ્રજાની ચેતના કુટિત બની જતી હોય છે.

પણ ખેર! આજથી બાણું વર્ષ પહેલાંની એ ઘટના પર પડેલો કાળનો પડદો હટાવીને નજર કરીએ. અમેરિકાના શિકાગો શહેરમાં મળેલી એ ધર્મ-પરિષદમાં જુદા જુદા દેશના અને જુદા જુદા ધર્મના ત્રણ હજારથી વધુ પ્રતિનિધિઓ એકત્ર થયા હતા. એમાં એક હજારથી વધુ નિબંધોનું વાચન થયું. દરેક હજાર શ્રોતાજનોએ ભાગ લીધો. ઈ. સ. ૧૮૯૩ની ૧૧મી સપ્ટેમ્બરે એનું ઉદ્ઘાટન થયું. વીરચંદ્ર ગાંધી, સ્વામી વિવેકાનંદ, પી. સી. મજમુદાર જેવા વિદ્વાનો ભારતમાંથી ભાગ લેવા માટે આવ્યા હતા. આ ઐતિહાસિક ધર્મ-પરિષદનો હેતુ હતો જગતને જુદા જુદા ધર્મોનું જ્ઞાન આપવાનો, સર્વધર્મના અનુયાયીઓ વચ્ચે બ્રાતૃભાવ પ્રગટાવવાનો અને એ રીતે એની એમ હતી વિશ્વશાંતિ સ્થાપવાની.

ઓગણત્રીસ વર્ષના યુવાન વીરચંદ ગાંધીની વિદ્વતા અને વાગ્ધારાએ સહુને સ્તબ્ધ કરી દીધા. માથે સોનેરી કિનારવાળી કાઠિયાવાડી પાઘડી, લાંબો ઝભો, ખલે ધોળી શાલ અને દેશી આંકડિયાળા જોડા. એમના પહેરવેશમાં ભારતીયતાની છાપ હતી. આ યુવાનની વિદ્વતા, અભ્યાસશીલતા, તાટસ્થ્યવૃત્તિ અને વાક્યાતુર્યથી વિશ્વધર્મ-પરિષદ મોહિત થઈ ગઈ. એક અમેરિકન અખબારે લખ્યું, “પૂર્વના વિદ્વાનોમાં જે રાચકતા સાથે જૈન યુવકનું જૈનદર્શન અને ચારિત્ર સંબંધી વ્યાખ્યાન જેટલા રસથી શ્રોતાઓએ સાંભળ્યું એટલા રસથી તેઓએ ખીજા કોઈ પૌરસ્ત્ય વિદ્વાનનું સાંભળ્યું ન હતું.” વીરચંદભાઈ એ જૈન ધર્મના સિદ્ધાંતોની એવી વિદ્વતાથી વાત કરી કે કેટલાંક વર્તમાનપત્રોએ એમનું પ્રવચન અક્ષરશઃ પ્રગટ કર્યું. જૈન ધર્મની પરિભાષા સરળતાથી સમજાવવાની અનેરી પૂછી એમની પાસે હતી. વાતને કે વિગતને તાર્કિક માંડણીથી સ્પષ્ટ કરવાની એમનામાં અનેખી ક્ષમતા હતી. એક બાબુ પોતાની વાતને સમજાવતા બંધ અને ખીજા બાબુ એ વિશેનું પોતાનું આગલું અર્થઘટન આપતા બંધ. ભારતીય દર્શન સમજવા માટે સંસ્કૃત અને પ્રાકૃતનો અભ્યાસ જ પૂરતો ન હતો, પરંતુ ભારતની ગતકાલીન સંસ્કૃતિના સંદર્ભને આત્મસાત્ કરવાની જરૂર હતી. વીરચંદભાઈ એ આ આત્મસાત્ કર્યું હતું. આથી જ ક્યાંક એ જૈન લાગે છે, ક્યાંક હિંદુઓની તરફદારી કરે છે, પણ બધે જ, એ ભારતીય લાગે છે.

એમની વાણીમાં પોથી પડિતનું શુષ્ક પાંડિત્ય નહોતું, પરંતુ ઊંડા અભ્યાસની સાથે હૂંફાળી લાગણી અને ભાવનાઓનો સ્પર્શ હતો. વિવેકાનંદ અને વીરચંદ રાઘવજી ગાંધીની વિચારસરણીમાં અનેકાન્તના ઉપાસકની વ્યાપકતા અને સર્વશ્રાહી દષ્ટિ જોવા મળે છે. અમેરિકામાં એમણે માત્ર જૈનદર્શન પર જ પ્રવચનો આપ્યાં નથી, પરંતુ સાંખ્યદર્શન, યોગદર્શન, ન્યાયદર્શન, વેદાંતદર્શન અને બૌદ્ધદર્શન વિશે પ્રવચનો આપ્યાં છે. જ્યારે સ્વામી વિવેકાનંદનાં એ સમયનાં પ્રવચનોમાં હિંદુ ધર્મ તરફ વિશેષ ઝોક જોવા મળે છે, અને બૌદ્ધ ધર્મની આકરી ટીકા પણ મળે છે. આમ છતાં આ બંને સમર્થ પુરુષોએ એકબીજાના પૂરક બનીને, વિદેશમાં ભારતીય દર્શનોની મહત્તા બતાવી છે.

વીરચંદ રાઘવજી ગાંધીએ સદાય સત્યનો પક્ષ લીધો. એમની નિખાલસતા, પ્રામાણિકતા અને જીવનવ્યવહારની પવિત્રતા સહુને સ્પર્શી જતાં હતાં. આ ધર્મ પરિષદમાં રેવરન્ડ જોર્જ એફ. પેન્ટેકોસ્ટ નામના લંડનના પ્રતિનિધિએ ભારતની દેવદાસીની પ્રથાની ટીકા કરીને હિંદુ ધર્મને ઉતારી પાડ્યો હતો. હિંદુ ધર્મની આ ટીકાનો બચાવ કરનારા એકમાત્ર વીરચંદ ગાંધી હતા. એમણે કહ્યું કે મારા ધર્મની ટીકા કરવાની હિંમત કોઈ એ કરી નથી તેથી હું આનંદ અનુભવું છું. પણ મારા સમાજની ટીકા થઈ તેનો મારે જવાબ આપવો જ રહ્યો. વીરચંદ ગાંધીએ પડકાર ફેંકતાં કહ્યું. આ એ હિંદુ ધર્મ છે, જેને માટે શ્રીસના ઇતિહાસકારોએ નોંધ્યું છે કે કોઈ હિંદુ ક્યારેય અસત્ય બોલતો નહોતો અને કોઈ હિંદુ સ્ત્રીને ક્યારેય અપવિત્ર નાણી નથી.

આટલું કહ્યા બાદ વીરચંદ ગાંધી સભાને સામો પ્રશ્ન કરે છે : ‘Even in the present day, where is the chaster woman or milder man than in India?’

નોંધપાત્ર બાબત એ છે કે વીરચંદ ગાંધીને અમેરિકા અને ઇંગ્લેન્ડના અનેક ખ્રિસ્તી સજ્જનો સાથે ગાઢ મેત્રી હતી, આમ છતાં એમણે ભારતમાં વટાળ-પ્રવૃત્તિ

કરતા ખ્રિસ્તી મિશનરીઓની નિર્ભીકતાથી ટીકા પણ કરી. India's Message to America' અને 'Impressions of America' જેવા લેખોમાં એમણે અમેરિકાના લોકો પ્રત્યે પોતાનો હુકાળો પ્રતિભાવ આપ્યો છે, પણ બીજા બાજુ 'Have Christian Missions to India been Successful' જેવા લેખોમાં પાદરીઓની વટાણપ્રવૃત્તિની કડક આલોચના કરી છે. એમણે કહ્યું કે તમે તમારા મિશનરીઓ પાસેથી સાંભળ્યું હશે કે ભારતના લોકો કેટલાં ગંદા, ચારિત્ર્યહીન અને હુચ્યા છે. પણ તમે ક્યારેય એ મિશનરીઓ પાસેથી-જેઓ માનવજાતને પ્રજનો સંદેશો આપનારા કહેવાય છે એમની પાસેથી, ભારતમાં હિંદુઓ પર થતા ગુલમની વાત સાંભળી છે? ભારતમાં સાડું બબર મળી રહે તે માટે લિવર પુલ અને માંચેસ્ટરના માલ પર સરકારે કોઈ જકાત નાંખી નથી, બ્યારે બીજા બાજુ ખર્ચાળ સરકાર ચલાવવા માટે મીઠા પર ખસો ટકા વેરા નાખ્યો છે તે વાત તમારા મિશનરીઓએ તમને કહી છે ખરી? એ પછી શ્રી વીરચંદ ગાંધી આકરો પ્રહાર કરતાં કહે છે—

'If they have not, whose messengers you will call these people who always side with tyranny, who throw their cloak of hypocritical religion over murders and all sorts of criminals who happen to belong to their religion or to their country?'

શિકાગોની આ વિશ્વધર્મ પરિષદમાં વીરચંદભાઈએ જૈન ધર્મની સંક્ષિપ્ત પણ સચોટ રજૂઆત કરી. એમણે જૈન ધર્મને બે ભાગમાં સમજાવ્યો: એક જૈન તત્ત્વજ્ઞાન અને બીજો ભાગ તે જૈન નીતિ, નવતત્ત્વ, છ પ્રકારના જીવો, દ્રવ્યાર્થિક અને પર્યાયાર્થિક નયસંબધી જૈનદર્શનની સૂક્ષ્મ વિચારસરણી, સ્વાદ્વાદ વગેરે તત્ત્વજ્ઞાનની બાબતો રજૂ કરીને સહુને મુગ્ધ કર્યા. જૈનાચારની વિશેષતા સમજાવી જૈન નીતિની ચર્ચા કરી. વિશ્વના અસ્તિત્વને લગતા પ્રશ્નની તુલનાત્મક ચર્ચા કરતી વખતે એમણે જૌદ ધર્મ અને અન્ય ધર્મો સાથે તુલનાત્મક ગવેષણા કરી. જૈન ધર્મ જૌદ ધર્મથી પ્રાચીન છે એ તથ્યનું પ્રતિપાદન કર્યું આ બધાને પરિણામે જૈન ધર્મ એ એક પ્રમાણ્યુક્ત અને બુદ્ધિવદી ધર્મપ્રણાલી છે એવું સત્ય સહુને લાઘ્યું આ નવીન સમજ અંગેનો આનંદ પ્રગટ કરતાં એક અમેરિકને વીરચંદભાઈ વિશે એવો અભિયાય આપ્યો કે 'ધર્મોની લોકસભામાં અનેક તત્ત્વચિંતકો, ધર્મોપદેશકો અને વિદ્વાનો હિંદુસ્તાનથી આવીને યોદ્ધી ગયા અને તે દરેકે કાંઈ ને કાંઈ નવી દષ્ટિ રજૂ કરી; ધર્મોના આ મિલનમાં નવું તત્ત્વ ઉમેરતા ગયા, જેથી તે દરેકનો ધર્મ જગતના મોટા ધર્મોની હરોળમાંનો એક છે એવું લાગ્યા વગર રહે નહિ. ઉપરાંત એમના વાકુછટા અને ભક્તિભાવ પણ વિશિષ્ટ પ્રકારનાં માલુમ પડ્યાં. એમાંથી ભારોભાર પાંડિત્ય અને ચિંતનમનન સાંપડ્યાં, તેમ છતાં એ બધામાંથી તરી આવતા જૈન ધર્મના એક યુવાન ગૃહસ્થને સાંભળવાથી નીતિ અને ફિલસૂફીની નવા પ્રકારની ભાળ લાગી. આમ તો તેઓ માત્ર ગૃહસ્થ કુટુંબના સભ્યન છે, કોઈ સાધુ-મુનિ કે ધર્માચાર્ય નથી. છતાં આટલું સરસ પ્રતિપાદન કરી શકે છે ત્યારે એમના ગુરુઓ કેવા હશે? એમની સાદી પણ સચોટ જીવનધર્મ ફિલસૂફી જરૂર સમજવા-જાણવા જેવી છે.'

શ્રી વીરચંદ રાઘવજી ગાંધીનાં જનધર્મવિષયક પ્રવચનોની એક બીજી વિશેષતા

એ છે કે એમણે પરધર્મની ટીકાનો આશરો લીધો નથી. જીવનમાં અહિંસા અને વિચારમાં અનેકાન્તની ભાવના ધરાવનારા સાચા જૈનને જેબ આપે તેવી, સાંપ્રદાયિક આગ્રહો અને પૂર્વગ્રહોથી મુક્ત એવી તટસ્થ એમની વિચારસરણી છે. શુદ્ધ અંગ્રેજી ભાષા, સ્વાભાવિક રજૂઆત અને તલસ્પર્શી અભ્યાસનો ત્રિવેણી સંગમ એમનાં પ્રવચનોમાંથી પ્રગટે છે. એમનામાં ધર્મપ્રચારકની ધગશ છે, પણ એ ધગશ આડંબર કે સપાટી પરની બની રહી નથી. ધર્મપ્રચારના ઉત્સાહની સાથે અભ્યાસશીલતાનું સમીકરણ થતાં એમનાં વક્તવ્યો, સુશિક્ષિત અમેરિકન સમાજને સ્પર્શી ગયા હતા. એમણે 'The Yoga Philosophy', 'The Jain Philosophy' જેવાં પુસ્તકો આપ્યાં છે, પરંતુ એમનું ઉત્તમ પ્રદાન તો, 'The Karma Philosophy' ગણાશે. જેમાં જૈન ધર્મની કર્મભાવનાની છણાવટ કરતી વખતે એમની ઊંડી અભ્યાસનિષ્ઠા અને જાગ્રત ધર્મભાવનાનો માર્મિક પરિચય મળે છે.

શ્રી વીરચંદ્ર રાઘવજી ગાંધી માત્ર તત્ત્વચિંતક નહોતા, બલકે દેશહિતની ચિંતા પણ એમના હૃદયે વસેલી હતી. અમેરિકામાં હિંદુસ્તાનને વિશે એવી માન્યતા હતી કે એ "વાઘ, સાપ અને રાજાઓનો દેશ" છે. ખ્રિસ્તી પ્રચારકોએ પણ હિંદુસ્તાનની પ્રજાનું હીણું ચિત્ર વિદેશમાં રજૂ કર્યું હતું. વીરચંદ્ર ગાંધીએ ભારતની સાચી સમજ વિદેશીઓમા જાગે તે માટે વિવેકાનંદ જેટલો જ પ્રયાસ કર્યો. એમણે ભારતીય સંસ્કૃતિનું મહત્ત્વ અતાવતાં વિદેશીઓને કહ્યું, "આશ્ચર્યની વાત તો એ છે કે ભારત ઉપર વિદેશીઓ સતત હુમલાઓ કરતા રહ્યા છે અને એ બધાં આક્રમણોની આફતો આવ્યા છતાં ભારતનો આત્મા જીવંત રહ્યો છે, જાગ્રત રહ્યો છે. એનાં આચાર અને ધર્મ સાબ્યુત છે અને સારાથે વિશ્વને ભારત તરફ મીટ માડીને જોવું પડે છે. સંસ્કૃતિનાં લક્ષણ, ખેતી, કલાકારીગરી, સાહિત્ય, સદાચાર અને જ્ઞાનવિજ્ઞાનનાં સાધનો, અતિથિ સત્કાર, નારીપૂજા, પ્રેમ અને આદર — બધું જ ભારતમાં કોઈ જુદા જ સ્વરૂપે જોવા મળે છે. ખરીદી શકાય એવી એ સંસ્કૃતિ હોત તો ઇંગ્લેન્ડ આ દેશમાંથી એને ખરીદી લઈ શકત, પોતાની બનાવી શકત, પણ એવું નથી બન્યું, નહિ બની શકે."

છેક, ઈ. સ. ૧૮૯૩માં વીરચંદ્ર રાઘવજી ગાંધીએ દેશના આર્થિક અને રાજકીય સ્વાતંત્ર્યની વાત કરી. એક વાર એમણે અમેરિકન લોકોને કહ્યું કે ભારત અત્યારે પરદેશી એડી નીચે કચડાયેલું છે. એ માત્ર ધાર્મિક ક્ષેત્રમાં સ્વાતંત્ર્ય ધરાવે છે, પણ ભારત સ્વતંત્ર થશે ત્યારે તે હિંસક માર્ગે કોઈ પણ દેશ પર આક્રમણ નહિ કરે.

૧૮૯૩માં ગાંધીજી માત્ર બેરિસ્ટર હતા, તે સમયે વીરચંદ્રભાઈ એ આ ભવિષ્યકથન કર્યું હતું. એમની એ કદપના કેટલી બધી વાસ્તવિક સાબિત થઈ!

પણ હું તો એથીય આગળ વધીને કહીશ કે આ ધર્મજ્ઞાતા અનેાખા કાન્તદ્રષ્ટા હતા. આ જગતની પેલે પારનું જોઈ શકે તે કાન્તદ્રષ્ટા, વર્તમાનને વીંધીને ભવિષ્યને જાણી શકે તે કાન્તદ્રષ્ટા. જ્યારે ભારતના રાજકીય સ્વાતંત્ર્યની ઉવાનું પહેલું કિરણ પણ ફૂટ્યું નહોતું ત્યારે વીરચંદ્રભાઈએ એમ કહ્યું કે હિંદુસ્તાન આઝાદ થશે તો બધા દેશો સાથે શાંતિમય સહઅસ્તિત્વથી જીવશે. દેશને આઝાદી મળી તે અગાઉ પાંચ-પાંચ હાયકા પૂર્વે પેલે પારનું દર્શન કરતા વીરચંદ્રભાઈ, 'The Jain Philosophy' વિશેના એમના પ્રવચનમાં કહે છે : "You know my brothers and sisters, that we are not an independent nation. We are subjects of Her Gracious Majesty Queen Victoria the 'defender

of the faith', but if we were a nation in all that, name implies with our own government and our own rulers, with our laws and institutions controlled by us free and independent, I affirm that we should seek to establish and forever maintain peaceful relations with all the nations of the world."

શ્રી વીરચંદભાઈનો એટલો પ્રભાવ પડ્યો કે વિશ્વધર્મ પરિષદના આવાહકો અને વિદ્વાનોએ એમને રૌપ્યચંદ્રક એનાયત કર્યો હતો. એ પછી ૧૮૯૪ની ૮મી ઓગસ્ટે કાસાડોગા શહેરના નાગરિકોએ એમને સુવર્ણચંદ્રક આપ્યો હતો. એમણે આ શહેરમાં 'Some Mistake Corrected' અર્થે પ્રવચન આપ્યું હતું. અને એ પ્રવચન પૂરું થયા પછી ફરી ફરી પ્રવચન કરવાનું કહેવામાં આવ્યું એમ 'અફેલો કેરિયર' નામનું અખબાર નોંધે છે. અમેરિકામાં એમણે 'The Gandhi Philosophical Society' અને 'The School of Oriental Philosophy' નામની બે સંસ્થાની સ્થાપના કરી. શિકાગોમાં Society for the Education of women of India' નામની સંસ્થા સ્થાપી. આ સંસ્થાના મંત્રી શ્રીમતી હાવર્ડ હતાં કે જેમણે વીરચંદભાઈની પ્રેરણાથી શુદ્ધ શાકાહાર અને ચુસ્ત જૈન ધર્મ અપનાવ્યો હતો. સ્વામી વિવેકાનંદનાં શિષ્યા ભગિની નિવેદિતાની જેમ શ્રીમતી હાવર્ડ વીરચંદભાઈનાં શિષ્યા બની ગયાં અને તેઓ જૈનોની જેમ વિધિસર સામાયિક પણ કરતાં હતાં.

આ પછી શ્રી વીરચંદભાઈ ગાંધી ઇંગ્લેન્ડ આવ્યા. અહીં એમણે ઝેરિસ્ટર થવાની ઇચ્છા પૂરી કરી, પરંતુ આ જ્ઞાનનો ઉપયોગ એમણે અર્થોપાર્જન માટે ભાગ્યે જ કર્યો. ઇંગ્લેન્ડમાં જૈન ધર્મની જિજ્ઞાસા જોઈને એમણે શિક્ષણવર્ગ ઝોડ્યો. આગળ જતાં લંડનમાં 'જૈન લિટરેચર સોસાયટી'ની સ્થાપના કરી, એક ધર્મજિજ્ઞાસુ હર્બર્ટ વેરને માંસાહારનો ત્યાગ કરીને જૈન ધર્મનો સ્વીકાર કર્યો. એમણે વીરચંદભાઈનાં ભાષણોની નોંધ રાખી. તેમ જ અંગ્રેજીમાં જૈન ધર્મ વિશે એક પુસ્તક લખ્યું. આ ઉપરાંત વિશ્વધર્મ પરિષદના પ્રમુખ ચાલ્સ' સી. ઝોની એમનાથી પ્રભાવિત થયા હતા. અને વીરચંદભાઈએ ભારતમાં ૧૮૯૬-૯૭માં દુબકાળ પડ્યો ત્યારે અમેરિકામાં સ્થાપેલી દુબકાળ રાહત સમિતિના ઝોની પ્રમુખ હતા. આ સમિતિએ તત્કાળ ચાલીસ હજાર રૂપિયા અને અનાજ ભરેલી સ્ટીમર ભારત મોકલ્યાં હતાં. શ્રી વીરચંદભાઈ ગાંધીએ આ પ્રવાસ દરમિયાન પડપ જેટલાં વ્યાખ્યાનો આપ્યાં. તેઓ ગુજરાતી, હિંદી, બંગાળી, અંગ્રેજી, સંસ્કૃત, ફ્રેન્ચ જેવી ચૌદ ભાષાઓ પર પ્રભુત્વ ધરાવતા હતા.

આમ યોગજીત્રીસ વર્ષનો એક યુવક પરદેશગમનની ખફગી વહોરીને વિદેશમાં ધર્મપ્રચાર કરે અને એક વાર નહિ બલકે ત્રણ ત્રણ વખત વિદેશની સફર કરી માત્ર જૈનદર્શનનો જ નહિ બલકે ભારતીય દર્શનનો પ્રચાર કરે તે તેવી વિરલ ઘટના કહેવાય !

શ્રી વીરચંદ રાઘવજી ગાંધીનું અલ્પ આયુષ્ય પણ અનેકવિધ યશસ્વી સિદ્ધિઓથી ભરેલું છે. ૧૮૮૪માં ઓનસ' સાથે બી.એ. થનારા જૈન સમાજના એ પ્રથમ સ્નાતક હતા. ૧૮૯૦માં પિતાનું અવસાન થતાં રોવાકૂટવા જેવી કુરૂઠિઓને એમણે એ જમાનામાં તિલાંજલિ આપી હતી તે જેવીતેવી વાત ન કહેવાય. એકવીસ વર્ષની ઉંમરે 'શ્રી જૈન એસોસિયેશન ઓફ ઇન્ડિયા'ના મંત્રી તરીકે પાલિતાણા આવતા યાત્રીઓનો મૂંડકાવેરો નાબૂદ કરવાનું કામ કર્યું. મૂંડકાવેરો અને બીજી રંબડથી પરેશાન થઈને આજુબજી

કલ્યાણીની પેઢીએ પાલિતાણાના ઠાકોર સામે કેસ કર્યો હતો. પરંતુ પાલિતાણાના ઠાકોર સુરસિંહજી પર પોલિટિકલ એજન્ટના ચાર હાથ હતા. પોલિટિકલ એજન્ટે શુદ્ધ ન્યાય ન આપ્યો. વીરચંદભાઈએ આ પ્રશ્ન હાથમાં લીધો. એ વખતે રજવાડા સામે માથું ઊંચકવું એ સામે ચાલીને મોતને બાથ લીડવા જેવું હતું, પણ એમણે મહુવા અને પાલિતાણા વચ્ચે અવારનવાર ઘોડા પર મજલ કાપીને સમાધાનનું વાતાવરણ ઊભું કર્યું. મુંબઈના ગવર્નર લોર્ડ રે અને પોલિટિકલ એજન્ટ કનૉલ વોરસનને મળી સમર્થ રજૂઆત કરી મૂંડકાવેરા નાબૂદ કર્યાં.

અંગ્રેજ એડમ સાહેબે સમેતશિખર પર ડુક્કરોની ચરખી કાઢવાનું કારખાનું નાખ્યું હતું. તે દૂર કરવા માટે વીરચંદભાઈ કલકત્તા ગયા. દસ્તાવેજોની બાજુકારી માટે કલકત્તામાં છ માસ રહી બંગાળી ભાષાનો અભ્યાસ કર્યો અને આખરે 'સમેતશિખર જૈનોનું તીર્થસ્થાન છે, ખીબા કોઈને ત્યાં દખલ કરવાનો અધિકાર નથી' એવો ચુકાદો મેળવીને તેમ જ કારખાનું દૂર કરીને જ ગયા. કાવીના દેરાસર અંગેના વિખવાદનો સુંદર ઉકેલ લાવ્યા. આંતરરાષ્ટ્રીય વાણિજ્ય પરિષદમાં સમગ્ર એશિયાના પ્રતિનિધિ તરીકે હાજરી આપી. ૧૮૯૫માં પૂનામાં ભારતીય ઇન્ડિયન નેશનલ કોંગ્રેસમાં મુંબઈના પ્રતિનિધિ તરીકે હાજરી આપી. તેઓ રાષ્ટ્રીય મહાસભાના ચુસ્ત હિમાયતી હતા. તેમ જ મહાત્મા ગાંધી સાથે એમણે ખોરાકના અખતરા કર્યા હતા તેઓ ગાંધીજીના સંપર્કમાં પણ સારી રીતે આવ્યા હોય તેમ લાગે છે, કારણ કે વીરચંદભાઈના પુત્ર ઉપર લખેલા એક પત્રમાં ગાંધીજી આશીર્વાદ સાથે પૂછે છે કે, 'પિતાજીના આદર્શોમાંથી કંઈ બાજવી રાખ્યા છે ખરા ?'

આવા વીરચંદ રાઘવજી ગાંધીનું સાડત્રીસ વર્ષની વયે ઈ. સ. ૧૯૦૧માં મુંબઈમાં અવસાન થયું. માત્ર સાડત્રીસ વર્ષની આયુમાં કેવી અપૂર્વ સિદ્ધિ મેળવી છે વીરચંદભાઈ ગાંધીએ! આ સિદ્ધિને અંગ્રહિ આપવા મારી પાસે કોઈ શબ્દો નથી. માત્ર રાષ્ટ્રશાયર ઇકબાલનો એક શેર છે—

હજારોં સાલ નરગીસ અપની ઝેનૂરીપે રેાતી હે,
બડી મુશ્કલ સે હોતા હે ચમનમેં દીદાવર પેદા.

[સુંદર આંખને માટે નરગીસના ફૂલની ઉપમા આપવામાં આવે છે. આ નરગીસનું પુષ્પ હજારો વર્ષની પોતાની જ્યોતિહીનતા-ઝેનૂરી માટે રડતું રહે છે. ઘણાં વર્ષો પછી બાગમાં એને જોનારો (દીદાવર) પેદા થાય છે અને તે ખીલી જાડે છે.]

વીરચંદ રાઘવજી ગાંધી એ આ ચમનમાં પેદા થયેલા આવા એક દીદાવર હતા !

ભાવ વિનાની ક્રિયા ને ક્રિયા વિનાનો ભાવ નિષ્ફળ બને છે. જો સાપેક્ષ હોય તો સફળ બને છે.

'સહવું' ને 'આહવું' આ બે આત્મશાન્તિના ઉપાયો છે.

ઝેરના કટોરા હસતે મુખે પીવા અને પાનારને પ્રસન્નતાથી અમૃત પીરસવું - આવી વૃત્તિ દઢ થયા પછી જગતમાં તેને કોઈ ઉપસર્ગ કે પરિષદ સંતાપ પમાડી શકતો નથી.

જૈન પ્રતિક

‘પ્રતિક’ એટલે સંકેત - ચિહ્ન કે ઓળખ ચિહ્ન. પ્રત્યેક રાષ્ટ્ર, સંપ્રદાય કે સંસ્થાને પોતાનું પ્રતિક હોય છે. જૈન સમાજનું ‘‘ચૈદ્ર રાજ્ય લોક’’ આદી આવેખનું ‘પ્રતિક’ ભગવાન મહાવીર સ્વામીના ૨૫૦૦ માં નિર્વાણ મહોત્સવ પ્રસંગે સર્વ કિરકાઓએ સાથે મળીને યોજાય છે કે જે બધા જ જૈનોને માન્ય છે.

‘જૈન - પ્રતિક’ ઓળખ ચિહ્નહોવા ઉપરાંત જૈન-વનો ટુકામાં છતાં સ્પષ્ટ ખ્યાલ આપે છે. આ પ્રતિક ચૈદ્રરાજ્યલોક ની આકૃતિમાં સિદ્ધ શીલા, રત્ન મયી, સ્વસ્તિક, અહિંસા ધર્મલાભ બક્ષતો હસ્ત અને છેલ્લે તત્વાર્થ સૂત્રનું તત્ત્વચિંધતું સૂત્ર - ‘પરસ્પરોપગ્રહો જીવાનામ્’ આવેખાયેલ છે. આ સૂત્રનો ભાવાર્થ એટલે ‘જૈન દર્શન’ ના મુખ્ય સિદ્ધાંતો અને આદર્શ શ્રાવક - જીવનની રીતિ - નીતિ એમાં દર્શાવવામાં આવેલ છે.

હવે એ ‘પ્રતિક’ નું જરા વધારે વિગતથી દર્શન કરી અને એનો સૂક્ષ્મર્થ વિચારીએ. ચૈદ્ર રાજ્યલોક એટલે આ છ(૬) દ્રવ્યો માટેનું સ્થાન, (૧) ધર્માસ્તિકાય ગતિમાં સહાયક થાય (૨) અધર્માસ્તિકાય-સ્થિરતા કરવામાં સહાયક થાય (૩) આકાશાસ્તિકાય ખાલી જગતની (૪) પુદ્ગલને પરમાણુઓ (વર્ણ, ગંધ, રસ, સ્પર્શ) (૫) કાલાસ્તિકાય-કાલ સમય, મુહૂર્તો, આદિ. (૬) જીવાસ્તિકાય-સિદ્ધો અને સંસારી જીવોનું સ્થાન. આ પ્રમાણે ચૈદ્ર રાજ્યલોકમાં ઉપરોક્ત છ (૬) દ્રવ્યો રહેલા છે.

રાજ્યલોકની ચારે બાજુ તેનાથી અનંતગણો અલોક રહેલા છે. પણ તેમાં ફક્ત આકાશાસ્તિકાય જ છે. ‘જૈન દર્શન’ અનુસાર આ જગત ‘લોક-અલોક’ રૂપ છે. લોક ત્રણ વિભાગમાં ઉર્ધ્વ, અધો અને તીર્ણમાં વહેંચાયેલા છે. ઉર્ધ્વલોકમાં દેવલોકાદીનો વાસ છે. તેની ઉપર સિદ્ધ શિલા અને અંત ભાગમાં સિદ્ધોનાં જીવો રહેલાં છે. મધ્ય (તીર્ણ) લોકમાં જ્યોતિષયક દ્વિપો, સમુદ્રો વિ. આવેલા છે. એમાં જ જંબુદ્વિપ આવેલ છે. જેમાં આપણે રહીએ છીએ. અધોલોકમાં સાત નારકો આવેલ છે.

ઉપરોક્ત ચૈદ્ર રાજ્યલોકમાં મધ્યભાગમાં એક ત્રસનાડી આવેલ છે. જેમાં ત્રસજીવો (જે ઈન્દ્રિય - તે ઈન્દ્રિય, ચઉરિદીય અને પંચેન્દ્રિય

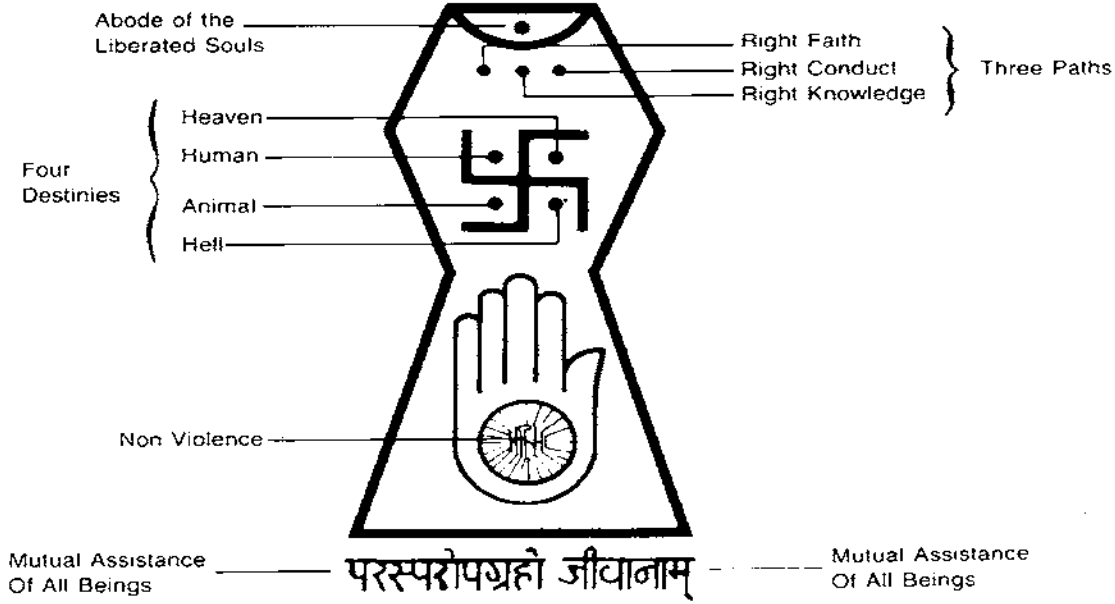
જીવો) રહે છે. બાકીના ત્રસ નાડીની બહારના ભાગમાં ફક્ત એકેન્દ્રિય જીવો રહે છે. આ બાબતો સર્વજ્ઞ-કથિત હોવાથી અને કેવળજ્ઞાન પામી તીર્થંકર ભગવંતોએ જગતનાં જીવોનાં હિતાર્થે દેશના દ્વારા બતાવેલ છે. જે ત્રણધર ભગવંતોએ દ્વાદશાંત્રી સૂત્રરૂપે રચેલ છે. પછી તેમની પરંપરામાં થયેલ આચાર્યાદિ સાધુ-ભગવંતોએ પ્રકરણ આદિ રૂપે સૂત્રોમાં સામાન્ય જીવોના બોધ માટે રચના કરી છે. જે બધું આગમ ગ્રંથોમાં ગ્રંથિત છે. ઉપરોક્ત બાબતો દ્વારા વિશ્વનું વિશિષ્ટ દર્શન કરાવતું ‘‘જૈન પ્રતિક’’ કેટલું સૂચક છે. એનો વાંચકોને ખ્યાલ આવી શકશે.

આ ‘‘જૈન પ્રતિક’’ માં ઉપર વર્ણવેલ ચૈદ્ર રાજ્યલોકને મથાળે ‘સિદ્ધ-શીલા’ નો અર્ધચંદ્રાકાર દર્શાવ્યો છે. જેની થોડી ઉપર સિદ્ધ-ભગવંતોનો વાસ હોય છે. જીવ જ્યારે સર્વ કર્મોને ખપાવે છે.

કર્મોથી મુક્ત થાય છે ત્યારે સિદ્ધ બને છે અને મોક્ષગતિ પામી સિદ્ધશીલાની ઉપર એક યોજનાને અંતે આવેલ, લોકાગ્રભાગે બિરાજે છે. સર્વે જીવો અનંતકાળ સુધી સંસારમાં રખડે છે. પરંતુ મનુષ્ય-ભવ પામતાં અને સમ્યગ્દષ્ટિ બનતાં ધર્મ-માર્ગે વળે છે અને સંયમ-તપાદિ દ્વારા કર્મો ખપાવી મુક્ત ભણી પ્રયાણ કરે છે, સિદ્ધ બને છે.

એ જાણવું રસપ્રદ બનશે કે ‘પ્રતિક’ માં દર્શાવેલ સિદ્ધશીલાનાં સાંનિધ્યમાં આજ સુધીમાં અનંત જીવો કર્મ-મુક્ત બની, સિદ્ધગતિ પામ્યા છે અને તેજમાં તેજ ભયે તેમ આત્મ-રમાણતામાં લીન બની અનંતસુખમાં ત્યાં બિરાજે છે. પ્રસ્તુત સિદ્ધશીલા સ્કટિક રત્નમય અને અર્ધચંદ્રાકારે રહેલી છે. જે ‘પ્રતિક’માં સ્પષ્ટ છે.

‘જૈન પ્રતિક’ માં અર્ધગોળ નીચે રત્નત્રયીની સૂચક ત્રણ ડગલીઓ બતાવેલ છે. તે સમ્યગ્ દર્શન, જ્ઞાન અને ચારિત્ર રૂપી ત્રણ રત્નો સમી ઘણી જ સૂચક અને શાસ્ત્રોક્ત છે. એની વિગતો વિચારીએ તો ‘સમ્યગ્ દર્શન’ એટલે વિતરાગ-કથિત શાસ્ત્રોમાં સંપૂર્ણ શ્રદ્ધ રાખવી. એ શ્રદ્ધા વિના સમ્યગ્ જ્ઞાન-સાચું જ્ઞાન થતું નથી અને સાચા જ્ઞાન વિના સદાચરણ (સમ્યક્ ચરિત્ર) આવતું નથી અને તે

વિના મુક્તિ મળતી નથી. આ રીતે 'પ્રતિક' માં રત્નત્રયી આવેખેલી છે. એ રત્નત્રયીની પ્રાપ્તિ વિના જીવાત્મા 'મોક્ષ' પામતો નથી. માટે જ વિનરાગ પરમાત્માએ જે સિદ્ધાંતો અને શાસ્ત્રો કથેલ છે. તેમાં પૂરી શ્રદ્ધા રાખી, પૂરું જ્ઞાન (ખ્યાલ) મેળવી, જીવનમાં જે ઉતારે છે. (સમ્યક્ ચરિત્ર) તે આત્મા ધન્ય બને છે. અને અંતે મુક્તિ પામે છે.

ઉપરોક્ત રત્નત્રયી 'પ્રતિક' માં દર્શાવવા પાછળ એ પણ સહસ્ય સહેલું છે કે ચૈત્યવંદન કરતી વખતે કે અન્ય ધર્મક્રિયામાં પણ અક્ષતની ત્રણ ઢગલીઓ કરી, જિજ્ઞાસુ આત્મા રત્નત્રયી માટે પ્રાર્થના કરે છે. પૂ. વીરવજ્યજી મહારાજશ્રીએ પણ શ્રી મહાવીર પરમાત્માના એક સ્તવનમાં "ત્રણ રત્ન મુજ આપો તાતજી" એવી માંગણી કરી છે. આવી માંગણી કરવાનો હેતુ રત્નત્રયી પામી (સમયગ્ દર્શન, જ્ઞાન-ચારિત્ર) કર્મથી મુક્ત બની આત્મા મુક્તિ તરફ પ્રયાણ કરે એ છે. આ રીતે 'પ્રતિક'માં ત્રણ ઢગલીઓનો સૂચિતાર્થ છે. જે 'પ્રતિક' નું યોગ્ય રીતે મૂલ્યાંકન કરવા આવશ્યક બને છે. એટલે જ 'પ્રતિક' ને દરેક જાને અપનાવવું જ જોઈએ.

ત્યારબાદ 'પ્રતિક' માં 'સ્વસ્તિક' નું ચિહ્ન આવેખેલું છે. 'પ્રતિક' અષ્ટમંગલમાં મંગળરૂપે છે. એનાં દર્શન ને સહારે માનવી મંગલ કાર્યો કરવા પ્રેરાય છે. ઈન્દ્રાદિ દેવો પણ ભગવંતની આગળ અષ્ટમંગળ આવેખે છે. તે માનવીએ તે વિશિષ્ટ લાભ માટે આવેખવે સ્વભાવિક બને છે. ઉપરાંત આ 'સ્વસ્તિક' માં બીજો અર્થ પણ સૂચિત છે. સંસારમાં જીવઆત્મા-રાખડતો રાખડતો ચાર ગતિમાં (મનુષ્ય, દેવ, તિર્યંચ, નારકી) પસાર થતો હોય છે. આ રીતે

THE JAIN SYMBOL

In 1973 (2500 years after the nirvana of Mahavira) a symbol was adopted as a Jain symbol. This symbol represents the principles of Jainism. The outline of the figure is that of the Jain description of the shape of the universe. The swastika symbolises the four types of births (as gods, humans, lower beings and hell-creatures) which one has to take. The three dots are the three jewels. The half-moon is the sign for the place of the siddhas (liberated souls). The hand is raised for protection and blessing. The wording under the sign says 'Mutual help for the survival of all lives'.

ભવભ્રમણ કરતો જીવ અંતે કર્મો ખપાવી ચારે ગતિમાંથી મુક્ત થઈ મોક્ષ પામે છે.

મનુષ્ય ભવની મહત્તા જે કારણે છે કે - આ ભવમાં સહજ રીતે સદ્ વચન, સત્સંગ કે ગુરુદેવનાં ઉપદેશથી માનવી રત્નત્રયી પ્રાપ્ત કરે છે અને પછી મુક્તિ માર્ગે આગળ વધે છે. જ્ઞાનીઓએ તે અનેકવાર કહ્યું છે કે 'મનુષ્ય ભવ' સિવાય મુક્તિ નથી. માનવી મનુષ્યભવમાં કષયાદિથી ઘેસપેલો હોય છે. પણ સદ્ગુણનાં ઉપદેશથી તપ-સંયમાદિ અનુષ્ઠાનો દ્વારા કર્મો ખપાવવાની તક મનુષ્યભવમાં જ મળે છે અને તે જ જીવઆત્મા કર્મથી મુક્ત થઈ મોક્ષ ગતિ પામે છે. અત્યાર સુધી અનંત તીર્થંકરોએ અને મુમુક્ષુ-આત્માઓએ આ માર્ગે જ મનુષ્ય ભવમાં મોક્ષ મેળવ્યો છે.

દેવગતિમાં ભલે વૈભવ-વલાસ અને આનંદ-પ્રમોદની સામગ્રી સાંપડે. પણ (સમ્યક્ દર્શન અને સમ્યક્ જ્ઞાન હોવા છતાં) સમ્યક્ ચારિત્રની પ્રાપ્તિ થતી નથી. મુક્તિ માટેનો યોગ મળતો નથી. એટલે મોક્ષ પામતાં નથી. એટલે જ દેવો પણ મનુષ્ય ભવ મેળવવા લલચાય છે.

તીર્થંચ અને નારકીનાં જીવો તો દુઃખમાં એટલા બધાં સંડોવાયેલા-ઘેસાયેલા હોય છે કે તેમને ધર્મક્રીયા કરવાનું સૂઝે જ નહિ તો મુક્તિ તો ક્યાંથી જ પામે? એટલે કર્માધિન તીર્થંચ ને નારકનાં જીવો માટે રત્નત્રયી કે મુક્તિ શક્ય જ નથી.

પછી 'પ્રતિક' માં અહિંસા, કેન્દ્રસ્થ શાન્તી, ધર્મહસ્ત આલેખાયેલ છે. જે હસ્ત ધર્મલાભ કે આશીર્વાદ બક્ષે છે. આ પુન્યવંતો પંજે જીવાન્માને ધર્મ, નીતિ અને સચ્ચાઈનો માર્ગ ચીંધતો માનવીને ધર્મ માર્ગે વાળવા નિદેશ કરે છે.

પાસ્તુ 'ધર્મ-હસ્ત' માં અંતર્ગત છે - અહિંસા. જૈન ધર્મ અને અન્ય દર્શનો 'અહિંસા પરમોધર્મ' ના સૂત્રોચ્ચાર સાથે જીવનને ધન્ય બનાવે છે. એક દ્રષ્ટિએ વિચારીએ તો પાંચ મહાવ્રતોમાં અહિંસાનું પ્રથમ સ્થાન છે. એટલે પહેલે પ્રાણાતિપાત વિરમણ વ્રતનું મહત્વ ઘણું જ છે. પરંતુ ખૂબી એ છે કે 'અહિંસા વ્રત, ના સર્વશુદ્ધ પાલનમાં બીજા વ્રતો પણ સમાઈ જાય છે. પાંચે મહાવ્રતોનો અહિંસામાં સમાવેશ થઈ જાય છે. પાંચે મહાવ્રતોનો અહિંસામાં સમાવેશ થઈ જતો હોઈ 'પ્રતિક' માં માત્ર અહિંસાનો જ નિર્દેશ કર્યો છે.

આ આગત જરા વિગતથી વિચારીએ: 'અહિંસા' પાળનાર વ્યક્તિ કદી જુદું બોલશે નહીં. જુદું બોલે તો કંઈક ખોટું કરવાનું બને અને તેથી 'અહિંસાવ્રત' સચવાય નહિ. એટલે અહિંસામાં સત્યવ્રત સમાઈ જાય છે. "બીજે મુખાવાદવિરમણ વ્રત" આમ અહિંસામાં અંતર્ગત થઈ ગયું.

હવે વાત આવી 'અદત્તા દાન- ની 'ત્રીજે અદત્તાદાન વિરમણવ્રત', માનવી ચોરી કરવા વિચારે એટલે અનિચ્છનીય પ્રવૃત્તિ કરવી પડે. ધનનાં વિનાશમાં માનવી પ્રાણત્યાગ (આત્મહત્યા) પણ કરે, ચોરી કરતાં કોઈની હત્યાનો પણ સંભવ છે. માટે ચોરી કરનારથી 'અહિંસાવ્રત' સચવાય નહિ. આ રીતે 'અહિંસાવ્રત' માં અદત્તાદાન વિરમણ નામના વ્રતનો પણ સમાવેશ થઈ જાય છે. હવે આવી ચોથા 'મૈથુન વિરમણ' વ્રતની વાત 'ચોથા મૈથુન' - મૈથુનમાં શારીરિક રીતે 'નારી' ના સંયોગમાં અનેક એ ઈન્દ્રિય અને પંચેન્દ્રિય જીવોનો નાશ થાય છે. માનવીનું ચિત્ત આત્મભાવથી વિમુખ બની

'પૌદગલીક' ભાવમાં આસકત બને છે. જીવાન્મા આત્મગુણથી ભ્રષ્ટ બની અહિંસા કરવા સાથે અન્ય જીવોનો પણ હિંસક બને છે.

પરસ્ત્રીગમનને કારણે વિષ્વ - વિજ્ઞી રજ્જ રાવણ જેવા સમર્થ પુરુષનો પણ સમુજો નાશ થયો આથી વિશુદ્ધ 'બ્રહ્મચર્ય-વ્રત' ના પાલનમાં અહિંસા રહેલી છે. અહિંસા ના વિશુદ્ધ પાલનમાં આ રીતે 'બ્રહ્મચર્ય-વ્રત' પણ સમાઈ જાય છે. હવે વાત આવી છેલ્લા પાંચમાં મહાવ્રત પરિગ્રહ વિરમણ વ્રતની. આ છે અપરિગ્રહ વ્રત. પરિગ્રહ આસકિત વધારે છે. ધન મેળવવા માટે અનેક પ્રકારની કુટિલ નીતી અપનાવી પડે છે. ગમે તેવું સાયું-જુદું બોલી અનેક વસ્તુઓ મેળવવાની ઘેલછામાં અનેક પ્રકારના અસત્યનો આશરો લેવો પડે. હિંસાદિ પણ કદાચ આચરવી પડે. મેળવેલ ધનના રક્ષણ માટે અનેક પ્રકારનું દુર્ધ્યાન કરવું પડે. હિંસા પણ કરવી પડે. એટલે સર્વશુદ્ધ અહિંસા પાળી શકાય નહીં માટે જ અહિંસામાં અપરિગ્રહ વ્રતનો પણ સમાવેશ થઈ જાય છે. એટલે જ જ્ઞાની પુરુષોએ અહિંસા મહાવ્રતના સુવિશુદ્ધ રક્ષણ માટે જ પાંચ મહાવ્રતોનું શુદ્ધ પાલન કરવાનું જણાવેલ છે.

આ રીતે અહિંસા વ્રતમાં પાંચે મહાવ્રતોનો સમાવેશ થઈ જાય છે. એટલે જ આપણાં 'જૈન પ્રતિક' માં અહિંસા દ્વારા પાંચ મહાવ્રતો પ્રતિબિંબિત થતાં જણાય છે.

છેલ્લે 'પ્રતિક' નાં છેડે તત્વાર્થાધિગમ સૂત્રનું મહત્વનું સુત્ર પરસ્પરોપગ્રહો જીવાનામ મુક્યં છે. એનો અર્થ ભલે ટૂંકમાં 'જીવોનો એકબીજા પ્રત્યે પરસ્પર ઉપકાર છે' એમ થતો હોય; પરંતુ સૂક્ષ્મ દ્રષ્ટિએ વિચારીએ તો આ સૂત્રમાં જગતનો સર્વ જીવો પ્રત્યે આત્મભાવ-મૈત્રિભાવ બતાવ્યો છે. તેનાં આચરણમાં વાસ્તવિક સાચો સામાજવાદ સામ્યવાદનો પૂર્ણ હેતુ સચવાય છે.

એટલે કહેવાનું મન થાય છે કે- આપણા જૈન ધર્મના મહત્વનાં સિદ્ધાંતોને આલેખતું આ જૈન પ્રતિક સર્વકોઈ (જૈન) અપનાવે અને એને પગલે પગલે અનુસરતાં - જીવનમાં ઉતારી પ્રત્યેક નાના-મોટા પ્રસંગોએ મહત્વ વધારે! એનો સદુપયોગ કરે અને એનાં ઉપયોગ દ્વારા જગતને 'જૈનત્વ' નું ભાન કરાવે.

આણું સુંદર (સિદ્ધાંતોમાં) પ્રતિક જે સ્યાદ્રવાદ શૈલિમાં જૈન ધર્મનું પ્રતિનિધિત્વ ધરાવે છે. અને સર્વ સંપ્રદાયોમાં 'એક્ય' નો ધ્વજ ફરકાવે છે. એવા 'જૈન-પ્રતિક' ને વેદન કરીએ અને એનાં પગલે પગલે ચાલી એને જીવનમાં અપનાવી - ઉતારી 'જૈનમ્ જ્યોતિ શાસનમ્' નો જ્યનાદ ગજવીએ.

(આ લેખ ડૉ. ભાઈલાલ બાવીશી (પાલીતાણા)ના કોન્કરન્સ સંદેશમાં પ્રસિદ્ધ થયેલ લેખના આધારે સૌજન્યપૂર્વક લેવામાં આવેલ છે.)

૩૦ : જ્ઞાનપ્રાપ્તિ બાદ દેવનિર્મિત 'સમવસરણ' (પ્રવચનમંડપ) માં અશોકવૃક્ષ નીચે બેઠેલા ભગવાનનું અદ્ભુત અને અમોઘ ધર્મપ્રવચન
 ૩૦ : જ્ઞાનપ્રાપ્તિ કે બાદ દેવનિર્મિત 'સમવસરણ' (પ્રવચનમંડપ) માં અશોકવૃક્ષ નીચે ભગવાનના ધર્મતીર્થ પ્રવર્તનને કારણે અદ્ભુત અને અમોઘ ધર્મપ્રવચન
 30 : Mahāvīra delivering the sermon in Samvasaraṇa arranged by gods where souls forget their birth enmity

પૂ. આ. શ્રી યશોદેવસૂરીશ્વરજી મહારાજના માર્ગદર્શન નીચે કલાકાર શ્રી ગોકુળભાઈ કાપડિયાએ તૈયાર કરેલ કલાત્મક ચિત્રસંપુટ 'તીર્થંકર ભગવાન મહાવીર' માં થી તેઓશ્રીના સૌજન્ય થી

अभिनंदन गीत

आंग्लभूमिपर आज वीर की वाणी गूँज रही है ।
 जन-मन मे खुशियों की लो शहनाई गूँज रही है ॥
 धन वैभव की नगरीमे संस्कृतिका पुष्प खिला है ।
 गौरव गाथा के सुमरन का अवसर धन्य मिला है ।
 तीर्थकर की वाणी को सुनने का अवसर आया ।
 आगम इस भूमिपर मानों स्वयं उतरकर आया ।
 ॐ पंचपरमेष्ठी की ध्वनि पूजन मे निखर रही है ।
 आंग्लभूमि पर आज वीर की वाणी गूँज रही है ॥
 लेस्टरके इस आंगनमे मंदिर ऐसा सोहित है ।
 जिसे देखकर जन-मन का मन हो जाता मोहित है ।
 चालीस और चार खंभों पर शिल्पकला न्यारी है ।
 यक्ष-यक्षिणी से शोभित तीर्थकर-छबि प्यारी है ।
 धवल संगमर्मर से शशि की किरणे बिखर रही है ।
 आंग्लभूमि पर आज वीर की वाणी गूँज रही है ॥
 गर्भ गृहमे शांतिनाथ की शांति यहां मुखरित है ।
 पार्श्व- वीर की दृढता-करुणा कण-कण मे प्रसरित है ।
 विश्वपिता भगवान ऋषभजी यहां सुशोभित होते ।
 नेमिप्रभु की करुणा के स्वर मनमे करुणा बोते ।
 बाहुबली की तप-मुद्रा निस्पृहता जगा रही है ।
 आंग्लभूमि पर आज वीर की वाणी गूँज रही है ।
 गुरु गौतम की द्वादशांग वाणी के स्वर गुंजित है ।
 श्रीमद् राजचंद्र की वाणी ग्रंथों मे गुंफित है ।
 घंटाकर्ण देव, देवी पद्मावती रक्षारत है ।
 चक्रेश्वरी, अंबा, लक्ष्मीजी, सरस्वती शोभित है ।
 दर्शन-ज्ञान-चरित्र बने दृढ इच्छा पनप रही है ।
 आंग्लभूमि पर आज वीर की वाणी गूँज रही है ॥
 जैन एकता का ऐसा न कभी उदाहरण देखा ।
 वीरप्रभु की संतानों का मेल न ऐसा देखा ।
 'नटुभाई' अरु श्रावकजन की दीर्घ दृष्टि देखी है ।
 हम सब बनकर एक रहे भावना यही देखी है ।
 पश्चिम की यह गूँज पूर्वको प्रेरित बना रही है ।
 आंग्लभूमि पर आज वीर की वाणी गूँज रही है ॥
 ईसाका निश्छल प्रेम, वीरकी करुणा का संगम है ।
 टेम्स और गंगाकी पावन संस्कृति का संगम है ।
 'जिओ-जिलाओ' मंत्र आत्म-जीवन मे भरना होगा ।
 युद्ध-मुक्त हो विश्व, अहिंसा को फैलाना होगा ।
 जन-मन मे मानवताकी नवज्योति झलक रही है
 आंग्लभूमि पर आज वीरकी वाणी गूँज रही है ॥

डॉ. शेखर जैन, भावनगर

प्रतिष्ठा का महत्व

जैन समाज में सबसे बड़ा महोत्सव प्रतिष्ठा का होता है। पंचम काल में भरत क्षेत्र में तीर्थंकरों का जन्म नहीं होता है। चतुर्थकाल में ही तीर्थंकरों के पंच कल्याणक देवो, मनुष्यों द्वारा मनाये जाते हैं उसी परम्परा में इस काल में तीर्थंकर की मूर्तियों की प्रतिष्ठा हेतु पंचकल्याणक किये जाते हैं। और जैन लोग मूर्तियों को, साक्षात् भगवान मानकर दर्शन और पूजन करते हैं।

तीर्थंकर भगवान की पूजा करने वाले को स्वर्ग और मोक्ष की प्राप्ति होती है जैसा कि दर्शन मात्र से भी कल्याण होना बताया है

दर्शनं देव देवस्य दर्शनं पाप नाशनम् ।

दर्शनं स्वर्गसोपानं दर्शनं मोक्ष साधनम् ॥

अर्थात्—उन प्रतिष्ठित मूर्तियों के दर्शन करने से जन्म २ के पाप नाश होकर स्वर्ग और मोक्ष की प्राप्ति होती है। आचार्य कहते हैं कि भगवान के दर्शन नहीं करने वाला मनुष्य पशु के समान माना जाता है।

जैन समाज में स्थान २ पर मन्दिरों का निर्माण कर मूर्तियों की प्रतिष्ठा की जाती है। प्रतिष्ठा महोत्सव में भाग लेने वाले, दान देने वाले, मन्दिर बनाने वालों को तीर्थंकर गोत्र का बंध होता है।

भगवान के पांच कल्याणक होते हैं। गर्भ कल्याणक, जन्म कल्याणक, तप कल्याणक, ज्ञान कल्याणक और मोक्ष कल्याणक ये पांचो कल्याणक प्रतिष्ठा महोत्सव में होते हैं। इन्द्र इन्द्राणियों के रूप में भक्त जन भगवान का कल्याणक महोत्सव मनाते हैं। भगवान की भक्ति में अनन्त शक्ति है और उस अनन्त शक्ति से मुक्ति प्राप्त होती है। इसी भक्ति के कारण जैन लोग तीर्थंकरों का पंचकल्याणक मनाकर बड़ा भारी उत्सव करते हैं।

गर्भ कल्याणक

सौधर्म इन्द्र अर्वाधि ज्ञान से तीन लोक के स्वामी तीर्थंकर का भूलोक में अवतरित होने की बात कुबेर को बताता है। कुबेर नगरी की रचना कर रत्नों की वर्षा करता है। तीर्थंकर की माता को सोलह स्वप्न आते हैं उसका फल तीर्थंकर के पिता बताते हैं कि तीन लोक के स्वामी भगवान का अवतार होगा। ५६ कुमारिकाएं माता की सेवा करती हैं। अष्ट कुमारी देवियां सुगन्धित वस्तुओं द्वारा माता का गर्भ शोधन करती हैं। रहस्य भरे सिद्धान्त के प्रश्न पूछ कर माता के गर्भ में बालक होने का निश्चय करती हैं। जिस तीर्थंकर की प्रतिष्ठा होती है उसी के नाम से गर्भकल्याणक की क्रियाएं की जाती हैं जैसे आदिनाथ, शान्तिनाथ, पार्श्वनाथ, महावीर भगवान आदि।

जन्मकल्याणक

प्राची के गर्भ से सूर्य के समान जननी के गर्भ में धर्म सूर्य जिनेन्द्र भगवान का जन्म होता है, तीनों लोको में आनन्द छा जाता है। भवनवासी, व्यंतर, ज्योतिषी, और कल्पवासी देवों के भवनों में अनहद बाजे बजते हैं। भगवान के जन्म होते ही पुनः सौधर्म इन्द्र का आसन कम्पायमान होता है। उसकी अर्वाधि में बात याद आती है कि “संभावयामि नेदृक्षं प्रभावं भुवनत्रये प्रभु तीर्थंकरादन्यम्” भरत क्षेत्र में तीर्थंकर भगवान का जन्म हुआ है। कुबेर को आज्ञा देता है कि “नगर की रचना करो, रत्न वृष्टि करो”। सौधर्म ऐरावत हाथी पर बैठकर नगर की परिक्रमा करता है। फिर राजा के महल में जाकर शची द्वारा प्रसूतिगृह से सौधर्म तीर्थंकर बालक को लाकर पाण्डुक शिला पर ले जाकर १००८ कलशों से अभिषेक करते हैं। सौधर्म भगवान को ले जाते हैं। ईशानइन्द्र प्रभू पर छत्र लगाते हैं। सनत्कुमार और महेन्द्र प्रभू को चंवर ढोरते हुए आते हैं। भगवान को पालने में झुलाते हैं। बालक्रीडा करते हैं।

राज्याभिषेक

भगवान के राज्याभिषेक के समय ३२ हजार मुकुट बद्ध राजा देश विदेश से आकर अपनी भेट चढ़ाते हैं। शची क्षीर सागर का जल लाकर इन्द्र को देती है। उस पवित्र जल से राज्याभिषेक होता है। तीर्थंकर के पिता राजतिलक कर राजमुकुट भगवान को अर्पण करते हैं।

भगवान धर्मनीति + राजनीति का उपदेश देते हैं। वैराग्य—आदिनाथ को नीलांजना का नृत्य और उसकी मृत्यु पर संसार की असारता का अनुभव होता है। लौकान्तिक देवों द्वारा सम्बोधन करने पर वैराग्य को प्राप्त होते हैं।

तप कल्याणक भगवान की पालकी को उठाकर लौकान्तिक देव तपोवन में ले जाते हैं जहाँ भगवान ध्यानस्थ बैठकर अपने ही हाथों से पंच मुष्ठी केशलौच करते हैं।

सिद्धों की साक्षी में मुनि दीक्षा ग्रहण करते हैं। ज्योंही भगवान दीक्षा लेते हैं उन्हें मनःपर्यय ज्ञान की प्राप्ति हो जाती है। तपश्चरण के फलस्वरूप चार घातियाँ कर्मों का नाश हो जाता है। पूर्ण संयमित जीवन व्यतीत करते हुए निर्जन वन में घोर तपस्या करते हैं। आहार चर्या के लिए नगर में आते हैं जैसे भगवान आदिनाथ को छः माह तक आहार नहीं मिला तत् पश्चात् राजा श्रेयांस के यहाँ एक वर्ष बाद अक्षय तृतीया के दिन इक्षुरस का आहार होता है। जैन धर्म में त्याग और तपस्या का बहुत महत्व है। तीर्थंकर भगवान बनने के लिये भी

तपस्या अत्यन्त आवश्यक है। दीक्षा कल्याणक महोत्सव भी देव ही मनाते हैं।

ज्ञान कल्याणक --- कठिन तपस्या के द्वारा अनादि काल से इस जीव के साथ जो कर्मों का बन्ध है उसको क्षय किया जाता है। ज्योंही तीर्थङ्कर भगवान् घातिया कर्मों का नाश करते हैं, उन्हें अनन्त दर्शन, अनन्त ज्ञान, अनन्त सुख और अनन्त वीर्य इस प्रकार अनन्त चतुष्टय प्रगट हो जाता है। तीन लोक और तीन काल का सम्पूर्ण ज्ञान एक साथ झलकने लगता है। अठारह दोषों से रहित होकर जो ज्ञान प्रगट होता है उसे केवल ज्ञान कहते हैं। ऐसे केवल ज्ञानी भगवान् को हम सकल परमात्मा भगवान् मानकर पूजा, अर्चना और दर्शन करते हैं।

समवशरण --- सौधर्म इन्द्र का आसन कम्पायमान होता है, इन्द्र अवधि से यह विदित करता है कि प्रभू को केवल ज्ञान हो गया है तत्काल ही वह धनपति कुबेर को भव्य समवशरण की रचना करने का आदेश देता है। समवशरण की रचना में बारह सभाये होती हैं जिसमें चार प्रकार के देव, मनुष्य देव देवाङ्गनाएं मुनि आर्यिकाएं और पशु पक्षी बैठते हैं। वर्ण भेद, जाति भेद आदि के बिना सब एक साथ बैठकर भगवान् का धर्मोपदेश सुनते हैं। भगवान् समवशरण के मध्य गन्धकुटी में विराजमान होते हैं। उनके ऊपर तीन छत्र जो त्रैलोक्यनाथ की उपमा बताते हैं। भामण्डल जो ज्ञान सूर्य की तरह प्रकाशमान होता है। कमल के ऊपर अधर भगवान् बिराजमान होते हैं। चारों दिशाओं में चार मानस्तंभ जिसमें जिन बिम्ब बिराजमान होते हैं उनके दर्शन मात्र से मानियों का मान गलित होकर मिथ्यात्व रूपी अश्वकार दूर हो जाता है।

धर्मोपदेश --- “ ॐ कार ध्वनि सार, द्वादशांग वाणी विमल ” भगवान् की दिव्यध्वनि ॐ शब्द से खिरती है। भगवान् की वाणी ग्यारह अंग एवं चौदह पूर्व युक्त होती है जिसमें जैन सिद्धान्त झलकता है। सभी प्राणी भगवान् की वाणी को अपनी २ भाषा में समझ जाते हैं ऐसा तीर्थंकर की वाणी में अतिशय है दिनरात भगवान् का धर्मोपदेश होता है। इस बात को झेलने वालों को गणधर कहते हैं जैसे भगवान् महावीर के प्रमुख गणधर गौतम गणधर हुआ है। समवशरण में सभी लोग परस्पर राग द्वेष को छोड़कर शान्त एवं विशुद्ध परिणामों से उपदेश सुनते हैं। अहिंसा, सत्य, अचौर्य, ब्रह्मचर्य, एवं अपरिग्रह इन पांच सिद्धान्तों को भगवान् ने मुनियों का महाव्रत और गृहस्थों का अणुव्रत बताया है। सम्यग्दर्शन, सम्यक् ज्ञान और सम्यक् चारित्र को रत्नत्रय धर्म बताकर मोक्ष मार्ग की ओर प्रवृत्त होने की बात बताई। तत्त्वों की पूर्ण श्रद्धा एवं देव, शास्त्र, गुरु की उपासना से सम्यग्दर्शन प्राप्त होता है। पूर्ण आत्म ज्ञान और मति, श्रुत, अवधि, मनःपर्यय एवं केवल ज्ञान को सम्यक्ज्ञान बताया है।

आत्म ध्यान में लीन होने के लिये सांसारिक मोह ममता, राग द्वेष परिणति को छोड़कर चारित्र मार्ग की ओर प्रवृत्त होते हैं। बाह्य एवं अभ्यन्तर परिग्रह को त्याग करने पर सम्यक् चारित्र धारण किया जाता है। इसी बात को आचार्य देव “ सम्यग्दर्शन ज्ञान चरित्राणि मोक्ष मार्गः ” ऐसी जिनेन्द्र देव की वाणी बताते हैं। ॐ शब्द के उच्चारण में पंच परमेष्ठी का नाम गर्भित है, अरहन्त, सिद्ध, आचार्य, उपाध्याय और सर्व साधू। जैन धर्म में णमोकार मंत्र को महामंत्र माना है। जिसमें इन पंच परमेष्ठी को नमस्कार किया है। चार घातिया कर्मों का नाश करने वाले अरहन्त भगवान्, आठों कर्मों का नाश कर जिनने मुक्ति प्राप्त करली है वे सिद्ध हैं। जो संघ का संचालन करने वाले पंचाचार तपको तपते हैं वे सूरि या आचार्य हैं। जो ११ अंग और १४ पूर्व के पाठी जो मोह माया से दूर रहकर तप करते हैं वे पाठक या उपाध्याय कहलाते हैं। पांच महाव्रत, पांच समिति और तीन गुप्ति इस प्रकार तेरह प्रकार के चारित्र को पालन करने वाले साधू कहलाते हैं। इस प्रकार पंच परम पद में स्थित परमेष्ठी भगवान् वन्दनीय हैं।

इस प्रकार भरत क्षेत्र में वर्तमान काल के प्रथम तीर्थंकर आदिनाथ एवं अन्तिम तीर्थंकर महावीर स्वामी २४ तीर्थंकरों के समवशरण लगे एवं दिव्य ध्वनि में लोक कल्याण कारी उपदेश भगवान् के हुए।

मोक्ष कल्याणक --- पूर्ण शुद्धोपयोग की दशा में जब भगवान् शुक्ल ध्यान में लीन हो जाते हैं तो शेष अघातिया कर्मों का भी अर्थात् आठों कर्मों का नाश हो जाने पर सिद्ध अवस्था को प्राप्त होते हैं। अग्रिकुमार देव अपने मुकुट से अग्नि द्वारा जब संस्कार करता है तो भगवान् का शरीर कपूर की उड़ जाता है। स्वर्ग के देवता भगवान् का निर्वाण कल्याणक मनाने के लिये आते हैं। निर्वाण कल्याणक की पूजा कर आनन्द मनाते हैं। जब महावीर स्वामी को निर्वाण हुआ तो देवों ने उत्सव मनाया। उसी परम्परा में आज भी भारत में दिवाली पर्व मनाया जाता है। इस प्रकार तीर्थंकरों का पंच कल्याणक देवों द्वारा सम्पादित किया गया था। नूतन मन्दिर निर्माण कर जो जिन बिम्ब विराजमान किये जाते हैं उनकी प्राण प्रतिष्ठा हेतु पंच कल्याण प्रतिष्ठा के लिये निम्न प्रतिष्ठापाठ उपलब्ध हैं।

- 1) प्रतिष्ठापाठ --- जयसेन वसुनन्दि आचार्य,
- 2) प्रतिष्ठातिलक --- नैमिचन्द्र आचार्य,
- 3) प्रतिष्ठापाठ --- पं. आशाधरजी,
- 4) पंचकल्याणकदीपिका --- ब्र. शीतलप्रसादजी,

दिगम्बर जैन समाज में सर्वत्र उक्त प्रतिष्ठापाठों के आधार पर ही पंचकल्याणक प्रतिष्ठाएँ कराई जाती हैं। प्रतिष्ठाचार्य संयमी और शास्त्रों का ज्ञाता होना चाहिये। अंग भंग या रोगी प्रतिष्ठाचार्य एवं प्रतिष्ठाकारक प्रतिष्ठा के लिये वर्जित बताया है।

प्रतिष्ठा महोत्सव मुहूर्त -- प्रतिष्ठा के लिये शुभ मुहूर्त का होना अनिवार्य है अन्यथा अनेक प्रकार के विघ्न आते रहते हैं। गुरु और शुक्र के उदय में ही पंच कल्याणक होते हैं। वृषभ, सिंह, वृश्चिक, कुम्भ आदि स्थिर लग्न, उत्तरायन सूर्य तथा रवि, सोम, बुद्ध, गुरु व शुक्रवार उत्तम है। रिक्ता तिथि वर्जित है। हवन के लिये बन्हियोग देखना चाहिये। इसी तरह प्रतिष्ठा मंडप व मन्दिर का उत्तम स्थान हो

। उत्तर या पूर्वाभिमुख भी आवश्यक है।

इस प्रकार जैन समाज में जो प्रतिष्ठा महोत्सव होते हैं उनकी सफलता के लिये क्रियाकाण्ड, आचार्य एवं शुभ मुहूर्त का महत्वपूर्ण स्थान है।

लेखक-- संहितासूरी प्रतिष्ठाचार्य पं. फतहसागर शास्त्री, धानमण्डी, उदयपुर (राजस्तान) भारत.

बाल कहानी :

हक की रोटी

(श्रीमती वीणा गुप्त)

एक बार एक साधु किसी बड़े राज्य की राजधानी पहुँचा तो उसने राजा के विषय में बहुत कुछ सुना। नगरी का बच्चा-बच्चा राजा को निर्दयी और घमण्डी कहकर पुकारता था। कुछ सोचकर वह साधु राजा के महल की ओर चल पड़ा।

“सुना है आप बहुत बड़े सम्राट् हैं महाराज !”

राजा के पास पहुँचकर साधु ने प्रश्न किया तो उसने अपना सिर गर्व से ऊँचा उठाते हुए उत्तर दिया, “आपको कोई शंका है तो मांग कर देखो। हम आपकी हर इच्छा की पूर्ति पलक भ्रपकते ही कर सकते हैं।”

“मैं तो साधु हूँ महाराज। धन-दौलत और कपड़े-जेवरों से तो सदा ही दूर रहता हूँ। हाँ आप मेरी इच्छा ही पूरी करना चाहते हैं तो अपने हक की रोटी में से कुछ हिस्सा मुझे दे दें।”

“हक की रोटी से आपका क्या तात्पर्य है ?”

“महाराज ! आप हक की रोटी का मतलब ही नहीं समझते तो फिर मेरी इच्छा कैसे पूरी करेंगे। खैर मैं किसी और दरवाजे पर जाकर मांग लूँगा।”

साधु ने धीरे से कहा और महल से बाहर निकल गया। उसके जाने के बाद भी राजा आश्चर्य में पड़ा रहा। इतने बड़े राज्य का शासक होते हुए भी वह एक साधु की मांग ही पूरी नहीं कर सका और मांग भी केवल रोटी की। रोटी तो हक का जगह वह लाख दे सकता था परन्तु समस्या तो ‘हक’ शब्द ने खड़ी कर दी थी तभी राजा ने अपने सेवकों को आदेश दिया कि वे उस साधु का पीछा करें।

राजा के महल से निकलने के बाद वह साधु एक-एक करके मन्त्रियों, अमीरों और बड़े लोगों के घर गया पर सभी जगह ‘हक’ शब्द ने मामला उलझा दिया। फिर वह साधु कितने ही घरों में गया परन्तु कहीं से भी उसे हक की रोटी म हिस्सा नहीं मिल पाया, हर जगह राजा के विशेष सेवक पूरी सावधानी के साथ उसका पीछा कर रहे थे।

अन्त में वह साधु एक गरीब बुढ़िया की भोंपड़ी पर पहुँचा और हक की रोटी के लिए अपनी इच्छा प्रकट की।

“आप पधारिये प्रभु। मेरे बर्तन में दो रोटियाँ हैं। उनमें से एक हक की है, आप कृपा करके उसे ही स्वीकार करें।”

बुढ़िया की श्रद्धा देखकर साधु बहुत ही प्रसन्न हुआ और उसके द्वारा दी गई एक रोटी खाकर आत्मविभोर हो उठा।

राजा के सेवकों ने तुरन्त महल में जाकर सारी बात विस्तार से कह सुनाई। अब भी राजा ‘हक की रोटी’ के विषय में कुछ नहीं समझ सका तो उसने बुढ़िया को दरबार में उपस्थित किये जाने का आदेश दिया।

अगले दिन गरीब बुढ़िया राजा के सम्मुख उपस्थित हुई। उससे साधु की इच्छा और दी गई रोटी के विषय में पूछा गया। तब उसने डरते-डरते कहा, “महाराज ! बात यूँ है कि मेरे पास कुछ रुई थी। मैं उसे कात रही थी, अभी एक ही पूनी मैंने काती थी कि मेरे दीये का तेल समाप्त हो गया। तभी एक जुलूस धीरे-धीरे मेरी भोंपड़ी के सामने से गुजरा। लोग अपने हाथों में जलती मशालें लेकर चल रहे थे। उसी रोशनी में मैंने रुई की दूसरी पूनी कातो। उन्हें बेचकर मुझे दो रोटियों जितना आटा मिल पाया था। उन्हीं दो में से एक पर तो मेरा हक था परन्तु दूसरी पर उन जुलूस वालों का हक था क्योंकि उनके बिना दूसरी पूनी नहीं कातो जा सकती थी। उस साधु ने हक की रोटी के लिए मांग की थी इसलिए मैंने उसे एक ही रोटी दी।”

बुढ़िया ने विस्तार से बताया तो दरबार में उपस्थित सभी व्यक्ति आश्चर्य से उसकी ओर देखने लगे। राजा को भी अपने पर बहुत ग्लानि हुई। उसके घमण्ड का पहाड़ चूर-चूर हो गया। उसके मन की आँखें खुलीं और वह उस गरीब बुढ़िया के सामने नतमस्तक हो गया। उस दिन के बाद वह राजा अपनी प्रजा के दुःख-दर्द में भी सम्मिलित होने लगा और उसकी कीर्ति दिन-प्रतिदिन बढ़ने लगी। □

दर्शन - पूजन

प्रभु दर्शन की शुभ-भावना तथा प्रभु दर्शनार्थ घर से प्रयाण :

तीर्थंकर परमात्मा की स्थापना निक्षेप रूप जिन प्रतिमा के दर्शन-पूजन का एक मात्र ध्येय श्री तीर्थंकर के स्वरूप को प्राप्त करना है, अतः घर से प्रयाण पूर्व श्रावक विचार करे कि मेरे देवाधिदेव राग-द्वेष से मुक्त बन कर अजरामर पद को पाये हैं, अतः संसार-भ्रमण के हेतु-भूत राग व द्वेष से मुक्त बनने हेतु, साक्षात् तीर्थंकर के अभाव में, जिन प्रतिमा ही मेरे लिए परम आधारभूत है, प्रभु-प्रतिमा मेरे लिए तो साक्षात् प्रभु ही है....! इत्यादि शुभ-भावनाओं से मन को सुवासित कर जिन मन्दिर दर्शनार्थ प्रयाण की तैयारी करे।

जिन-मन्दिर यह परम पवित्र स्थल है, अतः राग को उत्पन्न करने वाले उद्भटवेश का त्याग करना चाहिये और और स्वच्छ व शुद्ध वस्त्रों को पहनना चाहिये। जिसके बाद यदि मात्र दर्शन हेतु ही जाना हो तो दर्शन के योग्य सामग्री (वासक्षेप पूजा हेतु-वासक्षेप, अग्र पूजा हेतु-धूप दीप-अक्षत नवेद्य-फल-रूपये आदि) साथ में ले जावें और यदि प्रभु-पूजा के लिए जाना हो तो पूजा के योग्य स्वच्छ और सुन्दर कपड़े पहनकर पूजा की सामग्री (केसर, चंदन, कटोरी, धूप, दीप, नवेद्य, फल, फूल, चावल, आंगी की सामग्री-वरक, बादला, आभूषण इत्यादि) यथा शक्ति साथ में लेकर जावे।

केसर, चंदन, धूप-दीप की सामग्री तो मन्दिर में होती ही है फिर घर से ले जाने का क्या प्रयोजन ?

उत्तर : श्रावक को मन्दिर में रही केसर आदि सामग्री से प्रभु-पूजा करना योग्य नहीं है। प्रभु की द्रव्य-पूजा तो घनादि पर की मूर्च्छा को उतारने के लिए ही है, अतः वह मूर्च्छा तभी उतर सकती है, जब श्रावक अपने स्व-द्रव्य से प्रभु पूजा करे। स्वयं की शक्ति होते हुए भी मन्दिर में रही सामग्री अथवा अन्य व्यक्ति की सामग्री से प्रभु-पूजा करना, यह तो स्व-शक्ति को छुपाने की ही प्रवृत्ति है, जिसके फल-स्वरूप घनादि द्रव्य की मूर्च्छा उतरने के बजाय बढ़ने की ही है।

सार यही है कि यदि मोक्ष की तीव्र उत्कंठा हो और घनादि की मूर्च्छा उतारनी हो तो स्व-सामग्री से ही प्रभु पूजा करनी चाहिये। यदि स्वयं शक्ति-हीन हो तो मन्दिर के अन्य कार्यादि करके भी व्यक्ति प्रभु-भक्ति का लाभ ले सकता है, अतः श्रावक को यथाशक्ति प्रभु-पूजा में स्व द्रव्य को खर्च कर ही लाभ लेना चाहिये।

जिन मन्दिर दर्शन तथा प्रवेश-विधि :

श्रावक अपने घर से निकलने के बाद मार्ग में यतना पूर्वक (जीव-रक्षा, ईर्ष्या-समिति पालन) तथा शुभ-भावों से भावित होता हुआ आगे बढ़े और ज्योंही दूर से जिन-मन्दिर का शिखर दिखाई दे, त्योंही उल्लसित हृदय से मस्तक झुकाते हुए 'नमो-जिष्णाय' बोले। मन्दिर के निकट आते आते तो सांसारिक विचारों का भी त्याग कर दे, और ज्योंही जिन मन्दिर के मुख्य द्वार में प्रवेश करें, त्योंही उच्चारण पूर्वक 'निसीही' बोलें। इन 'निसीही' के द्वारा व्यक्ति सांसारिक समस्त प्रवृत्तियों के त्याग का नियम करता है। इस 'निसीहि' बोलने के बाद मन्दिर में किसी भी प्रकार की बातचीत न करें और प्रभु-भक्ति के अतिरिक्त संसार के विचार भी न करें।

प्रदक्षिणा व मुख्य द्वार प्रवेश :

जिन-मन्दिर में प्रवेश के बाद बायीं ओर से (मूल गभारे के चारों ओर) रत्नत्रयी की प्राप्ति हेतु तीन प्रदक्षिणा दें। प्रदक्षिणा के अन्तर्गत यदि जिन-मन्दिर सम्बन्धी पुजारी आदि को सूचना करनी हो तो सूचना करें और उसके बाद मुख्य गभारे के द्वार पर पुनः 'निसीही' बोले। इस 'निसीही' द्वारा मन्दिर सम्बन्धी कार्यों का त्याग किया जाता है।

उसके बाद प्रभु के दर्शन होने के साथ ही मस्तक झुकाकर, हाथ-जोड़कर शुभ-भावपूर्वक, प्रभु के गुणों की तथा आत्मदोष को प्रकट करने वाली स्तुतियों द्वारा प्रभु की स्तवना करें।

प्रभु सन्मुख बोली जाने वाली कुछ स्तुतियां :

दर्शनं देवदेवस्य, दर्शनं पापनाशनम् ।
दर्शनं स्वर्गसोपानम्, दर्शनं मोक्षसाधनम् ॥ १ ॥
कमठे धरणेन्द्रे च, स्वोचितं कर्म कुर्वति ।
प्रभुस्तुल्यमनोवृत्तिः, पार्श्वनाथः श्रिये स्तुवः ॥ २ ॥
आदिमं पृथिवीनाथ-मादिमं निष्परिग्रहम् ।
आदिमं तीर्थनाथं च ऋषभस्वामिनं स्तुमः ॥ ३ ॥
अर्हन्तो भगवन्त इन्द्र महिताः सिद्धाश्च सिद्धिस्थिताः ।
आचार्या जिनशासनान्नतिकराः, पूज्या उपाध्यायकाः ।
श्रीसिद्धान्तमुपाठका मुनिवरा रत्नत्रयाराधकाः ।
पञ्चैते परमेष्ठिनः प्रतिदिनं कुर्वन्तु वा मङ्गलम् ॥ ४ ॥
सरस-शान्तिमुधारससागरम् ।
शुचितरं गुणरत्नमहागरम् ।
भविकपकजबोधदिवाकरम् ।
प्रतिदिनं प्रणमामि जिनेश्वरम् ॥ ५ ॥

उसके बाद प्रतिमाजी पर जहाँ-जहाँ बरक आदि लगाना हो, उस भाग पर बरास व चन्दन का विलेपन करें, तदुपरांत भक्ति-भाव से प्रभुजी की मुन्दर अंग रचना करें। चन्दन-

पूजा समय निम्नोक्त दोहा बोलें—

शीतल गुण जेहमां रह्यो, शीतल प्रभु मुख अंग ।
आत्म शीतल करवा भरी, पूजा अरिहा अंग ॥

चन्दन-पूजा व अंग-रचना के बाद प्रभुजी की केसर से नवांगी पूजा करें। नवांगी पूजा करते समय निम्नोक्त दोहे बोलें—

१ चरणांगुष्ठ पूजा—

जलभरी संपुट पत्रमां, युगलिक नर-पूजंत ।
ऋषभ चरण अंगुठडे, दायक भव जल अंत ॥

२ जानु पूजा—

जानु बले काउसग रह्या, विचर्या देश विदेश ।
खडा खडा केवल लह्य, पूजो जानु नरेश ॥

३ हस्तकांड पूजा—

लोकांतिक वचने करी, वरस्या वरसी दान ।
कर-कांडे प्रभु-पूजनां, पूजो भवि बहुमान ॥

४ स्कंध पूजा—

मान गयुं दोग अंसथी, देखी वीर्य अनंत ।
भूजा बले भवजल तर्या, पूजो खंध महंत ॥

५ सिर-शिखर पूजा—

सिद्धशिला गुण उजली, लोकांते भगवंत ।
'वसिया' तेरो कारण भवि, शिर शिखा पूजंत ॥

६ भाल पूजा—

तीर्थकर पद पुण्यथी, त्रिभुवन जल सेवंत ।
त्रिभुवन-तिलक समा प्रभु, भाल तिलक जयवंत ॥

७ कंठ पूजा—

सोल प्रहर प्रभु देशना, कंठे विवर वरतुल ।
मधुर ध्वनि सुरनर सुने, तिणे गले तिलक अमूल ॥

८ हृदय पूजा—

हृदय कमल उपशम बले, वाल्या राग ने रोष ।

जे दृष्टि प्रभुदर्शन करे, ते दृष्टिने परण धन्य छे,
जे जीभ जिनवरने स्तवे, ते जीभने परण धन्य छे,
पीये मुदा वाणी सुधा, ते कर्णयुगने धन्य छे,
तुज नाम मंत्र विशद धरे, ते हृदयने नित धन्य छे ॥ ६ ॥
मुण्या हणे पूज्या हणे, निरख्या हणे परण को क्षणे,
हे ! जगत् बंधु ! चित्तमां, धार्या नहि भक्तिपणे;
जन्म्यो प्रभु ते कारणे, दुःख पात्र हूं संसारमां,
हा ! भक्ति ते फलती नथी, जे भाव शून्याचारमां ॥ ७ ॥

हिम दहे वन खंड ने हृदय - तिलक संतोष ॥

९ नाभि पूजा—

रत्नत्रयी गुण उजली, सकल सुगुण विश्राम ।
नाभि कमलनी पूजना, करता अविचल धाम ॥

इस प्रकार उपरोक्त क्रम के अनुसार ही बहुत ही शान्त व एकाग्र चित्त से नवांगी पूजा करनी चाहिये ।

उसके बाद सुगंधित व अखंडित पुष्पों से पुष्प-पूजा करनी चाहिये । पुष्प-पूजा समय निम्न दोहा बोलें—

सुरभि अखंड कुसुम ग्रही, पूजा गत संताप ।
सुमजंतु भव्य ज परे, करिये समकित छाप ॥

इस प्रकार उपरोक्त विधिपूर्वक मूलनायक अथवा अन्य प्रतिमाजी की भक्तिपूर्वक पूजा करने के बाद मन्दिर में रहे हुए अन्य जिन बिम्बों की भी भावपूर्वक अंग-पूजा करनी चाहिये ।

इस प्रकार भक्तिरसपूर्ण हृदय से उपरोक्त अथवा पूर्वाचार्य कृत अन्य स्तुतियों द्वारा प्रभु की स्तवना करने के बाद प्रभु की छद्मस्थावस्था, केवली अवस्था तथा सिद्धावस्था का भावन करना चाहिये ।

तदुपरांत यदि मात्र दर्शनार्थ ही आये हो तो शुद्ध वस्त्रधारी श्रावक अष्टपटक-मुखकोश बांध प्रभुजी की वासक्षेप पूजा करे, उसके बाद अग्रपूजा कर चैत्यवंदन करना चाहिये । (जिसके विस्तृत वर्णन हेतु आगे के पृष्ठ देखें) और यदि प्रभु-पूजा हेतु आये हो तो पूजा के योग्य सामग्री को तैयार करना चाहिये । प्रभु-पूजा के पूर्व अपने भाल पर तिलक करना चाहिये (तिलक हेतु प्रभु-पूजा से अतिरिक्त केसर का उपयोग करे) भाल पर तिलक कर पूजक प्रभु की आज्ञा को सिर पर चढ़ाता है ।

अंग-पूजा विधि :

प्रभुजी को स्पर्श कर, की जाती हुई पूजा अंग-पूजा कहलाती है । जल-चंदन-केसर-पुष्प तथा आभूषण आदि द्वारा प्रभुजी की अंग-पूजा की जाती है ।

प्रभुजी के मुख्य गभारे में प्रवेश पूर्व ही अष्टपटक वाला मुख-कोश बांधना चाहिये । सर्वप्रथम प्रतिमाजी पर रहे पुष्पों को उतार कर मोर पिछी से यतनापूर्वक प्रभाजना करनी चाहिये । उसके बाद कुण के स्वच्छ व छाने हुए जल से प्रभुजी का अभिषेक करना चाहिये । जलाभिषेक के बाद गत दिन की आंगी (बरक-केसरादि) को साफ करना चाहिये । प्रभुजी के किसी भाग में केसर आदि रह गया हो तो उसे बहुत ही कोमल हाथ से व धीरे धीरे वालाकुंची से साफ करना चाहिये । दांत में फंसे हुए कण आदि को निकालते समय सली के सावधानीपूर्वक के प्रयोग की तरह ही, वालाकुंची का प्रयोग करना चाहिये । वालाकुंची जोर से घिसने से देवाधिदेव की बड़ी भारी आशातना होती है ।

सामान्यतः केसर आदि के साफ हो जाने पर दूध आदि पञ्चामृत से प्रभुजी का हर्षोल्लास के साथ प्रक्षालन करना चाहिये। प्रक्षालन समय अपने शुभ-भावों को व्यक्त करने वाले निम्नोक्त दोहे भी बोलें—

जल-पूजा जुगते करों, मेल अनादि विनाश ।
जल-पूजा फल मुज होजो, मागो एम प्रभु पास ॥
ज्ञान कलश भरी आत्मा, समता रस भरपूर ।
श्री जिनने नवरांवता कर्म थाये चकचूर ॥

दूध आदि पञ्चामृत से प्रक्षालन के बाद पुनः जल से प्रक्षालन करें। इतना ख्याल में रखें कि न्हवण का जल भूमि पर इधर-उधर बिखरे नहीं और पैर में आवे नहीं। इस हेतु बाल्टी आदि को समुचित व्यवस्था पूर्व से ही कर दें।

प्रक्षालन के बाद कोमल हाथों से तीन अंगलुंछन द्वारा प्रतिमाजी को पोंछ लें। जल को पोंछने में यदि सलाई का प्रयोग करना पड़े, तो बहुत ही कोमल हाथों से व सावधानी पूर्वक करें।

मन्दिर में रहे समस्त जिन-बिम्बों की पूजा करने के बाद पुनः मूल-नायक अथवा अन्य जिन-बिम्ब के समक्ष अग्र-पूजा करनी चाहिये। (अग्र-पूजा समय मन्दिर में इस प्रकार बैठें कि जिससे दूसरों को आने-जाने में तकलीफ न हो और अपनी एकाग्रता में भी भंग न हो)

अग्र पूजा विधि :

प्रभु के सन्मुख धूप-दीप-अक्षत आदि द्रव्य पदार्थों से की जाती हुई पूजा अग्र-पूजा कहलाती है। अग्र-पूजा का क्रम निम्न प्रकार से है—

१ धूप पूजा—

सुगंधित धूप को जलाकर प्रभुजी की धूप-पूजा करनी चाहिये। द्रव्य-पूजा स्वद्रव्य से करनी चाहिये, अतः धूप आदि भी अपना ही लावें।

यदि स्वयं की शक्ति न हो अथवा धूप नहीं लाये हो तो इतना ध्यान रखें कि यदि धूप-दानी में अग्निरबस्ती जल रही हो तो नई नहीं जलावें।

धूप पूजा के समय निम्न दोहा बोलें—

ध्यान घटा प्रगटावीये, वाम नयन जिन-धूप ।
मिच्छत दुर्गंध दूरे टले, प्रगटे आत्म स्वरूप ॥
धूप-पूजा के बाद—

दीपक-पूजा :

शुद्ध घी के दीपक को जलाकर दीपक-पूजा करें दीपक-पूजा के समय निम्न दोहा बोलें।

द्रव्य-दीप सुविवेकथी, करता दुःख होय फोक ।
भाव दीप प्रगट हुए, भासित लोका-लोक ॥

दीपक-पूजा को समाप्त के बाद दीपक को इस प्रकार ढँक दें कि दीपक भी जलता रहे और उसमें अन्य सूक्ष्म जन्तु भी गिरें। उसके बाद—

अक्षत पूजा :

कंकड आदि से रहित तथा अखंड अक्षत से स्वस्तिक आदि की रचना कर अक्षत पूजा करें।

अक्षत अथवा चावल। अक्षत-पूजा का ध्येय आत्मा की अक्षय पद प्राप्त कराने का है। अक्षत शब्द अक्षय-पद का सूचक है। अक्षत द्वारा की गई (स्वस्तिक की) रचना—

स्वस्तिक की रचना कर व्यक्ति परमात्मा के समक्ष अपना आत्म-दर्द प्रस्तुत करता है। स्वस्तिक के चार पक्ष (देव-मनुष्य-तिर्यञ्च व नरक) चार गति के सूचक हैं। उसके ऊपर की गई तीन डगलियाँ सम्यग्ज्ञान-सम्यग्दर्शन व सम्यग्चारित्र्य रूप रत्नत्रयी की सूचक हैं तथा सबसे ऊपर अर्ध चन्द्राकार की आकृति सिद्धि-शिला तथा उसके ऊपर अक्षत-श्रेणि सिद्ध-भगवन्तों की सूचक हैं।

इसके द्वारा साधक परमात्मा से प्रार्थना करता है कि हे परमात्मन् ! इस चार-गति रूप भयंकर संसार में अनादि काल से मैं भटक रहा हूँ। आपकी इस पूजा द्वारा मुझे रत्नत्रयी की प्राप्ति हो, कि जिसके पालन से मैं भी सिद्धि गति को प्राप्त कर संसार से मुक्त बन जाऊँ।

स्वस्तिक-रचना समय उपरोक्त भाव को व्यक्त करने वाले दोहे :

चिह्नं गति भ्रमण संसार मां, जन्म मरण जंजाल ।
अष्ट कर्म निवारवा, मागुं मोक्ष फल सार ॥
अक्षत-पूजा करता थका, सफल करु अवतार ।
फल मांगु प्रभु आगले, तार-तार मुज तार ॥
दर्शन ज्ञान चारित्रना, आराधनथी सार ।
सिद्ध - शिलानी उपरे, हो मुज वाम श्रीकार ॥
उपरोक्त भाव-पूर्वक अक्षत-पूजा के बाद—

नैवेद्य-पूजा :

अनादि काल से आत्मा में रही हुई आहार की सूच्छी का

उतारने के ध्येय से नैवेद्य-पूजा करने की है ।

नैवेद्य अर्थात् मेवा-मिष्टान्न इत्यादि ।

स्वस्तिकादि के ऊपर नैवेद्य रख कर नैवेद्य पूजा करनी चाहिये ।

नैवेद्य-पूजा के समय निम्नोक्त दोहा बोलें—

अणाहारी पद में कर्पा, विग्रहर्ह्य अनंत ।

दूर करो ते दीजियें, अणाहारी शिव-संत ॥

भावार्थ :- आत्मा एक गति से दूसरी गति में जाते समय यदि विग्रह गति में गई होवे तब (मात्र एक दो या तीन समय) सम्पूर्ण आहार का त्याग करती है, अर्थात् विग्रह-गति के अन्तर्गत आत्मा आहार ग्रहण नहीं करती है, परन्तु विग्रह-गति के सिवाय समस्तकाल में आत्मा आहार ग्रहण करती ही है, इस स्तुति द्वारा पूजक परमात्मा से यह प्रार्थना करता है कि हे परमात्मा ! विग्रह गति के अन्तर्गत तो मैंने अनंत-बार अणाहारी अवस्था को प्राप्त की है, परन्तु यह क्षणिक अवस्था तो मेरी आत्मा को कैसे आनन्द दे सकती है, अतः उस अणाहारी अवस्था को छोड़कर शाश्वत मोक्ष रूप अणाहारी अवस्था मुझे प्रदान करें ।

फल पूजा :

नैवेद्य-पूजा के बाद अंग-पूजा की अंतिम पूजा फल-पूजा है । अंग-पूजा की समाप्ति समय फल की याचना स्वरूप यह पूजा है । सुगंधी, ताजे व कीमती फलों से फल-पूजा कर परमात्मा से सर्व अनुष्ठान के फल रूप सिद्ध-पद और तत्साधक संयम रूप फल की याचना करने की है ।

फल-पूजा के समय निम्नोक्त दोहा बोलें ।

इन्द्रादिक-पूजा भरी, फल लावे धरी राग ।

पुरुषोत्तम पूजा करी, मांगे शिव फल त्याग ॥

चामर व नृत्य पूजा :

अष्ट प्रकारी पूजा की समाप्ति के बाद पूजक का हृदय हर्ष से भाव-विभोर हो उठता है, अतः उस भक्ति भाव से पूजक का देह भी नाच उठता है । 'भुक्तिथी अधिक तुज भक्ति मुज मन वशी'—भाव को व्यक्त करने वाली चामर व नृत्य पूजा करनी चाहिये ।

मस्तक झुका कर चामर विभ्रते हुए नृत्य सहित यह पूजा करनी चाहिये ।

अंग व अंग पूजा की समाप्ति स्वरूप आरती तथा मंगल-दीप :

अनंत उपकारी श्री तीर्थंकर परमात्मा की अत्यंत उल्लासपूर्वक अंग व अंग स्वरूप अष्ट प्रकारी पूजा की

समाप्ति के बाद भाव-मंगल की प्राप्ति हेतु आरती व मंगल दीप करना चाहिये ।

आरती व मंगल दीप अपनी बायीं ओर से ऊँचे ले जाते हुए, दायीं ओर नीचे से उतरना चाहिये, इसके साथ ही नाभि से नीचे तथा मस्तक से ऊपर भी नहीं ले जाना चाहिये । आरती व मंगल दीप उतारते समय अपनी दृष्टि परमात्मा के सन्मुख रखें ।

: आरती समय बोले जाने वाले दोहे :

जय-जय आरती आदि जिणंदा,

नाभिराया महदेवी को नंदा; जय० ॥१॥

पहेली आरती पूजा कीजे,

नरभव पार्माने लाहो लीजे. जय० ॥२॥

दूसरी आरती दीन - दयाला,

धूलेवा नगरमां जग अजवाला; जय० ॥३॥

तीसरी आरती त्रिभुवन - देवा,

सुरनर इन्द्र करे तेरी सेवा. जय० ॥४॥

चौथी आरती चउगति चूरे,

मन वांछित फल शिवमुख पूरे. जय० ॥५॥

पंचमी आरती पुण्य उवाया,

मूलचन्द रिखव गुण गाया. जय० ॥६॥

: मंगल दीप के दोहे :

दीवा रे दीवो प्रभु मंगलिक दीवो,

आरती उतारो ने बहु चिरंजीवो.

सोहामणी घेर पर्व दीवाली,

अम्बर खेले अमरा वाली.

दीपाल भणे अणे कुल अजुआली,

भावे भगते विघन निवारी.

दीपाल भणे अणे कलिकाले,

आरती उतारी राजा कुमार पाले.

अेम घेर मंगलिक तुम घेर मंगलिक,

मंगलिक चतुर्विध संघने होजो.

दीवा रे दीवो.....

चीफ श्रीमती सूरज भंडारी

18, फ़ोरेन्स मेन्सन, बीबीन एवेन्यू—हेनडन सेन्टर, लन्दन

जैन प्रतीक-

प्रतीकों की भारतीय धर्मों में विशेष महत्ता रही है। मंत्र-तंत्र में एवं अनिष्ट निवारण में इनका महत्वपूर्ण महत्व रहा है। ये प्रतीक तीर्थकरों की स्मृति का पुनर्नवीकरण करते हैं, और जनमानस में उनके आदर्शों की प्रेरणा जागृत करते हैं। ये प्रतीक दो प्रकार के होते हैं - १- अतदाकार २- तदाकार। अतदाकार प्रतीकों को तीन भागों में आकृति के अनुसार विभाजित किया गया है।

(अ) इनमें स्तूप, त्रिरत्न, चैत्यस्तम्भ, चैत्यवृक्ष, पूर्णघट, श्रावसंपुट, पुष्प, पुष्पपङ्कल।

(आ) अष्ट मंगल तथा तीर्थकरों के लक्षण।

(इ) अष्टप्रातिहार्य और आयागपट्ट।

तदाकार प्रतीक के अन्तर्गत तीर्थकरों की अनेक प्रकारकी प्रतिमाएँ होती हैं।

जैन प्रतीकों का परिचय

जैन मन्दिरों में प्रायः निम्नलिखित प्रतीक मिलते हैं

१) आयागपट्ट, २) स्तूप, ३) धर्मचक्र, ४) स्वस्तिक, ५) नन्द्यावर्त, ६) चैत्यस्तंभ, ७) चैत्यवृक्ष, ८) श्रीवत्स, ९) सहस्रकूट, १०) चैत्य, ११) सर्वतोभद्रिका, १२) त्रिरत्न, १३) अष्टमंगल, १४) अष्टप्रातिहार्य, १५) चौदहस्वप्न, १६) नवनिधि, १७) नवग्रह, १८) मकरमुख, १९) शार्दूल, २०) कीर्तिमुख, २१) कीचक, २२) गंगा-सिन्धु, २३) नाग-नागिन, २४) चरण, २५) पूर्णघट, २६) श्रावसंपुट, २७) पुष्पमाला, २८) आम्रगुच्छक, २९) सर्प, ३०) जटा, ३१) लक्षण, ३२) यक्ष-यक्षी, ३३) पद्मासन, ३४) खड्गासन, ३५) एक तीर्थकर की प्रतिमासे चौबीस तीर्थकरों की प्रतिमा तक, ३६) चौबीस से अधिक जिन प्रतिमाओं के पट्ट। इत्यादि।

१) **आयागपट्ट** - वर्गाकार या आयताकार एक शिलापट्ट होता है जो पूजा के उद्देश्य से स्थापित किया जाता है इस पर कुछ जैन प्रतीक उत्कीर्ण होते हैं। कुछ पर मध्य में तीर्थकर की मूर्ति भी होती है। बुलहर के अनुसार अर्हंतों की पूजा के लिए स्थापित पूजापट्ट को आयागपट्ट कहते हैं। ये स्तूप के चारों द्वारों में से प्रत्येक के सामने स्थापित किए जाते थे।

२) **स्तूप** - यह लम्बोत्तरी आकृति का होता है। इसके चार वेदिकाये होती हैं।

३) **धर्मचक्र** - गोल फलक में बना हुआ चक्र होता है। इस के बारह या चौबीस आरे होते हैं। कोई धर्मचक्र १००० आरों का भी होता है। जिनमूर्तियों की चरण चौकी पर इसका अंकन होता है।

४) **स्वस्तिक** - एक दूसरी को काटती हुई सीधी रेखाएँ जो सिरों से मुड़ी होती हैं। इसका प्रयोग स्वतन्त्र भी होता है और अष्टमंगल में भी होता है।

५) **नन्द्यावर्त** - नन्द्य का अर्थ सुखद है या मांगलिक है और आवर्त का अर्थ घेरा है। इसका रूप स्वस्तिक जैसा होता है किन्तु इसके सिरे एकदम घुमावदार होते हैं जब कि स्वस्तिक का मोड़ सीधा होता है।

६) **चैत्यस्तंभ** - एक चकोर स्तम्भ होता है जिसकी चारों दिशाओं में तीर्थकर प्रतिमाएँ होती हैं और स्तम्भ के शिखर पर लघुशिखा होती है।

७) **चैत्यवृक्ष** - तीर्थकर को जिस वृक्ष के नीचे केवलज्ञान होता है वह चैत्यवृक्ष कहलाता है किन्तु कला में प्रायः अशोकवृक्ष का ही चैत्यवृक्ष के रूप में अंकन हुआ है। बहुधा वृक्ष के ऊपरी भाग में तीर्थकर प्रतिमा का भी अंकन होता है।

८) **श्रीवत्स** - तीर्थकर की छाती पर एक कमलाकार चिन्ह होता है।

९) **सहस्रकूट** - एक चकोर पाषाण स्तम्भ में १००८ तीर्थकर की मूर्तियाँ अंकित होती हैं।

१०) **चैत्य** तीर्थकर प्रतिमा या जिनमन्दिर।

११) **सर्वतोभद्रिका** - एक चकोर पाषाण स्तम्भ में चारों दिशाओं में एक-एक तीर्थकर प्रतिमा होती हैं। ये चारों प्रतिमाएँ एक ही तीर्थकर की अथवा भिन्न-भिन्न तीर्थकरों की होती हैं। कंकालीटीला मथुरा से ऐसी प्रतिमाएँ प्राप्त हुई हैं। इसमें १ - एक प्रतिमा के कर्णों तक केशों की जटाएँ लटक रही हैं यह प्रतिमा प्रथम तीर्थकर श्रीऋषभदेव की है। २) दूसरी प्रतिमा के सिर पर सातमुखवाला सर्पफण है यह तेईसवें तीर्थकर श्रीपार्श्वनाथ की प्रतिमा है। ३) तीसरी प्रतिमा के चरणों के समीप एक स्त्री दो बच्चों के साथ बैठी है, यह अंबिका देवी की मूर्ति है। यह देवी बाईसवें तीर्थकर श्रीअरिष्टनेमि (नेमिनाथ) की शासनदेवी है। अतः यह प्रतिमा श्री नेमिनाथ की है। ४) चौथी प्रतिमा के चरणों के नीचे पाद पीठ पर दो सिंहों की तथा दोनों सिंहों के मध्य में धर्मचक्र की आकृति है। अतः यह प्रतिमा चौबीसवें तीर्थकर श्री महावीर स्वामी की है। ये चारों प्रतिमाएँ खड्गासन में खड़ी और नग्न हैं। मथुरा के देवनिर्मित सुपार्श्वनाथ के स्तूप मन्दिर में श्वेताम्बर आचार्यों द्वारा प्रतिष्ठित की गई थी। आजकल मथुरा तथा लखनऊ के पुरातत्व म्युजियमों में सुरक्षित है।

१२) **त्रिरत्न** - सम्यग्दर्शन, सम्यग्ज्ञान तथा सम्यक्चारित्र्य ये तीन रत्न कहे जाते हैं जिन्हें त्रिरत्न रत्नत्रय भी कहते हैं। इनके प्रतीक रूप में एक फलक में एक ऊपर तथा दो नीचे छेद कर दिये जाते हैं। ऐसे प्रतीक मथुरा के कंकालीटीले से बहुत मिले हैं। मौर्यकाल के सिक्कों पर भी रत्नत्रय के चिन्ह मिले हैं।

१३) अष्टमंगल - स्वस्तिक, धर्मचक्र, नन्दावर्त, वर्धमानक्य, श्रीवत्स, मीन-युगल, पद्म और दर्पण अष्टमंगलिक कहलाते हैं।

१४) अष्ट प्रातिहार्य - अशोकवृक्ष, पुष्पवृष्टि, दुंदुभि, सिंहासन, दिव्यध्वनि, छत्र त्रय, चामर और भामंडल ये तीर्थकरों के आठ प्रातिहार्य होते हैं। तीर्थकर की प्रतिमाओं पर इनका अंकन मिलता है।

१५) चौदह स्वप्न - हाथी, बैल, सिंह, लक्ष्मी, पुष्पमाला, चन्द्र, सूर्य, ध्वजा, कुंभ, पद्मसरोवर, क्षीरसमुद्र, देवविमान अथवा भवन, रत्नराशी, निर्धूम-अग्नि, ये चौदह स्वप्न तीर्थकर अथवा चक्रवर्ती की माता ऐसे पुत्र के गर्भ में आने पर देखती हैं।

१६) नवनिधि - काल, महाकाल, पांडु, मानव, शंख, पद्म, नैसर्प, पिंगल, गानारव, (तिलोयपण्णति महाधिकार ४, १३८४)

१७) नवग्रह - रवि, चन्द्र, मंगल, बुध, गुरु, शुक, शनि, राहु, केतु। इनका अंकन द्वारों, तीर्थकर मूर्तियों, देव-देवियों की मूर्तियों के साथ भी हुआ है और स्वतन्त्र भी हुआ है।

१८) मकरमुख - मंदिरों के द्वार, देहरियों के मध्य में तथा स्तंभों पर मिलते हैं।

१९) शार्दूल - शार्दूल के पिछले पैरों के पास और अगले पैरों की लपेट में एक मनुष्य दिखलाई पड़ता है और शार्दूल की पीठ पर आयुध लिये हुए कोई मनुष्य बैठा रहता है।

२०) कीर्तिमुख - इसका अंकन प्रायः स्तम्भों, तोरणों और कोष्ठको आदि में होता है। इसकी मालाएँ, लड़ियाँ और शृंखलाएँ लटकती दिखलाई पड़ती हैं।

२१) कीचक - स्तंभ के शीर्षों पर बैठा मनुष्य छत्र का भारवहन करता है।

नं० २२ से ३६ तक के प्रतीक स्पष्ट हैं अतः उनकी व्याख्या नहीं दी जाती।

(‘मध्य एशिया और पंजाब में जैनधर्म’ पुस्तक से साधार)

सच्चा सुख

(संकलन : चीफ० श्रीमती सूरज भण्डारी, लन्दन)

सुख और शान्ति सभी चाहते हैं, किन्तु देखा यह जाता है कि मनुष्य स्वयं दुखों को आमंत्रित करता है। अर्थोपाजन करने के लिए वह अपने आत्मिक सुखों को भी न्योछावर कर देता है। व्यक्ति की महत्त्वकांक्षा होती है कि मैं धनाढ्य बनकर समाज में प्रतिष्ठा प्राप्त करूँ और वह इसी में सुख मानता है। दूसरी ओर हम देखते हैं कि एक अकिंचन परिव्राजक अनेकों कष्टों को सहन करता है। उस परिव्राजक का लक्ष्य भी सुखों को प्राप्त करना है। फिर भी सुख-प्राप्ति के लिये दोनों मार्गों में मौलिक अन्तर है।

प्रत्येक व्यक्ति सुख-दुःख की परिणति अपनी इच्छानुसार करता है। एक धनी व्यक्ति की दृष्टि में भौतिक उपलब्धियाँ ही अमित सुख हैं और उनके लिए वह अनेकों कष्टों का सामना भी करता है पर आखिर देखा यह जाता है कि मूल से जगात भारी पड़ जाती है। वास्तविकता यह है कि इच्छाओं की पूर्ति कभी होती नहीं। भगवान महावीर ने कहा—“इच्छाएँ आकाश के समान अनन्त हैं। मनुष्य को अपनी लालसाओं पर नियंत्रण रखना चाहिए।”

प्रतिकूलता में भी मनुष्य सुख के दर्शन कर सकता है। सम्राट की अपेक्षा अकिंचन परिव्राजक आत्मस्थ होकर असीम आनन्द की अनुभूति करता है। एक बौद्ध आस्थान में बताया गया है कि भद्रिय नामक एक राजा बुद्ध के समीप जाकर प्रव्रज्या ग्रहण करता है। भिक्षु-पर्याय ग्रहण करने के पश्चात् जब भी वह उठता है, बैठता है या भोजन करता है, उसके मुख से एक ही वाक्य निकलता है—‘अहो सुखम्, अहो सुखम्।’

एक दिन भद्रिय भिक्षु के साधमिक भिक्षुओं ने बुद्ध को जाकर

कहा—“भन्ते ! यह भिक्षु प्रत्येक कार्य करते समय ‘अहो सुखम्, अहो सुखम्’ का उच्चारण करता है। प्रतीत होता है कि इसे राजप्रसाद के सुख याद आते हैं।” बुद्ध ने जब उस भिक्षु से ‘अहो सुखम्, अहो सुखम्’ कहने का कारण पूछा तो वह बोला—“भन्ते ! जब मैं राजा था, तब मुझे संदेह रहता था कि किसी ने विष तो नहीं मिलाया है ? रात्रि के समय मेरे महल के चारों ओर तीन सैनिक पक्तियाँ रहती थीं वे सैनिक नगी तलवार लिए सजग होकर मेरी रक्षा करते थे, फिर भी रात्रि में अचानक मेरी नींद टूट जाती और मुझे भय लगता कि कोई शत्रु आक्रमण तो नहीं कर रहा है। कोई मेरे विरुद्ध षडयंत्र तो नहीं रच रहा है। इस प्रकार मैं सदा संदिग्ध और उद्विग्न-सा रहता था, किन्तु भिक्षु-पर्याय में मुझे महान आनन्द की अनुभूति होती है। जो भी मुझे रखा-सूखा भोजन मिलता है, वह मुझे सुस्वादु लगता है। भोजन करते समय मुझे किसी प्रकार का सन्देह नहीं होता है। रात्रि के समय अरण्य में वृक्ष के नीचे या जहाँ भी मैं सोता हूँ, सुखद नींद आती है। भन्ते ! इस प्रकार निर्भय होकर आनन्द का जीवन जीता हूँ। राजप्रसाद के सुख मुझे भिक्षु-पर्याय के सुखों के सामने तुच्छ लगते हैं; अतः मेरे मुँह से ‘अहो सुखम्, अहो सुखम्’ के उद्गार निकलते हैं।”

सुख-दुःख तो आत्म-परिणति में हैं। घोर समस्याओं में भी मनुष्य मुस्कुरा सकता है, यदि प्रतिकूल परिस्थितियों को अनुभूतता में परिणत कर दे। सुख-दुःख का निमित्त मानसिक चिन्तन होता है। अतः चिन्तन को मोड़ देने की अपेक्षा है।

● मंगल वाटिका, मद्रास

पर्युषण : आत्म-शुद्धि का पर्व

जैन संस्कृति का सर्वाधिक महत्त्वपूर्ण पर्व पर्युषण है। पर्युषण शब्द दो शब्दों से बना है, 'परि' और 'ऊषण'। परि अर्थात् सम्पूर्ण और ऊषण का अर्थ है वास। आत्मा में पूर्णतया निवास करना पर्युषण का अर्थ है। शब्दार्थ से यह स्पष्ट है कि समस्त सांसारिक प्रवृत्तियों एवं प्रक्रिया-कलापों को छोड़कर आत्म लोक में निवास करना। आत्मा में वास का अर्थ है धर्म-ध्यान और प्रभु-भक्ति में रमण करना।

पर्युषण का दूसरा अर्थ है—परिसमन्तात् उष्यन्ते दह्यन्ते कर्माणि यस्मिन् पर्युषणम्।

पूर्णतया आत्मा में निवास करके कर्मों को जलाया जाता है जिसमें वह पर्युषण पर्व है।

पाँच कर्तव्य :

सभी जैन प्रति वर्ष भाद्रपद माह में पर्युषण पर्व की आराधना करते हैं। इस आराधना से आत्मा अर्थात् प्रभु के समीप पहुँचा जा सकता है। इस आराधना के अन्तर्गत षष्ठमासिक जैन सम्प्रदाय पाँचों कर्तव्यों का पालन करता है, वे हैं :—

(१) क्षमापना (२) अमारि प्रवर्तन (३) तपाराधन
(४) साधर्मि वात्सल्य (५) चैत्य परिपाटी व मुनि दर्शन।

क्षमापना अर्थात् समस्त जीवराशि से तन-मन से क्षमा मांगना और उनको क्षमा करना, जैन संस्कृति का मेरुदण्ड है। अमारि प्रवर्तन अर्थात् अहिंसा का पालन करना और हिंसा को बन्द करने के लिए सुप्रयास करना। तपाराधन अर्थात् तप की आराधना करना। तप द्वारा आत्मा निर्मल बनती है। शरीरजन्य सुखों के प्रति विरक्ति आती है, फलस्वरूप आत्मगुण खिलते हैं। आत्मा में कोमलता का वास होता है, विश्व करुणा और मैत्री का प्रस्फुटन होता है। साधर्मि वात्सल्य का अर्थ है सद्धर्म के उपासकों के प्रति स्नेह भाव। सद्धर्म का अर्थ है आत्मधर्म। समस्त प्राणियों में आत्मा का वास है अतः प्राणीमात्र वात्सल्य के अधिकारी हैं। चैत्य परिपाटी व मुनिदर्शन का अर्थ है—मन्दिर, स्थानक अथवा धर्म स्थानों में भक्ति-भाव और उल्लास से जाना। पूज्यों की सभक्ति नमस्कार करना। पूज्यों के प्रति पूज्य-भाव से आत्म-कल्याण होता है। समग्र रूप में ये पाँच कर्तव्य आत्मा के गुणों को प्रकट करने के साधन हैं। साध्य है क्षमा, नम्रता, सरलता, सन्तोष और ध्यान, इन पाँच गुणों की उपलब्धि। ये पाँच गुण अमूल्य पंच रत्न हैं जिससे आत्म प्रकाश खिलता है।

दस लक्षण :

दिगम्बर जैन सम्प्रदाय पर्युषण पर्व को दस लक्षण पर्व के रूप में मनाता है। दस लक्षण धर्म का उल्लेख आचार्य उमास्वामी कृत तत्त्वार्थ सूत्र के नवम् अध्याय में इस प्रकार है—उत्तम क्षमामादेवाजं व शीघ्र सत्य संयमतपस्त्यागा किञ्च ब्रह्मचर्याणि धर्मः। क्षमा, नम्रता, सरलता, पवित्रता, सत्य संयम, तप, त्याग, आकिञ्चन्य और ब्रह्मचय ये दस धर्म हैं। जैन समाज के सभी सम्प्रदाय 'तत्त्वार्थ सूत्र' की मान्यता को स्वीकार करते हैं। यह पर्व आत्मावलोकन एवं क्षमायाचना का पर्व है। पर्युषण पर्व क्षमा का अनुपम पर्व है। महावीर के शासनकाल में राजा उदायन द्वारा अपराधी चन्द्रप्रद्योतन को क्षमा कर गले मिलने का उदाहरण कितना सुन्दर है। उसी परम्परा का पालन आज भी जैन-जैनतर समाज द्वारा किया जाता है। 'निशीथ सूत्र' के कथाकार ने यह लिखते हुए एक कथा का समापन किया कि जब अज्ञानी, असयत ग्रामीणों और कुम्हार ने क्षमा प्रदान की तो साधुजनों की तो बात ही क्या है? उपर्युक्त कथाओं से विदित हो जाता है कि पर्युषण महापर्व जैन संस्कृति का अत्यन्त प्राचीन पर्व है। पर्युषण पर्व मुख्यतः क्षमा और विश्वमैत्री का पर्व है।

कर्मक्षय करने का अवसर :

पर्युषण पर्व कर्मक्षय करने का सर्वोत्तम अवसर है। ये कर्म क्या हैं? इनको बन्धन क्यों कहा गया है तथा इनके कारण आत्मा मोहमाया में अर्थात् सांसारिक जजाल में क्यों फँसी रहती है? इसका संक्षिप्त विवेचन पर्युषण पर्व के महात्म्य को समझाने के लिए आवश्यक है क्योंकि महापर्व की आराधना का उद्देश्य कर्मक्षय है। कर्म सिद्धान्त भारत के उर्वरक मस्तिष्क को उपज है। ऋषियों के दीर्घ तपोबल से प्राप्त नवनीत है। यथार्थ में आस्तिक दर्शनों का भव्य प्रासाद कर्म-सिद्धान्त पर टिका हुआ है। कर्म स्वरूप निर्णय में, भले विचारैक्य न रहा हो, पर आध्यात्म सिद्धि कर्म-विमुक्ति के बिन्दु पर फलित होता है—इसमें कोई दो मत नहीं हैं। महर्षि हरिभद्रसूरी कहते हैं—प्रकृति वियोगो मोक्षः।

प्रत्येक दर्शन ने किसी न किसी रूप में कर्म को मीमांसा की है। लौकिक भाषा में कर्म कर्तव्य है। पौराणिकों ने व्रत नियम को कर्म कहा है। साध्य दर्शन में पाँच सांकेतिक

क्रियाएँ कर्म अभिधा से व्यवहृत हुई हैं। जैन दृष्टि में कर्म वह तत्त्व है जो आत्मा से विजातीय पौद्गलिक होते हुए भी संश्लिष्ट होता है और उसे प्रभावित करता है।

ममता से समता की ओर :

पर्युषण पर्व मनुष्य को ममता से समता भाव में ले जाने वाला पर्व है। मोह-माया के प्रभाव से आत्मा ममता, स्वार्थपरायणता, ईर्ष्या और द्वेष में बंधी रहती है। उसे एक क्षण भी शांति नहीं मिलती। पर्युषण पर्व की आराधना ममता की बेड़ी काट देती है। ममता का विसर्जन अर्थात् संसार के विषय सुखों से विरक्ति। यहीं से मानव को शुभ यात्रा का शुभारम्भ होता है। विकार नहीं होता। ऐसी ही परम स्थिति को जैन संस्कृति में धर्म कहा गया है। जीव का आत्मस्वभाव में लीटना ही धर्म है। आत्म स्वभाव को उपलब्धि हेतु जैन धर्म में पाँच महाव्रतों का महत्त्व है। ये महाव्रत हैं—अहिंसा, सत्य, अस्तेय अर्थात् चोरी नहीं करना, ब्रह्मचर्य एवं अपरिग्रह। इन पाँच महाव्रतों को साधु विरक्त मुनिजन ही पूर्णतया पाल सकते हैं परन्तु गृहस्थ अर्थात् श्रावक भी संसार में रहते हुए इनका न्यूनाधिक पालन करते हैं। पर्युषण पर्व इन महाव्रतों को आचरण में लाने का सुअवसर है। पाँच महाव्रतों में अहिंसा सभी शेष महाव्रतों को समाविष्ट करती है क्योंकि अहिंसा पालन में ये सभी महत्त्वपूर्ण भूमिका निभाते हैं। अहिंसा को आचार में परिणत करने के लिए अर्थात् जीवन में उतारने के लिए अनेकान्त एवं अपरिग्रहवाद नितान्त आवश्यक है।

ब्रह्मदर्शन का साधन :

पर्युषण पर्व आत्मस्वरूप अर्थात् ब्रह्मदर्शन का महानतम साधन है। आत्मस्वरूप दर्शन पाँच महाव्रतों अहिंसा, सत्य, अस्तेय, ब्रह्मचर्य एवं अपरिग्रह को जीवन में ग्रहण कर रत्नत्रय अर्थात् सम्यग्ज्ञान, सम्यग्दर्शन तथा सम्यग्चारित्र्य की उपलब्धि से ही सम्भव है। “सम्यक् दर्शन ज्ञान चरित्राणि मोक्षमार्गः”। जैनदर्शन के सुविख्यात जर्मन विद्वान् हरमन जेकोबी ने त्रिरत्नों को Right Knowledge, Right Faith, Right Conduct की संज्ञा दी है। इन तीनों का समन्वित रूप कैवल्य सिद्धि है। कैवल्य अर्थात् केवल ज्ञान पूर्णज्ञान का पर्यायवाची है। इसे ही आत्मस्वरूप की प्राप्ति, संसार मुक्ति एवं ब्रह्मानन्द अर्थात् पूर्णानन्द कहते हैं।

जैनदर्शन पूर्णानन्द अथवा मोक्ष के लिए सम्यक् ज्ञान पर बल देता है। सम्यक् ज्ञान शुद्ध ज्ञान को कहते हैं क्योंकि अनेक शास्त्रज्ञ एवं पण्डित होते हुए भी ज्ञानवान नहीं होते। अतः पर्युषण पर्व में तपाराधना के साथ-साथ ज्ञान साधना प्रमुख रूप से होती है।

पर्युषण पर्व वस्तुतः जगत् कल्याणकर्ता तीर्थंकरदेव की पीयूष वाणी पीने का शुभकाल है। भगवान का महामङ्गलकारी पावन श्रवण, पठन और मनन करने तथा उनको वाणी का अमृत गुरुजनों एवं सुविज्ञ साधुजनों से श्रवण करने का सुअवसर है।

क्षमापना दिवस :

पर्युषण महापर्व की समाप्ति क्षमापना दिवस के रूप में होती है। क्षमापना अर्थात् समस्त प्राणियों को अपने द्वारा जानते हुए या अनजाने किये गये अपराधों के लिए क्षमा मांगी जाती है। क्षमापना में यह पीयूष वाणी असंख्य मानस-बीजाओं पर गूँजती है :

खामेमि सव्वे जीवा, सव्वे जीवा खमंतु में ।

मिन्ति मे सव्व भूएसु, वेरं मज्झं न केणई ॥

मैं सब जीवों से क्षमायाचना करता हूँ। मैं सब जीवों को क्षमा करता हूँ। सब प्राणियों के प्रति मेरी मैत्री है। किसी के साथ मेरा वैरभाव नहीं है।

क्षमा की प्राप्ति नम्रभाव के अधीन है। नम्रभाव को उपलब्धि के लिए पर्युषण पर्व जेमे महापर्वों का विधान जानीजनों ने करके जगत् का कल्याण किया है।

पर्युषण पर्व भगवान् महावीर की वाणी का प्रकाश फैलाने वाला दिव्य दीपक है। भगवान् महावीर ने धर्म का शाश्वत दीप जलाकर जगत् को प्रकाश दिया है, उसकी प्रभा निष्कलङ्क, शुभ्र और शीतल है। इस धर्म में अहिंसा ही घृत है, संयम बाती है, तप अग्नि है। दुर्लभ मानव जीवन दीप पात्र है। इसे प्रज्वलित करने की शक्ति भगवत्कृपा है। प्रभु कृपा भी सहज सुलभ है, केवल निर्मल भक्ति चाहिए।

पर्युषण पर्व भगवान् महावीर की अहिंसा, विश्वमेत्री और प्रेम की गंगाधारा प्रवाहित कर, समस्त जगत् का कल्याण करे, यही शुभेच्छा है। □

(डॉ. सोहनलाल पटनी)

Best Compliments

**Samjibhai Bavabhai Vora
& Family**

VIDEO CENTRE

384 Romford Road, London E7 8BS

It's a small world.

And Air-India makes sure it stays that way!

Air-India has an extensive network that spans over 40 cities across five continents. Every important city of business or pleasure is within a flight or two of each other on a modern fleet of wide-bodied 747, A310 and A300 aircraft.

Aboard, the fabled Indian hospitality makes the going great. Exotic interiors, gracious sari-clad hostesses who welcome you with the 'namaskaar'—a traditional Indian greeting. A choice of exclusive Continental and Indian cuisine, inflight movies and music.

The Air-India network...unrivalled!

AIR-INDIA

The airline that treats you like a Maharajah

જે સ્વરૂપ સમજ્યા વિના પામ્યો દુઃખ અનંત
સમજાવ્યું તે પદ નમું શ્રી સદ્ગુરૂ ભગવંત

અધ્યાત્મ ગાથાઓ

ચાર ભાવના

સૌ પ્રાણી આ સંસારના, સન્મિત્ર મુજ વડાલાં થજો,
સદ્ગુણમાં આનંદ માનું, મિત્ર કે વેરી હજો;
દુઃખીયા પ્રતિ કરુણા અને, દુશ્મન પ્રતિ મધ્યસ્થતા,
શુભ ભાવના પ્રભુ ચાર આ; પામો હૃદયમાં સ્થિરતા. ૧

પંચ પરમેષ્ટી નમસ્કાર

જઘનઘાતિ કર્મ વિહીન ને ચૌત્રીશ અનિશય યુક્ત છે,
કૈવલ્યજ્ઞાનાદિક પરમગુણ યુક્ત શ્રી અર્હત છે. ૨
છે અષ્ટ કર્મ વિનષ્ટ, અષ્ટ મહાગુણે સંયુક્ત છે,
શાશ્વત, પરમ ને લોક - અગ્રવિરાજમાન શ્રી સિદ્ધ છે. ૩
પરિપૂર્ણ પંચાચારમાં, વળી ધીર ગુણ અંબીર છે,
પંચેન્દ્ર ગજના દર્પદલને દક્ષ શ્રી આધાર્ય છે. ૪
સ્ત્વત્રયે સંયુક્ત ને નિકાલ ભાવથી યુક્ત છે,
જિનવર કથિત અર્થોપદેશે શૂર શ્રી ઉવચાય છે. ૫
નિર્ગ્રંથ છે નિર્મોહ છે. વ્યાપારથી પ્રવિમુક્ત છે,
ચક્ર વિધિ આરાધન વિષે નિન્યાનુરક્ત શ્રી સાધુ છે. ૬

જીવ અજીવનો ભેદવિજ્ઞાન

આત્મા અને આસવનણો જ્યાં ભેદ જીવ જાણે નહિ,
કોષાદિમાં સ્થિતિ ત્યાં લગી અજ્ઞાની એવા જીવની. ૭
જીવ વર્તનાં કોષાદિમાં સંચય કરમનો થાય છે,
સહુ સર્વદર્શન એ રીતે બંધન કહે છે જીવને. ૮
જીવ બંધ બન્ને, નિયત નિજ નિજ લક્ષણે છેદાય છે,
પ્રજ્ઞા છીંતી થકી છેદનાં બને જુદા પડી જાય છે. ૯
જીવ બંધ જ્યાં છેદાય એ રીતે નિયત નિજ નિજ લક્ષણે,
ત્યાં છોડવો એ બંધને જીવ ગ્રહણ કરવો શુદ્ધને. ૧૦
એ જીવ કેમ ગ્રહાય? જીવ ગ્રહાય છે પ્રજ્ઞા વડે,

આત્મ ભાવના ધ્યાન

પ્રજ્ઞાથી જયમ જુદો કર્યો ત્યમ ગ્રહણ પણ પ્રજ્ઞા વડે. ૧૧
પ્રજ્ઞાથી ગ્રહવો-નિશ્ચયે જે દેખનારો તે જ હું,
બાકી બંધા જે ભાવ તે સૌ મુજ થકી પર જાણવું. ૧૨
જે જાણતો અર્હતને ગુણ, દ્રવ્ય ને પર્યાયપણે,
તે જીવ જાણે આત્મને, તસુ મોહ પામે લય ખરે. ૧૩
હું દેહ નહિ; વાણી ન, મન નહીં; તેમનું કારણ નહીં,
કર્તા ન, કારણિતા ન, અનુમંતા હું કર્તાનો નહીં. ૧૪
હું બાળ-વૃદ્ધ-યુવાન નહિ, હું તેમનું કારણ નહીં.
કર્તા ન કારણિતા ન, અનુમંતા હું કર્તાનો નહીં. ૧૫
હું કોષ નહિ, નહિ માન, તેમજ લોભ-માયા છું નહીં,
કર્તા ન કારણિતા ન, અનુમંતા હું કર્તાનો નહીં. ૧૬
હું પર તેણો નહીં, પર ન મારા; જ્ઞાન કેવળ એક હું,

સિદ્ધિ પ્રાપ્તિ દક્ષા

-જે એમ ધ્યાવે ધ્યાન કાળે જીવ તે ધ્યાતા બને. ૧૭
સૌ ભૂતમાં સમતા મને કો સાથ વેર મને નહીં,
આશા ખરેખર છોડીને પ્રાપ્તિ કરું છું સમાધિની. ૧૮
મારો સુશાશ્વત એક દર્શન જ્ઞાન લક્ષણ જીવ છે,
બાકી બંધા સંયોગ લક્ષણ ભાવ મુજથી બાહ્ય છે.
હું એક શુદ્ધ સદા અરૂપી જ્ઞાનદર્શનમય ખરે,
કંઈ અન્ય તે મારું જરી પરમાણુમાત્ર નથી અરે!
છું એક, શુદ્ધ, મમત્વહીન હું, જ્ઞાનદર્શન પૂર્ણ છું,
એમાં સહી સ્થિત, લીન એમાં શીઘ્ર આ સૌ ક્ષય કરું. ૨૧

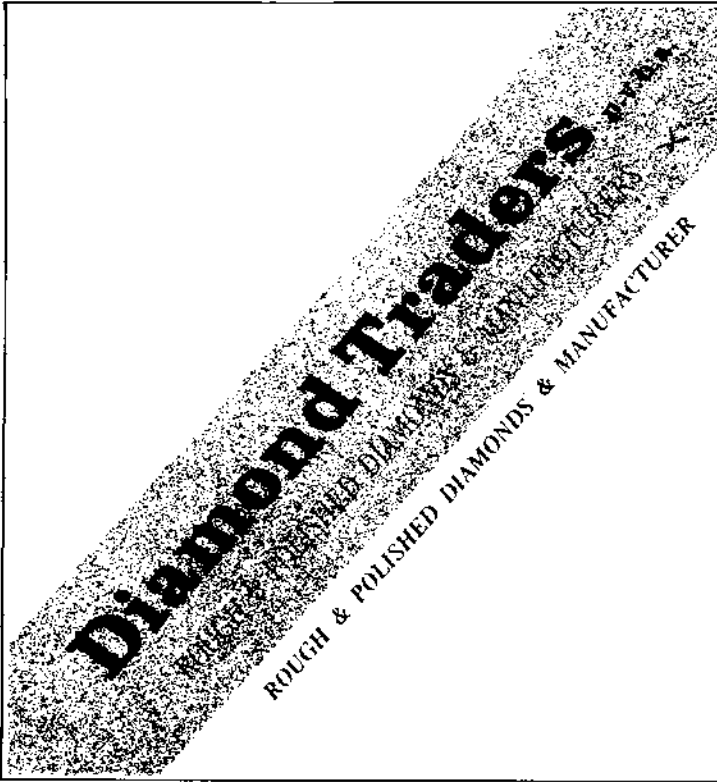
પંચ પરમ ગુરૂ તથા જ્ઞાનમાર્ગને નમસ્કાર

અર્હત સૌ કર્મો તણો કરી નાશ એ જ વિધિ વડે,
ઉપદેશ પણ એમજ કરી નિવૃત્ત થયા, નમું તેમને. ૨૨
ચૈતન્ય જ્યોતિ તે સમે ભાસે અનુપમ ત્યાં અહો,
તે એક સર્વોન્નૃષ્ટ જગમાં સર્વદા જયવંત હો. ૨૩
શ્રમાણો, જીનો, તીર્થંકરો આ રીત સેવી માર્ગને,
સિદ્ધિ વર્યા; નમું તેમને, નિર્વાણના તે માર્ગને. ૨૪
તું સ્થાપ નિજને મોક્ષપંથે; આ અનુભવ તેહને,
તેમાં જ નિત્ય વિહાર કર, નહિ વિહાર પરદ્રવ્યો વિષે. ૨૫

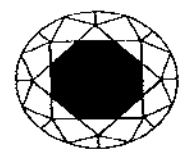

કુન્દકુન્દાચાર્ય કૃત પ્રવચનસાર,
અમિતગતિ આચાર્ય કૃત
સામાયિક પાઠ, શ્રીમદ રાજચંદ્ર
કૃત આત્મસિદ્ધિ શાસ્ત્ર

સત્સંગી ભાઈ-બહેનો તરફથી

Diamond Traders
ROUGH & POLISHED DIAMONDS & MANUFACTURER

Umesh Kothari
Director

*Hoveniersstraat 9
2018 Antwerp*

*Tel. Off. (03) 225 25 99
Tel. Res. (03) 449 21 70
Fax. 231 22 30*

PARAS GEMS
p.v.b.a.

*Manufacturers and Exporters
Polished Diamonds
Purchasers of rough Diamonds*

**SCHUPSTRAAT 1/7 - Room 801
CBS Bldg - 2018 Antwerpen
TEL. 231 24 33**

ક્ષમાપના

હે ભગવાન ! હું બહુ ભૂલી ગયો, મેં તમારાં અમૂલ્ય વચનોને લક્ષમાં લીધાં નહીં. તમારાં કહેલાં અનુપમ તત્ત્વનો મેં વિચાર કર્યો નહીં તમારાં પ્રણીત કરેલા ઉત્તમ શીલને સેવ્યું નહીં તમારાં કહેલાં દયા, શાંતિ, ક્ષમા અને પવિત્રતા મેં ઓળખ્યાં નહીં. હે ભગવન્ ! હું ભૂલ્યો, આથડયો, રાજ્યો અને અનંત સંસારની વિટમ્બનામાં પડ્યો છું. હું પાપી છું. હું બહુ મદોન્મત્ત અને કર્મરજથી કરીને મલીન છું. હે પરમાત્મા ! તમારાં કહેલાં તત્ત્વ વિના મારો મોક્ષ નથી. હું નિરંતર પ્રપંચમાં પડ્યો છું. અજ્ઞાનથી અંધ થયો છું. મારામાં વિવેકશક્તિ નથી અને હું મૂઠ છું, નિરાશ્રિત છું, અનાથ છું. નિરાગી પરમાત્મા ! હવે હું તમારું, તમારા ધર્મનું અને તમારા મુનિનું શરણ અહું છું. મારા અપરાધ ક્ષય થઈ હું તે સર્વપાપથી મુક્ત થઈ એ મારી અભિલાષા છે. આગળ કરેલાં પાપોનો હું હવે પશ્ચાતાપ કરું છું. જેમ જેમ હું સૂક્ષ્મ વિચારથી ઊંડો ઉતરું છું તેમ તેમ તમારા તત્ત્વના ચમત્કારો મારા સ્વરૂપનો પ્રકાશ કરે છે તમે નિરાગી, નિર્વિકારી, સચ્ચિદાનંદસ્વરૂપ, સહજાનંદી, અનંતજ્ઞાની અનંતદર્શી, અને ત્રૈલોક્ય પ્રકાશક છે. હું માત્ર મારા હિતને અર્થે તમારી સાક્ષીએ ક્ષમા ચાહું છું. એક પળ પછુ તમારાં કહેલા તત્ત્વની શંકા ન થાય. તમારા કહેલા રસ્તામાં અહોરાત્ર હું રહું એ જ મારી આકાંક્ષા અને વૃત્તિ થાયો ! હે સર્વજ્ઞ ભગવાન ! તમને હું વિશેષ શું કહું ? તમારાથી કંઈ અબ્જણ્યું નથી. માત્ર પશ્ચાતાપથી હું કર્મજન્ય પાપની ક્ષમા ઇચ્છું છું.

ॐ શાન્તિ: શાન્તિ: શાન્તિ:
સન્સંગી ભાઈ-બેનો તરફથી

ROSMIRA DIAMONDS

P.V.B.A.

DIAMONDS AND PRECIOUS STONES

HOVENIERSSTRAAT 2 - room 353

B-2018 ANTWERP

Tel. Off.: (03) 234 12 68

Tel. Priv.,: (03) 233 40 97

Tel. Res.: (03) 230 13 17

DIMINCO

p.v.b.a.

CHOKSI CHETAN

ROUGH & POLISHED DIAMONDS

SCHUPSTRAAT 1/7 - BUS 33,
CBS BLDG - BUREEL 401,
2018 ANTWERP,
BELGIUM.

GITANJALI EXPORTS CORPORATION
601/802 Prasad Chambers,
Near Roxy Cinema,
Bombay - 400 004 - India
Phone: 35 35 83 - 35 89 03 - 38 10 83
Cabel: ILAJNATIG - Telex: 11.5520 GEC IN

Associates

TELEX: 34.740 DIMINC B
FAX: 226 00 23
OFFICE: (03) 233 24 51
(03) 233 34 05
PRIV: (03) 238 17 70

DIANLINK INC
15th West 47th Street
Suite 1203, New York
N.Y. 10036 - U.S.A.
Phone: (212) 704 0777
Telex: (0234) 423 525 GEC NYK

અપૂર્વ અવસર

(પરમપદ પ્રતિની ભાવના)

અપૂર્વ	અવસર	એવો	કયારે	આવશે?	
કયારે	થઈશું	બાહ્યાંતર	નિર્ગથ	જો?	
સર્વ	સંબંધનું	બંધન	તીક્ષ્ણ	છેદીને,	
વિચરશું	કવ	મહત્પુરુષને	પંથ	જો.	અં ૧

સર્વ ભાવથી ઐદાસીન્યવૃત્તી કરી માત્ર દેહ તે સંયમ હેતુ હોય જો; અન્ય કારણે અન્ય કશું કલ્પે નહીં, દેહે પણ કિંચિત્ મૂર્છા ન વ જાય જો. અં ૨

દર્શનમોહ વ્યતીત થઈ ઉપજયો બોધ જે, દેહ ભિન્ન કેવલ ચૈતન્યનું જ્ઞાન જો તેથી પ્રક્રીણ ચારિત્રમોહ વિલોકિયે, વર્તે એવું શુદ્ધ સ્વરૂપનું ધ્યાન જો. અં ૩

આત્મસ્થિરતા ત્રણ સંક્ષિપ્ત યોગની, મુખ્યપણે તો વર્તે દેહપર્થત જો; ધોર પરીષદ કે ઉપસર્ગભયે કરી, આવી શકે નહીં તે સ્થિરતાનો અંત જો. અં ૪

સંયમના હેતુથી યોગપ્રવર્તના, સ્વરૂપલક્ષે જિનઆજ્ઞા આધીન જો; તે પણ ક્ષણક્ષણ ધટતી જાતી સ્થિતિમાં, અંતે થાયે નિજ સ્વરૂપમાં લીન જો. અં ૫

પંચ વિષયમાં રાગદ્વેષ વિરહિતતા, પંચ પ્રમાદે ન મળે મનનો ક્ષોભ જો; દ્રવ્ય ક્ષેત્ર ને કાળ ભાવ પ્રતિબંધવાણ, વિચરવું ઉદયાધીન પણ વીતલોભ જો. અં ૬

ક્રોધ પ્રત્યે તો વર્તે ક્રોધ સ્વભાવતા માન પ્રત્યે તો દીનપણાનું માન જો; માયા પ્રત્યે માયા સાક્ષીભાવની; લોભ પ્રત્યે નહીં લોભ સમાન જો. અં ૭

બહુ ઉપસર્ગકર્તા પ્રત્યે પણ ક્રોધ નહીં, વેદે ચક્રી નથાપિ ન મળે માન જો; દેહ જ્ઞાય પણ માયા થાય ન શેમમાં, લોભ નહીં છો પ્રબળ સિદ્ધિ નિદાન જો. અં ૮

નગ્રભાવ, મુંડભાવ, સહ અસ્થાનતા, અદંતધોવન આદિ પરમ પ્રસિદ્ધ જો; કેશ; શેમ, નખ કે અંગે સંગાર નહીં. દ્રવ્યભાવ સંયમમય નિર્ગથ સિદ્ધ જો. અં ૯

શત્રુ મિત્ર પ્રત્યે વર્તે સમદર્શિતા. માન અમાને વર્તે તે જે સ્વભાવ જો; જીવિત કે મરણે નહીં ન્યૂનાધિકતા, ભવ મોક્ષે પણ શુદ્ધ વર્તે સમભાવ જો. અં ૧૦

એકાકી વિચરનો વળી સ્મશાનમાં, વળી પર્વતમાં વાઘ સિંહ સંયોગ જો; અડોલ આસન, ને મનમાં નહીં ક્ષોભતા, પરમ મિત્રનો જાણે પામ્યા યોગ જો. અં ૧૧

ધોર તપશ્ચર્યામાં પણ મનનો તાપ નહીં, સરસ અન્ને નહીં મનને પ્રસન્નભાવ જો; રજકણ કે રિદ્ધિ વૈમાનિક દેવની, સર્વે માન્યા પુદ્ગલ એક સ્વભાવ જો. અં ૧૨

એમ પરાજય કરીને ચારિત્ર મોહનો, આવું ત્યાં જ્યાં કરણ અપૂર્વ ભાવ જો; શ્રેણી ક્ષપક તણી કરીને આરૂઢતા, અનન્ય ચિંતન અનિશય શુદ્ધ સ્વભાવ જો. અં ૧૩

મોહ સ્વયંભૂરમણ સમુદ્ર તરી કરી, સ્થિતિ ત્યાં જ્યાં ક્ષીણમોહ ગુણસ્થાન જો; અંત સમય ત્યાં પૂર્ણ સ્વરૂપ વીનરાગ થઈ પ્રગટાવું નિજ કેવલજ્ઞાન નિધાન જો. અં ૧૪

ચાર કર્મ ધનધાતી તે વ્યવચ્છેદ જ્યાં, ભવનાં બીજતણો આત્યંતિક નાશ જો; સર્વ ભાવ જ્ઞાતા દ્રષ્ટા સહ શુદ્ધતા કૃતકૃત્ય પ્રભુ વીર્ય અનંત પ્રકાશ જો. અં ૧૫

વેદનીયાદિ ચાર કર્મ વર્તે જહાં, બળી સીંદરીવત્ આકૃતિ માત્ર જો; તે દેહાયુષ આધીન જેની સ્થિતિ છે, આયુષ પૂર્ણ, મટિયે દૈહિક પાત્ર જો. અં ૧૬

મન, વચન, કાયા ને કર્મની વર્ગણા, છૂટે જહાં સકળ પુદ્ગલ સંબંધ જો; એવું અયોગી ગુણસ્થાનક ત્યાં વર્તેનું, મહાભાગ્ય સુખદાયક પૂર્ણ અબંધ જો. અં ૧૭

એક પરમાણુ માત્રની મળે ન સ્પર્શતાં, પૂર્ણ કલંકરહિત અડોલ સ્વરૂપ જો; શુદ્ધ નિરંજન ચૈતન્ય મૂર્તિ અનન્યમય, અગુર-લધુ અમૂર્ત સહજપદરૂપ જો. અં ૧૮

પૂર્વે પ્રયોગાદિ કારણના યોગથી, ઊર્ધ્વગમન સિદ્ધાલય પ્રાપ્ત સુસ્થિત જો; સાદિ અનંત અનંત સમાધિ સુખમાં, અનંત દર્શન, જ્ઞાન, અનંત સહિત જો. અં ૧૯

જે પદ શ્રી સર્વજ્ઞે દીઠું જ્ઞાનમાં, કહી શક્યા નહીં પણ તે શ્રી ભગવાન જો; તેહ સ્વરૂપને અન્ય વાણી તે શું કહે? અનુભવગોચર માત્ર રહું તે જ્ઞાન જો. અં ૨૦

એહ પરમપદ પ્રતિનું કર્યું ધ્યાન મેં, ગજા વગર ને હાલ મનોરથ રૂપ જો; તો પણ નિક્ષય રાજચદ્ર મનને રહ્યો, પ્રભુ આજ્ઞાએ થાશું તે જ સ્વરૂપ જો. અં ૨૧

સત્સંગી ભાઈ પ્રેરો નરદ્વૈથી

alok INTERNATIONAL P.V.B.A.

DIAMONDS
IMPORT - EXPORT - MANUFACTURER

BAKUL MEHTA

9. Hoveniersstraat, 2nd Floor
2018 Antwerpen

Tel. Off. : (03) 231 35 69

(03) 233 34 65

Res. : (03) 231 35 69

(03) 230 22 32

Telex : 33.460 alok in b

NEWTEXT GARMENTS

Manufacturers of Fashions Jeans and Casual Wear

“EUROPA HOUSE”

122 Doncaster Road, Leicester LE4 6JJ. Tel: (0533) 669418

(2 Lines)

to us

- Quality Workmanship (Stong Stitch)
- Good Basic Designs
- Best Fabric (Stonewashed, Snow Wash & Normal etc)
- Manufactures Mens, Ladies & Childrens
- All Designs & all Fittings Available, Blast Wash Jeans - our special make

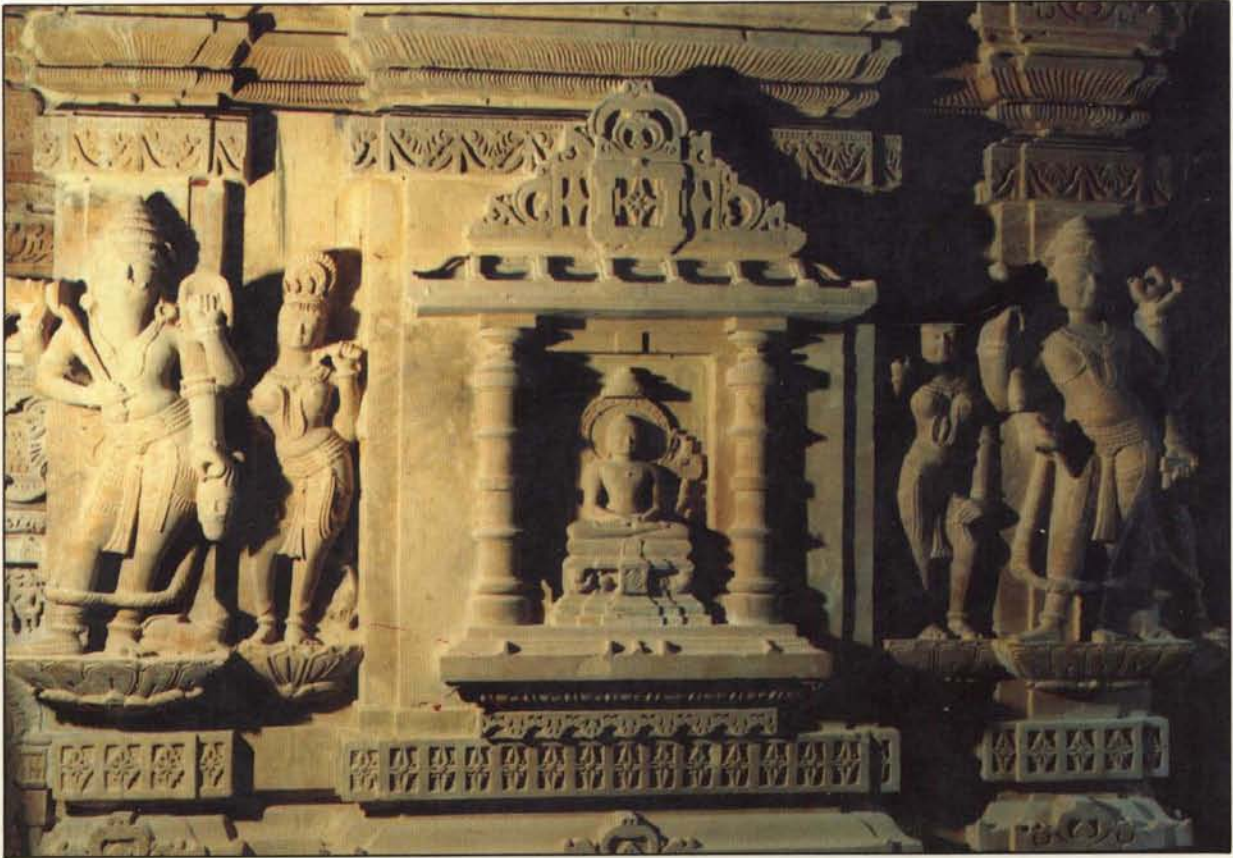
Open to UK & Worldwide Enquiries

CONTACT NOW

For the Best in Manufactured and Designed Quality Jeans & Leisurewear

Leicester (0533) 669418

Newtext Garments “Europa House”, 122 Doncaster Road, Leicester LE4 6JJ

Jainism was already an ancient religion in the days of Mahavira some 2,500 years ago. Historians agree that this ancient faith was already in existence at the time of Parsva, the 23rd Tirthankara, 250 years before. Jain tradition would trace the line of the Prophets (to be more exact Tirthankaras) of Jainism back through countless ages. Yet Jainism has a base in logic and science which makes it strangely modern even now. We can express the teachings of Mahavira in the language of modern times and see that they are as relevant to our own day as they were two and a half millennia ago.

The social teaching of Jainism, individual freedom and equality regardless of race, sex, caste and colour, strikes a chord in the hearts and minds of modern men and women. It teaches love and brotherliness to all living creatures: malice and hurt to none. Jainism provides a sensible, acceptable explanation of the great problems of existence, where we came from, where we are going, the nature of our immortal soul and its relation to our temporary body.

Jainism provides a code of conduct which is relevant to the troubled world in which we live, a way of life which rejects violence and self-seeking and dishonesty.

It is the duty of all Jains, those living in India and those in the West, to keep the torch of knowledge of this great philosophy burning. This is particularly important for the Western world. If Jains neglect their own faith, the children will know nothing of their precious heritage and will turn to different, and probably less noble, paths of life.

This is the belief which lies behind the efforts of all who are working to make the Jain centre a true centre for the Jains of Europe and a place from which knowledge of the great contribution which Jainism can make to the modern world can spread throughout the West. It is an endeavour which deserves and demands your support. We hope most earnestly that your donation to this cause will be generous for it is a cause which must be dear to all of us who value the Jain faith.

Jain Centre

32 Oxford Street, Leicester LE1 5XU